هلمند

(جغرافیه، تاریخ او کلتوري دودونه)

مؤلف : محمد شفیق (ژمن)

دکتاب پېژندنه

دکتاب نو م	:هلمند (هیتومنت)
مؤلف	:محمد شفیق ژمن
تقریظ او کتنه	:کاندید اکاډمیسن سیستانی
خپرندوی	:نارنج خپرندویه ټولنه- کندهار
کمپوز	:خپله مؤلف
ډیزاین	:مولوي عبدالرحیم غیاث
پُښتۍ طرحه	:خپله مؤلف
پُښتۍ ډیزاین	:فرهنگ پرینتینگ پریس
صفحه آرایي	: محمد عمر
چاپ وار	:لومړی
چاپ کال	:۱۳۹۳ لمریز
چاپ شمېر	:۱۰۰۰ ټوکه

اړیکي

۰۷۰۰۶۶۰۶۰۷

Shafiq.Zhman@gmail.com

بسم الله الرحمن الرحیم

ډالی

- د هلمندیانو مور (لو ادې) ته،
- ستر لیکوال کاندید اکاډمیسن محمد اعظم سیستاني ته،
- درانه استادمحمد آصف صمیم ته او ټول افغان ولس ته ډالی.

م - ش - ژمن

پر هلمند اثر؛ خبري...!

[د هر کاڼي په زړه کي لوی تاريخ پروت دی؛ که ولوستل سي]
د جواهرلال نهرو دا خبره مي ډېر وخت ذهن ته راځي. خو خبره د لوستلو ده؛ چي څه ولوستل سي او څنګه ولوستل سي؟ موږ هم د لوستلو لپاره ډېر څه لرو، هم د لوست ډېره اړتيا. خو يوه لويه نيمګړتيا چي ددغو دواړو ترمنځ اړيکي يې کمرنګه کړي دي هغه؛ د پوره علمي څېړنو کمی دی. د نړۍ په ډېرو ژبو کي د څېړنيزو اثارو برخي ډېري بډايي دي او د انسانانو په ژوند کي يې ډېر مثبت رول لوبولی دی خو د پښتو ژبي دغه برخه لکه څومره چي پکار ده تر هغه معيار ډېره خواره ده. موږ ته ډېري پوښتني تر اوسه پوري بې جوابه پاته دي او يا که څېړني سوي دي هم ځيني يې داسي دي چي سړی يې په پوره زړه نه سي يادولای.

په دې توګه؛ د ښاغلي ملګري محمد شفيق ژمن څېړنه چي د هلمند پر جغرافيه، تاريخ او دودونو يې کړې ده، زموږ د څېړنيزي برخي لپاره موثره او پرځای هڅه ګڼم.

د تاريخ، جغرافيې او دودونو موضوعات يوله بله اخښلي دي، د مځکي په يوه ځانګړې حصه کي، د ژوند د بهير او انسانانو عنعنات که موږ سره بېل کړو، هر يو يې په يوائي ډول ولولو هم به د دوو نورو اړخونو ځينو برخو ته اشارې پکښي ووينو خو داچي په دغه اثر کي دا درې اړخه يوځای سوي او بيا پر هلمند متمرکز سوي دي نو معلومه

خبره ده چې د هیواد د دغې مهمې سیمې، تاریخي مېني او متمدنو وګړو د غني کلتور ځېړنه ډېره مهمه مجموعه تشکیلوي.

لرغونپوهان که افغانستان د نړۍ سرخلاصی موزیم بولي نو ددغه سرخلاصي موزیم یوه لویه برخه هلمند تشکیلوي، مورخین که د افغانستان د لرغوني تاریخ څخه لیکل پیلوي نو هلمند یې په لیکنو کې خپل ځای لري او ټولنپوهان که د هیواد پر کلتور او د خلکو پر دودونو لیکل کوي نو د پراخ هلمند د ګڼو وګړو پر ژوند به خامخا تمرکز کوي خو ددې هرڅه سره سره بیاهم پر هلمند ځانګړي کتابونه لکه څومره چې پکاره ده، نه دي لیکل سوي او دا اثر (هلمند) له دې اړخه هم ارزښتمن دی.

پر دغه کتاب مسلکي او مسوولانه کتنه د مورخینو او لیکوالانو حق دی او که د (خو) کوم ټکی ولري نو دا د هغو دنده ده چې خپل نظرونه څرګند کړي خو زما په نظر چې یې مثبت اړخونه ډېر راغلل او دا معلومات مې د ځان او نورو لوستونکو لپاره ګټور احساس کړل نو یې مولف ته د لیکلو مبارکي ورکوم، د خپل ځان له لوري ددغه علمي ګام د هرکلي په توګه یې د چاپ او خپرولو په برخه کې لګښتونه پر غاړه اخلم او تاسي دوستان یې لوستلو ته رابولم.

د علمي هڅو د غوړېدو په هیله

سمیع وزیری

۱۸-۱۲-۱۳۹۳

-کابل، افغانستان

لړلیک

موضوع **مخ**

۱- سریزه..الف
۲- تقریظ..خ
۳- مخیزه..ش
۴- پوهاند علامه عبدالحی حبیبي په هلمند کي.......................ط

لومړی برخه ـ جغرافیه

لومړی څپرکی

۱- د هلمند جغرافیایي موقعیت..۱
۲- د هلمند د نوموني (تسمیې) وجه...................................۵
۳- د هلمند آب و هوا...۷
۴- د هلمند د وګړو شمېر (نفوس)......................................۸
۵- د هلمند کرهڼه...۸
٦- د هلمند (هیرمند) اوبیزه حوزه.....................................١٦
۷- د هلمند (=هیرمند – هیتومنت) سیند...............................۱۷
۸- د هلمند سیند د اوبو مسئله...٢٤
۹- د هلمند برېښنایي بندونه...۳۳
۱۰- د هلمند کاني زخایر...۳۷
۱۱- د هلمند د بُست تصدي..۳۹
۱۲- د هلمند حجاري او نجاري مختلطه فابریکه..........................٤۰

۱۳- د هلمند د چاه انجير دستگاه.................................۴۳
۱۴- د هلمند د عامه صحت مؤسسه...............................۴۴
۱۵- د هلمند ځنگلونه...۴۵

دوهم څپرکی

۱٦- د هلمند ولايت اداري تشکيلات...............................۴۷
۱۷- د لښکرگاه ښار..۴۷
۱۸- په لښکرگاه ښار پوري اړوندي سيمي............................۴۹
۱۹- د هلمند ولسوالی..۵۰
۲۰- نهر سراج (گرشک)...۵۲
۲۱- نادعلي...۵۲
۲۳- گرمسېر...۵٦
۲۴- سنگين (سروان کلا)...۵۸
۲۵- کجکی..٦۰
۲٦- باغران..٦۱
۲۷- موسی کلا...٦۲
۲۸- نوزاد..٦۴
۲۹- دېشو..٦۷
۳۰- واشېر...۷۰
۳۱- خانشين (رېگ)..۷۱
۳۲- مارجه...۷۳
۳۳- ناومېش..۷۴

درېیم څپرکی

۳۴- د هیتومنت (هلمند) تاریخي آثار او مشهوري سیمي............۷۵
۳۵- بُست..۷۵
۳٦- زمینداور (زینداور)..۸۷
۳۷- زرنج (درنگیانا – زرنجیانا)..۹۳
۳۸- خلج...۱۰۳
۳۹- باغ ارم (باغران – باغرام)..۱۰۳
۴۰- سروان (سوروان – زور وان)......................................۱۰٦
۴۱- بغنین (بغنی)...۱۱۰
۴۲- بولان..۱۱۰
۴۳- خلج (خلچ)..۱۱۳
۴۴- دښت لکان (دشت لگان)...۱۱٤
۴۵- تل (داتل – دارتل)..۱۱٦
۴٦- موسی کلا...۱۱۸
۴۷- رودبار..۱۱۹
۴۸- خوابین...۱۲۰
۴۹- سرخ دوز (سُرخدز – سرخ دژ – سره کلا)........................۱۲۱
۵۰- زراسپ (هزارسپ)...۱۲۱
۵۱- آزولا (ازویلا – وزولا)..۱۲۲
۵۲- قرنین..۱۲۲
۵۳- طاق...۱۲۳
۵۴- زالقان..۱۲۳
۵۵- روزان..۱۲۳

٥٦- خواش.. ١٢٣
٥٧- ارغاش.. ١٢٤
٥٨- ارياسپ.. ١٢٥
٥٩- کُهک.. ١٢٦
٦٠- د گرشک پوځي کلا.. ١٢٦
٦١- د گرشک د اده کلا.. ١٢٧
٦٢- د ادې کلا.. ١٢٧
٦٣- دېشو (ده شيو).. ١٢٧
٦۴- بشلنگ.. ١٢٨
٦٥- صفار.. ١٢٩
٦٦- مُختر کلا.. ١٢٩
٦٧- د سلطان کلا.. ١٣٠
٦٨- د لښکرگاه زوړ ښار د غزنويانو په دوره کي........................ ١٣٠
٦٩- د لښکرگاه زور ښار د غوريانو په دوره کي........................ ١٣٤
٧٠- د لښکرگاه زوړ ښار د لرغون پېژندني له نظره........................ ١٤١

دوهمه برخه ـ تاريخ

لومړی خپرکی

١- هلمند د تاريخ په اوږدو کي.. ١٤٤
٢- هلمند په آريانا کي.. ١٤٧
٣- گرشاسپ بابا او هيتومنت.. ١٤٧
۴- د توړلي ډبري دوره او د هلمند سيمه.. ١٥٦
٥- د پخواني کلتور منځنۍ کړۍ.. ١٦٠

٦- د آریائیانو هجرت هلمند او اراکوسیا (اراکوزیا) ته..............١٦١
٧- اویستایي مدنیت او هلمند(هیتومنت)..........................١٦٧
٨- سکندر مقدوني (یوناني) په هلمند کي.............................١٦٨
٩- هلمند په ملک الطوایفي مرحله کي...............................١٧٠
١٠- هلمند د اسلامي لیکوالانو په آند............................... ١٧١

دوهم ځپرکی

١١- د هلمند (هیتومنت) لرغوني کورنۍ..............................١٧٣
١٢- کیاني کورنۍ...١٧٤
١٣- اسپه کورنۍ...١٧٦
١٤- د زال کورنۍ...١٧٧
١٥- د امورجېزیان کورنۍ...١٧٨
١٦- د ساکانو (اسکایانو) کورنۍ.....................................١٧٨
١٧- د ښنسب بابا کورنۍ..١٧٩
١٨- صفاري کورنۍ...١٧٩
١٩- د آل ناصر کورنۍ...١٨٠
٢٠- د حاجي جمال خان نیکه کورنۍ.................................١٨٢

درېیم ځپرکی

٢١- هلمند ته د اسلام راتګ...١٨٣
٢٢- هلمند په اموي دوره کي.. ١٨٩
٢٣- هلمند په عباسي دوره کي..١٩٢
٢٤- هلمند په صفاري دوره کي....................................... ١٩٥
٢٥- هلمند په غوري او غزنوي دوره کي..............................٢٠١
٢٦- هلمند په مغولي دوره کي.......................................٢١٤

۲۷- د ملک اودل حکمراني او د هلمند سیمه........................۲۱٦

څلورم څپرکی

۲۸- د هلمندیانو رول د افغانستان په معاصر تاریخ کي.............۲۱۸
۲۹- حاجي جمال خان نیکه (هلمندی) او دده لویه کورنۍ..........۲۲۲
۳۰- تېمورشاه ته د سردار پائنده محمد خان هلمندي خدمتونه.....۲۲٤
۳۱- زمان شاه ته د سردار پائنده محمد خان هلمندي خدمتونه.....۲۲۹
۳۲- د زمان شاه په حکومت کي د هلمند د لویي ادې سرښندنه...۲۳۵
۳۳- د سردار پائنده محمد خان په وړاندي د زمان شاه بې پروایي..۲۳۷
۳۴- د زمان شاه پر ضد د خانانو او قومي مشرانو یوه پټه توطیه....۲۳۹
۳۵- د غچ اخیستلو مبارزه...۲٤۱
۳٦- د شاه محمود پاچاهي او د وزیر فتح خان هلمندي وزارت.....۲٤٦
۳۷- شاه محمود ته د وزیر فتح خان هلمندي پوځي خدمتونه......۲٤۸
۳۸- د شاه شجاع لومړی ځل پاچاهي..............................۲۵۸
۳۹- د وزیر فتح خان هلمندي هلي ځلي...........................۲٦۱
۴۰- د شاه محمود دوهم ځل پاچاهي او.............................۲٦٦
۴۱- د امیر دوست محمد خان لومړی ځل پاچاهي...................۲۸۱
۴۲- افغانستان ته د دوو ښکېلاکي هیوادونو د پلاوو راتلل..........۲۸۸
۴۳- پر افغانستان د انگرېزانو لومړی پوځي یرغل....................۲۹۱
۴۴- د انگرېزانو او شاه شجاع په وړاندي د افغانانو پاڅونونه........۲۹۸
۴۵- د مگناټن وژل (۱۸۴۱ ز) د (دسمبر ۲۳) نېټه....................۳۰۸
۴٦- د انگرېزانو تگ او تباهي..۳۱۸
۴۷- د غچ اخیستلو پوځي یرغل......................................۳۲۳
۴۸- د امیر دوست محمد خان دوهم ځل پاچاهي......................۳۲۸

۴۹- د اميرشېرعلي خان لومړی ځل پاچاهي........................۳۳۹
۵۰- د اميرافضل خان پاچاهي......................................۳۴۳
۵۱- د اميراعظم خان پاچاهي......................................۳٤٥
۵۲- د امير شېرعلي خان دوهم ځل پاچاهي.........................۳٤۷
۵۳- د امير يعقوب خان لنډه دوره.................................۳٥۷
۵۴- د امير عبدالرحمن خان پاچاهي...............................۳۷٤
۵۵- د امير حبيب الله خان پاچاهي.................................۳۹٥
٥٦- د غازي امان الله خان پاچاهي................................٤۰۱
۵۷- د عنايت الله خان پاچاهي......................................٤۲۹
۵۸- د محمد نادر شاه پاچاهي.......................................٤۳۲
۵۹- د محمد ظاهر شاه پاچاهي......................................٤٤۰
٦۰- د محمد داود خان جمهوريت.....................................٤٤۹

درېيمه برخه ـ کلتوري دودونه

لومړی څپرکی

۱- دود (عرف او عادات)...٤٦٦
۲- د کورنۍ جوړښت...٤٦۷
۳- د کورنۍ غړي...٤٦۸
۴- د هلمنديانو کورونه..٤٦۸
۵- د هلمنديانو کالي...٤۷۰
٦- د هلمنديانو خوراک...٤۷۱
۷- په هلمندي ولس کي واده...٤۷۳
۸- جرګه او مرکه...٤۸٥

٩- مېلمه پالنه...٤٨٦
١٠- ننواتي...٤٨٧
١١- د مسافرت دودونه..٤٨٧
١٢- د مړيني دودونه...٤٨٨
١٣- ميراث...٤٩٠
١۴- ناجوړي او علاج...٤٩١
١۵- د کوچنيانو او ځوانانو لوبي...................................٤٩٤
١٦- د خلکو احترام او اصلي نومونه..............................٤٩٦
١٧- د اخترونو دودونه...٤٩٧
١٨- خامک دوزي..۵٠٠
١٩- د وګړو کارونه او ټولنيز پوړونه..............................۵٠٠
٢٠- د ملکيت رواجي مقياس......................................۵٠٤
٢١- هلمند سيند دوديزه مشاعره..................................۵٠٤
٢٢- ملي اتڼ..۵٠۵
٢٣- د هلمندي کوچيانو ژوند او دودونه.........................۵٠٧

سریزه

إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِيِّۚ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ صَلُّواْ عَلَيۡهِ وَسَلِّمُواْ تَسۡلِيمًا ﴿٥٦﴾ (د الاحزاب سورت ٥٦ آیت)

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ، وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ.

اما بعد:

له وړکتوبه مي په زړه کي یو ارمان و چي د افغانستان او بالخصوص د خپل مورني ټاټوبي (هلمند) په هکله څه ناڅه معلومات ولرم، بدبختانه چي هر څه به مي هڅه کول، داسي څه مي په لاس نه راتلی چي زما تنده په ماته سي.

د ۱۳۹۲ لمریز کال په دوبي کي د پوهنتون په دریم سمسټر کي وم، درانه استاد (عبدالله نړیوال) یوه کورنۍ دنده راکړه، چي موضوع یې د هلمند اړوند د عمومي معلوماتو په هکله وه، د موضوع تر اخیستلو وروسته چي کله کورته راستون سوم، لستوڼي مي راپورته کړې، د

مأخذونو او موادو په ټولولو مي پیل وکړ، د دوو اونیو په جریان کي مي د هلمند په هکله ډېر څه ولوستل او ومي چوڼل، اخیر مي دا مواد د سیمنار په شکل ترتیب کړل، د موضوع تر وړاندي کولو وروسته دومره وستایل سوم، چي له هغه وروسته مي هوډ وکړ، تر څو دا موضوع به نوره هم غزوم او د یوه کتاب په شکل به یې چاپوم، له ډېرو استادانو او ملګرو سره مي مشورې وکړې، هغوي هم ډېر تشویق کړم.

کله چي مي کار پیل کړ، زړه نا زړه وم او موضوع ستونزمنه را ښکاریده، ځکه د هلمند په هکله مي په لاس څه نه درلودل، خو وروسته چي کله په موضوع ورګډ سوم، ورو ورو جالبه او پټ موضوعات راته تر سترګو کېدل او موضوع نوره هم جالبه کېده.

د هلمند په هکله په عربي، انګرېزي او نورو ژبو ډېري څېړني سوي دي، خو متاسفانه او بدبختانه په خوږې پښتو محدودي څېړني سوي دي، چي په لاندي ډول ورڅخه یادونه کولای سو:

.د کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي اثر (هلمند د کلتور په ساحه کي).

.د کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستاني اثار، لکه:

۱.سیستان سرزمین حاسه ها و هماسه ها

۲.سرگذشت سیستان و رود هیرمند

۳.جغرافیای تاریخی و اقتصادی ولایت هیلمند

۴.د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کي او نور...

.د استاد محمد معصوم هوتک اثار د هلمند په هکله ليکلي دي، لکه (د ناوې دانشور، د کندهار منور، د زنګاوات مخور او نور...).
ـ همدا ډول، شريف الله دوست سرواني ځيني اثار ليکلي، لکه (د هلمند نوميالي او زينداور).
.الحاج محمد اسماعيل شريعتيار د (هلمند پوله په پوله).
.د مقالو ټولګه د (زما هلمند) تر سرليک لاندي او شايد ډېر نور کتابونه ليکل سوي اوسي، چي زما په لاس نه دي راغلي.

د هلمند (هيتومنت) اثر چي ستاسو درنو لوستونکو په لاس کي دی، په عموم کي پر درو موضوعاتو مي څېړلی دی، لومړی برخه د هلمند جغرافيه، دوهمه برخه د هلمند تاريخ او درېيمه برخه د هلمندي دودونو په هکله ده.

د جغرافيې په برخه کي د هلمند جغرافيوي موقعيت، آب و هوا، کرهڼه، هلمند سيندونه، برېښنايي بندونه، کاني زخاير، اداري تشکيلات (مرکز او ولسوالۍ)، تاريخي آثار او مشهوري سيمي او نور څېړل سوي دي.

د تاريخ په برخه کي د هلمند لرغونی تمدن، په هلمند کي د تووږلي ډبري (کلکولي تيک) دوره، د آريائيانو مهاجرتونه هلمند ته، له اويستايي او ويدي مدنيتونو سره د هلمند اړيکه، د سکندر مقدوني (يوناني) يرغلونه، د هلمند لرغوني کورنۍ، هلمند په آريانا کي، په هلمند کي د اسلام د مبارک دين خپرتيا، په اموي، عباسي، صفاري، غوري، غزنوي، مغولي دورو کي د هلمند وضع او حالت او همدارنګه د افغانستان په معاصر تاريخ کي د هلمنديانو رول مي سپړلی دی.

د دودونو په برخه کې د هلمندیانو پر رسم، رواج، کلتور، عنعناتو او دودونو، لکه: د هلمندیانو د کورنۍ جوړښت، کالي، خوراک، مرکه، کوزده، واده، جرګه او مرکه، مېلمه پالنه، ننواتي، د مسافرت دودونه، د مړیني دودونه، میراث، ناجوړي او علاج، د کوچنیانو او ځوانانو لوبې، د اخترونو دودونه، هلمند سیند دودیزه مشاعره، ملي اتڼ، د هلمندي کوچیانو دودونه او همدارنګه پر نورو دودونو مې بحث کړی دی.

هلمند د افغانستان د نورو سیمو په څېر لرغونی تاریخ، ښه ستراتیژیک و سوق الجیشي موقعیت او د افغاني دودونو څخه یوه ډکه سیمه ده، چې له امله یې همېشه د هیواد د زیاتي مهمي سیمي په توګه د هیواد د سیاسي، اقتصادي او اجتماعي برخلیک په ټاکلو کې یې مهم رول لوبولی دی.

هلمند یوه ویاړلې تاریخي او جغرافیایي سیمه ده، چې له مېلاد څخه څو زره کاله پخوانی تاریخ لري، د نړۍ تاریخونو او لرغون پلټونو ثابته کړې ده، چې چیري سیندونه وي، هلته مدنیتونه زېږېدلي، چې هلمند سیند هم د آمو، نیل، دجلې او فرات، ژړ سیند، سندهسیند، د هند سمندر او نورو په څېر یو مدنیت زېږنده سیند دی، چې ورسره دا ښېرازه سیمه هم د همدې ډک سیند له امله په همدې نامه نومول سوې ده.

د هلمند ښېرازه سیمه په تاریخونو او جغرافیو کې د دره نیل، مصر ثاني او آسیا د ګدام په نومونو یاده سوې ده او د هلمند سیند د غاړې او سېدونکي توانګر، غښتلي او پهلوانان بلل سوي او دا سیمه د هلمند په اسطوریي (کیسه ییز) او مستند تاریخ کې د غښتلو،

پهلوانانو او کروړیانو په نامه یاده سوې ده، کله چې موږ وایو چې هلمند د بلخ سره همزولی تاریخي شالید لري، ددې خبري دلیل دا دی چې هلمند سیند هم د آمو د سیند په څېر د هیواد د لویو سیندونو څخه دی او دلته هم له ننه شپږ زره کاله پخوا هلمندیانو د خپل لاس نښې او د لرغوني تمدن بېلګې پرې ایښې دي.

هلمند (=هیتومنت) د اویستا یو ولسمه ټوټه ښکلې او له ویاړه ډکه مځکه ده، چې د هلمند او سیستان له حاصلناکي ناوې څخه عبارت ده، د هیتومنت (هلمند) مست سیند د خپلو مرستیالانو سیندونو سره د زمیادیشت په (۶۷) فقره کي یاد سوی دی او پخپله د هلمند په باب داسي یادونه سوې ده، چې هیتومنت (ای تومنت) د جلال او ویاړ خاوند دی.

هلمند د دوو سترو امپراطوریو (غزنویانو او غوریانو) پلازمېنه (پایتخت) هم پاته سوی دی، د نړۍ د پراختیا غوښتونکو یرغلګرو قومونو په مقابل کي د مقاومت او ازادۍ غوښتونکو یو قوي مرکز هم و، چې د هر تیري کوونکي په مقابل کي یې د نومیالیو غازیانو او شهیدانو د قربانیو، شجاعت او مېړانې، کارنامې او حماسې جوړې کړې دي، د حاجي جمال خان بارکزي، میر افغان علیزي، سردار پائنده محمد خان، اشرف الوزراء وزیر فتح خان، غازي وزیر محمد اکبر خان، غازي سردار محمد ایوب خان، غازي امان الله خان، سردار داود خان او نورو نومیالیو کارونه او شهکارونه یې لا اوس هم زموږ د ویاړلي تاریخ په حافظې کي خوندي دي.

زموږ د ملي فرهنګ په ساتنه کي د هلمند چې زرګونه کاله مخکي په اویستا کي هم څو ځله یادونه سوې، د یادولو او ویاړلو وړ دی، د

پېړیو په پوړیو کې د مختلفو علومو ډېرلوی علماء تاریخي، ویاړلي او لرغوني هلمند روزلي دي، حتی په دوهمه لمریزه پېړۍ کې د علم، صنعت، تجارت، هنر، شعر او ادب نړیوال مرکز و، له هغه وخت او له هغه څه وروسته د ډېرو نومیالیو عالمانو علامه ابن حبان بُستي، ابو الفتح بُستي، هاشم سرواني، اکبر زمینداوري او نورو عالمانو او پوهانو نومونه هیڅ کله هېرېدونکي نه دي.

بُست، زینداور (زمیندارو)، باغ ارم، سروان، د بارکزو ناوه (خلج)، موسی کلا، بغنین، نادعلي، بولان، دښت لګان، تل، سرخ دز، هزارسپ، آریاسپ، دېشو، بشلنګ، صفار او لښکرګاه هغه لرغوني، له ویاړه ډکې او د لرغونو تاریخي پېښو سیمې دي، چې تل به د افغان ملي تاریخ او جغرافیه به په رنګین وي.

د دې ناچیزه اثر په څېړلو او سپړلو کې د ډېرو استادانو او ملګرو راسره مرسته کړې ده، چې په وار سره لومړی له خپل قدرمن لارښود استاد (کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستاني صاحب)، خوږ ملګری او ټولګیوال شریف الله دوست سرواني، الحاج شاه محمود حسرت، ولي محمد خادم، انجنیر محمد داود فرهنګ، الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، احمدشاه پاڅون، فرید احمد فرهنګ او نورو دوستانو څخه نړۍ مننه چې په نیکو مشورو او مرستو یې زه هر ګام پر ځان ډاډه کړی یم.

کېدای سي، په دې کتاب کې چې زما لومړنی اثر دی، ځیني اشتباهات، تېروتني او نیمګړتیاوي موجودي وي، ځکه هر کار په پیل کې څه ناڅه تشي او نیمګړتیاوي لري، چې د وخت او زمان په تېرېدو او د نوو تجربو په زیاتېدو به دا هم ان شاء الله حل سي، له درنو

لوستونکو څخه مې هیله داده، چې که څه تېروتنې او نیمګړتیاوې پدې کتاب کې مو تر سترګو سي، راته په ګوته یې کړئ.

په درنښت
د سرلوړي، باثباته او یوموټي افغانستان په هیله

محمد شفیق ژمن

دروېشان واټ - لښکرګاه - هلمند
۱۰/۱۳۹۳/۲۳
شمېره: ۰۷۰۰۶۶۰۶۰۷
برېښنالیک: Shafiq.Zhman@gmail.com

د کانديد اکاډمېسن محمد اعظم سيستاني تقريظ:

د «**هلمند**» پر کتاب

د محمد شفيق ژمن تأليف

هلمند ولايت، بُست پوهنتون د حقوقو او سياسي علومو د پوهنځي (د ځلورم کال محصل)

د هيواد په جنوب لوېديځ کې د هلمند ولايت، يو له ښېرازو او کرهنيزو ولايتونو څخه دی، چې د ثور تر کودتا مخکې د غلې د ګدام په نوم مشهور و. د هلمند ولايت، دا چې د هلمند په نوم لوی سيند يې له منځه تېر سوی او دواړو غاړو ته مځکې خړوبوي، ځکه نو په عامه اصطلاح دا سيمه هم د هلمند سيند په نوم نومول سوې.

ددې رودخانې اصلي نوم د اويستا په متونو کې د (هيتومنت = Haetumant) په بڼه راغلی، چې معنی يې (سد مند يا هغه رودخانه چې سد و بند لري) ده. دغه کليمه په فارسي ژبه کې (هيرمند) سوې او اوس يې ځايي خلک هلمند او هيلمند تلفظ کوي.

د هلمند ښېرازه وادي او د هغه پر دواړو غاړو پراته تاريخي ښارونه لکه بُست، لښکرګاه، صفار، بولان، خلج، سروان کلا، موسی کلا،

درتل (لوړتل = ګرشک)، نادعلي، سرخدژ، هزار اسپ، هزار جفت (درویشان)، سُلطان کلا او داسي نوري کلاګاني له کجکي راوروسته په اسلامي دوره کي د هلمند له ودانو ښارونو څخه وه، چي هر یو له دې جملې څخه د علم او پوهي مرکز، د توري او قلم د څښتنانو روزنځای و.

هلمند سیند لکه څنګه چي په تاریخ کي د سیستان د تمدن ځانګو ده، داسي سیند دی چي پخپلو سرکښو څپو کي یې تل د هیواد زړه ور، تورزن او د علم خاوندان روزلي او ټولني ته وړاندي کړي دي، چي د هیواد په معاصر تاریخ کي موږ دد ې زړه ورو مېړنو شاهد یو، چي د همدې رودخانې (هلمند) له څنډو راپورته سوي دي.

هغه زمري مېړونه چي د هلمند پر غاړه را لوی سوي، د هیواد په سیاسي برخلیک ټاکلو کي مهمه ونډه لرلې ده، چي له ځانه یې ویاړلي کارنامې پر ځای پرې ایښې، هغه چي نن زموږ د هیواد او هیلمند د بچیانو لپاره د ویاړ وړ دی.

که د اسلامي پېړیو په لومړیو کي د غښتلو ځوانانو او عیارانو له ذکر څخه راتېر سو، د افغانستان په معاصره دوره (۱۸ - ۱۹) مېلادي پېړیو کي له لسګونو تاریخي، سیاسي او ټولنیزو شخصیتونو نومونه واخلو، چي د دوي له جملې څخه یو هم حاجي جمال خان بارکزی د بارکزو د قوم مشر، هلمند کي مېشت او د احمدشاه بابا څخه یې د

افغانستان د پاچا په توګه خپل لومړنی ملاتړ اعلان کړ او د عمر تر پايه پوري د هغه له ملاتړ څخه تر شا نه سو، احمدشاه بابا هم تر وروستي پوري د نوموړي عزت او درناوی وکړ او دده له مشورو څخه به يې د هيواد د سياسي ټينګښت لپاره ګټه اخيسته.

پدې کورنۍ کي دوهم سياسي او نظامي شخصيت د سردار فتح خان پلار سردار پاينده خان و، چي د تېمورشاه دراني د دولت د ټينګښت لپاره يې توره پورته کړه، دښمنان يې له پښو وغورځول او يا يې هم د نوموړي تابع کړل او همدا ډول د زمانشاه سلطنت ته په رسېدو کي يې هم مهم نقش ولوباوه، ددې لويې کورنۍ درېيم سياسي او نظامي شخصيت وزير فتح خان (۱۷۸۱ – ۱۸۱۸ م) دی، نوموړی د سردار پاينده خان هلمندي زوی دی، چي د خپل پلار په څېر په ۱۹ کلنۍ کي په سياسي مسائيلو ورګډ او د خپل لياقت، ځيرکۍ، زړه ورتيا، ملي او افغاني ارزښتونو ته په کتو سره يې په ۲۱ کلنۍ کي شهزاده محمود دراني پر تخت کښېناوه او خپله په سلطنتي دستګاه کي د اشرف الوزراء مقام ته (۱۸۰۱ – ۱۸۰۳، ۱۸۰۹ – ۱۸۱۸ م) ورسېد، تردې اندازې ځواکمن او د لوی شخصيت لرونکی و، چي د شاه محمود په وسيله د نوموړي له وژل کېدلو سره، د سدوزيو څخه د سلطنت واګي له لاسه ووتلې او د هيواد سياسي تګ لوری ورسره تغير وکړ.

وزیر فتح خان د خپل هیواد پر پاک حریم د پردیو د لاس لنډېدو او مداخلو، د خپل هیواد مځکنۍ بشپړتیا د ساتلو لپاره له نوي ځوانۍ څخه یعنې له ۲۰ کلنۍ مخکي، څه د پلار تر سیوري لاندي او څه هم د پلار تر وژل کېدو وروسته هر وخت چي د هیواد د دفاع مسئله او همدا ډول د خپلو خلکو د عزت او شرف ساتلو لپاره مطرح و، د وطن دښمنان او له مرکزي ځواک څخه سرکښان یې په مېړانه له پښتو وغورځول، له کشمیر څخه تر سند پوري، همداسي تر بلوچستان او له هغه ځایه د هرات تر څنډو یې په خپلو مبارزو او سرښندونو باندي د افغانستان له مځکنۍ بشپړتیا او ملي واکمنۍ څخه ساتنه کړې ده.

دا پداسي حال کي ده، چي د انگرېز د تیري د لومړۍ، دوهمي او درېیمي جگړې، درې سره قهرمانان چي په ۱۹ او ۲۰ پېړیو کي رامنځته سوې، د همدې پیاوړي کورنۍ غړي وه، چي د هیواد په معاصر تاریخ کي د وزیر اکبر خان، سردار ایوب خان او غازي امان الله خان په نومونو مشهور دي.

د اشرف الوزراء وزیر فتح خان ورونو د کندهاري سردارانو یا بارکزیو ورونو په نوم ۳۳ کاله له (۱۸۱۸ م) څخه تر (۱۸۵۵ م) پوري په کندهار او شاوخوا سیمو کي واکمنۍ وکړې.

همدا ډول د وزیر فتح خان لس ورونه او وربرونه له امیر دوست محمد خان څخه پیل تر غازي امان الله خان، نادرشاه، ظاهرشاه او د

افغانستان لومړني ولسمشر (سردار داود خان) پوري ټول د هلمند میشتي سردار پاینده خان اولاده ده، چي له (۱۸۱۸ - ۱۹۷۸م) پوري يې ۱۶۰ کاله د هیواد سیاسي برخليک په لاس کي و.

پورتني ټول سیاسي او تاریخي شخصیتونه د پلار او مور لخوا هیرمند (هلمند) ته منسوب او د دغه هلمند بچیان دي، ځکه د دې سترو شخصیتونو پلرونه او نیکونه یعنې حاجي جمال خان او زوی يې سردار پاینده خان، وزیر فتح خان او موریې لویه ادې او د نورو بارکزیو سردارانو پالنه او روزنه د هلمند په غېږه کي سوې ده او په ځوانۍ کي د هیرمند له غاړو پر خپلو آسونو سپاره تر سند او کشمیر، اټک او بلوچستان پوري يې سیمه د خپل توري تر سیوري لاندي کړه او پدې پراخه سیمه کي يې سرکښان او سرغړونکي مرکزي حکومت ته د توري په ځواک تابع کړه.

د هلمندي پیاوړو سیاسي او فرهنګي شخصیتونو د پېژندني لپاره او همدا ډول ددې سیمي له لرغونو ښارونو، دودونو، رسوم او ادابو، د خلکو د ژوند ډول په غم او ښادیو کي د ګډون سره اشنایي کولای سو د ځوان، هڅاند او با استعداده هلمندي ځوان ښاغلی محمد شفیق ژمن د (هلمند) په نوم کتاب کي مطالعه کړو.

ياد کتاب پر درېيو برخو (جغرافيه، تاريخ او کلتوري دودونو) په ۵۰۰ مخونو کي ځېړل سوی او په روانه ادبي پښتو ليکل سوی دی، چي پخپل وار که بې بېلګي نه وي، کم بېلګه بلل کېږي.

مؤلف له دې سره چي د حقوقو او سياسي علومو د وروستي کال محصل دی، د تاريخي، جغرافيايي او فرهنګي ځېړنو په ډګر کي تازه کاره دی، له ځانه لويه وړتيا ښوولې ده، ويلای سم چي د نوموړي کار ډېر لوړ او د ځېړني له اصولو سره برابر دی، تر دې چي د افغانستان د علومو اکاډمۍ د مرستيال ځېړونکي تر بريده دی، کله چي زه د افغانستان په علومو اکاډمۍ کي د يو شمېر سرځېړونکو مرستيالۍ ته د نوماندانو لاربښود وم، کولای سم ووايم چي د ښاغلي محمد شفيق ژمن کار د سرځېړونکي د مرستيالۍ نوماندۍ ته وړ دی.

په وروستيو کي په خپل وار ياد کار د يوه مونوګراف (د ليسانس علمي پايليک) تر کچي لوړ ارزوم، هيله لرم چي يوه ورځ همدا اثر د پوهنيارۍ علمي ترفيع لپاره کانديد کړي.

ددې ځوان او هڅاند ځېړونکي د لا برياليتوبونو او موفقيتونو په هيله.

سيستانی، سويډن د ګوتنبرګ ښار

۱۰/۲/۲۰۱۵

مخیزه

د آریانا تاریخي پېر له ویدي سرودونو سره پیل کېږي، چې له همدې سرودونو سره د آرین وګړو ادب، تاریخ، سیاست، اقتصاد، د ټولنیز ژوند ډول، اندونه او ګروهـ ور څخه په ښه ډول څرګندېږي.

هلمند هم چې د آریانا له مهمو او مشهورو مدنیتونو څخه دی او لا له دې آریایي پېر وړاندې یې د سوځلي ښار بېلګې په لاس کې لرو، د ویدي مدنیت لغوي بېلګې د شاعرانو په شعرونو، پښتو او درې ژبو کې راپاتـه دي، چې یو هـم د ښکارندوی په قصیده کې د چندي او اشکلونو ویدي او سنسکریټ کلمات دي.

ویلای سو لکه څنګه چې آریایي عصر کې ویدي مدنیت ټوله آریانا ویجه تر پوښښ لاندې نیولې وه، همداسې یې د هلمند متمدنه حوزه هم د سند او آمو مدنیتونو په څېر تر خپل پوښښ لاندې راوستل.

هلمند په لرغوني تاریخ کې د تمدونونو څلورلاری و، چې د مصر، بین النهرین، پارس، آمو، موهنجودارو، منډیګک او چین تمدونونه یې سره پیوندول.

له دې سره او يستايي مدنيت د زرتښت له زيږيدني سره را منځته کيږي او د لومړي ځل لپاره د زرتښت او ګشتاسب پهلوان په مټ په هيتومنت (=هلمند) کي خپور سو، پدې مانا چي د زرتښت د تبليغ لومړنی ځای د هلمند غاړې دي.

ددې سيمي (هلمند) تاريخي او قبل التاريخي ارزښت ته په کتو سره دا ښېرازه سيمه ډېرو لرغون پېژندونکو څېړنو ته اړتيا لري، چي دادی پدې برخه کي زموږ يو هڅاند ځوان ښاغلی محمد شفيق ژمن هم قلم پورته کړ او د هلمند د جغرافيې، تاريخ او کلتور په برخه کي يې له توان سره سم ستاسو په لاسونو کي ارزښتناک اثر وليکه، چي په خپل وار يوه ارزښتناکه لاسته راوړنه بلل کيږي.

هلمند د مستند تاريخ تر څنګ افسانوي تاريخ هم لري، چي په کيسو کي يې د فتح خان بړيڅي او رابيا، موسی جان او ګلمکۍ حماسې د يادولو وړ دي، همداسي په افسانوي تاريخ کي د غرغښتې (ګرشاسپ)، زال، رستم او سهراب نوميالیو نومونه د يادولو وړ دي، همدا ډول د امير کروړ جهان پهلوان، ابو هاشم سرواني، شيخ اسعد، ښکارندوی، تايمني، اکبر زميندا وري او زرغون خان نورزي ادبي څېرې د ستايلو او يادولو وړ دي.

د هيواد په معاصر سياسي تاريخ کي برخليک ټاکونکي څېرې، حاجي جمال خان بابا، نور محمد خان (مير افغان) عليزی، سردار

پاینده خان بارکزی، وزیر فتح خان، وزیر اکبر خان، امیر دوست محمد خان او غازي امان الله خان باید هېر نه سي.

همدا ډول هلمند اوس د یوه لوی ادبي بهیر، پنځو پوهنتونونو، څلور انستیتیوتونو او سلګونو ښوونځیو په لرلو سره د ویاړ وړ دی، د هلمند سیند له برکته یې کرهنیز اقتصاد د پام وړ دی، خلک یې د نوي او عصري ټکنالوژۍ په رارسېدلو سره متمدن سوي او د ژوند سطحه یې لوړه سوې ده.

په پای کي ویلای سو چي د هلمند ښېرازه ولایت د هر اړخیز ارزښت له مخي په سیمه کي د پام وړ دی، پر دولت ږغ کوو چي د یې سیمه کي د تاریخي ارزښتونو ساتلو ته توجه وکړي، اقتصادي پروژې پلي کړي او د تعلیم و تربیې په برخه کي نوي نسلونه وروزي تر څو د هیواد په پرمختګ کي په کار وګمارل سي.

زه په خپل وار زما د ګران ټولګیوال او خواږه ملګري ښاغلي محمد شفیق ژمن د (هلمند) په نوم اثر په لوړو ټکو ستایم او د لا بریا لپاره یې دعا کوم.

په درناوي

شریف الله دوست سرواني، هلمند، بُست مېنه

۲/۱۲/۱۳۹۳

پوهاند عبدالحی حبیبي په هلمند کي:

عبدالحی حبیبي صاحب د هلمند په ستاینه کي وایي:

اې هلمنده!
تل بهېږې نه وچېږې!
اې ژوندی بهانده روده!
غاړي غاړي ځګ په خوله کي
ژوند دي تهول تګ وپوده
تل ښورېږې حرکت کړې
ته ډېر بد وړې له رکوده
راسه ستا سره خواله کړم
د غمجن زړه تشېده کړم
دلته ستا پر دواړو غاړو
څه ښارونه چي ودان وه
لمر سپوږمۍ په زرو کاله
دلته برېښنده تابان وه
ستا زامن وه نو مړي
را د مردان پهلوانا وه
یو وار وګوره چي څه سوه
په تور تم په ورکېده سوه

داور ولاړې ټولــــه وران ســــو
بُســت دي هــم خــاورې ايــرې ســو
د زرنـــــج کنـــډوالې ويــــنم
د لوړتيــا مــزې يــې پــرې ســو
ســروان هــم ســو لــوټي لــوټي
څــه مــاتم دلــې هــورې ســو
البُســـتي پـــه ويـــر ککـــړ دی
زرنجـــي پـــه خـــاورو خـــړ دی
راســـــه اې بهانــــــده روده!
درتـــه لـــولم افســـانه ســـتا
ســـتا اوبـــه آب حيـــات وې
ټـــول زامـــن وه مردانـــه ســـتا
چـــې د مـــرګ طوفـــان پـــرې راغـــی
کنـــډ والـــه ســـوه کرانـــه ســـتا
نـــه څـــراغ د تهـــذيب بـــل ســـته
نـــه رڼـــا ســـته نـــه مشـــعل ســـته
د زرنـــج مـــدارس وران ســـول
علمـــا يـــې ټـــول خـــاموش دي
نـــه د بُســـت دا نشـــکده ســـته
طلبـــه يـــې ســـيه پـــوش دي
مـــدني ښـــارونه وران ســـول

لـــه عـــدم هـــم آغـــوش دي
یـــو وار وګـــوره هلمنـــده!
څنګـــه تشـــه ســـتا لمـــن ده
یـــو وار بیـــا حرکـــت وکـــړه
شـــا وخـــوا دي ژونـــد څپـــه کـــړه
بیـــا ودان کـــړه لـــوی ښـــارونه
پـــرې ایلـــه د ژونـــد چینـــه کـــړه
تـــش ډګـــر دي زرغـــون بـــاغ کـــړه
بُســـت دي بیـــا دا نشـــکده کـــړه
خپـــل زامـــن پـــه ژونـــد خبـــر کـــړه
زرغـــون داکنـــډو کپـــر کـــړه
ولـــې هســـې ســـوې بـــې فیضـــه
اې هلمنـــده! ځانـــه تـــه ګـــوره
د ژونـــدون اوبـــه خپـــرې کـــړه
غـــور ځـــه پـــر ځـــه خانـــده ښـــوره
زرغونـــه کـــړه دا دښـــتونه
پرېـــږده مـــه دا مځکـــه تـــوره
تـــه د ژونـــد مســـته چینـــه وې
ولـــې نـــه ګـــورې چـــې څـــه وې

لوی استاد علامه عبدالحی حبیبي صاحب په (۱۳۱۲ لمریز) کال د حمل په (۳۰) نېټه هلمند لیدلی و.

Baghran
Musa Qala
Naw Zad
Kajaki
Washer
Sangin
Nahri Sarraj
Nad Ali
Nawa-i-Barakzayi
Lashkar Gah
Reg
Garmser
Dishu

د هلمند نقشه

هلمند (هیتومنت)

لومړی برخه

جغرافیه

لومړی څپرکی

د هلمند جغرافيايي موقعيت

هلمند د افغانستان تر ټولو لوی ولايت دی چي په جنوب لوېديځ کي موقعيت لري او د هيواد لسمه برخه جوړوي، دا سيمه د عرض البلد (۲۹-۳۰) او طول البلد په (۶۱-۶۹) درجو کي واقع ده.

هلمند (٦١٨٢٩)[1] کيلو متره مربع مساحت لري، ختيځ ته يې کندهار، شمال ته يې اروزګان، دايکنډي او غور، لوېديځ ته يې فراه او نيمروز ولايتونه دي او جنوب ته يې د (١٦٢) کيلو متره مربع په سرحد لرلو سره د ډيورنډ کرښه پرته ده.[2]

هلمند د افغانستان لومړی درجه ولايت دی، چي وګړي يې په سلو کي (۹۲٪) په پښتو او پاته (۸٪) په پارسي او بلوڅي خبري کوي، مرکز يې لښکرګاه ده.[3]

هلمند زموږ د هيواد يوه ډېره تاريخي سيمه ده، چي تاريخي قدامت يې زرګونو کلونو ته رسيږي، ددې سيمي اوسنی حال او مهال چي

۱.په اطلس قريه های افغانستان، درېيم ټوک، ۱۲۲۹ مخ کي د هلمند ټولټال مساحت (۶۲۳۳۷) کيلو متر مربع ښوولی، د هلمند د احصايې امريت له قوله د هلمند ولايت څخه تقريباً (۵۰۸) کيلو متر مربع مځکه د کندهار پوري تړل سوې ده.

۲.http://www.elections.pajhwok.com

۳. http://fa.wikipedia.org

تاسي یې وینی دا سیمه د خپل پراخ جغرافیایي موقعیت له مخي ډېره بډایه وه.

د هلمند تاریخي جغرافیه د نن په پرتله ډېره پراخه وه، چي اوسنی سیستان، نیمروز، فراه، ارزګان او حتی د غور ځیني برخي یې هم نیولي وې.

ټوله یوه واحده جغرافیایي سیمه وه، چي په اوسني حدودو کي نه راټولېدله او کومي سیمي چي د هلمند سیند په اوبو اوبېدلې هغه د هلمند په نامه یادېدې.[1]

د جنوبي افغانستان په نقشه کي د هلمند سیمه یعنې هغه منطقه چي د هلمند په سیند اوبیږي، د هلمند حوزه نومیږي، د جغرافیایي موقعیت له مخي د ډېرو ښو شرایطو په غیږ کي واقع سوې ده، د ښو مځکو، ډېرو اوبو او مساعدي هوا په لحاظ نه یوائې نن دلته د زیات کرهنیز اقتصاد د پراختیا امکانات برابر دي، بلکې د ډېر پخوا څخه دلته آباتي وه او د خورا ډېرو خلکو ژوند په هوسا و، په دې ځای کي د تاریخي پاته شونو (بقایاوو) په لیدنه سړی حکم کولای سي، چي د هلمند سیند غاړي په یوه زمانه کي د منځني ختیځ ډېر بډای مرکزونه وه او همدغه وجه ده، چي دغه سیمه همېشه د لویو حوادثو او پېښو سره مخامخ سوې ده.[2]

۱.http://afghanistantoday.org

۲.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۱۸ مخ

هلمند (=هيتومنت) د اويستا (=آوِستا – Avesta) يوولسمه ټوټه ښکلې او له وياړه ډکه مځکه ده، چي د هلمند او سيستان له حاصلناکي ناوې څخه عبارت ده، اهريمن په دغه ځای کي جادو او جادوګري رواج او خپره کړه.

د هيرمند مست سيند د خپلو مرستيالانو سيندونو سره د زميادیشت په (۶۷) فقره کي ياد سوی دی او پخپله د هلمند په باب کي داسي تصريح سوې ده، چي هيتومنت (ای تومنت=هلمند) د جلال او وياړ د خاوند په صفت ياد سوی او ويل کيږي، چي ددغه سيند ځګ ناکو څپو (موج های کف آلود) ټول مصيبتونه له ځان سره وړل.[۱]

د هلمند سيند د خپلو دوامدارو او زياتو اوبو په برکت دلته له هغه وخت څخه د زراعت او کرهڼي امکانات برابر کړي، چي ښايي د ابتدايي انسانانو مخه زراعت ته ګرځېدلې ده.

د سکندر مقدوني (يوناني) تر راتګ مخکي ددې سيمي کرهڼه ډېره مترقي وه او بيا دغه ځای دښتونه د هغه معروفو تاريخي ويالو (زرکن او زورکن) په اوبو دلته ډېره آباتي وه او څنګه چي پخوانۍ عمومي لار د هلمند پر غاړه تېرېدله، نو يو لوی پل د بُست سره پر سيند تړل سوی و او په دغه ځای کي د ختيځ او لوېديځ مالونه ادلون بدلون کېدل، چي د (اباسيند يا سندهـ) او (دجلې و فرات) د حوزو تر منځ لوی سوپر مارکېټ و.

۱.احمد علي کهزاد، د افغانستان پخواني تاريخ، لومړی ټوک، ۳۳۴ او ۳۴۷ مخونه

د تاریخي مدنیتونو پلټونکي په ګډه او په بشپړ ډاډ د تاریخي مدنیتونو زیات او چټوالی هلته مني، چې لوی سیندونه یې پر سیمو ورخپاره وي او په دې برخه کې نیل، دجله، فرات، ګنګا، ژړ سیند او بالاخره، اباسیند، امو او هلمند (=هیرمند) هم پخپل وار هغه سیندونه دي، چې لومړنیو خلکو د سترو مدنیتونو خښتې پکښې ایښې دي.

د هلمند سیمې منځنۍ او جنوبي سیمه په دوو لویو بېدیاوو راټوله سوې ده، چې دا هره یوه یې نه یوازې د هلمند سیمې لویه بېدیا ده، بلکې د افغانستان له لویو بېدیاوو څخه شمېرل کیږي، دا بېدیاوې یوه د (مرګو = مارجه = مارګو) په نامه یادیږي، چې د هلمند د سیند لوېدیځه او شمالي برخه احتوا کوي، د مارګو (=مرګو) دښت له چخانسور څخه نیولې بیا د بکوا تر دښته او تر ننني مارجې پورې پراخ دی، دوهم ډاګ هغه تاریخي د لکان دښت (= دښت لګان) دی، چې لښکرګاه پکښې آباته وه او په پخوانیو دورو کې آبات ښارونه پر جوړ وه، دا دښت د هلمند په منځني برخه کې د سیند له جنوبي سواحلو څخه د ریګو تر بېدیا پورې د ګرمسېر شګلن دښت هم لوی ډاګ دی، نور نو د ګرشک شمال او د سروان کلا ختیځ ته هم ځیني لوی او کوچني شګلن دښتونه او ډاګونه واقع دي.[1]

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۱۸مخ

د هلمند د نوموني (تسمیې) وجه:

هلمند یا هیرمند چي د عربي ژبي پخواني جغرافیه لیکونکي لکه یعقوبي، ابن فقیه، یاقوت حموي او ابو الفدا د هزار بازو د رودخانې په نامه نومولی دی، د پهلوي (بندهش) او زردښتي (اوستا) په مذهبي کتابونو کي دا رودخانه مقدسه او سپېڅلې یاده سوې ده.

ډېر پخوانی ذکر چي ددې رودخانې سوی دی، هغه د اوستا په مذهبي او ادبي کتاب کی راغلی، چي په هغه ځای کي نوم یې (هیتومنت – Heatumant) ضبط سوی او لغوي معنی یې (پرتمین، برم او پرتم لرونکی) دی، پدې ترتیب چي لومړی جز یې (هیتو) د پل او سد په معنی دی او دا کلمه په (فرگرد ۱۹ او وندیداد ۱۳۰ فقره) کي په دغه معنی کارول سوې ده او د هغې دوهم جز (منت = مند) دی، چي د ترکیب په صورت کي (هیتومنت) د بند او سد لرونکي رودخانې معنی ورکوي.

مگر مرحوم بهار کوم ځای چي د (هیربد) پهلوي کلمه توضیح کوي، د مسعودي له قوله اصل او ریښه ددې کلمې یې (ایربد) ضبط کړی، چي د (ایر) جزیې د خیر او برکت په معنی، معنی کړی دی.

ددې پر بنا کولای سو، چي د (هیرمند) مقایسه او مقارنه د (هیربد) او (ایربد) سره وجه تر لاسه کړو، چي (هیر+مند) یعنې د خیر او برکت لرونکې رودخانه ده، ځکه چي یوائنۍ د خیر او برکت منبع د سیستان د خلکو لپاره دغه هیرمند گڼل کیږي او اوسني عالمانو هلمند د (پرتمین) په ډول معنی کړی دی.

تر اسلام مخکي او تر اسلام وروسته دورو په مربوطه متونو کي، دغه رودخانه په مختلف ډولونه او مختلفو املاو لیکل سوې او لیدل کیږي، ددغو له جملې څخه (دیودورس) په خپله تاریخي جغرافیه کي ددې رودخانې نوم (اتیمندر)، پولیبیوس هغه (ایري مانتوس) او ایریان هم (اتیمند روس) ضبط کړی، بلاذري، یاقوت، ابن خرداد او یعقوبي د هندمند په نامه یاده کړې ده.

په حدود العالم کي د (هیذمند) په شکل راغلی، چي دغه املا د یاقوت، بلاذري، ابن خرداد او یعقوبي د املا سره نږدې یوشانتوالی لري.

ابن فقیه د البلدان په کتاب کي د (هیدمیذ) په شکل، په عجایب المخلوقات کي د (هندبند) په ډول، په نزهت القلوب کي د (هیرمید) په څېر او په احسن التقاسیم کي مقدسي هغه یې د نزهت القلوب د املا په څېر یعنې (هیرمید) او په حاشیه کي د (هرمید – Hermid) په شکل کښلی.

په ظفرنامه کي د (هیرمن) په صورت قید سوی او په تاریخ سیستان، تاریخ بیهقي، د جهاننامه په عکسي نسخه او ګرشاسپنامه کي د (هیرمند) په شکل راغلی.

په یوې بلي نسخې کي دا نوم د کابل د پوهنتون استاد (پوهاند میرحسین شاه) له خوا چي ګمان کوي، ددې نوم آخرینۍ املا به وي، د (هیرمند) په شکل لیدل سوی دی.

ددې ټولو څرګندونو څخه دې نتیجې ته رسیږو، چې ددې نوم آخرنی املایي شکل په نږدې ګمان یقین سره دغه (هیرمند) دی، چې تر اوسه معمول دی او ددې کلمې د (ر) توری په (ل) بدل سوی دی او د (هیملند) کلمه له هغه څخه زیږیدلې ده او وروسته (ي) ورڅخه لویدلې او د عوامو په ژبه (هلمند) سوی دی.[1]

د هلمند آب و هوا:

د هلمند سیمه چې د هلمند په مجرا کي شمالاً او جنوباً پرته ده او په جنوبي برخو کي شمال ختیځ او جنوب لویدیځ خوا ته میلان پیدا کوي، په شمال کي یو شمیر پر له پیچلي غرونه او په جنوب کي شګلني او ریګي صحراوي لري.

په شمالي برخه کي چې غرونه د طبیعي عوارضو په اثر د لویو غرونو له سلسلې څخه رامات سوي ورو. ورو په شګلنو دښتو اوړي او وروسته ریګي بېدیاوي په وجود راولي، نو ځکه هوا یې هم توپیر لري، په عمومي ډول د هلمند د سیمي لویه برخه دښتي هوا لري، یعنې ژمی یې سوړ او دوبی یې تود وي او باران لږ پکښې اوري.

هغه یو ډول باد چې د هرات په سیمو کي په دوبي را الوزي د هلمند سیمه هم متأثره کوي او ددغه باد په شاني په ژمي هم یو سوړ باد پکښې الوزي، چې په (سیاباد) یادیږي او هر کله چې اتفاقي یا غیر مترقبه توپانونه له نظره ایسته سي، نو په موسمي لحاظ د پسرلي له

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، جغرافیای تاریخی و اقتصادی ولایت هیلمند، ۱۷۴مخ

لومړیو ورځو څخه ییا د دوبي تر نیمايي پوري یو شمېر بادونه دلته را الوزي، چي دوړي او خاوري پورته کوي، ددې سیمي د تودوخي کښته درجه (۱۲) فارنهایټه او لوړه درجه يې تر (۱۲۱) فارنهایټو پوري رسیږي.[۱]

د هلمند د وګړو شمېر (نفوس):

که څه هم د هلمند ولایت د احصایې څانګه تاکلې شمېره په لاس کي نه لري و وايي دا مهال د سر شمېرني امکانات نسته، خو بیا هم د هلمند د احصایي امریت د هلمند ټول نفوس په کال (۱۳۹۲) لمریز کي (۸۹۴۲۰۰) تنه ثبت کړی دی.[۲]

پر پورتنۍ سر شمېرني ځیني اشخاص او افراد نیوکه کوي او وايي، چي د هلمند ټولټال نفوس له (۱.۵) څخه تر (۲) میلیونو تنو پوري دی.

په ویکیپیډیا کي د هلمند ټول نفوس (۱۴۴۱۷۶۹) تنه ثبت سوی دی.[۳]

د هلمند کرهنه:

هلمند یو کرهنیز ولایت دی، ډېر وګړي يې په کرکیله او مالدارۍ لګیا دي دا ولایت ډېري اوبه، وړ هوا او پراخه مځکه لري، په کال

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۲۱ مخ
۲.د هلمند ولایت د ۱۳۹۲ لمریز کال د احصایوي کالني له کتاب څخه
۳.http://fa.wikipedia.org/wiki/

(۱۹۶۶ ز) کي (۱۷۲۴۸۴) کیلو متره مربع مځکه د اوبو لاندي یعنې د خړوب وړ سوه، په مجموع کي دا ولایت ښه پنبه، انځر، انار، انګور، لوبیا، ختکي، هندوانې، د افتاب پرست ګل لري، غنم او جواري ډېر پکښې کرل کیږي، چي سربېره پر هلمند نور ولایتونه هم ګټه ترې اخلي، هلمند کي (۸۱۴۰۰۰) اکړه د خړوب وړ او (۱۰۰۰) اکړه للمي مځکه موجوده ده.[۱]

هر کله چي سړی په هلمند کي د کرهڼي لرغونې پراختیا مطالعه کوي، نو دا حقیقت له ورایه ورته ځرګندیږي، چي د سیستان لرغونی مدنیت په همدغه جنوبي هلمند کي د زراعت د ښو امکاناتو څخه په وجود راغلی و.

د (زرکن) او (زورکن) دوې معروفي ویالې په دغه برخه کي له هلمند څخه جلا سوي وې، هغه لوی او وچ دښتونه چي نن د وحشي حیواناتو د استوګني مرکزونه دي، هغه وخت زرغونه او د ژوندانه مرکزونه وه، خو په خواشینۍ سره د هلمند آباده سیمه د لویو جهانګیرانو تر چپاول لاندي ورانه سوه، زرغونې سیمي یې د تورو شګو په دښتو بدلي سوې او آباد ښارونه یې زړې کنډوالې وګرځېدې، نو تقریباً اته پېړۍ په یوه نامه خاموشي کي لاهو وه، څو ددې پېړۍ په اوایلو کي ددې تاریخي سیمي د بیا آبادېدو مفکوره پیدا سوه.[۲]

۱.اورنګزېب ارشاد، افغانستان پېژندنه، ۴۳۷ مخ
۲.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۶۳ مخ

د امیر حبیب الله خان د سلطنت په دوران کي د هیواد د ځینو برخو آبادۍ ته پاملرنه وسوه، چي د هغې له ډلي څخه یو هم وادي هیرمند (اوسنی هلمند) و، کوم وخت چي حبیب الله خان کندهار ته سفر وکړ، نو د کندهار نائب الحکومه (سردار محمد عثمان) ته یې هدایت ورکړ، چي د هیرمند علیا ختیځو سواحلو ته یو نهر وکیندي، ددې لارښووني په اثر د نوموړي نهر کیندل، چي وروسته په نهر سراج ونومول سو، د سنګین له ولسوالۍ څخه پیل سو، خو متاسفانه د لومړي نړیوالي جګړې تأثیرات تردې سیمي خپاره سول او د یو څه مودې لپاره د نهر د کیندلو کار د ماشینونو او نورو ضروریه وسایلو د نه رارسېدو له امله وځنډېدل.

بالاخره په (۱۳۱۱) لمریز کال کي د ګرشک خلکو د کندهار رئیس تنظیمه ته عریضې وړاندي کړې او له حکومت څخه یې غوښتنه وکړه، چي د نهر په کښلو او کیندلو کي دي له دوي سره مرسته وکړي،[1] نو هغه و، چي په (۱۳۱۳) لمریز کال کي د محمد ظاهر شاه د واکمنۍ پر مهال د نهر سراج د آبادېدلو کار له سره پیل سو، د نوموړي ویالې د کیندلو کار د هغه کال د قوس په آخره کي د یو الماني متخصص (مستر سیمه) تر لارښووني لاندي د افغاني کارګرو په وسیله پیل سو، دا کار تقریباً په شپږو میاشتو کي پای ته ورسېد او

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، سیستان سرزمین ماسه ها و حماسه ها، دوهم ټوک، ۴۲۶ مخ

ویاله د (۱۳۱۴) لمریز کال د جوزا پر (۲۶) نېټه په رسمي ډول افتتاح سوه.

له هغه وروسته په کال (۱۳۱۶) لمریز کي د فوايد عامې وزارت د افغاني کارګرو او خلکو په وسیله، د بغرا د کیندلو کار په یوم او کلنګ پیل سو، پدې وخت کي د دوهمي نړیوالي جګړې ورځي وې او د نړۍ د عمومي بحران په لړ کي د افغانستان اقتصادي پیکر هم بې ژوبلېدو پاته نه سو، خو سره له دې هم کار دوام درلود، مګر څنګه چي په لاس ددې لویي پروژې سر ته رسول یو مشکل کار و، نو دولت دا لازمه وبلله، چي دا کار د تخنیک په ذریعه پای ته ورسوي او دا و، چي د (موریسن نودسن) د کمپنۍ سره یې د لومړي قرارداد په ترڅ کي د هغې د کیندلو کار بهرني او کورني متخصصینو ته وسپاره، نوموړې بغرا په کال (۱۳۲۹) لمریز کي بشپړه سوه، همدارنګه د بغرا پر جړوبې د برېښنا فابریکه او د بغرا عمومي پُل هم جوړ سول.

د بغرا دا کانال د ګرشک د ښار په (۸) کیلو مترۍ کي د هلمند له سیند څخه جلا کیږي او (۷۵) کیلو متره مخ پر جنوب را اوږد سوی دی، د بغرا د کانال په اوبو د نادعلی، مارجې او شمالانو د کرهڼي لویي پروژې اوبه کیږي، د ویالې په اوږدوالي کي د اوبو د کنترول او وېش لپاره ځایونه جوړ سوي دي او کوم ځای چي ویاله د شېلو تر سېلاب لاندي راځي، هلته سیفونونه تیار سوي دي، د ویالې اضافه اوبه د پرچاو په وسیله سیند ته ګډیږي.

د بغرا ویاله چي له سربند څخه د چاانجیر حدودو ته رارسیږي، نو په دغه برخه کي د شملان ویاله ورڅخه جلا کیږي او د (۶۶) کیلو مترو په فاصله مخ په وړاندي د یو مستقل کانال په ډول بهیږي، د شملان په ویاله، د شملان لویه د کرهني پروژه آباده ده، د بغرا او شملان د ویالو په کښلو سره د (مالګیر، عینک، خلج او هزار اسپ) د ویالو اوبه هم پخې سوي دي.

بل چي د یادولو وړ ده، هغه د درویشان ویاله ده، دا ویاله د ګرمسېر (ګرمسیل) مځکي اوبوي، د درویشان د ویالې بند په (۱۳۳۶) لمریز کال کي جوړ سو او اوبه په ویاله کي وبهېدې، د بند اوږدوالی (۱۷۰۰) مترو ته رسیږي او اوبه له سیند څخه د اوسپني په دروازو کي ویالې ته رائحي، د نوموړي ویالې په ایستلو اوس د ګرمسېر (۱۲۰۰۰۰) جریبه مځکه د کرهني قابل ګرځېدلې ده، د درویشان له ویالې څخه د هزار جفت زړې ویالې هم اوبه پیدا کړي او د درویشان ویالې ته د بند څخه د اوسپني او کانکرېټ آبګیری جوړي سوي دي.

د بغرا کانال چي د (۴۰) کیلو مترو په فاصله جنوب خوا ته ورسیږي، نو اوبه یې پر یو پراخ دښت ور سپریږي، چي هغه ځای ته نادعلی وایي، نوموړې سیمه یوه پراخه زراعتي ساحه ده، چي تقریباً (۴۰۰۰۰) جریبه مځکه تر زراعت لاندي سوېده او په عمومي ډول (۲۱۱۰۰) ایکړه مځکه د کرهني قابلیت لري.

د بغرا د ویالې آخر پاین آب د مارجې پر دښتو لګیږي، مارجه د نادعلی په جنوب لوېدیځه برخه کي واقع ده او مځکي یې د کرهني په

لحاظ تر دروېشان را لاندي په ټولو زراعتي ساحو کي حاصلخیزه او آبادي دي، د مارجې په ساحه کي تقریباً (۶۰۰۰) جریبه مځکه تر کرهڼي لاندي راغلې ده.

بل چي د یادولو وړ ده، هغه د سراج سیمه ده، چي د نهر سراج څخه اوبیږي او د هلمند په سیمي کي یوه پخوانۍ پروژه ده، کومه نوې سروې چي هلته د خاوري په باره کي سوې او د کانال انکشاف مطالعه سوی دی، د (۱۲۰۰۰۰) جریبه مځکي انکشاف یې ښوولی دی.[1]

د هلمند ولایت شمالي ولسوالۍ لکه باغران، موسی کلا، کجکی، سنگین، نوزاد، واشېر او ځیني نوري سیمي بیا د خړوبوني د داسي سیستم څخه برخمني نه دي، بلکې په داسي سیمو له دوه ډوله سیستمونو څخه گټنه کیږي، لومړی د هلمند سیند او ځینو نورو کوچنیو سیندونو څخه په محلي یا کلیوالي بڼه په یوه ویاله کي اوبه جلا کیږي او وروسته د مځکو د خړوبوني لپاره گټنه ورڅخه کیږي او دوهم د کارېزونو سیستم دی، چي د لس متره په شاوخوا کي نغم په مځکه کي جوړیږي او کومي اوبه چي د همدې نغم څخه راوزي د مځکو د خړوبوني لپاره کار ورڅخه اخیستل کیږي.

په هلمند کي د اوبو ډېروالی او د پراخو کرهڼیزو مځکو شتون د هلمند په کرهڼه کي د هلمندي ولس د بوختیا سبب گرځېدلی، چي اوس مهال د هلمند (۷۹۹۰۰۰) تنه په کرهڼي بوخت دي.

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۶۳ مخ

که څه هم په هلمند کي د کرهڼي په اړه ډېر پر مختګونه سوي دي ولي بيا هم که چيري په دې سيمه کي نوره پانګه اچونه وسي، دا به نور هم کرهڼي ته پراختيا ورکړي.[1]

علمي څېړنو دا معلومه کړې او تصديق کوی يې، چي د لومړي ځل لپاره کرهڼه په بين النهرين، د نيل دره، د منځني ختيځ (آسيا ميانه) جنوبي سيمه، د سيند حوزه، د هلمند او ارغنداب همواري مځکي او د آمو سيند څنډي کي پيل سوې ده.[2]

په هلمند کې تر ټولو لويه ستونزه اوس دا ده، چې ډېر زيات کوکنار کرل کيږي او بزګران هيڅ بل بديل نه لري چې دومره ګټه ترې واخلي.

دولت هر کال د کوکنارو د کرهڼې په موسم کي د کوکنار کروندې اړوي او نه يې پريږدي چي څوک يې وکري، خو ددې سره – سره بيا هم په هغو سيمو کي چي د دولت د وسلوالو مخالفينو تر ولکې لاندي دي کوکنار زيات کرل کيږي او د دولت له لوري يې مخنيوی تر ډيره ځايه ناشونی دی.

۱.د ويس احمد هلمندي مقاله، زما هلمند، د مقالو ټولګه، ۴۱۵ مخ

۲.کانديد اکاډمېسن محمد اعظم سيستانی، سيستان سرزمين ماسه ها و حماسه ها

د هلمند د کرهنې او مځکو چارټ، ارقام په جریب

واحدونه	شخصي	دولتي		دښتي	خر	فارمي
		زراعتي	غیرزراعتي			
لښکرګاه	۷۰۴۹	۱۱۴۵۷	۲۵۶۹۶	۱۹۴۴۴	۴۸۱	۶۱۷
نهرسراج	۱۶۴۴۸ ۵	۱۲۴۹۱	۳۰۱۲۲	۲۱۹۰۸	۱۹۶۶	۳۰
نادعلي	۱۱۸۹۴۲	۳۹۰۳۱	۱۴۶۱۳	۸۱۵۷	۱۳۱	۷۳۹
د بارکزو ناوه	۷۵۰۲۰	۱۷۸۷۲	۷۹۷۴۶	۳۲۶۳۷	۸۹۰	۶۳۶
ګرمسیر	۸۲۹۲۱	۳۳۰۲	۵۹۳۹۷	۴۶۹۹۲	۱۴۳۵	۱۷۳۱
سنګین	۲۶۵۵۷	۲۱۳۵	۱۱۹۷۲	۶۱۲۱	۱۲۷۵	؟
کجکی	۳۶۸۴۱	۲۴۹۹	۱۱۹۷۲	۹۵۴۶	۶۹۹	۱۸۱
باغران	۳۲۲۱۶	؟	؟	؟	؟	؟
موسی کلا	۵۲۹۰۰	۳۰۰۴	۱۵۵۳۱	۱۲۶۹۹	۱۳۹	؟
نوزاد	۱۰۱۸۸۲	۲۳۶۶۶	۷۴۳۴۵	۶۹۵۵۷	۲۲۷۴	؟
دېشو	۵۰۶۰۴	۳۱۴۱	۱۵۵۲	۱۰۸۶۶	؟	۵۳۷۴ ۵
واشېر	؟	؟	؟	؟	؟	؟
خانشین (ریګ)	۱۰۵۵۷۶	۴۹۳۶	۲۴۷۳۲	۳۴۵۸۶	۳۶۲	؟
مارجه	؟	؟	؟	؟	۵۰۰	۳۳۳۶ ۶

د هلمند (هیرمند) اوبیزه حوزه:

د هلمند حوزه د افغانستان په جنوب لوېديځ کي يوه پراخه ساحه نيولې ده، چي د اوبو لويه حوزه جوړوي، په نوموړې حوزه کي لاندني سيندونه راځي:

۱.د هلمند سيند چي د اوبو لګولو سيمه يې (۱۵۴۳۰۰km) کيلو متره مربع ده، د ټول هيواد د اوبو لګولو د حوزې په سلو کي (۲۳.۶) برخه يې نيولې ده.

۲. فراه رود چي د اوبو لګولو ساحه يې (۳۳۰۰۰ km) کيلو متره مربع ده او د ټول هيواد د اوبو لګولو د حوزې په سلو کي (۴.۴) برخه يې نېولې ده.

۳. ادرسکن سيند چي د اوبو لګولو ساحه يې (۲۲۰۰۰ km) کيلو متره مربع ده او د اوبو لګولو د ټولي حوزې په سلو کي (۳.۵) برخه يې نيولې ده.

۴.يو شمېر نور کوچني سيندونه، ولاړي اوبه او ډندونه چي د اوبو لګولو ساحه يې (۱۱۷۳۲۰ km) کيلو متره مربع ده، د ټول افغانستان د اوبو په سلو کي (۱۷.۸) برخه يې نيولې ده.

هغه سيندونه چي د هلمند او سيستان د اوبو لګولو په ټولي حوزې پوري اړه لري، د اوبو لګولو ساحه يې (۳۴۰۰۰۰) کيلو متره مربع پراخوالی لري، چي د ټول افغانستان نيمايي مساحت يعنې په سلو

کې (۵۱.۸) برخه یې نیولې ده، دغه حوزه د هیواد تر ټولو نورو حوزو پراخه ده او ډېرې اوبه لري.[۱]

له پورتنیو توضیعاتو څخه مو مطلب دا و، چې د هلمند حوزې او هلمند سیند تر منځ توپیر وکولای سو، لکه څنگه چې د هلمند حوزې مربوط سیندونه مو بیان کړل، خو په (د افغانستان عمومي جغرافیه) کې یې د هلمند سیند، ارغنداب سیند، ترنک سیند، ادرسکن سیند، خاشرود، فراه رود او د غزني سیند یې د هلمند د اوبیزې حوزې مربوط کڼلي.[۲]

اوس به راسو خپل اصلي سکالو ته چې د هلمند سیند دی.

د هیرمند (= هیتومنت - هلمند) سیند:

هلمند (هیرمند) د افغانستان دوهم لوی سیند دی، ددغه سیند سرچینه له کابل څخه (۶۰) کیلو متره لوېدیځې خواته د بابا په غره کې ده،[۳] دا سیند نه یوائې د افغانستان یو لوی سیند دی، بلکې د ختیځو له سترو سیندونو څخه شمېرل کیږي.[۴]

د هلمند سیند له بابا غره څخه سرچینه اخلي او بیا له هغه ځایه د جنوب پر لور خپل تگ ته داوم ورکوي، د ملا یعقوب د غاښي په لمن کې د میدان په لوېدیځه برخه کې تېریږي، د بامیانو د ولایت جنوبي

۱.د لسم ټولگي جغرافیه، ۹۷مخ
۲.الحاج پوهاند محمد ظریف تڼیوال، د افغانستان عمومي جغرافیه، ۷۰ مخ
۳.علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار یادابښتونه، دوهم ټوک، ۱۸۹ مخ
۴.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۲۰ مخ

برخو ته ننوزي، وروسته له دې چې د هزاره جاتو درې او رغونه خړوبه کړي، د ارزګان ولایت ته داخلیږي او د ترین کوټ په نږدې کي ځیني لوی واړه خوړونه او سیندونه ورسره یو ځای کیږي، د دهروات په لوري حرکت کوي او د زمینداور (لرغوني زون + داور) په منطقه کي هوارو مځکو ته راپورته کیږي، پدې هوارو مځکو کي د سیند د اوبو سرعت کمیږي، پلنوالی او عظمت یې زیاتیږي، د کجکي بند په برخه کي یې دره پلنیږي او د برېښنا د تولید په منظور د اوبو ستره ذخیره جوړوي، د هغه وروسته د موسی کلا رود اوبستګي خوړ د سنګین (لرغونی سروان) په برخه کي ورسره یو ځای کیږي او د جنوب په لوري بهیږي.

د سنګین ښخه ګرشک او بیا په لښکرګاه ښار ننوځي، دننه په ښار کي د مختار د سیمي ښخه تیریږي او بیا د بُست له زړې کلا سره د ارغنداب سیند ورسره یو ځای کیږي، ددغه واټن په اوږدو کي د سیند په دواړو خواوو کي پراخه او شاړي دښتي پرتې دي، چې په شمال کي د مارګو دښته او د هغه په جنوب کي د زری دښته او د ګود زری دښته موقعیت لري، د نوموړي سیند د اوږدوالي په کښتني برخه کي کرهڼه د سیند په دواړو خواوو کي محدوده ده.

وروسته د هلمند سیند د درویشان او چاربرجک په حصو کي د کمال خان د بند لوري ته یو پراخه نیمه دایره جوړوي چې په پای کي د نیمروز ولایت د کمال خان بند په برخه شمال خوا ته ګرځي او کابو اتیا کیلو متره نور هم د شمال لوري ته د پولي تر کرښي پوري دوام لري، د

خوابگاه او كنگ په حصه كي د هلمند سيند په دوو برخو وېشل كيږي، چي يوه څانگه يې د شمال خواته او دوهمه څانگه يې د شمال لوېديځ لوري ته بهيږي، شمالي څانگه چي (افغانان هغه هلمند او پارسيان (ايرانيان) هغه د پريان سيند او كله يې گدپريان هم بولي)، د هغې يوه برخه د دوارو هيوادونو تر منځ پوله تشكيلوي، د چرخ د شېلې له مجرا تر توئېدو وروسته او د چخانسور او هامون د ساحي خړوبولو څخه وروسته په اشكين او هامون كي توئيږي، دوهمه څانگه د سيستان سيند دی، چي د پارس (ايران) په خاوره كي دننه د شمال لوېديځ لوري ته جريان پيدا كوي.

د هلمند سيند ټول اوږدوالی د اصل منبع څخه بيا تر انجام پوري (۱۴۰۰km) كيلو متره دی، د نوموړي سيند موقعيت تر ډېره ځايه د هلمند په ولايت پوري اړه لري.[۱]

د هلمند مصب هامون پنځه لكه كيلومتره مربع ساحه لري، ددغه سيند نوم په ويدنو او اويستا كي (هيتومند Haetumant) راغلی دی او د آريانا وېجه يوولسمه سيمه يې بللې ده، د پاڼي ني په ابنت ادهياى كي ددغه سيند سنسكريتي نوم (سيتومنت Situmant) كښلی دی، يونانيانو دغه سيند (ايتمانتوس Etymantus) بللی دی، ددغه سيند نوم د جوزجاني په حدودالعالم كي (هندمند) ليكلی

۱.الحاج پوهاند محمد ظريف تنيوال، د افغانستان عمومي جغرافيه، ۷۰ مخ

دی، خو میرزایانو هیرمند لیکه، ثعالبي هم په لطایف المعارف (۲۱۱ مخ) کي هندمند راوړی دی.[۱]

د هلمند سیند تر ټولو لوی مرستیال د ارغنداب سیند دی، چي د لښکرګاه په حدودو کي ورسره ګډیږي، په غیر مستقیم ډول د ارغنداب د سیند مرستیالان لکه (ارغسان، ترنک، او ډوری) هم د هلمند مرستیالان بللای سو، همدغه رنګه په شمالي برخه کي د موسی کلا او نوزاد سیندونه هم د هلمند سیند مرستیالان دي او سربېره پردې یو شمیر لویي او کوچنۍ شېلې چي د بارانو په وخت کي د دښتو اوبه راټولوي په هلمند ګډیږي، چي د پسرلي په موسم کي د هلمند د اوبو سطح اوچتوي.[۲]

د منځنۍ پېړیو لرغونپوهانو (عربانو، هندیانو، ایرانیانو او یونانیانو) په مختلفو نومونو یاد کړی دی یونانیانو د هلمند سیند د اتیماندروس (Etymaandros) په نوم نومولی دی او دا یې هم ویلي دي چي د پغمان د غرونو له لوېدیځ اړخ څخه سرچینه اخلي.[۳]

په ځینو تاریخو او جغرافیو کي دغه نوم هیرمند، هلمند، هندمند، هیل مندو، هیلمند، هېلمند، هیرمن، ایلمند، ایل بند، سیتومنت، تومان، هلبند، سندمند، هیرمید ،هیتومنته، ای تومنه، ایتامندرو، ای منتوس، ایتامندروس، هیتومنت راوړل سوی دی، دغه نوم په اویستا کي څو واره هیتومنت (Haetumunt) راغلی دی، که دا نوم

۱.علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار یادابښتونه، دوهم ټوک، ۱۸۹ مخ
۲.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۲۱ مخ
۳.شهسوار سنګروال، د افغانستان د تاریخي جغرافیې څرنګوالی، ۲۳۰ مخ

زړه پهلوي او پارسي وبلل سي، نو (هیتو) د اوبو د ډند یا بند په معنی دی او (منت=مند) د خاوند او درلودونکي په معنی دی.

پښتانه دغه نوم (هیلمن) تلفظ کوي، په فرګرد (څپرکي) وندیداد (۳،۱۹) سیپاره معادل یې په سانسکریت کي (ستونیز) د پل، بند او ډنډ په معنی راغلی دی.

په زړه پاړسو کي دغه ځکه چي سیند په هغه کي جوړ سوی دی، زرنګه (Zaranka) بلل کیږي او څو واره د داریوش په کتیبو کي په دغه نامه یاده سوې ده، د سکستان (سیستان) نوم کله چي د (سکا ـ ساک) ټبر دا ځکه ونیوله پر کښېښوول سو (د میلاد دمخه د دوهمي پیړۍ په پای کي).

پخوانیو یونانیانو او رومي مؤرخینو د هلمند سیند د اتیمندروس (Etymandros) یا اریمنتوس (Erymanthus) په نامه بللی دی.[1]

تاریخ لیکوونکي د هېرمند سیند یادوي او وایي، چي د هېرمند (هلمند) سیند د زردښتیانو لپاره یو مقدس سیند و او هغوي خپل عبادت ځایونه ددغه سیند پر غاړو ودان کړي وه.

ګرشاسپه خپله قرباني لومړی وار د (فرازداناوا) د سیند پر غاړه وکړه، محققین دا سیند د سیستان هامون بولي، پهلوي شهنامه د دارمستتر د یادوني له مخي نقل کوي، چي نوموړي پاچا دا قرباني په

۱.محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۴۹ مخ

بُست واري یعنې په هغه ځای کې، چې زوی یې پر هغه ځای باندې د بُست بنار ودان کړ.

د دوشاترویي په (۳۶) فقره کې لیکل سوي دي، چې بُست وار د زریر زوی د بُست بنار ودان کړی دی، دا هغه وخت و، چې ویشتاسبه پاچا په فرازدان کې د مذهب تقدس کاوه، بعضي وايي، چې د هېرمند د کښتي خوا و رودخانې ته (فرازداناوا) ویل کیږي او همدغه سیند دی، چې د بُست د بنار له څنګه بهیږي، د هېرمند او اراکوزیا ټولي آتش کدې او عمارتونه بیا د کاوه، ویشتاسپه د ورور (زریر) یادګارونه دي، مؤرخین دا هم وايي، چې ویشتاسپه د بُست په بنار کي متعددي قربانۍ کړي دي.[1]

د هلمند سیمه د واکمنۍ له مخي کله ډېره پراخه او غزیدلې او کله هم یوازي او یا په سیستان پوري تړلې پاته سوې ده، د دې سیمی سلطنتي کورنۍ د افغانستان په معاصر تاریخ کي د (کیاني) په نوم یاده سوې او د احمد شاه بابا تر وخته په سیمیزه کچه واکمنه وه.

که چیري د هیرمند سیند چي اوس یې هلمند بولو، تاریخي بڼې ته یوه لنډه کتنه وکړو، نو وبه وینو چي نوموړی سیند له پخوا څخه د افغانستان په اقتصاد کي ستره ونډه درلوده، بغدادي ابن حوقل د مسیورس صورت الارض په کتاب کي چي د هجري قمري په څلورمه پېړۍ کي تألیف سوی دی لیکي:. (د سیستان تر ټولو لوی سیند هیل مند دی، چي د اوبو جریان یې د غور له څنډ څخه وتلی او د رخج او

۱.عبدالقدوس نجیب، اراکوزیا (کندهار)، ۸۰ مخ

بلدي داور او بُست څخه تېرېږي تر سيستان پوري رسيږي او د زره په جهيل کي توئيږي).

په يو وخت کي د هيرمند (هلمند سيند) څخه يې زيات شمېر کانالونه ايستلي وه، چي د هغو په واسطه يې د سيستان حاصل خېزه مځکه خړوبوله، په (۱۰۴ ه ق) کال د طعام کانال د هيرمند د سيند څخه د يزيد ابن عبدالمالک د خلافت په وخت کي وايستل سو، چي د هغې د فرعي کانالونو پواسطه زرنج او د هغه شاوخوا سيمي يې اوبولې.

اصطخري د هجري په څلورمه پېړۍ کي د باسرود کانال او سنارود کانال چي د سيستان په يوه برخه کي يې د هيرمند د سيند څخه تړلي وه، د اوبو د زياتوالي په وخت کي به يې بېړۍ پکښې چلولې، د کانالونو سربېره د اوبو ستر – ستر بندونه هم د هيرمند سيند په اوږدو کي جوړ سوي وه، چي د سيستان په کرهڼه او سرسبزۍ کي يې ستره ونډه درلوده، د دغو بندونو له جملې څخه يو چي د ګزک په برخه کي موقعيت درلود، د زره جهيل ته به يې اوبه نه پرېښولې، ځکه په همدې بند کي به اوبه توئيدې او ذخيره کېدلې.

د هغه وخت له مشهورو بندونو څخه يو هم د رستم بند و، چي د زرنج په ښار کي واقع و او له اوبو څخه به يې په کرهڼه او سرسبزۍ کي زياته ګټه اخيستل کېده، د هلمند سيند د بېړۍ چلولو او اوبيز ترانسپورت له مخي هم زيات اهميت درلود، په زيات احتمال سره

بېړيو تجارتي مالونه د بُست له ښار څخه د سيند د بهېدو څخه په ګټه اخيستلو سره د زرنج ښار ته استول.[1]

په آريانا دايرة المعارف کي وايي، چي د زرنج او بُست تر منځ د (سنارود) په نامه يو کانال ايستل سوی و، چي د هغه په منځ کي به د حمل او نقل لپاره لويي بېړۍ چلېدلې، د زرنج د جنوب په (۳۰) ميلۍ فاصله کي د هلمند په درياب باندي څو بندونه تړل سوي وه، چي د هغو په واسطه پنځه نهره اوبه د زرنج خوا ته بهېدلې، چي تر ټولو لوی نهر يې (سنارود) نومېده.[2]

د هلمند سيند د اوبو مسئله:

يوه خبره چي د يادولو وړ ده، هغه د هيرمند (هلمند سيند) د اوبو مسئله ده، چي تر دا اوسه ناحله پاته ده.

پدې ټوله نړۍ پوهيږي، چي افغان ولس او دولت د خپل ګاونډي ايران سره تل په ښه نيت پاته سوی او دا نيت يې په ربښتيني ډول دوی ته ورښوولی، چي يو له هغو څخه بېله بديله د هلمند سيند د اوبو ورکړه ده.

ليري نه ځو، له هلمند سيند څخه ايران ته د اوبو ورکولو د تړون پوره (۴۲) دوه څلوېښت کاله وسوه، چي د افغانستان او ايران تر منځ په کال (۱۳۵۱ لمريز) د حوت په مياشت کي د دواړو غاړو د نمايندګانو په استازيتوب نوموړی تړون لاسليک سو، پدې تړون کي د افغان

[1] الحاج پوهاند محمد ظريف تڼيوال، د افغانستان عمومي جغرافيه، ۷۰ مخ
[2] آريانا دايرة المعارف، اووم ټوک، ۱۱۳۳ مخ

لوري پلاوی(موسی شفیق) او د هغه ایرانی سیال (امیرعباس هویدا) و.

هغه پیمانه اوبه چي د هلمند سیند څخه د افغانستان د وخت د واکمني اداري له خوا د ایران د دولت سره ژمنه سوي دي په یوه ثانیه کي د (۲۲) متره مکعبه څخه عبارت دي.

دا پرېکړه په (۱۹۵۰ز) کال کي د بې پري کمېسیون له لوري سوې وه، پردې پیمانه سربېره د هغه وخت د پاچا محمد ظاهر شاه په غوښتنه او د ښه نیت په پار په ثانیه کي نوري (۴) متره مکعبه اوبه هم پر ور زیاتي سوې، چي ټول ټال په یو ثانیه کي (۲٦) شپږ ویشت متره مکعبه اوبه باید ایران ته ورکړل سي.

د سرسري شمېر له مخي کېدای سي معلومه کړو، چي افغانستان په کال کي (۱۲٦۱۴۴۰۰۰) متره مکعبه اوبه د ګاونډېتوب د ښه نیت په پار ایران ته ورکوي، که دا شمېره په څلوېښتو کلونو کي ضرب کړو شمېر به یې ملیاردونو متره مکعبه اوبو ته ورسیږي، چي افغانستان یې وریا ایران ته ورکوي.

یادي سوي اوبه اضافه پر هغو اوبو دي، چي د ایران له خوا د (۴۰) اینچو په اندازه پیپ د (۲۵۰) کیلو متره په فاصله د هلمند سیند څخه د بلوچستان ترمرکز (زاهدان) پوري په کال کي څلوېښت میلیونه متره مکعبه اوبه د زاهدان ښاوخوا یو میلیون وګړي په حرام ډول څښي، دا په داسي حال کي ده، چي ددې اندازې اوبو سره افغانستان هیڅ ډول

لیکلی او یانا لیکلی سند نه لري او د افغانستان بېله اجازې یې ایران کاروي.

دیادولو وړ ده، چي د زاهدان وګړو ته د هلمند سیند څخه اوبه ورکول او د هلمند سیند له اوبو څخه ذخیرې نیول د هغه تړون خلاف دی، چي په (۱۳۵۱) لمریز کال کي د افغانستان او ایران ترمنځ لاسلیک سوی دی، ځکه د هغه تړون په هیڅ یو ماده کي نه دي راغلي چي پر اساس دي یې د اړتیا وړ اوبه د سیستان مرکز او بلوچستان په ځانګړې توګه د زاهدان ښاریان دي له هلمنده اوبه وڅښي.

اوس چي ایران دا ګام د افغانستان د دولت بېله اجازې اخیستی دی د افغانستان دولت بشپړ حق لري، چي د ایران څخه (۳۷) میلیونه متره مکعبه اوبه چي د زاهدان ښار لپاره ایرانیانو ځانګړي کړي دي، د ایراني برخي له سیستان څخه راوګرځوي او یا یې په پوره بیه ورباندي وپلوري.

په داسي حال کي چي د ایران د سیستان د برخي د شاوخوا یو میلیون وګړو ژوند، مځکي، او باغونه د هلمند سیند له اوبو سره تړلي دي، علاوه پردې د ایران دولت د وچکالۍ څخه د ژغورلو په بهانه او منظور څلور مصنوعي ډنډونه د (چاه نیمه های زابل) په نامه، چي ژور والی یې د څلورو مترو په اندازه او پراخوالی یې لس کیلو متره (لس زره په لس زره متره) کي په پراخوالي سره توانېدلي، چي سلګونه میلیونه متره مکعبه د هلمند سیند اوبه په دې ځاګانو کي ذخیره کړي، ترڅو د اوبو د کمبود په وخت کي ور څخه ګټه واخلي.

په کال (۱۳۸۳) لمریز کې د ایران دولت بل پنځم څاه هم د مخکنیو څاګانو په څنګ کې د اتیا میلیونو ډالرو په لګښت وکیندل او جوړ کړ، چې د اوبو د ځایولو وړتیا یې (اته سوه میلیونه متره مکعبه) ته رسیږي.

وحید مژده چې کله د طالبانو د رژیم په وخت کې د ایران سره د سیاسي اړیکو مسئول و، ځیني مطالب د هلمند سیند په اړه راغونډ کړي دي او وایي:. (د هلمند د اوبو تر ټرون وروسته اړینه وه، چې د افغانستان د نیمروز د (بند کمال خان) په جوړېدو سره د ځینو تأسیساتو په جوړولو لاس پوري سوی وای او هغه اندازه اوبه چې د ایران سره په تړون کې یادي سوي وې په همغه ټاکلې اندازه هغه هیواد ته ورکړل سوي وای او پاته اضافه یې راګرځېدلي وای، خو په افغانستان کي ګډوډیو او تاوتریخوالو دې کار ته لاره هواره نه کړه، تر څو ددې تشي څخه په ګټه اخیستني سره ایران چې زړه یې غوښته هغومره یې په خلاص مټ د هلمند له اوبو څخه ګټه پورته کړه لکه څنګه چې یې تر تړون مخکي یې بې حسابه د هلمند سیند اوبه کارولې).

په دې هکله ځیني شکایتونه تر تړون مخکي هم د زرنج (نیمروز) خلکو مرکزي دولت (کابل) ته د ایران له خوا د هلمند سیند د اوبو د بې انصافه لګولو په موخه کړي وه او کوم پلاوی چې د افغانستان د دولت لخوا ګمارل سوی و، چې د سیمي څخه لیدنه وکړي، هم دې ته ورته شکایتونه او ګزارشونه اړوندو مسئولینو ته وړاندي کړي دي، د

بېلګي په توګه په کال (۱۳۴۷) لمريز دکتور محمد طيب بقايي چي د خپل وخت د کرهڼي د وزارت د اوبو رسوني او انجينرۍ رئيس و، يو راپور په دې توګه چمتو کړی و:. ((کله چي مي په خپله د جروکي د اوبو له بند څخه د کار د ليدو په موخه هغه چي زرنج او د هغه شاوخوا ته يې اوبه ورکولې ليدنه کول، د ګلمير په نوم د سربند نهر مي پام د ځان په لور واړاوه هغه چي د ايران په خواکي شتون لري، په دې توګه چي ايرانيانو د نهر خوله (۵۰۰) متره د شمال په لور ګرځولې وه، د بند خوله چي مخکي پنځه متره وه او اوس له (۱۵.۱۰) مترو پوري پراخه او ژوره کړې ده، د ځينو راپورونو له مخي کېدای سي ياد بند په پاخه ډول ورغوي چي د ايران په دې کار سره، په پايله کي د زرنج ښار د اوبو له کمبود سره مخ سي...

ددې راپورونو له مجموعه چي په کال (۱۳۶۳) لمريز کي چمتو سوې وه، ښيي چي د هلمند د اوبو له تړون څخه د ايران په سرغړوني سره افغان ولس ډېر زيانونه ليدلي، په ياد راپور کي راغلي دي، چي:. د هلمند او نيمروز ولايتونو د (هايدرولوژيکي) څېړنو پر بنسټ د هلمند د اوبو د بهېدو اندازه د تېرو اووه ويشت کالو په اوږدو کي د کجکي بند له ذخيرې څخه چي پر هلمند سيند جوړ سوی دی، د دهراوت د اوبو د کچي د معلومولو په دستګاه کي په منځنۍ کچه د اوبو اندازه په يوه ثانيه کي (۱۷٦۰) متره مکعبه لوړه او د ارغنداب د بند له ذخيرې څخه (۴۱٦) متره مکعبه په يوه ثانيه کي وه، چي په دې موده کي د اوبو د بهېدني کچه د افغانستان او ايران پر پوله په

(خوابګاه) سیمه کي (۱۴۰۰) متره مکعبه په یوه ثانیه کي او همدا ډول د (چرخ په شېله) کي (۷۶۲) متره مکعبه په یو ثانیه کي وه.

ددې دوو سټېشنونو توپیر (۷۶۲- ۱۴۰۶۳) متره مکعبه په یوه ثانیه کي دی، چي په روښانه توګه د هلمند له اوبو څخه د ایران له خوا د لګول سوو اوبو لګښت راښیي.

دا شمېره ایران ته د ورکړل سوو اوبو درې برابره ده او ایران په تېرو (۲۷) اووه ویشت کالو کي تر خپل وعده سوو اوبو درې برابره ډېري اوبه په (حرام) ډول څښلي دي.

نور راپورونه هم سته چي پکښې د ایران ستري سرغړوني د هلمند په اوبو کي ښکاره کېږي، د بېلګې په توګه:

۱.د ګلمیر په نوم د نوي نهر کښل، د ګلمیر په جنوب او د نادعلي (د نیمروز نادعلي) په لوېدیځه څنډه د منشي تهاڼې مخامخ.

۲.د کهک بند ته نږدې د یوه بل نوي نهر کښل او د سیستان په نوم سیند، چي له هلمند سیند څخه سرچینه اخلي د هغه مخه د نیمه څاګانو په لور ګرځول.

۳.د پریانو په نوم د شمالي رېګو په څنډه کي د بل نوي نهر کښل.

۴.د کمال خان او لخشک بند منځ ته څېرمه د نورو څلورو ګونو څاګانو کښل.

۵.د ګلمیر د نهر د خولې پراخول او د هغه ګرځول او نښلول له هلمند سیند سره.

۶.د پریانو د ویجاړ بند څخه ګټه اخیستل، چې لسګونه کاله تړلی او له ګټې اخیستنې څخه لوېدلی او بیا د هغه مخه راګرځول او د مشترک له رود سره نښلول.

د افغانستان د خاورې یو شمېر برخې لاندې کول، لکه دلکه د سیخسر د پخواني نهر سیمه، د لخشک سیمه، د پریانو ریګ او یو شمېر نورې سیمې د هلمند سیند په کیڼ اړخ کې.

د یادونې وړده، چې نوموړې سیمې د هلمند سیند د ښوئېدو او ډېرېدو په نتیجه کې د سیند په راسته اړخ کې یعنې د ایران په خوا کې پاته سوې، چې په نتیجه کې یې افغاني مځکوالو ته د خپلو مځکو د کرلو او خړوبولو اجازه د ایران له خوا نه ورکول کیږي او ایران په ډېرې سپین سترګۍ سره زموږ د هیواد دا برخې د خپل لور سره تړلې دي.

د فزیکي او نورو طبیعي شرایطو له مخې او د هلمند سیند د بستر د تغیر او بدلون، چې د افغانستان لور ته متوجه دی، ښایي نورې مځکې هم د ایران په خوا کې پاته سي او ایران یې په خپل خوا ګډې کړي.

۷.د ایران په لور د اوبو ډېره بهېدنه د (نیمه څاګانو) له لارې ددې باعث ګرځېدلی، چې د کهک بند (د سیستان په رود کې شتون لري) د یاد سوي نهر د اوبو ګرځولو او بند په ډول پاته سي، چې په همدې ترتیب د سیلابونو او خوړ اوبه د مشترک رود په لور وبهیږي، چې د نادعلي د کوچني رود بستر د یوه لوی سیند د بستر په بڼه اوښتی او د

چخانسور په سلګونو هکتاره کرهنیزي مځکي یې د سیلابونو د ګوانښ سره مخ کړي دي.

پورتنیو کړنو ته په کتو سره چي د ایران له خوا ترسره سوي دي، د سیلابي اوبو سطحه د (کنګ) په سیمه کي پورته سوې او نوموړی ښار ټول تر اوبو لاندي سوی دی، چي دې ګوانښ د ولسوالۍ نوري برخي هم د ګوانښ سره مخ کړي دي.

۸. د نیمه ځاګانو په لوی نهر کي د اوبو ډېرښت د سیستان رود او (کهک بند) کي رېګ او شګي راډیروي، چي په نتیجه کي د مشترک رود نس له رېګو او شیګو ځخه ډکیږي، دا کار ددې سبب کیږي، چي په نوموړي رود کي د اوبو د تېرېدو د ډېروالي مخه ونیسي چي ددې کار مفهوم د زرنج ښار ته د اوبو (نه) رسېدل دي.

۹. علاوه پردې ایران د (شېردل) کلي ته نږدې د کانال ځخه ګټه اخیستنه د ذهک کانال، د ګلمیرکانال (د منشي تهانې شمال ته ځېرمه)، د نوي ګلمیر کانال او کهک بند ځخه د ایران خواکي تر لسو کانالونو پوري، چي په دې ورستیو کي ایستل سوي دي، ګټه اخیستنه.

لکه په پورتنیو کړښو کي چي یې یادونه وسوه، ایرانیانو په دې ورستیو کي د هلمند سیند د اوبو لپاره په خپله خواکي (۱۲) عدده (۱۶) اینچه واټرپمپونه، (۲) عدده (۱۳) اینچه واټرپمپونه او (۳٦) عدده (۸) اته اینچه واټرپمپونه ایښي دي، چي له دې لاري هم د هلمند سیند له اوبو ځخه بې انصافه ګټه پورته کوي.

افغان لوري په بېلابېلو وختونو کي له ایراني غاړي سره خبري کړي دي، خپلي ستونزي او خواشینۍ يې ور وړاندي کړي دي، خو ایرانیانو د وخت څخه په ګټه اخیستني، کله چي پر افغانستان د روسانو یرغل، د ثور کودتا، کورنۍ جګړې او په افغنستان کي د یوې غښتلي او برلاسي اداري نه شتون د افغان لوري خبرو ته هیڅ ارزښت نه دی ورکړی.

افغان کارپوهانو څو – څو ځلي افغان دولت د یادي ستونزي حلولو ته هڅولی، چي نور تم نه سي او په ټینګه د ایران د سرغړونو مخه ونیسي او پرې نږدي چي ایران په داسي اړو شرایطو کي د سوي معاهدې خلاف کړني تر سره کړي.

د افغانستان دولت دي وینښ او پاڅي او پر ځای دي يې په دې سیمه کي د تأسیساتو او بندونو په جوړولو لاس پوري کړي، تر څو د ایران د خپل سریو مخه ونیول سي.

په اوسنیو شرایطو کي هلمندیان او نیمروزیان د ډېرسخت اوبو ته اړدي، خو پر ځای يې، د هلمند سیند څخه ګټه ایران پورته کوي.

افغان بزګرو ته دومره اوبه نه پاته کیږي، چي بسنه يې وکړي، د سیند د اوبو پرځای بزګرانو له کجکي څخه تر نیمروز پوري په زرهاوو باوړې اوبرمې کښنلي دي.

د افغانستان په خوا کي د اوبو ډېرښت یوازي په پسرلي کي وي، چي هغه وخت يې تر ګټې تاوان ډېر وي، یوه بله ستونزه د ایران سره په دې سیمه کي د پولي ده، لکه څنګه چي مخکي ورته ایشاره وسوه د

هلمند سیند تغیر د افغانستان په لور د کال په پسرلي کي هغه مځکي چي د ایران په خوا کي پاته سوي دي سمدستي یې خپته پر اچولې ده.

د مځکو څښتنان کلونه کلونه کیږي، چي د خپلي مځکي قبالې له ځان سره ګرځوي او د افغان دولت څخه غواړي، چي مځکي یې د ایران مځک خورو څخه را وګرځوي، چي په دې ترڅ کي څو – څو ځله د افغاني مځکوالو او ایران پوله ساتونکو ترمنځ نښتي هم سوي دي، خو په افغانستان کي د درپیو لسیزو جګړو او خپل سریو زموږ د حقوقو ددې ناورین د حل مخه ډب کړې ده.

همدا اوس د افغانستان او ایران اره (اصلي) کرښه د سرحدي نښو د خرابېدو په سبب ناڅرګنده پاته ده، که د دواړو غاړو ترمنځ یو ځل بیا هغه زړه کرښه تازه او ورغول سي، معلومه به سي، چي ایران زموږ پر مځکو څومره تیری کړی دی.

دا چي اوس هلمند سیند په ځینو برخو کي زموږ او د دوی تر منځ پوله جوړه کړې دا به د دواړو هیوادونو ګډه پوله ونه ګرځي، بلکې ډېر به ها غاړې ته زموږ د حقه مځکي څرګندونه وکړي.[1]

د هلمند برېښنايي بندونه:

۱- د کجکي بند:

په (۱۹۴۶ ز) کال په دوبي کي د (موریسن) کمپنۍ انجنیرانو او متخصصانو ته دنده ورکړل سوه، چي د هلمند پر سیند د برېښنا بند د

۱.د زمریالي سیستاني مقاله، زما هلمند، د مقالو ټولګه، ۴۲۴ مخ

جوړولو لپاره سیمه سروې کړي او د افغانستان حکومت ته یې راپور وړاندي کړي.

د یادي کمپنۍ انجنیرانو او متخصصانو د هلمند د رودخانې دقیق جریان سروې کړ او بالاخره د کجکي د کلي په نږدو کي یوه طبیعي سیمه د کجکي د بند د اعمار لپاره کشف کړه او حکومت ته یې خبر ورکړ او وروسته د بند د ساختمان کار پیل سو.

د کجکي د برېښنا بند په (۱۹۵۰ ز) کال د می په میاشت کي پیل او د (۱۹۵۲ ز) کال په نوامبر کي بشپړ سو، چي د بند خصوصیات په لاندي ډول دي:

۱.د بند ارتفاع (۱۰۰) متره

۲.د بند طول (۲۷۵) متره

۳.د قاعدې په برخه کي عرض (۴۲۰) متره

۴.د ډبرو، رېګ او خاورو د پرکارۍ حجم درې میلیونه دوه سوه پنځه ویشت زره متره مکعب

۵.د قوې د تولید امکانات (۱۲۰۰۰۰) کیلو واټه

۶.د جهیل طول (د بند کاسه) (۸۵) کیلو متره او عرض یې (۲) کیلو متره

همدارنګه د آبیارۍ تونل (۷۱۷) متر طول او (۱۰/۶۰) مترو ارتفاع او عرض یې (۳/۱۰) متره دی، چي دواړو تونلونو کي (۱۲۰۰) متره مکعب کانکرېټ په مصرف رسېدلی دی.

د کجکي بند (۱۵۰۰۰۰۰) ايکرفټ اوبو د ذخيرې توان (ظرفيت) لري او د پرچاوې د دروازو په نصب سره د اوبو د ذخيرې ظرفيت (توان) (۲۳۰۰۰۰۰) ايکرفټ ته لوړېدلای سي.

د کجکي بند د برېښنا توليد چي د توربين جنرېټورونه ور وتړل سي، (۱۲۰۰۰۰) کيلو واټه برېښنا په لاس راتلای سي، ددې بند په عمار سره د آبياری امکانات تر (۷۰۰۰۰۰) ايکړ ځمکي ميسر سوي، د نوموړي لوی بند د جوړولو ټول لګښت (۱۲۵۴۳۸۸۹) ډالر سوی دی.[1]

ددې نوي حکومت په تشکيل سره امريکا د (۲۰۰۴ ز) کال راهسي تر اوسه (۷۵) ميليونه ډالره په ياد بند لګولي دي، افغان دولت غواړي چي د نورو (۷۵) ميليونه ډالرو په لګښت پروژه پخپله ورغوي، دا مهال (USAID) تصميم لري چي دا پروژه يو افغاني شرکت (DABS) ته ورکړي.

په (۱۳۸۷) لمريز کال کي يو بل نوی توربين په ځلورو ټوټو کجکي ته د ډېرو ملکي او نظامي تلفاتو په درلودلو سره يوړل سو او تر دا مهاله يې لا کار د نامعلوم برخليک سره مخ دی.

د افغانستان د پروژو مسئول امريکايي سوپکو (اميرکن کوار ترلي) په خپله يوه ليکنه کي نيوکه کوي او وايي:.(ددې پروژې کار د ځو ترڼو، د سلګونو ډالرو په لګښت او د لسګونو امريکايې سر تيرو

۱.کانديد اکاډمېسن محمد اعظم سيستانی، سيستان سرزمين ماسه‌ها و حماسه‌ها، دوهم ټوک، ۵۳۳ مخ

سره – سره بیا هم د دې پروژې کار ناتمامه پاته دی، (سوپکو) د پیغور په ډول زیاتوي: لرغونو مصریانو د مصر لوی هرم په (۲۰ – ۲۵) کلونو کي جوړ کړ، خو موږ په (۶۰) کلونو بیا هم په دې ونه توانېدو چي د کجکي بند پروژه بشپړه کړو.[۱]

۲- د ګرشک بند:

د ګرشک د برېښنا بند د امريکا لخوا په کال (۱۳۴۰) لمريز کي جوړ سو، نوموړې دستګاه په (۱۹۹۸ ز) کال کي په یوه ساعت کي د (۲۸۰۰) کیلو واټه په ظرفیت په فعالیت پیل وکړ، په پلان کي و، چي د کجکي بند چي د هلمند پر سیند جوړ سوی دی، د برېښنا د تولید فابریکه فعاله کړي، چي ټوله وړتیا به یې (۱۲۰۰۰۰) کیلو واټو ته ورسیږي.

اوسنۍ فابریکه یې (۳۳۰۰۰) کیلو واټه ظرفیت لري، چي د ګرشک، لښکرګاه او کندهار ښارونه په روښانه او نورو صنعتي مرکزونو کي ورڅخه ګټه واخیستل سي.[۲]

د برېښنا په برخه کي د هلمند سیمه ډېره غني ده او که وسایل موجود وي او د برېښنا د مصرف لپاره لویي دستګاوي او فابریکې په کار واچول سي، نو د بغرا، شملان، نهرسراج او د درویشان ویالې په هر

۱.زمریالی سیستانی، زما هلمند، د مقالو ټولګه، ۴۲۴ مخ
۲.پوهاند سید نورالله ځل، د افغانستان پېژندني لنډه لار، ۴۳ مخ

ځای کي جړوبي لري، چي په زرهاوو زرو کیلو واټو برېښنا ورځخه ایستل کېدای سي.[1]

د هلمند کاني زخایر:

هلمند ولایت د کاني زخایرو څخه یو غني ولایت دی، چي د اټکل له مخي په دې سیمه کي (۱۶) ډوله د مختلفو ډبرو کانونه وجود لري.
له دې جملې څخه د هلمند په سرحدي ولسوالۍ (خانشین) کي د کانونو څلور ډوله ډبرې شتون لري، چي عبارت دي له (یورا ینومو، مقناطیسو، ایپاټیټو او کاربونیټو) څخه چي په یادي سیمي کي ثابت سوي دي.
د هغو جیولوجیکي څېړنو په پایله کي، چي په (۱۳۵۰) لمریز کال د فرانسې له خوا په هلمند کي ترسره سوي، د یورانیمو زېرمي د هلمند ولایت په خانشین ولسوالۍ کي ښکاره سوي دي، چي په عین حال کي ددې تر څنګ د (بیرایټ، فلورایټ، نفلین، نیوبیم او تانتالیم) مواد هم موجود دي.
له بل پلوه د امریکا د ناسا ادارې د سروې له مخې، د هلمند ولایت په خانشین ولسوالۍ کي تقریبا (۱.۴) میلیونه متریک ټنه نیوبیم او فسفر او د (۳.۵) متریک ټنو په اندازه یورانیم او توریم اټکل سوي دي.

۱.کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۷۶ مخ

د هلمند په پېژندل سوي نیوبیم هر ټن ډبره کي (۱.۴) کیلو ګرامه خالص یورانیم موجود دي او په خپله د نیوبیم په هر ټن ډبره کي (۳.۵) کیلو ګرامه نیوبیم خالص مواد سته دي.

همدارنګه په دېشو ولسوالۍ کي قلعي، سرب، جست او روخام ډبرو زېرمي موجودي دي، چي د روخام ډبرو کانونه په دېشو او خانشین ولسوالیو کي (۴۵) ځایه تثبیت سوي دي او له پنځو شرکتونو سره يې قرارداد سوی دی، خو خپلسري کیندني پکښې لا هم رواني دي.

په (موسی کلا، سنګین، کجکي، نوزاد او واشیر) کي ګچ، سرب، سیماب، جست، ولفرام، ولفرام طلا، مسکویټ، مولبدین، ایپدوټ، طلا او مس موجود دي، چي د استخراج او پروسس لپاره ځانګړي وسائلو او موادو ته اړتیا سته، خو متاسفانه چي د کانونو او پټرولیم وزارت او شرکتونه يې نه لري.

د هلمند په مختلفو سیمو کي څېړنې رواني دي او ددې امکان سته، چي نور مختلف کانونه په دې ولایت کي کشف او وپېژندل سي، خو اوس د ځینو ستونزو له امله مربوطه ارګانونه په دې کار نه دي بریالي سوي.[1]

۱.د عصمت الله نصرت مقاله، زما هلمند، د مقالو ټولګه، ۳۱۰ مخ

د هلمند د بُست تصدي:

د بُست تصدۍ فابريکه په کال (۱۳۴۲) لمريز د برتانيا دولت په مرسته جوړه سوه، چي تردې مهاله فعاليت کوي.

دا فابريکه دوې برخي لري، چي يوه يې تخنيکي او بله يې توليدي برخه ده.

۱.تخنيکي برخه: تخنيکي برخه يې پر درېيو برخو وېشل سوې ده:

الف: ورکشاپ: د بُست تصدي يو ورکشاپ لري، چي خاص ساختماني او ترميمي کار کوي، کله چي په فابريکه کي کومه تخنيکي ستونزه پيدا سي، نو د ورکشاپ پرسونل يې ستونزه ور حلوي.

ب: ډېزل او جنراتور دستګاه: پدې برخه کي يوه د بخار د توليد دستګاه ده.

ج: د برق څانګه: دا برخه د فابريکې د موتورانو ويرينګ او د برق د تخنيکي ستونزو د حلولو لپاره کار کوي.

۲. توليدي برخه: توليدي برخه يې هم په خپل وار پر درېيو برخو وېشل سوې ده:

الف: د حلاجۍ دستګاه: د حلاجۍ دستګاه دانه داره پخته په مالوچ بدلوي او مالوچ بيا په دستګاه کي ګاټ بندي کيږي، ددې دستګاه په (۲۴) ساعتونو فعاليت کي (۱۲۰) ټنه دانه داره پخته په مالوچ بدليږي.

ب: د تېل کښنې دستګاه: د تېل کښنې دستګاه د لینتر پخته، پوستک، تېل خام او کنجاره تولیدوي، ددې دستګاه تولید په (۲۴) ساعتونو کي (۷۰) ټنه پمبه دانه ده، چي ددې پمبه دانې څخه لس ټنه تېل خام په لاس راځي او متباقي یې کنجاره او پوستک دي.

ج: د غوړو د تصفیې دستګاه: کله چي د تېل کښنې له دستګاه څخه تېل خام راووځي، نو دې دستګاه ته راځي، دلته خام تېل په خالصو غوړو تبدیلیږي او له پاته شونو موادو څخه د جامو پرېولو صابون جوړیږي، دا دستګاه په (۲۴) ساعتونو کي لس ټنه ثابت (خالص) غوړي تولیدوي.[1]

د بُست تصدۍ غوړي به تر ډېره په هیواد کي د ملي اردو نظامي ارګانونو ته ورکول کېدل، هغه وخت په دې فابریکه کي تر (۱۵) سوه تنو پوري وګړو کار کاوه، خو متاسفانه اوس یې کارونه او تولید ډیر پیکه سوی دی.

د هلمند د حجارۍ او نجارۍ مختلطه فابریکه:

د حجارۍ او نجارۍ مختلطه فابریکه په کال (۱۳۴۱) لمریز د امریکا متحده ایالاتو په مرسته جوړه او ګټې اخیستني ته وسپارل سوه، په لومړي ځل د چاه انجیر دستګاه یو کار کوونکی چي

۱.د بُست تصدۍ تخنیکي مدیر (حاجي غلام علي) څخه معلومات اخیستل سوي دي

(نصرتي) نومېده، ددې فابريکې د رئيس په توګه په کار وګمارل سو.[1]

د حجارۍ او نجارۍ فابريکه، چي اوس مهال يوه مختلطه فابريکه ده، په کال (۱۳۸۶) لمريز کي ددې فابريکې (۵۱) سلنه خصوصي سکتور ته واوښتله او پاته (۴۹) سلنه يې په دولت پوري تړلې پاته سوه.

د حجارۍ او نجارۍ فابريکه دوې څانګې لري، چي يوه يې حجاري او بله يې نجاري ده، موږ هم لومړی پر حجارۍ او وروسته پر نجارۍ باندي بحث کوو.

۱. حجاري: د حجارۍ څانګه دوې برخي لري، چي په لاندي ډول دي:

الف: لوی ګانسه يا (ګانسه کلان): دا هغه لوی ماشين دی، چي لوی ډبري ماتوي او پر کوچنيو ټوټو يې وېشي.

ب: عمومي شاپ: عمومي شاپ يو لوی ورکشاپ دی، چي پدې کي بېلابېل ماشينرۍ پرتې دي، په ياد شاپ کي کارګران ډول-ډول توکي جوړوي او پدې څانګه کي پنځه ډوله ماشينونه پراته دي، لکه د کټر ماشين، د خرادۍ ماشين، د ګلنډر ماشين، د برمه کارۍ ماشين او د پاليش ماشين.

۱.د حجارۍ او نجارۍ له پخواني کارکوونکي (سخي داد) څخه معلومات اخيستل سوي دي، په هغه وخت کي نوموړی دلته دنده درلوده.

په عمومي ورکشاپ کي د پورته یادو سوو ماشینو په ذریعه کارګران ډول ـ ډول اسباب جوړوي، لکه د فرش د ښائست لپاره بېلابېلي ډبري، ډبرین مېزونه، مختلفي لوښي لکه، (غوري، کاسې، قنداني، چاینکي، د اوبو ډول ـ ډول ګیلاسونه، مېوه داني، ماست خوري، شیریني داني، دارو، مالګه او بوره داني)، مختلف النوعه مرغان، قلمنداني، سګرېټ داني، ګلداني، چلم، د بُست د کلا طاق، هګۍ، مېزونه، کپونه او هر ډول نور وسائل جوړېږي او تولیدېږي، چي د افغانستان په هر ولایت کي ښه تود بازار لري.

۲.نجاري: نجاري برخه دوې برخي لري، چي په لاندي ډول دي:

الف: په دې برخه کي یوائې پر هغو توکو کار کېږي، چي له لرګیو جوړېږي، لکه مېزونه (البته مختلف مېزونه، لکه د ریاست مېز، د مدیریت مېز، د ماموریت مېز او د کمپیوټر مېز)، الماري، کلکینان، کوچونه، دروازې او نور...

ب: په دې برخه کي پر هغو توکو کار کېږي، چي فلزي او چوبي وي، لکه د مکاتیبو مېزونه او څوکۍ، چي چوکاټ یې فلیزي او تخت یې چوبي دی.

نوټ: د حجاري او نجاري په فابریکه کي یوه مغازه ده، چي ددې فابریکې تولیدي اسباب خرڅوي، ددې توکو د قیمت ګزاري لپاره د ریاست له خوا یو هیئت ټاکل کېږي او بیا وروسته له قیمت ګزاري څخه رسماً مغازې ته سپارل کېږي.[۱]

۱.د حجاري او نجاري له رئیس (حاجي محمد لعل کارګر) څخه معلومات اخیستل سوي دي.

د هلمند د چاه انجیر دستگاه:

له هغه وخته، چي د هلمند د وادي د انکشاف کار پیل سو او ددې انکشاف لویه برخه د بهرني متخصصینو لاربنوونې ته وسپارل سوه، نو دا مفکوره موجوده وه، چي د هغو بهرنیانو سره فني پرسونل وروزل سي او پخپله د افغاني متخصصینو په ذریعه د هلمند سیمي د انکشاف کار روان سي.

د نوموړي مؤسسې لپاره یوه برخه افغاني کارګران په بهر کي وروزل سول او یوه برخه هغه چي د بهرني متخصصینو تر لاس لاندي یې کار زده کړی و، د نوموړي مؤسسې د فني پرسونل په حیث پر کار وګمارل سول.

د افغاني دستګاه مرکز په چاه انجیر کي دی، هلته د لویو او ثقیلو وسایلو د ترمیم او تعمیر یو لوی ورکشاپ سته، چي یو زیات شمېر کارګران پکښې کار کوي، دا دستګاه سربېره پر دې چي د هلمند د سیمي د انکشاف لپاره کار کوي، له هلمند څخه دباندي یې هم د هیواد د سړکانو او پلونو د جوړولو لویې پروژې په سر رسولي دي، مثلاً د (۱۳۳۸) لمریز کال راپدې خوا د دلارام، فراه، جیجي، شین ډنډ او د هرات هاشمي پلونه جوړ کړي او همدا ډول په کندهار او کابل کي یې تعمیراتي (مهندسي) کارونه سرته رسولي دي.[1]

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۷۶ مخ

د هلمند د عامه صحت مؤسسه:

هغه وخت چي د هلمند د بیا ودانېدلو او انکشاف لویي پروژې د عمل په صحنه کي تر تطبیق لاندي نیول کېدې، نو دا خبره هم ډېره مهمه تلقي سوه، چي داسي یوه مؤسسه باید تأسیس سي، چي ددې ځای د خلکو جسمي او معنوي ودي ته انکشاف ورکړي، دا مؤسسه د عامه صحت هغه مؤسسه ده، چي د هلمند د سیمي انکشاف په لوی ریاست کي تشکیل سوې او د ځو را وروسته کلونو په دوران کي یې ډېره پراختیا پیدا کړه.

نوموړې مؤسسه دوې برخي ده، یوه برخه چي په عامه صحت اړه لري، هغه روغتونونه، درملتونونه او د طب په برخه کي د خلکو صحت ته د امراضو او ناجوړیو څخه نجات ورکوي او دوهمه برخه یې ددې ځای د خلکو معنوي روزنه ده، چي په ښوونځیو او د تعلیم و تربیې په وسیله نوی نسل روزي، چي د یادي مؤسسې له خوا د لښکرګاه لېسه او د انجونو ښوونځی ددې مؤسسې پر لاس مترقي سوي.

په نوموړې مؤسسه کي کورنیو او بهرنیو متخصصینو د ښووني او روزني دنده اجراء کوله، چي اکثرو استادانو یې په بهرنیو هیوادو کي تعلیم کړی و او هم د انکشاف د لوی ریاست آمرین چي د هیواد په معارف کي یې سابقه درلوده، هم د استادانو په حیث په یادو ښوونځیو کي تدریس ورکاوه.[1]

۱.همدا اثر، ۷۷ مخ

د هلمند ځنګلونه:

د هلمند ولایت په مقدار د (۹۴۵۰۷) جریبه طبعي او (۲۴۷۰۸) جریبه مصنوعي ځنګلونه لري، چي په لاندي ډول دي:

۱.لښکرګاه. ۳۵۵۳ جریبه طبیعي او ۱۲۰۴ جریبه مصنوعي
۲.نهر سراج: ۲۷۰۹ جریبه طبیعي او ۲۰ جریبه مصنوعي
۳.نادعلي: ۳۹۸۰ جریبه طبیعي او ۳۲۷۴ جریبه مصنوعي
۴.د بارکزو ناوه: ۲۹۵۰ جریبه طبیعي او ۶۸۷ جریبه مصنوعي
۵.ګرمسېر: ۲۸۴۳۴ جریبه طبیعي او ۱۰ جریبه مصنوعي
۶.سنګین: ۵۶۶ جریبه طبیعي او ۰ مصنوعي
۷.کجکی: ۳۴ جریبه طبیعي او ۰ مصنوعي
۸.باغران: ؟ جریبه طبیعي ؟ مصنوعي
۹.موسی کلا: ۷۰۸ جریبه طبیعي او ۰ مصنوعي
۱۰.نوزاد: ۲۲۷۴ جریبه طبیعي او ۰ مصنوعي
۱۱.دېشو: ۱۳۱۲۵ جریبه طبیعي او ۰ مصنوعي
۱۲.واشېر: ؟ جریبه طبیعي او ؟ جریبه مصنوعي
۱۳.خانشین: ۲۳۸۳۰ جریبه طبیعي او ۰ مصنوعي
۱۴.مارجه: ۱۲۳۳۴ جریبه طبیعي او ۱۹۵۱۳ جریبه مصنوعي[1]

په لوړ لیسټ کي داسي ولسوالۍ هم سته چي تر اوسه یې د ځنګلونو په هکله معلومات نه لرو، نو ځکه د هري ولسوالۍ د نامه مخته مي د سوالیې علامه ایښې ده.

۱.د ریاست عمومي څخه معلومات...

د هلمند ولایت په پخوانیو وختونو کې ډېر ځنګلونه درلودل، چې د وخت په تېرېدو سره وچې، وکښل سوې او یا هم د جګړو له امله له منځه ولاړې، په نومورو ځنګلونو کې ډول - ډول حیوانات لکه زمریان، پړانګان، هوسۍ، ځنګلي پسونه، بازان او نورو حیواناتو ژوند کاوه، خو بدبختانه اوسمهال یوازې سرکوزي، لیوان او چغالان موندل کیږي او نور ډېر هغه قیمتي او ارزښتناکه حیوانات یا یې نسل ورک سوی دی او یا هم له دې ځایه نورو سیمو ته تللي دي.

دوهم څپرکی

د هلمند ولایت اداري جوړښتونه (تشکیلات)

د هلمند ولایت د (۱۵) اداري واحدونو لرونکی دی، چې یوه یې د لښکرګاه ښار او (۱۴) نور یې ولسوالۍ دي، موږ هم لومړی د لښکرګاه ښار او بیا ولسوالۍ چې پر درېیو درجو وېشل سوي دي، تر بحث لاندي یې نیسو.

د لښکرګاه ښار:

نوې لښکرګاه د زړې لښکرګاه د کنډوالو شمال ته پر یوه پراخ دښت جوړه سوې، د ښار لوېدیځې برخې ته په ښار پوري نښتی د هلمند سیند بهېږي، د لښکرګاه نوی ښار د هلمند سیمي تقریباً په مرکزي برخه کي دی، نوموړی ښار د ګرشک او کندهار پر یوه زاویه واقع دی.

په (۱۳۳۱) لمریز کال کي چې د هلمند سیمي د بیارغوني کارونه روان وه، نو دا خیال سم ورسره ساتل کیده، چې ددې سیمي لپاره یو مرکز وټاکل سي او دا مرکز باید په ټولو وسایلو سمبال وي، چې ټولو سیمو ته رسیدګي وکولای سي، نو دا و، چې دغه کال د هلمند د سیمي د انکشاف لوی رئیس ښاغلی (عبدالله ملکیار) د هغه ریاست د

متخصصینو او یو بهرنی ښار جوړونکی (پیترسن) په مشوره په ګرشک، نادعلی او نهر سراج کې سروې وکړه او بالاخره یې په اتفاق دا ځای غوره کړ، کوم چې نن لوی ښار پر جوړ سوی دی، ددې وروسته تردې د ښار عمومي پلان جوړ سو او د هغه د تطبیق لپاره د تعمیراتو ځانګه تأسیس سوه، چې د تیرو نهو کلونو په دوران کې یې داسي یو ښار جوړ کړ، چې حکومتي دوایرو د یو شمېر صحي، عرفاني او تخنیکي مؤسساتو لپاره هم ځایونه پکښې جوړ سوي او د خلکو کورونه یې په نوي عصري ډول تعمیر سوي دي.[1]

لښکرګاه د هلمند ولایت مرکز دی، د وګړو شمېر یې (۱۰۲۰۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت یې (۲۰۲۲km²) کیلو متر مربع دی، (۱۰۲) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (۷۸۰m) لوړوالی لري.[2]

د لښکرګاه نوی ښار د مهندسۍ پر اصولو برابر جوړ سوی او تعمیرات یې ټول پاخه دي، د لښکرګاه په نوي ښار کې لاندي ودانۍ جوړې سوې:

۱.د کلوب ودانۍ: اوږدوالی (۶۵) متره، سور (۲۰) متره، لوړوالی (۸) متره، د کوټو شمېر (۲۶).

۲- د بانک درې منزله ماڼۍ: اوږدوالی (۴۵) متره، سور (۱۷-۲۵) متره، لوړوالی (۲۵-۱۲) متره، د کوټو شمېر (۴۹).

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایی، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۶۰ او ۷۳ مخونه
۲.د هلمند د احصایې امریت

۳. د انکشاف ریاست ماڼۍ: اوږدوالی (۱۰۰) متره، سور (۴۰) متره، لوړوالی (۱۱) متره، د کوټو شمېر (۱۲۲).

۴. د لښکرگاه لیسه: اوږدوالی (۱۵۲) متره، سور (۸۸) متره، لوړوالی (۱۰) متره.

۵. د جامع مسجد ودانۍ: اوږدوالی (۵ - ۲۵) متره، سور (۱۰ - ۱۹) متره، لوړوالی (۵ - ۳۵) متره، د کوټو شمېر (۱۵).

۶. د لبنیاتو ماڼۍ: اوږدوالی (۲۸ - ۳۱) متره، سور (۱۰ - ۱۹) متره، لوړوالی (۵ - ۳۵) متره، د کوټو شمېر (۱۵).

۷.د رخام فابریکه.

سربېره پر پورتنیو ودانیو ددې ښار په شمالي برخه کي یو شمېر کورونه جوړ سوي، چي ټول د عصري وسایلو په لحاظ مجهز دي او په هغو کي د هلمند د سیمي د انکشاف د لوی ریاست مامورین او بهرني متخصصین اوسېدل، د گرشک (هلمند) اعلی حکومت مامورینو به پکښې هستوگنه کول، هغه لوی واټ چي (بُست) نومیږي او د لښکرگاه په ښار کي د شمالي څخه جنوب ته اوږد سوی په وروستنۍ برخه کي یې اته داسي ودانۍ جوړي سوي، چي د لرغوني لښکرگاه اسلامي سبک معماري څرگندوي.[1]

په لښکرگاه ښار پوري اړوندي سیمي:

۱- خشک آبه (خشکاوه)

۱.کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۶۰او ۷۳ مخونه

۲- د محمدزو سرکار
۳- لښکري بازار (ختيځ العسکر)
۴- باباجی (باباحاجي)
۵- چاه انجير
۶- بشران
۷- بولان
۸- بُست (کلا بُست - قلعه بُست)
۹- کاریز
۱۰- مُختار[۱]

د هلمند ولسوالۍ

لومړۍ درجه ولسوالۍ:

۱. نهر سراج .Nahr_e_Saraj (گرشک - Greshk):

نهرسراج د هلمند ولايت د با نفوذه ولسواليو څخه ده، سوداګريز او سيمه ايز موقعيت يې ډېر ارزښت لري، د نفوذ او ګڼه ګوڼي يو لامل يې دا دی، چي د افغانستان حلقوي عمومي سړک ورڅخه تېر سوی دی.

شمال ته يې د موسی کلا، نوزاد او سنګين ولسوالۍ، جنوب ته يې د لښکرګاه پوري تړلې سيمه (باباجي)، ختيځ ته يې د کندهار ولايت

۱. الحاج محمد اسماعيل شريعتيار، هلمند پوله په پوله، ۱۷ مخ

میوند ولسوالي او لوېدیځ ته یې د نادعلي او واشېر ولسوالۍ پرتې دي.[۱]

ګرشک د هلمند لومړۍ درجه ولسوالۍ ده، چي له لښکرګاه څخه په (۴۸ km) کیلو مترو فاصله کي پرته ده، د وګړو شمېر یې (۱۱۶۱۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت یې ($۱۶۶۳ km^۲$) کیلو متره مربع دی، (۲۰۷) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (۱۶۶۳ m) متره لوړوالی لري.[۲]

څه موده مخکي چي نوې لښکرګاه نه وه، جوړه سوې نو حکومت په بُست کي و، د نادر افشار پوځونو چي بُست سقوط کړ، حکومت د ګرشک سیمي ته نقل سو او د اعلی حکومت بڼه یې درلوده او د کندهار په زون پوري یې اړه درلوده، هغه مهال په کندهار کي د حکومت بڼه د نائب الحکومت په ډول وه.

په (۱۳۴۳) لمریز کال کي د دښت لګان پر بیابان چي نوې لښکرګاه جوړېدله، د یوه ماسټر پلان له مخي پیل سوه، چي حکومتي بڼه هم بدله سوه، د کندهار ولایت د جنوب لوېدیځي حوزې زون وبلل سو او ګرشک ولسوالي چي پخوا د حکومت اعلی بڼه درلوده اوس په یوه ولسوالۍ واوښته، حکومت اعلی په ولایت بدل سو، د ولایت مقررات او حکومتي واحدونه په لښکرګاه کي جوړ سول.[۳]

---

۱. همدا اثر، ۴۰ مخ
۲.د هلمند د احصایې امریت
۳. الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۴۰ مخ

کله چي د ګرشک څخه د لوی حکومت او ولایت مرکز نه و، انتقال سوی د کندهار او هرات په منځ کي یې د یو ښکلي مواصلاتي او تجارتي ښار حیثیت درلود او ډېر جم و جوش پکښې و، د مشهورو کلي نومونه یې (سیدان، نهر سردار، قریه تاجکان، ده مزنګ، آب بازان او نورزو) په نامه یادېږي، بله سیمه یې د ښورکي د شمال او قلعه ګز څخه تر باباجي رسیږي او ډېر کلي لري.[1]

۲. نادعلي. Nad Ali:

نادعلي د هلمند د کرهڼي د پروژې په تأسیس سره د یوې ولسوالۍ په حیثیت جوړه سوه، د مخه تردې یو سوزنده دښت و، چي یوه زړه کلا د نادعلي په ډېر مخروب او ویران حالت پکښې موجوده وه، څنګه چي د کرهڼي پروژه دغي مخروبي ته نږدې شروع سوې ده، نو ځکه دغه سیمه د نادعلي په نامه یاده سوې ده.

نادعلي د ختیځ لوري څخه د هلمند د سیند د غاړي څخه شروع او جنوب لوېدیځ ته اوږده سوې ده، هغه سیمي یې چي تر اوسه دښتونه او وچ دي، څوک نه پر اوسیږي، د نادعلي شمال ختیځ ته ګرشک، شمال ته یې د واشېر، ختیځ ته یې لښکرګاه، لوېدیځ ته د فراه ولایت او جنوب ته یې ګرمسېر او خانشین پراته دي.[2]

نادعلي د هلمند ولایت لومړۍ درجه ولسوالي ده، چي له لښکرګاه څخه په (۱۷ km) کیلو متره واټن کي پرته ده، د وګړو شمېر یې

۱.محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۹ مخ
۲. همدا اثر، ۴۷۱ مخ

(۹۰۱۰۰) تنو ته رسیږي، د سیمي مساحت یې ($4697\ km^2$) کیلو متره مربع دی، (۱۶۴) کلي او د بحر له سطحي څخه (۸۰۰m) متره لوړوالی لري.[۱]

د نادعلي آب و هوا توده ده، د دوبي په موسم کي یې د تودوخي درجه له (۴۰ - ۴۵) سانتي ګراډو پوري رسیږي، په ژمي کي یې د تودوخي کښته درجه د منفي درو څخه تر څلورو رسیږي او باران ډېر لږ پکښې اوري.

د آب و هوا له کبله ټول هغه نباتات او وني چي په ګرمو سیمو کي وده کوي، په نادعلي کي شنې کیږي، په نادعلي کي اوس ډېر د کرهڼي فارمونه او د کرهڼي پروژې سته، چي په عصري او تخنیکي ډول کار او کرهڼه پکښې کیږي، ددغه ولسوالۍ مځکي په نهر بغرا سره اوبیږي.[۲]

نادعلي ولسوالي یوه شنه، پر یوه خاصه پرمختللې عصري نقشه جوړه او هواره سیمه ده، مځکي یې د ویالو او زابرونو تر منځ محدودي دي، پر هرو سلو جریبو (صدي) باندي یوه څلور لارې او د عمومي سړکونو یوه برخه سته، زیات شمېر اوسیدونکي یې د زیاتو پښتون مېشته سیمو څخه د اعلحضرت محمد ظاهرشاه د حکومت په وخت کي د ناقلینو په نوم راوستل سوي دي، اولادونه یې په هلمند کي زېږېدلي او زلمیان سوي، چي اوس هلمندیان بلل کیږي.[۳]

۱. د هلمند د احصایې له امریت
۲. محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۱ مخ
۳. الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۴۵ مخ

۳.د بارکزو ناوه – (= ناوه بارکزائي.Nawa_e_Barakzayi):

د ناوې ولسوالي ځکه په دې نامه یادیږي، چي د مېزابې یا ناوې په شکل اوږده پرته سیمه ده، د کجکي له بند څخه بیا تر شملان پوري دغه ټوله سیمه په خپله خوا کي د هلمند سیند اوږده رودخانه لري، د اوبو مسیر د روخانی بڼه لري او ناوه بلل کیږي، خو اوس مهال دا ټوله سیمه د ناوې په نامه نه یادیږي، د سیمو تغیر د حالت او وضعیت په تغیر پوري تړلی دی، د ناوې جغرافیایي بڼي هم د وخت په تېرېدو سره تغیر منلی او موندلی دی.

یو وخت دا ټوله سیمه د بارکزو د ناوې په نامه یادېدله، ځکه چي بارکزی قوم پکښې اکثریت و، هغه وخت چي کندهار ته (رخج) ویل کېده، د ناوې سیمه د (خلج) په نامه یادېده، چي اوس هم د نوموړي ولسوالۍ مرکز دی.

کوم وخت چي نوې لښکرګاه جوړه سوه، نو (چاه انجیر، باباجي او بولان) له ناوې څخه بیلي او په مرکز لښکرګاه پوري وتړل سوې، د هزارجفت د ویالې په جوړولو سره د شملان سیمه هم د ناوې څخه بېله او په ګرمسېر ولسوالۍ پوري وتړل سوه.[1]

تر احمدشاهي عصر پخوا د بارکزو ټول مشهور او نومیالي مشران په ناوه کي اوسېدل، د حاجي جمال خان بارکزي د د استوګني ځای او کلا د ګرشک په نادعلي کي بلل سوې ده، د نادعلي کلی د بارکزو د ناوې په سر کي واقع دی، د هلمند په ناوه کي د (لو ادې کلا) د خپل

۱.همدا اثر، ۵۱ مخ

وخت د سرنوشت سازو سیاسي پرېکړو مرکز و او د هیواد مقدرات په همدغه کلا کي ټاکل کېدل.[1]

د بارکزو ناوه د هلمند لومړۍ درجه ولسوالي ده، چي د لښکرګاه ښار جنوب ته په (۲۴ km) کیلو متری فاصله کي پرته ده، د وګړو شمېر یې (۹۱۹۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت (۶۵۷ km²) کیلو متره مربع دی، (۱۲۹) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (۷۴۰ m) متره لوړوالی لري.[2]

لومړۍ برخه یې له بولان څخه شروع او وروستنۍ برخه یې د سرخ دوز تر کلي او تر درو پښانو پوري رسیږي، شمال ته یې نادعلی، جنوب ته یې ګرمسېر، ختیځ ته یې د هلمند سیند د لښکرګاه او ګرمسېر رېګونه او لوېدیځ ته یې دښت دی، چي دغه دښت له نادعلي او خانشین سره نښلي.

د بارکزو ناوه له پنځو وطنونو څخه تشکیله ده، چي عبارت دي: عینک، ګوهرګین، خسروآباد، هزاراسپ او سرخ دوز څخه، بیا په یاد وطنونو کي په سلهاوو کلي سته، چي مشهور یې: نګاری، باغ رباط، لوی کلی، خرابه، د اڅکزو ښاخ، لنډی ښاخ، منګل زي، باسولان او شورشورک دي.

د ناوې مځکي آبادي، مسطح او د کرهڼي له پلوه لومړۍ درجه کي راځي، دغه مځکي د هلمند د سیند څخه اوبیږي، د مځکو اندازه یې

---

۱. محمد معصوم، هوتک، د ناوې دانشور، د کندهار منور، د زنګاوت مخور، علامه رشاد خپرندویه ټولنه، ۱۳۹۱ لمریز، ۱۰ مخ

۲. د هلمند د احصایې امریت

یو لکو پنځوس زرو جریبو ته رسیږي، د هلمند زراعتي پروژې ناوې ته یوه سمه ویاله بېولې ده، چې مځکي یې په ډېره عصري توګه اوبیږي، دغه واله د بغرا څخه بېله سوې ده او د شملان واله نومیږي.

په ناوه کي غنم، ماش، اوربشي او جواري ډېر کیږي، مېوه لرونکي وني او سر درختي لږ لري، آب و هوا یې په دوبي کي ګرمه او په ژمي کي معتدله وي، د تودوخي درجه یې د (۴۰ - ۴۵) سانتي ګراډو پوري رسیږي، کښته درجه یې تر منفي دوو او تر څلورو پوري رسیږي.[۱]

دوهمه درجه ولسوالی:

۴. ګرمسېر یا جروم - Garmsir:

د هلمند یوه لویه ولسوالي ده،[۲] شمال ته یې د بارکزو ناوه او مارجې ولسوالی، جنوب ته یې د خانشین ولسوالي، ختیځ ته یې رېګستان، لوېدیځ ته یې د مارګو دښت پروت دی.[۳]

ګرمسېر د هلمند دوهمه درجه ولسوالي ده، چي له لښکرګاه ښار څخه په (۶۴ - ۷۶) کیلو متری فاصله کي پرته ده، د وګړو شمېر (۸۶۹۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت یې (۲۰۲۵۷km²) کیلو متره مربع

۱. محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۲ مخ
۲. همدا اثر، ۴۶۹ مخ
۳. الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۷۹ مخ

دی، (۱۵۰) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (۷۱۰m) متره لوړوالی لري.[۱]

د دغي سیمي آب و هوا څنګه چي دښتونه او رېګونه دي، نو باران لږ پکښې اوري ډېره توده ده، چي په دوبي کي يې د تودوخي درجه (۴۷) سانتي ګراډو او په ژمي کي منفي (۱) سانتي ګرادو ته رسیږي، په ټوله کال کي تر دوه درې ځله باران نه اوري، د باران اندازه يې تر (۱۵mm) میلي متره نه زیاتیږي.[۲]

په رېګي دښتو کي د پسرلي په موسم کي څه بوټي شنه کیږي، چي د حیواناتو او څارویو لپاره په کاریږي، په غیر دښتي سیمو کي چي د دروېشانو واله تېره سوې ده، مځکي د کښت او کرهڼي لپاره مساعدي دي او حبوبات ډېر پکښې کیږي، بیا يې هم مځکي په ځینو برخو کي ښوره او مالګه لري.

د ګرمسېر ډېر وګړي په مالدارۍ او کښت بوخت دي، د هلمند د کرهڼي پروژې د انکشاف له کبله څه د کرهڼي مځکي دولت ته پاته سوې او دولت يې په کښتګرۍ خلکو ته ورکوي او د دا نورو څخه مالیه اخلي، چي پر یو جریب اعلی مځکه باندي (۹) نهه افغانۍ مالیه ایښوول سوې ده.

د ګرمسېر مځکي پر دوو برخو وېشلای سو، یوه د ګرمسېر ناوه ده، چي د هلمند سیند په هغه کي غځېدلی دی، غاړي يې د کرهڼي او

۱.د احصایې امریت
۲.محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۶۹ مخ

زراعت لپاره وړ دي، بلکه برخه يې ريګونه، دښتونه او بيابانونه دي، چې وچ او سوزنده هوا لري، د ګرمسېر پښتانه په پښتو او بلوڅان يې په بلوڅي او بروهي خبري کوي.(۱)

د ګرمسېر مځکي عموماً د سيند پر غاړو پرتې دي، ځکه نو د لای او تورو ختو څخه چې ريګ ورسره ګډ دی جوړي دي او له دې امله يې نو خاوري د هر ډول کرهڼي لپاره په تېره بيا پنبې، ګڼيو او ځېرې لپاره ډېره استعداد لري.

په ګرمسېر کي هر راز د کرهڼي او ونو محصولات سته او هم اهلي څاروي لکه غوايي، پسونه، اوښان، بزې او نور روزل کيږي، چې د هغو له پوټکو، وړيو او شيدو څخه ډېره ګټه کيږي.(۲)

۵. سنګين - Sangin (سروان کلا - Sarwan Qala):

سنګين د هلمند سيند سره په اوږدو يوه غزېدلې ولسوالي ده، چې د موقعيت له مخي هلمند ته د ډېر ښکلا بخښونکې ده او نږدې د هلمند ولايت په منځني برخه کي پرته ده، د سنګين د ولسوالۍ په لويه هديره کي يو زيارت سته، چې ددې سيمي خلک ورته په درنه سترګه ګوري، د سپين ږيرو په وينا دا ددې ځای د پخوانيو زيارتونو څخه دی، ددې زيارت نوم د پخوانيو خلکو په وينا (خواجه نګين) و، چې د وخت په تېرېدو سره دا نوم (خواجه سنګين) سو، اوس خواجه له خولې لوېدلی، يوائې سنګين ويل کيږي.

۱.همدا اثر، ۴۷۰ مخ
۲.آريانا دايرة المعارف، اووم ټوک، ۸۸۸ مخ

د سنګین ولسوالۍ شمال ته کجکی او موسی کلا ولسوالۍ، جنوب ته ګرشک او د کندهار ولایت د میوند ولسوالۍ، ختیځ ته د کندهار ولایت د غورک ولسوالي او لوېدیځ ته یې د نهرسراج ولسوالي پرته ده.[۱]

سنګین د هلمند ولایت دوهمه درجه ولسوالي ده، چي له لښکرګاه څخه په (۹۰ km) کیلو مترو فاصله کي پرته ده، د وګړو شمېر یې (۵۹۱۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت یې (۲۹۱ km^2) کیلو متره مربع دی، (۵۶) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (۹۰۰ m) متره لوړوالی لري.[۲]

د سنګین ولسوالۍ خلک زیاتره د کرهڼي او مالدارۍ په چارو بوخت دي، کرهڼیز پیداوار یې غنم، اوربشي، جواري، رشقه، مۍ، سابه، خټکي، هندواڼي، زرد آلو، مڼې، انګور، انار او نور دي.

اهلي حیوانات یې غویي، اوښان، پسونه، وزې، خره، آسان، کچرې او کورني چرګان دي او وحشي حیوانات یې لېوه، سوی، ګیدړ، شکوڼ، سورلنډی او نور دي.

د سنګین ولسوالۍ مشهوري کلي یې اغلغ، بوستان زي، توغی، جوی شالي، چاه بابر، چکه کتوزي، سنګین، ښوراب، مالمند، میاد دودي، نسوزي، قریه غاوګی سنګین، محمد اشرف، ګارد کی، میرغورخان، حاجي ناظم، ماغز، چوغک او نور.[۳]

۱.الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۴۸ مخ
۲.د هلمند احصایې امریت
۳.آریانا دایرة المعارف، څلورم ټوک، ۵۲۴ مخ

٦. کجکی - Kajaki:

د کجکي ولسوالي د هلمند ولایت یوه د هغو ولسوالیو څخه ده، چي موقعیت یې د ښکلا، پیداوار، وړتیا، تاریخ او لرغونتوب له پوله په پوله نړۍ کي شهرت لري، دا سیمه د پاچاهیو، جګړو، قومونو، برېښنا فابریکې، د هلمند سیند بند، کارېزونو، رنګارنګ مېوو او صنعتونو وطن دی.

د کجکي ولسوالي د یوې پراخي سیمي لرونکې ده، چي د کجکي په نامه د ګڼ میشتي او رودباره سیمي سربېره د زمینداور (زینداور) لرغونې لویه او پراخه سیمه هم د جغرافیایي وېش له مخي له ځانه سره لري.

د کجکي ولسوالۍ شمال ته د باغران ولسوالي د بغني سیمه، جنوب ته د سنګین ولسوالي د سروان کلا سیمه، ختیځ ته د کندهار ولایت د خاکرېز ولسوالي د غورک علاقداري او لوېدیځ ته یې د موسی کلا سیمه پرته ده.[۱]

کجکی د هلمند ولایت دوهمه درجه ولسوالي ده، چي له لښکرګاه ښار څخه په (۱۳۳ km) کیلو مترۍ فاصله کي پرته ده، د وګړو شمېر یې (۷۰۵۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت یې (۱۹۳۹ km^2) کیلو متره مربع دی، (۱۷۰) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (۱۰۰۰) متره لوړوالی لري.[۲]

۱.الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۵۶ مخ
۲.د هلمند ولایت د احصایې امریت

د کجکي ولسوالي د هلمند یوه مهمه سیمه ده او په هیواد کي یې اقتصادي اهمیت هغه وخت زیات سو ، چي دلته د امریکایانو له خوا د برېښنا یوه لویه فابریکه او د اوبو یو لوی بند جوړ سو.[1]

۷. باغران – Baghran:

د باغران ولسوالي یوه د غرنیو ولسوالیو څخه ده، چي د مېړنیو ډېري تاریخي کیسې او پیښي یې د تاریخ پر پاڼو لیکلي دي، د باغ ارم او پشلنګ سیمي یو مهال د سیستان مشهور ښارونه وه، خو اوس د حکومتي جغرافیایي وېش له مخي د باغران ولسوالۍ پوري تړلي سیمي دي.

د باغران شمال ته د اروزګان او دایکندي ولایتونه، جنوب ته یې د کجکي او موسی کلا ولسوالۍ، ختیځ ته یې د اروزګان ولایت او لوېدیځ ته یې د نوزاد ولسوالي او د غور ولایت واقع دي.[2]

باغران د هلمند ولایت دوهمه درجه ولسوالي ده، چي له لښکرګاه ښار څخه په (۲۱۰ km) کیلو متره فاصله کي پرته ده، د وګړو شمېر یې (۸۰۶۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت یې (۳۵۸۷ km^2) کیلو متره مربع دی، (۲۹۵) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (۱۵۵۰ m) متره لوړوالی لري.[3]

۱.پوهاند رازقي نړیوال، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پاڼي، دوهم ټوک ۱۷۹ مخ
۲.الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۷۰ مخ
۳.د هلمند ولایت د احصایې امریت

د باغران آب و هوا يو د بله ډېر توپير لري، شمالي سيمي يې يخي او جنوبي سيمي يې لږ څه تودې دي، معتدل او خوشگواره ځايونه هم لري.

د باغران منطقه زياتره وچه او څه کارېزونه هم لري، مشهور رود يې ورخان نوميږي، چي د دايکندي او پسابند څخه شروع کيږي او د باغران په آخرنۍ برخه کي د ورخان کلي ته داخليږي، بيا د کجران او دهراود خوا ته ځي، نور رودونه يې د مرکز درې، تاچوی او سربغني دي، دغه سيندونه چي کال آباد وي بهيږي که نه نو وچ وي، د باغران مځکي حبوبات ښه کوي او څه انگوري او سر درختي باغونه هم لري.[1]

۸ موسی کلا – Musa Qala:

شمال ته يې د باغران ولسوالي، جنوب ته يې د گرشک او سنگين ولسوالۍ، ختيځ ته يې د کجکي ولسوالي، لوېديځ ته يې د نوزاد ولسوالي واقع دي.[2]

موسی کلا د هلمند ولايت دوهمه درجه وسوالي ده، چي له لښکرگاه څخه په (۱۱۰ km) کيلو متره فاصله کي پرته ده، د وگړو شمېر يې (۵۸۴۰۰) تنو ته رسيږي، مساحت يې ($۱۳۶۲\ km^۲$) کيلو متره مربع

---

[1] محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۵ مخ

۲.الحاج محمد اسماعيل شريعتيار، هلمند پوله په پوله، ۶۳ مخ

دی، (۱۰۷) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (1015 m) متره لوړوالی لري.[1]

آب و هوا يې ځکه معتدله او خوشگواره ده، چې د موسی کلا رود له شمال څخه جنوب ته د موسی کلا د زياتو کليو په منځ او څنډو کي تېرېږي او هم ډېر کارېزونه لري.

د موسی کلا مځکي په رود او کارېزو اوبيږي او ډېري حاصل خيزي دي، هغه کلي چي د رود څخه اوبيږي: يک لنگ، چارسای، کڅ محمد امين، کڅ اشرف، کڅ غلام رسول، کڅ عثمان، سريیشه، توغی، سنگير، تخته پل، کنجاک د ولسوالي مرکز خواجه لعل بابا، وسک، غره تاله، غونډی، چينه، ده مستان، داراخېل ډاگان، موسی زي، نيم چي، چارده، احمد خوازي، کرغک، پايگاه، ده غوچک، ظلم آباد، شهرک، درختي، صندله، خواجه داد، مسلماني کوه بره، لوړ رېگی، کښته رېگی، منظور آباد، درآباد، دوآب او نور... او هغه کلي چي په کارېز اوبيږي: لوړ او کښته ده زور، لنډی ناوه، د بهادر کارېز، د عبدالرحمن کارېز، عليا او سفلي جلجي کارېز، نوی کارېز، د نسر کارېز، سياه جاو، سرهند، موسی زي، درختي، د قرآن کارېز، کارېزده، د هزار مشي کارېز، د ندامی کارېز، د پير کارېز او داسي نور.

د موسی کلا مځکي هواري او په ځينو برخو کي يې د رېگو او ډبرو غونډی ليدل کيږي، د موسی کلا د مرکز شمال ته په (۵) کيلو متري فاصله کي يو لوی غر دی، چي د موسی کلا د غره په نامه ياديږي، په

۱.د هلمند ولايت د احصايې امريت

دغه غره کي بېل ډولونه وني او حیوانات سته، د موسی کلا غر د هندوکش د سلسلې څخه دی.

په موسی کلا کي د کمبلو، سترنجیو او جاروګانو جوړول په ډېر ابتدائي شکل سته، د موسی کلا خلک بزګر دي او دوي د خانانو او ملکانو مځکي کري او قوت لایموت برابروي، مهم پیداوار يې: غلې، انګور، انځر، انار، بادام، ناک، مڼه، شفتالو، شلیل او نور دي، کاغذي بادام او انګوريې ډېر شهرت لري.(۱)

موسی کلا د یوې زړې تاریخي کلا نوم دی، چي اوس دغه نوم سیمي ور څخه خپل کړی دی، د موسی جان او ولي جان نقل په ګړنیزو یا شفاهي ادبیاتو کي پوره ځای او شهرت لري او دا نوم د هغه مشهوري کیسې څخه نوموړي سیمي خپل کړی دی، ځکه هغه کلا چي د موسی په نامه یادېده، په دغه سیمه کي ده، د ویاړ ځای دی، چي زموږ شفاهي پښتوني ادب تر اوسه زموږ په جغرافیه او تاریخي فنونو کي خپل اثر لا هم جوت ساتلی دی.(۲)

۹. نوزاد - Nawzad:

د نوزاد ولسوالي د هلمند په شمالي سیمه کي پرته ده، چي شمال ته يې د غور ولایت، جنوب ته يې د ګرشک ولسوالي، ختيځ ته يې

۱.محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۶۷ مخ
۲.الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۶۳ مخ

موسی کلا او باغران ولسوالۍ او لوېدیځ ته یې د واشېر ولسوالي پرته ده.[1]

نوزاد د هلمند ولایت دوهمه درجه ولسوالي ده، چې له لښکرګاه څخه په (۱۲۸ km) کیلو متره فاصله کې پرته ده، د وګړو شمېر یې (۵۰۳۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت یې (۴۵۶۰ km²) کیلو متره مربع دی، (۱۷۳) کلي لري او د بحر له سطحې څخه (۱۱۸۰ m) متره لوړوالی لري.[2]

د نوزاد آب و هوا په عمومي توګه وچه او معتدله ده او هغه سیمې چې یې په شمالي برخه کې د بابا غره ته نږدې واقع دي، واوره نیسي، جنوبي برخه یې چې شېلې او دښتونه دي، لږ باران پکښې اوري، خلک یې د اوبو د لږوالي او کارېزونو د وچتیا څخه زیاتره وختونه شکایت کوي.

د نوزاد غرونه د افغانستان د لویو غرونو څخه منشعب سوي دي، شمال ته یې د سیاه کوه او کوه بابا درې او شېلې دي، خو د نوزاد پر غرونو کوچیانو داسي نومونه ایښي دي:

د غرو مشان غر، چې د نوزاد شمال ختیځ ته واقع دی، د موسی کلا او نوزاد په منځ کې دی.

د خوارو زار، چهل دختران او کافر کوه غرونه د نوزاد ختیځ ته واقع دي، چې لمنې یې وني لري.

۱.همدا اثر، ۷۵ مخ

۲.د هلمند د احصایې امریت

سیاه کوه چې سیاه بند یې جوړ کړی دی، د نوزاد شمال ته واقع دی او مالداران دغې سیمې ته خیژي.

مزه کوه او کوه فرهاد د نوزاد د ولسوالۍ ختیځ طرف ته د موسی کلا په سیمه کې واقع دي.

د اولارې غر هم د بابا غره له سلسلې څخه دی او د نوزاد په شمال کې واقع دی.

په نوزاد کې یو وچ رود سته، چې د نوزاد رود یې بولي، د بارانو او سېلو د اوبو پرته نوري اوبه نه لري، دغه رود د کوه بابا څخه جنوبي خوا ته اوړد سوی دی، د نوزاد د مرکز د ختیځ څخه تیرېږي، د ګرشک تر سیاه منار پوري رسیږي او د هلمند سیند ته توئیږي.

دغه رود دی، چې یو ښاخ یې د سیاه بند د شمال ختیځ څخه جنوبي لوري ته او بل ښاخ یې د لوېدیځ څخه جنوبي لوري ته اوړد سوی دی، دغه رود د دواړو خواو ته د نوزاد کارېزونه دي، که په دغه رود کې اوبه راغلې د نوزاد کارېزونه اوبه لري او که نه وي، د اوبو په نېستي اخته وي.

د نوزاد ولسوالي ښې مځکې لري، خو کافي اوبه نلري، پیداوار یې هر ډول حبوبات او مېوې دي، چې له مېوو څخه یې انار او ناک ډېر مشهوره دي، په نوزاد کې د پسونو، وړیو او غنمو معاملې ډېري کیږي، د کندهار سوداګر زیاتره د نوزاد مالداران استثماروي.(۱)

۱.محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۴ مخ

۱۰. دېشو - Dishu:

دغه هواره او په ځينو برخو کي رېګي مځکه ده، چي لوړي او ژوري لږ لري،[۱] شمال ته يې د خانشين ولسوالي رېګستان، جنوب ته يې د بلوچستان رېګستان، ختيځ ته يې خانشين رېګستان او لوېديځ ته يې د خانشين سيمه او د نيمروز چهار برجک ولسوالي پرته ده.[۲]

دېشو د هلمند ولايت دوهمه درجه ولسوالي ده، چي له لښکرګاه څخه په (۲۱۵ km) کيلو متره فاصله کي پرته ده، د وګړو شمېر يې (۲۰۲۰۰) تنو ته رسيږي، مساحت يې ($۹۷۸۲\ km^۲$) کيلو متره مربع دی، (۷۵) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (۵۹۰ m) متره لوړوالی لري.[۳]

هوا يې په دوبي کي ډېره توده ده، چي له (۴۰ – ۴۸) سانتي ګراډو پوري رسيږي، په دغه سيمه کي د جوزا له (۱۵) څخه بيا د اسد تر (۱۵) پوري ډېر تود باد را الوزي، چي حتی کله خاوري او رېګونه د يوه ځای څخه بل ځای ته وړي، په پسرلي او مني کي يې هوا لږ معتدله وي، په ژمي کي په هغو ورځو کي چي باد چليږي، نو هوا يې سړېږي.

په دېشو کي د هلمند سيند له ختيځ څخه لوېديځ لوري ته روان دی، د ديوالک په کلي ورننوزي او رېګستان کي د لندي کلي څخه تېرېږي، بيا د چخانسور سيمي ته ځي، هلمند سيند د دېشو کلي

۱.همدا اثر، دوهم ټوک، ۴۷۷ مخ
۲.الحاج محمد اسماعيل شريعتيار، هلمند پوله په پوله، ۶۸ مخ
۳.د هلمند د احصايې امريت

شمالاً او جنوباً پر دوو برخو وېشلي دي او کله چي يې او به ډېري وي، د سيمي اوسېدونکي د کښتيو په واسطه يوې او بلي غاړي ته پوري وزي.

د دېشو اوسېدونکي له هلمند سيند څخه د چښلو او کرهڼي اوبه اخلي، د هلمند سيند پر دواړو غاړو يو ډول ځنګلي وني شنې دي، چي کز ورته وايي، دغه لرګي د سونګ او تعمير لپاره زيات په کارېږي او ځيني حيوانات لکه خوګ، لېوه، چغال او ګيدړي هم لري.

د دېشو د کرهڼي مځکي دوه فصله دي، غنم، ماش، ځيره، کنجدي، جواري ډېر پکښې کيږي، د دغه ځای زيات غنم کندهار ته صادرېږي، دښتونه يې د ښکار لپاره ډېر شهرت لري او په ژمي کي د افغانستان سرمايه داران او ښکاريان د هوسيو د ښکار لپاره ورځي، د هوسيو ښکار په موټرانو او تازيانو کيږي، په دې سيمه کي زړې کلاوي د سردار مدد خان، قلعه نو، قلعه سبز، قلعه کالو، قلعه شوره، قلعه غلامان په نامه مشهور دي، د ديشو د رخام ډېره زياته مشهوره ده او د لښکرګاه د حجاري په فابرکه کي کار ورڅخه اخيستل کيږي.[1]

د دېشو مشهور کلي عبارت دي له، دېشو کلی (چي د ولسوالۍ مرکز دی)، خواجه علي عليا، خواجه علي سفلی، لندی سايک، ليچ ولندی او داسي نور.

په دېشو ولسوالۍ کي عام المنفعه ټولنيز خدمات او اسانتياوي ډېري محدودي دي، کرهڼيز پيداوار يې غنم، اوربشي، سپينه ځيره،

۱.محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۷

جواري، کوکنار، پنبه، مې، مشنګ، نسک، لوبيا، شوتله، رشقه، تنباکو، لمرګلي، ارهنډه، غوبنت، ګازري، ټيپر، کډو او بانجان دي.

مېوې يې انګور، انار، مڼې، انځر، زرد آلو، آلوچه، توت، هندوانې او خټکي دي، همدارنګه ځيني نور خودرويه بوټي، چي په بېلابېلو مواردو کي ورڅخه ګټه اخيستل کيږي، په دې ولسوالۍ کي پيدا کيږي.

صنعتي پيداوار يې، تغرونه، غالۍ او يو ډول ګلاباتون ګنډل او د ورېښمو صنعت او عرقچين جوړول دي، څنګه چي د ځايي خلکو د اړتياوو له پوره کولو څخه زياتوالی کوي، نو په سوداګرۍ کي ورڅخه کار اخيستل کيږي.

کورني حيوانات يې غوايي، پسونه، وزې او خره دي، پخوا په دې ولسوالۍ کې هوسۍ او سوی لېدل کېدل، خو اوس نسته، همدارنګه ځيرونکي ځناور لکه لېوه، کوږ، ګيدړه، يږ، سورلنډی او د اوبو سپی په دې ولسوالۍ کي هم پخوا و، مرغان يې لکه هيلۍ، زرکي، تنزري، سيسۍ، قاز، کوټنه، جل او مېزان دي.

د دېشو اوسېدوني په عمومي توګه کروندګر او مالدار دي، له هغه سره سوداګريز فعاليتونه هم کوي، ښځينه طبقه يې د وړۍ ورېشلو، تغر او غالۍ اوبدلو او د ګلاباتون او ورېښمو په ګنډلو بوختي وي.[1]

۱.آريانا دايرة المعارف، دريیم ټوک، ۷۷۳ مخ

درېیمه درجه ولسوالی:

۱۱. واشېر - Washir:

د واشېر سیمه د نوزاد علاقه داري وه او ټوله اړتیاوي چي د حکومت سره پېښېدلې هغه به یې د نوزاد له ولسوالۍ ځخه چي د واشېر مرکز و، پوره کولې، د ډاکټر نجیب الله د حکومت په وخت کي واشېر په رسمي ډول د ولسوالي په توګه وپېژندل سو، د واشېر نوم د کوشانیانو او ساسانیانو د وخت ځخه په واشېر او یا واسپر یادیږي.

د واشېر شمال ته د فراه ولایت د ګلستان ولسوالي او د هلمند د نوزاد ولسوالي، جنوب ته یې د نادعلي ولسوالي، ختیځ ته یې د نوزاد ولسوالي او لوېدیځ ته یې د نادعلي ولسوالي قرار لري.[۱]

واشېر د هلمند ولایت درېمه درجه ولسوالي ده، چي له لښکرګاه ځخه په (۱۴۳ km) کیلو متره فاصله کي پرته ده، د وګړو شمېر یې (۱۵۴۰۰) تنو ته رسیږي، مساحت یې (۴۱۰۵ km²) کیلو متره مربع دی، (۶۴) کلي لري او د بحر له سطحي ځخه (۱۱۵۰ m) متره لوړوالی لري.[۲]

۱.الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۸۷ مخ
۲.د هلمند ولایت د احصایې امریت

۱۲. خانشین - Khanashin (رېګ - Reg):

لکه څنګه چي له نامه څخه يې ښکاري، دغه سيمه ټوله رېګو نيولې ده، شمال ته يې د هلمند سيند او د هغه تر شا د مارګو دښت، جنوب ته يې پښتونستان، ختيځ ته يې د خانشين غر او د هلمند څنډي، لوېديځ ته يې د لنډي کلي او په ها خوا يې د چهاربرجک ولسوالي ده.(۱)

خانشين د هلمند ولايت درېيمه درجه ولسوالي ده، چي له لښکرګاه څخه په (۱۶۰ km) کيلو متره فاصله کي پرته ده، د وګړو شمېر يې (۲۶۱۰۰) تنو ته رسيږي، مساحت يې ($۷۴۱۴ km^2$) کيلو متر مربع دی، (۹۶) کلي لري او د بحر له سطحي څخه (۶۵۰m) متره لوړوالی لري.(۲)

ددغي ولسوالۍ آب و هوا ډېره توده او باران لږ پکښې اوري، په دوبي کي يې د تودوخي درجه (۴۸) سانتي ګراډو ته رسيږي، مشهور غرونه يې کوه سفيد، ملک کوه، سنګ رخام، کوه رباط، کوه ترشاب، کوه ګلچه او داسي نور.

په دغه سيمه کی دوه لوی دښتونه د رېګستان او مارګو په نامه مشهور دي، په دېشو خواجه علي او لنډي پلالک کي يې د کرهڼي ځمکي دي، چي غنم په کرل کيږي.(۳)

۱.محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۸ مخ
۲.د هلمند د احصايې امريت
۳.محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۸ مخ

په خانشین (رېګستان) کي کرهڼیز پیداوار ډېر لږ دي، ددې سیمي ورشوګاني د باران د اورښت په ډېرښت او قدرت او په تېره بیا د ژمي او پسرلي په بارانونو پوري مربوط دي، که چیري د مني او ژمي د آخرو ورځو بارانونه په خپل وخت او کافي اندازه واورېږي، نو ښې ګټوري ورشوګاني تشکیلېږي، څنګه چي ددې منطقې هوا په ژمي کي هم ګرمه ده، نو د حیواناتو او څارویو د استفادې وړ اکثره نباتات او ګیاګاني په ژمي کي هم وده کوي او د ستاینې وړ ورشوګاني جوړوي او څنګه چي د سکسول وني ددې شګو په ټولو برخو کي دېرښت لري، نو په تېره بیا پاڼې او څانګې یې د اوښانو د خوراکې لپاره ګټور او د استفادې وړ دي او په دغو واښو د وزو او پسونو هم بسیا کېږي.

د خانشین ډېر خلک په مالدارۍ او د څارویو په روزنه بوخت دي، ددې علاقې اهلي څاروي اوښان، وزې، پسونه او خره دي، غویان او آسونه پکښې نسبي روزل کېدلای او وحشي ځناور یې لکه هوسۍ او سویه په شګو کي او په غرونو کي یې غوڅه او پړانګ او په نورو هوارو مځکو کي یې لېوه، ګیدړه او سورلنډۍ پیدا کېږي.

ددې سیمي ښځې یې د څارویو د وړیو او ویښتیانو په وریشلو او تاوولو بوختي دي، د تغر، غالۍ او شړۍ او بدنه هم پکښې مروجه ده، ددې ځای وګړي خپلي پڼې هم د غر څه له پوستکي څخه پخپله

جوړوي، په ژمي کې یې هوا سړه ده او د (حاران) په نوم یو سخت باد پکښې لګیږي.[1]

۱۳. مارجه - Marjah:

د مارجې ولسوالي د طالبانو تر واکمنۍ وړاندې د نادعلي د ولسوالۍ برخه وه، کله چې طالبان واک ته ورسېدل، نوموړې سیمه د ولسوالۍ په نامه یاده سوه، کله چې د طالبانو تحریک سقوط وکړ او د حامد کرزي تر ریاست لاندې حکومت تشکیل سو، لا هم د مارجې برخلیک سم نه و معلوم.

په (۱۳۸۹) لمریز کال د نوي اداري لخوا حاجي عبدالظاهر اریان د مارجې ولسوال په توګه په لومړي ځل رسمي وپېژندل سو، نو دا سیمه رسمي او د ولسوالۍ بڼه یې خپله کړه،[2] مګر مؤقت شکل لري.

په مارجه کې (۶۰) شپېته زره جریبه ځمکه تر پروژې لاندې راغلې او د کرهڼې قابلیت لري،[3] له لښکرګاه څخه په (۲۷.۸ km) کیلو متره فاصله کې پرته ده.[4]

شمال ته یې د نادعلي ولسوالي، جنوب ته یې د ګرمسېر ولسوالي، ختیځ ته یې د باکزو د ناوې ولسوالي او لوېدیځ ته یې د مارګو پراخه دښته پرته ده.[1]

۱.آریانا دایرة المعارف، شپږم ټوک، ۱۷۰ مخ
۲.الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله
۳.محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۷۱ مخ
۴.https://www.google.com/maps/dir/Lashkar+Gah/Marjeh,+Afghanistan

۱۴. ناومېش - Nawmish:

ناومېش د هلمند ولایت څوارلسمه، یوه نوې او مؤقته ولسوالي ده، چې په (۱۳۹۲) لمریز کال د جدي په ۲۶ نېټه د باغران له ولسوالۍ څخه بېل او د یوې خپلواکې ولسوالۍ په څېر رامنځته سوه.

۱.الحاج محمد اسماعیل شریعتیار، هلمند پوله په پوله، ۶۱ مخ

د ړېیم څپرکی

د هیتومنت (هلمند) تاریخي آثار او مشهوري سیمي

بست (د بُست کلا):

بُست زموږ د لرغوني هیواد یو تاریخي، تجارتي، مذهبي، پوځي، مدني او فرهنګي مهم ښار دی، چي د هلمند (هیرمند) د کيڼي غاړي، د ارغنداب او هلمند د سیندونو د یو ځای کېدو له ځای څخه یو څه کښته پروت دی، په تاریخي سندونو کي بُست د بیوت (Biut) یا بیجس (Bigis) په شکلونو هم ضبط دی.

د بُست د تاریخي کلا بنسټ ایښوونکی (بسته داري) د (زایر) زوی او د (ویشته سپه) وراره دی، چي ښایي له خپلي خوا یې د سیستان حکمران ټاکلی و.[1]

پورتنی روایت له آریانا دائره المعارف څخه را نقل سوی دی، خو علامه رشاد بابا په خپل اثر (د کندهار یاداښتونه) کي داسي لیکي:. (د بُست په هکله د اویستا په هغه نسخه کي چي په سمرقند کي پیدا سوې او په (۸۰۰ ز) کي لیکل سوې ده، لیکلي دي:. بستوار

۱.آریانا دائرة المعارف، دوهم ټوک، ۱۳۹ مخ

(Bastvar) د زریر زوی د بُست ښار ودان کړ، دغه وخت ویشتاسپ د زریر ورور په فرزدان کي و او په عبادت بوخت و، فرزدان د ویشتاسپ د کورنۍ ټاټوبی و).

د بُست په خلکو کي مشهوره ده، چي د بُست کلا د نوشېروان عادل ساساني (۵۳۱ - ۵۷۸ ز) وزیر بختک د نوشېروان په حکم جوړه کړېده، وایي نوشېروان د خورا ټینګي کلا په جوړولو وګماره، ده د هلمند او ارغنداب د سیندونو په ګډونځي، چي دغه کلا ودانه کړله، پاچا ته یاغي سو، نوشېروان پسې راغی لښکرو یې ښار کلابند کړ، یو کال تېر سو د کلا د نیولو امید ورځ په ورځ ضعیفه کېده، لښکرو ته یې د کوچ امر ورکړ، خو بختک ته یې پیغام ور ولېږه چي: (ته ډېر ناځوانه سړی یې، ما ته دومره ټیټ سوی نه بللې، د نمک حق دي هېر کړ؟).

ددې پیغام په ور رسېدلو بختک راووت، توره یې د پاچا په مخ کي کښېښووله او ورته یې وویل چي:.(ما غوښته دا درته ثابته کړم، چي دا کلا د نیولو نه ده، که نه ستا هغه نوکریم، چي وم).[1]

زموږ د هیواد د ډېرو لرغونو او مشهورو کلاګانو څخه چي په روایتونو، تاریخي اسنادو او افسانو کي ترې ډېره یادونه سوې، یوه هم د بُست کلا (قلعه بُست)، د هغې بالاحصار، لښکري بازار او راوقونه (طاقونه) دي.

۱.علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار یادابښتونه، لومړی ټوک، ۱۹۱ مخ

بُست د خپلي کلا د پراخي سيمي سره د هيرمند او ارغنداب د سيندونو د مخامخ کيدو د پاسه په يوه فرسخي (غونډۍ) کي موقعيت لري.[1]

دا کلا د ختيځ او لوېديځ په احاطه کي دوې دراوزې لري، چي آثار يې تر اوسه پوري باقي پاته دي، جنوب لوېديځي خوا ته يې پر يوې غونډۍ باندي بله کلا وجود لري، چي د دېوالو اکثرو برخو يې د وخت له تېرېدو سره مقاومت کړی او پر خپلو ځايو باندي سم دم ولاړ دي، د بُست په مينځ کي يو ژور څاه دی، چي ژوروالی يې د هلمند او ارغنداب د حوزې له سطحي سره تخمين کېدای سي، په آخرينه سطحه کي پر څو برخو وېشل سوی دی، چي هلته د آجرو پخې ودانۍ ښکاريږي، د تعمير مواد يې رېګ، اهاک او لرګه ايرې دي، چي د لرغوني معماري فن د قابليت په اثر سره يې داسي جوش خوړلی چي ته به وايي د ماربل تيږه ده.

تر لسو کيلو مترو پوري د مخروبه عمراناتو اثرونه ليدل کيږي، په يقين سره ويل کېدای سي، چي د دغو عمارتو له مجموعې څخه به د بُست ښار تشکيل سوی و، د بُست کلا د طاق کمان چي په دې ځای کي زموږ د بحث موضوع ده، د نيم دايريي بيضوي په شکل سره ولاړ دی، چي وتر يې شپاړس نيم متره، جګوالی يې د زاويې له مرکز څخه بيا تر سر پوري بېله ضخامته څخه د کمان ديارلس سانتۍ، پنډوالی

۱.د افغانستان استحکامي کلاوی، حصارونه او بالاحصارونه، ۱۰۰ مخ

يې يو مترو اويا سانتۍ ته رسيږي، پر پايو باندي يې کوفي[1] خط ليکل سوی دی، چي لوستل کېدای نسي.[2]

د هغې څرګندوني له مخې، چي العتبي ورکړې، (بای توز) په کال (۳۶۰ هـ ش) شاوخوا کي د بُست حکمران و، چي سبتګين ترې ونيو، ابوالفتح بن محمد بستي کاتب تجنيس صاحب او د عربي ژبې شاعر، چي د بای توز منشي و، د سبتګين له دربار سره يو ځای سو او تر دې وروسته د بُست حکمراني طغيان ته وسپارل سوه، نوموړي د باج او خراج څخه سرغړاوه او د سبتګين لاس په توره زخمي کړ، خو طغيان ماته وخوړه او د سبتګين لاس ته ورغی.

ابو منصور سيستانی عالم ويلي((په نړۍ کي د دومري وړوکوالي سره د ميوو او نعمتونو ډک ښار مي نه دی ليدلی)).

ابراهيم محمد اصطخري په مسالک الممالک (تأليف ۳۴۰ هـ ق) کي ليکي:. د سيستان په سيمه کي تر زرنج وروسته لوی ښار بُست دی، د خلکو کالي يې د عراق د خلکو غوندي دي، خلک يې بامروته دي، په دغه ښار کي د هند و سندهـ تجارت خانې دي، د انګورو او خرما وني لري، ډېر سمسور دی.

احمد بن ابو يعقوب بن واضع معروف په اليعقوبي په البلدان کي ليکي:. بُست د سجستان له لويو ښارونو څخه دی او د ابو جعفر

۱.کوفيه يا کوفي خط د اسلامي خطونو له جملې څخه يو ډول خط دی، چي د کوفې ښار ته منسوبيږي او ويل کيږي چي په هغه ځای کي يې شکل اخيستی او پراختيا يې موندلې ده.
۲.د افغانستان استحکامي کلاوي، حصارونه او بالاحصارونه، ۱۰۷مخ

منصور العباسي په خلافت کي معن بن زائده شيباني ونيو، خلک يې عجميان دي او ددې سيمي اطراف په سندهـ و هند پوري نښلي.[1]

د البشاري په خپله وينا چي زياتره اسلامي هيوادونه يې ليدلي او د سوداګر په صفت په زياترو ښارونو د سوداګرانو، پوهانو، پارسيانو، صوفيانو، کيسه ويونکو، ذکر کوونکو او ليکوالانو هر خبره يې په حافظه کي ساتلې وه، د خپل سياحت په ترڅ کي تر سندهـ تللی دی د خپل کتاب په يوه برخه کي د بُست په هکله داسي ليکي:. يو لوی کلی دی او وګړي يې د دين، مېړاني او نعمت اهل دي، چي د خپل در ايت او نرم خوی په ايين مشهور دي، دا پاکيزه او سمسور کلی د دوو رودونو په منځ کي پروت دی، د سرد سېر او ګرم سېر دواړو سيمو مېوې او آب و هوا لري، ښارونه يې ډېر ښکلي او کلي يې زيات دي، ښه خرما او پريمانه انګور لري او د ريحان ګلان لري.[2]

جوزجاني په حدود العالم (۱۸۷ مخ) کي ليکي:. له بُسته تر ساروان پوري د فېروزقند پر لار دوه مزله دی، تر دوه مزله وروسته له ساروان کلا څخه چي تر هلمند سيند اوړي، نو لوېديځي غاړي ته تل واقع دی، له تله تر درغشه يو مزل او تر باغنين پوري د يوې ورځي لار ده، اصطخري له بُسته د داور خوا ته لومړی مزل فېروزقند بولي.

اصطخري د المسالک والممالک په (۱۹۲ مخ) کي ليکلي دي چي:. زرنج، خواش، بُست، روزان، سروان، صالقان، بغنين، درغش،

۱.علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار يادابښتونه، لومړی ټوک، ۱۹۳ مخ
۲.پوهاند رازقي نړيوال، د هيواد لرغوني ښارونه او د تاريخ پاڼې، دوهم ټوک، ۱۴۲ مخ

تل، بشلنګ، پنجوای، کوهک، غزنه، قصیر سیوی، اسفنجای او حابای د سیستان له ښارونو څخه دي او تر زرنج لوی ښار نسته.

د ګبرانو په بندهشت کې کښلي دي:.

په هلمند کي د بُست پر برابري یوه چینه وه، چي له اوبو سره به رېګ او د سرو زرو ټوټې ور څخه راوتلې، لږ تر لږه به له ورځي زر دیناره طلا ور څخه حاصلېدله، افراسیاب چي د سیستان دی، دغه چینه یې په جادو (کوډو) وتړله، ویل کیږي چي پسله درېیو زرو کالو به بېرته خلاصه سي.

د نزهه القلوب په (۱۷۴ مخ) کي لیکلي:. بُست په درېیم اقلیم کي واقع دی، طول البلد یې د خالوات له جزیرو څخه (قب = ۱۰۲) او عرض البلد یې د استوا له کرښې څخه (لج = ۳۳) دی، میانه ښار دی، هوا یې معتدله ده، اوبه یې له سینده دي، خرما، غله او مېوه یې حاصلات دي.[1]

د بُست په هکله یو ماخذ سته، چي که هغه صحت ولري، نو تقریباً (۳۵۰۰) کاله دمخه د بُست ذکر پکښې سوی دی، دا کتاب (بګت پران) نومیږي، بګت پران د هندوستان د آریایي هندوانو یو کتاب دی، چي دوي وایي مؤلف یې (مهادیو) دی او مهادیو په (۱۴۰۹ ق م) کي مړ دی.

۱.علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد ، د کندهار یاداښتونه، لومړی ټوک، ۱۹۰، ۱۹۳، ۱۹۸ مخونه

په دغه کتاب کي د يوه ځای نوم (بست من) راغلی دی، د هندوئيزم علما او ځيني ختيځ پوهان له بست من څخه د بست معنی اخلي او وايي، چي مطلب ورڅخه بُست دی او همدا شان د رشاد بابا په نظر بست من کي د (من) کلمه د مېني معنی لري، چي په پښتنو کي د وطن او ملک په معنی ده، په پارسي کي د هغه بديل (ميهن) دی، چي هلته هم دغه کلمه موجوده ده، که ددغه کتاب خبره سرې ومني، نو تقريباً درې نيم زره کاله پخوا د بُست ذکر په کتابونو کي موجود دی.

که څه هم (تلسي داس) په لسم قبل الميلاد پېړۍ کي بګتپران ترتيب آو په سانسکريټ يې اړولی و، که له هغه څخه هم دا زمانه حساب سي، نو درې زره کاله د بُست له ذکره کيږي.[1]

د بُست له لرغونو آثارو څخه يو هم د بُست بالاحصار دی، چي له بُست، لښکرګاه او رواق سره يې يو ځای نوم اخيستل کيږي او اوس يې د کنډوالو پاتي شوني (بقاياوي) ليدل کيږي، په دې کنډوالو کي يو شمېر قبرونه هم سته، اوس چي د بُست بالاحصار راغورزېدلی، پراخ استحکامات يې په زرهٔ پوري او له برمه ډک طاق يې ددې ښکارندوی دی، چي دلته يو وخت د تمدن ډېر غوره مرکزونه موجود وه.[2]

د بُست پر شاوخوا چي بل د يادولو شی دی، هغه د بُست د کلا ښاه دی، چي دا يو ساده ښاه نه دی، بلکې په خپل زمانه کي يو شهکار بلل

1. علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، جغرافيايي يادابنتونه، ۷۸۰ مخ
2. پوهاند رازقي نړيوال، د هيواد لرغوني ښارونه او د تاريخ پاڼي، دوهم ټوک، ۱۴۷ مخ

کېده او له بلې خوا څخه د بُست د کلا د اوبو په تأمینولو کې یې ټاکونکی رول درلود، ددې ښاه موقعیت د بُست د بالاحصار د غونډۍ په مینځ کې په دایروي شکل لیدل کیږي، چې د هغه ځای د اوسېدونکو له خولې د وخت د پاچهانو زندان هم و.

تر اووه پوړو (طبقو) پورې په ښاه کې دننه اطاقونه دي، چې د خښتو رنګ یې سوی او لوګن دی، چې د پخواني زمانې له اورلګېدو څخه څرګندونه کوي، ویل کیږي، چې تر ښاه لاندې طبقې د وخت په تېرېدلو سره له خاورو دوړو څخه ډکې سوې او ممکن د دقیقو کیندنو په پایله کې د هغه اصلي جوړښت او چاپېریال روښانه سي.

د بالاحصار د زېر زمینۍ ودانیو ته د ورننوتلو لار له نریو او تورتمو دهلیزونو څخه د ښاه له مرکز څخه لیرې پرته ده، هر څوک نسي کولای، چې ورننوزي دا ځکه چې بېرته وتل ترې ډېر زیات سخت دی.[1]

همدا شاه د بُست د ښار، بالاحصار او لښکرګاه د پراخو کنډوالو تر څنګ اوس یو رواق هم پاته دی، چې د لرغوني زمانې د معمارۍ او لوړ هنري سبک له ډېرو زیاتو نفیسو نمونو څخه شمېرل کیږي، ددې رواق د بنا او نېټې په باب موثق معلومات په واک کې نسته، خو بلاذري وایي:. عبدالمالک بن مروان اموي خلیفه چې امیه بن عبدالله یې د خراسان والي وټاکه او ده هم خپل زوی عبدالله سجستان ته واستاوه، نو کله چې هلته ورغی، ددې ځای له رتبیل (یا زُنبیل) شاه سره یې جګړه وکړه، مګر رتبیل شاه چې له مسلمانانو ډارېده، له

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستاني، بیست مقاله تاریخي - تحقیقي، ۳۶۵ مخ

عبدالله څخه يې د سولي غوښتنه وکړه او په بدل کي يې عبدالله ته یو میلیون درهمه وړاندیز وکړ، سوغاتونه او مرجان يې ورواستول، خو عبدالله د هغو له منلو انکار وکړ او وې ویل:.تر هغه وخته چي دا رواق د سرو زرو راته ډک نه کړي، د رتبیل سره به سوله ونه سي.

له پورتني روایت څخه څرګندیږي، چي د بُست رواق د اسلامي دورې له عمراني بقایاوو څخه دی، مګر دا خبره جوته نه ده، چي دا رواق په کوم مطلب بنا سوی دی، آیا دا اوسنۍ پاته سوې بنا هماغه پخوانۍ بنا ده او یا دا چي وروسته نوې سوې ده، څنګه چي رالوېدو ته رانږدې سوی و، نو ترمیم کاري پکښې وسوه او اصلي بنا يې ولوېده او د ترمیم په جریان کي يې پخواني ترئینات د ډیکورېشن دقیق ممیزات، ښکلي نقشونه او د کوفي لیکنو بقایاوي له منځه ولاړې.

همدا ډول د بُست دروازې هم د یادولو وړ دي، نوموړې کلا دوې دروازې درلودې، چي د پټې (فتح) خان برېښي په کیسه کي يې یادونه سوې ده، هغه دا ډول چي فتح خان له شپېتو نورو ځوانانو سره د هند د فتحي لپاره روان سو، نوموړی د کلا له یوې دروازې ووت، نو موریې پرې دا ناره وکړه:.

کـــــــــه دوې دي دوې دي
د کـــــلا بســـــت دروازې دوې دي
پـــریـــوه مـــي پـــتې (فـــتح) وځـــي
پـر دا بـــله یې د مـــور سوي نارې دي

له پورتني فولکوریکي کیسې څخه څرګندیږي، چي بُست دوې دروازې درلودې.[1]

ابو اسحاق ابراهیم اصطخري د هجري څلورمي پیړۍ په لومړي نیمایي کي په خپل کتاب (المسالک والممالک) کي لیکي:.د بُست دروازې ته مخي ته پر سیند باندي څنګه چي په عراق کي معمول دی، پل موجود دی، چي نوي او کوچنۍ کښتیاني لري، هغه لویه لار چي د زرنج څخه بُست ته راځي، د دغه پله څخه تېریږي، خلک یې د عراق په شان کالي اغوندي او ډېر یې د هندوستان سره معامله لري، د دغه ښار مځکي آباتي او شنې دي، خرما او انګور ډېر پکښې سته.

د بُست نوم دوه زره کاله دمخه ایزید ور د هلمند په شاوخوا کي اخلي، لسترنج یې هم په دغه ځای کي بولي، الیعقوبي په کتاب البلدان کي بُست د سجستان د لویو ښارونو څخه بولي، په اعلان النفیسه کي (۳۹۰ هـ) د بُست نوم په کور سیستان و زرنج، بُست، الرخه یادوي.[2]

۱.پوهاند رازقي نړیوال، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پاني، دوهم ټوک، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۵۲ او ۱۵۴ مخونه
۲.محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۶۲ او ۴۶۳ مخونه

بُست د شپږمې زېږديز پېړۍ په لومړيو کې د يفتل لاس ته ورغی، بيا وروسته د عربانو د لښکر کښيو په ترڅ کې د عبدالرحمن بن سمره له خوا هغه ښار ونيول سو او د هغه د مهم سوق الجيشي موقعيت له کبله د عربو مسلمانانو له خوا د عسکري ځواکونو مرکز وګرځېد او د کابل شاهانو په خلاف ورڅخه کار واخيستل سو، د مسلمانانو د تصرف له وخته د غزنوي پاچهانو تر دورې پورې بُست خپل پخوانی شهرت له لاسه ورکړی و، په (۳۶۶ لمريز - ۹۷۶ ز) د بُست د بيا ودانۍ، ترقۍ او رونق دوره وه.(۱)

بُست په اوومه ميلادي پېړۍ کې يو مشهور او مستحکم ښار و، چې تر سيستان پورې د عربي قوتونو په مقابل کې د زابل او رخذ (رخج-اوسنی کندهار) د حکمران (رتبيل شاه) د مدافعو پوځونو قرارګاه وه، چې د هلمند سيند او د هغه د مرستيالانو پر غاړو د ګزيو په پولو کې تر اوسه پورې ددې تاريخي ښار بقاياوې سته او په يو مهال کې د غوري پاچاهانو مقر او د منهاج سراج استوګنځی و، چې تر سيستان پورې د پخوانيو ډېرو ښارونو پاته شوني (بقاياوې) تر اوسه پورې موجودې دي، چې له دې جملې څخه داور، بغنی، سروان، نوزاد، تيری او نور تر اوسه موجود دي.(۲)

کوم وخت چې د اسلام سپېڅلی دين د سيستان له لارې د ارغنداب، غزني او کابل سيمو ته خپرېده، بُست د خپل موقعيت له امله زموږ د

۱.علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار يادابنتونه، ۱۹۷ مخ
۲.پوهاند رازقي نړيوال، د هيواد لرغوني ښارونه او د تاريخ پاڼې، دوهم ټوک، ۱۴۰ مخ

یو شمېر نورو ښارونو په څېر، چې د هیواد په لوېدیځو څنډو کې پراته وه، ډېر ژر له عربي پوځونو سره مخامخ سو.

په دې وخت کي (بُست) د کابلي (رتبیلانو) د پاچهۍ اړونده خاوره وه، چې له هامون څخه تر سنده پوري یې واکمني درلوده.

بُست د کندهار، زرنج او هرات په منځ کي ډېر ښه موقعیت درلود، چې لویي کنډوالې یې د لوی پرتم ښکارندویي کوي، وروسته له دې چي عبدالرحمن بن سمره هغه ونیو، د ښار له ښه موقعیت څخه یې ګټه واخیسته او هغه یې د کابلي رتبیلانو د کورنۍ او د خراسان د نورو ملي رئیسانو پرضد خپل عسکري پنډغالی وټاکه.[1]

د بُست په یوه برخه کي عام خلک اوسېدل، تجارتي مرکز، کاروانسرایونه وه او بله برخه یې سپاهیان، پوځیان، صاحب منصبان او کله . کله به غزنوي پاچاهان لکه (محمود او مسعود) پکښې اوسېدل او بُست د غزنوي پاچاهانو ژمنی یا دوهم پلازمېنه وه.[2]

زموږ د ګران هیواد تاریخي ودانۍ د نورو تاریخي ودانیو په شان د یرغلګرو له خوا سوزول سوي او یا ویجاړي سوي دي، چې ددې غوندي زیات مدني او هنري آثار یې له خاورو سره خاوري سوي دي.

په (۵۴۵ هـ) د علاوالدین جهانسوز د قهر، غضب او غچ اخیستني په لمبو کي بُست او لښکرګاه لکه غزنی، د څو اونیو په فاصله کي سره وسوزېدل، وروسته بیا مرمت کاري (ترمیم) سول، خو بیا وسول، تر

۱.آریانا، ۱۰۳مخ
۲.همدا اثر، ۱۴۱مخ

څو چې ګوډ تېمور د اتمې هجري پېړۍ په دوهمه نیمایي کې نه یوازې د سیستان بندونه تخریب کړل، بلکې د بُست ژوند ته یې هم خاتمه ورکړه.

د هغه څخه وروسته، که څه هم ددې تاریخي کلا څخه د عسکرو د چوڼۍ په ډول کار اخیستل کېده، خو چنګېزیانو دا ښکلې ښار او کلا له خاورو سره خاورې کړه.

د افغانستان کالني په حواله په (۱۹۲۳ ز) د موسیو فوشه د پلاوي له خوا د اتلسو میاشتو په اوږدو کې د بُست د بالاحصار په خرابو کې څېړنې تر سره سوې او بیا پنځه ویشت کاله وروسته پنځه کرته سر ته ورسېدلې، په ټولو کیندنو کې چې په شمال، جنوب او مرکز کې وسوې، لویه ماڼۍ (کوشک کبیر)، حرمسرای، نظامي مقر، تالار د غزنوي پاچهانو دربار او کوچنۍ جومات شامل و، همدا شان هلته یو جامع جومات هم کشف سو.[1]

زمینداور (زینداور. زون + داور):

د سیمې خلک دا ځای زینداور (Zin Dawar) بولي او ددغه ځای اوسېدونکي زینداوري بولي، (زین ـ Zin) د (زون ـ Zon) ممال شکل دی.

رشاد بابا داسې لیکي: عربو چې د کندهار پاچاهان رتبیل بللي دي، زه (رشاد) ګمان کوم (رتبیل ـ Ratbil) د زن پال محرف او مصحف

۱.د افغانستان استحکامي کلاوي، حصارونه او بالاحصارونه، ۱۰۸ مخ

شکل دی، دا تصحیف د عربو له مؤرخینو څخه پیښ بولم، ددغي کلمي لومړی برخه (Zan) یا (Zon) یا (Zin) ده، چي د لمر معنی لري او (Bil) د (Pil>Pal) مبدل شکل دی.

(Pat>Pad>pal) یوه لرغوني آریایي کلمه ده، چي د پالونکي او پرستش کوونکي معنی یې درلوده. آزرپات د (اور د ساتونکي) په معنی اویستایي کلمه ده، په (موبد) کي هم دغه ریښه ستە، ګرشک ته نږدې (زنبولی Zanbulay) ددغي نظریې ملاتړ کوي او دغه ځای تر اوسه د (زنبولي) په نامه یادیږي.

د فرهنګ توضیعي لغات مغلق په (۲/۱۴۸) مخ کي لیکلي دي: زمینداور د غور د پاچاهانو د ژمي پلازمېنه وه، دا ځای یو دیني معبد و، دلته پخوا د لمر د عبادت یو لوی معبد و، په زمینداورکي د لمر یو طلایي (سرو زرو) بت پیدا سو، چي خلافت دربار ته واستول سو.

دا نوم له دوو برخو څخه جوړ دی، (son>Zon<Zamin)، زون (سون) اوس هم په انګرېزي ژبه (Sun) لمر بولي، (داور) جز یې د ځای معنی لري.

په مختصر البلدان (۲۲ مخ) کي لیکلي دي:

رخج او زمینداور د سیستان ښارونه دي، دا هیواد د رستم پهلوان دی، چي کیکاوس د دغي سیمي پاچاهي ورکړې وه، قرنین چي د هلمند په ناوه کي واقع دی، په دغه ښارکي د رستم د آس اخور سته.[1]

۱.علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار یادابښتونه، ۴۳ مخ

په لرغونو تاریخي اثارو کي زینداور د مستحکمو ښارونو او پخو کلاګانو درلودونکی یاد سوی دی، چي دا دی په دې حواله د زینداور په اړه یو څه تشریحي معلومات وړاندي کیږي:

زینداور د غور د غرنیو سیمو جنوب خوا ته د هلمند ولایت په شمالي سیمه کي پروت دی، چي د غوري واکمنانو د ژمنۍ پلازمېني په تېره بیا د غور د ستر سلطان (غیاث الدین) (۵۵۸ - ۵۹۹) هجري د سلطنت پلاز و، که څه هم له دې ځای څخه له پخوا د غور واکمنانو استفاده کوله، خو د پټې خزانې په حواله د سوري امیر پولاد زوی، امیر کروړ (۱۳۹ هجري) په دې مورد کي لیکي، چي امیر کروړ په دوبي کي زینداور کي و او هلته یې ماڼۍ درلودله، چي کټ مټ د مندیش[1] په څېر وه.

د غوریانو ددې ژمني پلاز سیاسي اهمیت د سلطان غیاث الدین د سلطنت پر مهال ښه پېژندلای سو، چي له دې ځای څخه یې په ټول افغانستان، هندوستان او د ایران پر یوه برخه حکمراني کوله.[2]

حافظ ابرو لیکي:- (جبل الزور (جبل الزون) بین غور و اسفزار واقع است، و قبر سلطان ابراهیم قتال در آنجاست).

د (پژوهشي در تاریخ هزاره) په (۲۷ مخ) کي لیکلي دي:- په (۳۱ هـ ق) زینداور عربو ونیوه، له دواړو خواوو ډېر خلک مړه سول، یوائې د عربو د لښکر مړي څلورو زرو تنو ته رسېدل، د اسلام د

۱.مندیش د غوري واکمنانو پلازو، چي په اوسني غور کي موقعیت لري
۲.پوهاند رازقي نړیوال، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پاڼي، دوهم ټوک، ۱۷۰ مخ

لښکر مشر عبدالرحمن بن سمره و، چې تر ربیع بن زیاد حارثي وروسته د سیستان والي و، غازیانو ته ډېر اولجې په لاس ورغلې، په اولجو کې د زور له معبده څخه د سرو زرو بت هم په لاس ورغی، چې د یاقوتو سترګې یې وې، پدغه وختو کې د زینداور خلکو د لمر پالنه (پرستش) کاوه.

په زمینداور کې د غوریانو د حملو د مخنیوي لپاره څه استحکامات او پوځونه اچول سوي وه، سلطان محمود غزنوي له دغه ځایه له غوریانو سره جګړې کولې.

په حدودوالعالم کې لیکلي دي:. زمینداور آباده سیمه ده، د غور او بُست پر پوله دوه ښارونه لري.

تل (د لومړي په کسره) او درغش، په درغش کې زعفران کیږي، د درغش سیمه د بُست په درمشان پوري نښتې ده.

ابو زید بلخي زمینداور د سیستان له مربوطاتو بولي (المقدسي).

اصطخري زمینداور د غور پوله ګڼي او المقدسي زمینداور په بُست پوري ګڼي.

حموي وایي:. د سیمي خلک یې زمینداور بولي چې د (ارض داور) معنی لري، پراخ ملک دی، ښارونه لري.

په صوره الارض کې ابن حوقل لیکلي دي:. په داور کې پیداوار ډېر دي، د غور سرحد دی، بغنین، خلج او بشلنګ د داور هغه سیمي دي، چې هره سیمه حاکم لري، مهم ښارونه یې (درتل) او (درغش) دي، چې د هلمند پر غاړه ودان دي، په بغنین، خلج، کابل او غور کې څه

مسلمانان سته، دا سیمي سرد سېري دي، له بُست څخه تر سروان پوري د داور پر لار دوه مزله[1] دي، له سراون څخه چي یو مزل تېر سي، باید له هلمند څخه پوري وزي، بیا نو درتل ته ځي، له درتل څخه تر درغش پوري تر یوه مزله زیات دی، دواړه پر یوه غاړه (ښی غاړه) ودان دي، له درتل څخه تر بغنین پوري د یوې ورځي لار ده، د بغنین په جنوب کي بشلنګ قبیلې اوسي.[2]

پژواک په خپل اثر (غوریان) کي لیکي:.د داور ښار چي وروسته په زمینداور مشهور سو، د غوري پاچاهانو پر مهال د غور په اړوندو سیمو کي شمېرل کېده او په ترتیب سره د بلاذري، مسعودي، اصطخري، بیهقي او منهاج السراج ټولو په آثارو کي یې یادونه سوې ده، لنډه دا چي د غوریانو او غزنویانو پر مهال سوق الجیشي سیمه وه او ډېر ارزښت یې درلود، نو ځکه غزنویان دې سیمي ته په ډېر ارزښت قایل وه، اسلامي پوځ هم له همدې ځایه په غوریانو بریدونه پیل کړل، سبکتګین او د هغه زوی سلطان محمود غزنوي هم غوښتل، چي له همدې ځایه پر غور برید وکړي، په داور کي د سلطان غیاث الدین باغ ارم هم په تاریخ کي ډېر شهرت لري، دغه سیمه تر سلطان محمود وروسته د هغه د اولادې او غوري امیرانو تر منځ یو لانجمنه سیمه وه، چي تل به یې د خپلو لپاره جنګ جګړې تر سره کېدې.

۱.پخواني وګړو به د یوې ورځي سفر ته مزل وایه
۲.علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار یادابنتونه، لومړی ټوک، ۴۳ مخ

علامه رشاد بابا له زینداور څخه د غور لار موږ ته داسي راښيي:.
(له موسی کلا څخه د تخته پل د ختیځ خواته یا د موسی کلا د سیند د لویدیځ خوا.
د رود ختیځه خوا تر تخته پل وروسته پروالاخور، تر هغه وروسته باشلنګ، بیا سور کوتل، چپ لاس اخلي، پر بختک ورځي، بختک د نوزاد مربوطه علاقه ده، پر امام رباط ورځي تر هغه وروسته پر چرمستان پرګز (Gurz) له ګرز څخه د مرغاوی کوتل چي واوړي، د غور علاقه ده، پرډره د باغران په ولسوالۍ پوري اړه لري.
دا بله لار پر تیزني (Tiznay) ورځي، د تیزني لار پر بختک باندي ورځي).[1]
زمینداور یعنې (د پاچا مځکه) د یو پراخ ولایت نوم دی، چي د غور او رخچ ولایتونو اړخ ته یې کلي او ښارونه واقع دي، ځلمي زمینداور یي د غور، فراه او بُست تر منځ ښوولی،[2] مارکوارت زمینداور یې د عادل شخص مځکه یعنې زون یاد کړی،[3] اصطخري ویلي دي، چي داور د یو زرغون اقلیم نوم دی، د غور له څغره څخه بیا د سجستان (=سیستان، ساکستان) تر ناحیې پوري اوږدوالی لري.
صدقي لیکي:.(د زمینداور ښار یعنې زون، د هندي سپېڅلي الهي معبد و، چي د هغه په ویاړ د کابل پاچا ځان یې زابل یا زنبیل

۱.همدا اثر، ۴۷ مخ
۲.محمد ولي ځلمی، کندهار، دوهم ټوک، ۴۵۳ مخ
۳.پوهاند رازقي نړیوال، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پاڼي، دوهم ټوک، ۱۶۹ مخ

یاداوه).[1] ابن خرداد لیکي:. (په زمینداور کي داورشاهانو او په روزګان کي هفتالیانو(=یفتالیان-هیتالیان) حکومت کاوه).(استاد قدرت الله حداد فرهاد یفتالیان ابدالیان بللي، چي د آریائیانو یو ځانګه یا ټولګۍ وه، چي په (۴۲۵ ز) کال شاوخوا کي د تخارستان پاچاهي یې په لاس کي وه.)(او پوهاند حبیبي صاحب هم یفتل-هبتل-ابدال بولي، چي وروسته د ابدالیانو په نوم ونومول سول).[2]

د زینداور (=زمینداور) نوم په زړو تاریخي او جغرافیایي کتابو کي په سم او ناسم ډول په دې بڼه او نومونو راغلی دی:. (داور، زمینداور، زینداور، زنینداور، ارض داور، رنداور، الزور، الرود، سوناګیراو..)[3]

زرنج (درنګیانا ـ زرنجیانا):

د هلمند سیمي تر ټولو پخوانی مرکز د زرنج ښارو، چي خرابه یې تر اوسه په چخانسور کي د هلمند د سیند پر غاړه ولاړه ده، لرغون پېژندونکي وایي، چي د کلاوو جوړښت یې عیناً د زاړه (بابل) ښار ته ورته و.[4]

زرنج هغه زرخېزه، حاصلخېزه او مردخېزه سیمه ده، چیري چي رېګونه پښې کوي په لاره درومي، چیري چي پراخو او اوږدو دښتونو

۱.شهرهای آریانا، ۶۱ مخ
۲.قدرت الله حداد فرهاد، د افغان ملي تاریخ، لومړی ټوک، ۶۴۶ مخ
۳.شریف الله دوست سرواني، زینداور، ۲۸ مخ
۴.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۴۵ مخ

لمني غوړولي دي، چيري چي د غونډيو او پشتيو څخه پرته هيڅ غر نه ښکاري، چيري چي بادونه توپان کوي او په ډېر شدت سره بې وزرو الوزي، چيري چي مځکه خپله مځکه په نس ورننباسي، چيري چي سر و کال يوائحي دوه موسمه وي، چيري چي څپانده سيندونه بهيږي او چيري چي ددغسي عجايبو او غرايبو څخه د ډکي سيمي مرکز، کوم چي د هري ډبري لاندي يې زښته زياتي تاريخي، مجلل او له دبدبې ډک قصرونه او ښکلي ودانۍ رنګي بنګي پرتې دي، هلته چي هر ماسه او شګه حماسه زېږونکي کاين بلل سوي دي، نو ددغسي بډاى او په خزانو معموري خاوري يو ښار زرنج دی، هغه زرنج چي په ډېره خواري سره د پردي لاس ته ورتله او ددې ګردو صفتونو او ځانګړنو له امله ورته په مجموع کي د پېغلي ښار يا (مدينه العذر) لقب ورکړل سوی و.

مخکي تر دې چي د زرنج د ښار د موقعيت په تثبيتولو خبري وسي، په مقدماتي ډول ضروري ده، چي د (رام شارستان) په هلکه معلومات ولرو، رام شارستان هغه محل دی، چي د زرنج ښار څخه دمخه د هيرمند او سيستان مرکز و او ددې ښار د منځه تللو په پايله کي ترې د هغه اوسېدونکي يوې او بلي سيمي ته وکوچېدل او هلته يې د زرنج د ښار بنسټ کېښېښود او د زرنج ښار يې جوړ کړ.

رام شارستان د عربو د پخوانيو جغرافيه ليکونکو له قوله ننی زرنج د زرنجيان (درنګيانا) د ولايت پلازمېنه وه او د هغه د بنا کېدو دمخه په لرغونو زمانو کي ددې ولايت مرکز رام شارستان و، چي د ابره

شهریار په نوم هم یادېده، بالاخره دا لرغونی ښار په څلورمه هجري پېړۍ (لسمه زېږدیز پېړۍ) کي د طبیعي آفاتو یعنې د رېګونو د کوچونو له کبله د خاورو لاندي او په کنډوالو بدل سو.

په یوه بل روایت ددې لرغوني پلازمېني موقعیت په ناڅرګند او مبهم ډول د زرنج د ښار په درې منزلي کي ښوول سوی دی، چي په پخوانیو زمانو کي هغه یو لوی سیند چي د هیرمند له سیند څخه راېېل سوی، اوبه یې دلته راتللې او بیا یې د خپل چاپېریال مځکي خړوبولې، تر څو چي ددې سیند د ترلو په واسطه اوبه پورته ولاړې او یو لوی بند جوړ سو او ناڅاپه دا ښار بې اوبو سو، مځکي یې لا مزروع او اوسېدونکي ترې په یو واري وکوچېدل او وسني زرنج یې جوړ کړ.

اصطخري د سیستان په بحث کي وايي، چي د کرمان او سیستان تر منځ لویې بناګاني دي، پخوا دلته یو ښار و، چي هغه ته یې رام شارستان وایه او وایي، چي د سیستان (یعنې د هلمند اوبه) په دې شارستان کي تېرېدلې د رام شارستان خلک راپورته سول او هلته یې د زرنج ښار بنا کړ.

که د تاریخي واقعیتونو په رڼا کي وویل سي، د زرنج ښار د موقعیت تثبیتول او ټاکل ډېر ګران دی، چي په یوه وخت کي د (آسیا د غلې انبار) او د (خراسان بصر) یادېدله او اوس هغه نوم بیخي د فراموشۍ کندي ته لوېدلی دی.

مګر بیا هم د زرنج د ښار د موقعیت په ټاکلو کي د پخوانیو مؤرخانو آثار بشپړه مرسته کوي، لکه چي د عربو د جغرافیه لیکونکو په قول دا

ښار د هلمند د رودخانې ښې (راسته) خوا ته موقعیت درلود، یعنې د زرنج د جنوب په یوه منزلۍ کې پر هلمند سیند یو بند جوړ سوی و، چې لوی او کوچني نهرونه لکه، سنا رود، باش رود، نهر میله، نهر شعبه، نهر طعام[1] او نور نهرونه دې ښار ته تلل.

په همدې ډول په شمال کې یې یو بل سیند چې د نیشک (اوسنی خاشرود) په نامه یادیږي تېرېده او په دې ترتیب زرنج ددې دوو سیندونو په منځ کې پروت و، یعنې د هلمند سیند یې په جنوب کې او خاشرود یې په شمال کې بهېده، ددې دواړو رودخانو په منځ کې هغه ځای چې (نادعلي) ورته وایي، یو لوی تلي دي، چې په اطراف کې یې زیاتي خرابې لیدل کیږي او سړی د پخوانیو لویو برجونو په کتلو د ډېر لیري تېر مهال د شان او شوکت په یاد کې اچوي.

که چیري دا کنډوالې د یوه ښار بقایاوي وي او د منځنیو پیړیو ښار او د زرنج اصلي مرکز او یا پخوانی زرنګ (=یا زرنګا) یې وبولو نو په یقین سره ویل کېدای سي، چې په دې ځای کې د زرنج ښار پروت و او تاریخي متون هم په دې خبره شهادت ورکوي.

یوه بله پته چې په یوه تاریخي روایت کې د زرنج د ښار د موقعیت په باب ورکړل سوې ده، هغه تر اسلام را وروسته د ربیع بن زیاد د سیستان فتح کولو واقعه ده، وایي چې د هجرت په دېرشمه ربیع بن زیاد د سیستان د نیولو په نیت د یو لوی لښکر سره د کرمان له مرکز (سبیرجان) څخه راوخوځېد، د پهره ښارونه (اوسني ایرانشهر) او

۱.د زرنج د ښار د طعام دروازې ته منسوب دی.

جالق چې د لارې پر سر يې پراته وه، فتح کړل، ربيع بن زياد په جالق کې د هغه ځای له مهتر څخه پوښتنه وکړه، چې د سيستان لار ور وښيي، هغه ورته وويل: کله چې د هيرمند له سينده پورې وځئ، نو مخ ته به مو رېګ او شګې راسي او چې له رېګ څخه تېر سئ، سنګرېزه به وګورئ او هلته به يوه کلا او کلې ښکاره سي.

پورتنۍ پته په څرګنده توګه ښيي، چې زرنج د هلمند د سيند ښې خوا ته پروت دی او هغه رېګونه او سنګرېزې، چې تر اوسه پورې د هلمند سيند خوا ته له چاربرجک څخه تر نادعلي پورې تر سترګو کيږي، د زرنج د ښار يو بل دليل دی.

نوموړی زرنج د نيمروز او نادعلي په محل کې پروت دی او دا به محضې اشتباه وي که چيرې د سيستان ددې تاريخي او با عظمته ښار موقعيت د (مستېر تيت) د قول په پيروۍ په زاهدان کې وګڼل سی.

لسترنج هم د نقشې له مخې ددې ښار موقعيت د نادعلي په همدې محل کې تثبيت کړی او ټاکلې يې دي، چې د لاش او جوين څخه د نادعلي په شمال کې دی او د فتح کلا يې په جنوب کې پرته ده او له هغه ځای تر حصار طاق (اوسنی سارتار) يو لړ خرابې سره نښتې پرتې دي، چې د هغوي يوه برخه او حتی ټولې خرابې همدا د زرنج ښار دی.

هنري ماکماهون چې په (۱۹۰۳- ۱۹۰۵ ز) کلونو کې يې په سيستان کې پلټنې تر سره کړې، نو يې په خپل ډېر علمي او ګټور رپوټ کې چې د سيستان په باب يې ليکلی دی داسې وايي:. په هيڅ يوه مملکت کې داسې خرابې او کنډوالې نه دې ليدل سوي، تر کومه ځايه چې د سړي

د سترګو دید لګیږي دا خرابې تر نظره کیږي او دا ټولي خرابې د زرنج ښار دی.

هنري ساوچ لندر چي په (۱۹۰۱ ز) کال کي یې سیستان په ټوله معنی لیدلی دی او دده نظر د لرغون پېژندني په برخه کي زیات اعتبار لري، عقیده لري، چي دا خرابې د یوه ښار خرابې دي او هغه هم د زرنګ مهم ښار دی.

نوموړی ددې خرابو اوږدوالی له (۸۰ – ۹۰) میلو حساب کړی، چي په لومړي سر کي له مبالغې ډک انکار منونکی دی، مګر نوموړی تېروتلی نه دی او دا ځکه چي د فتح کلا څخه تر جوینه او له نیشک څخه تر پخواني زاهدان او تراکو پوري یوه آباده سیمه او یو زیات شمېر ښارګوټي سته، چي په زرنج پوري دي، نو ویل کېدای سي، چي زرنج د فتح د کلا څخه تر جوینه او له نیشک څه تر پخواني زاهدان او تراکو تر منځه سیمه کي پروت دی.[1]

حمدالله مستوفي د زرنج په اړه کښلي دي: دا ښار ګرشاسپ جوړ کړ، چي د زرنګ په نامه یې ونوماوه، جورج پیتریت وایي، چي د سیستان ډېر پخوانی او لرغونی نوم (زره ـ zara) دی، چي یونانیانو او لاتین تاریخ پوهانو د درنګیانا په نوم یاد کړی او د داریوش په ډبرلیک کي (زرنکا ـ Zaranka) کښل سوی، چي په را وروسته زمانه کي (نیمروز) بلل سوی دی، چي د جنوب په معنی دی.[2]

۱.پوهاند رازقي نړیوال، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پاڼي، لومړی ټوک، ۹۴ مخ
۲.شهسوار سنګروال، د افغانستان د تاریخي جغرافیې څرنګوالی، ۳۱ مخ

ځیني محققان نیمروز د (ناف زمین) په معنی ضبط کړی او وایي کله چي لمر نیمروز ته را ورسیږي، نو د مځکي ټوله نیمه کره روښانه کیږي، نو ځکه نیمروز د پراخه او ځلېدونکي افق په خاطر د مځکي (نصف النهار) د نقطې په حیث په هغه زمانه کي چي بطلیموس د خالدات ټاپو د مځکي نصف النهار پېشنهاد کړی نه و د اویستا د عصر د اریانانو له خوا ومنل سو.

په اویستا کي معمولاً د آریانا مشهوري او مهمي سیمي د سندونو او رودخانو په نومونو چي ددې له منځه تېرېدلې نومول سوي دي، لکه هیتومنت (هلمند)، فرا داتا (فراه - فراه رود)، هراوتي (ارغنداب)، الرخد، کندهار او نور.(۱)

ابن حوقل د سیستان په مشهورو او مهمو ښارونو کي د زرنج ښار په ګوته کړی او همدارنګه د نورو ښارونو لکه بُست، بالش، رخج، بلدي داور (زمینداور)، بغنین، خلج، بشلنګ، خاش، قرنین، طاق فره، سروان (سراوان) او زالقان یادونه یې کړې ده.(۲)

د زرنج د کلمې زوړ او پخوانی نوم (درنګیانا) ده، له درنګیانا څخه (یانا) لوېدلې ده او (درنګ) یې په (زرنج) اوښتی دی، (یانا) مکاني سوفکس دی، چي هغه د (ستان) یعنې د ځای په معنی ده، لکه په بامیان او قبادیان کي.

۱.پوهاند رازقي نړیوال، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پاڼي، لومړی ټوک، ۹۹ مخ
۲.شهسوار سنګروال، د افغانستان د تاریخي جغرافیې څرنګوالی، ۳۱ مخ

د یونانیانو په آثارو کې زرنج د (درنګیانې) او (درنګیان) په شکل ضبط دی، کله چې له منځني آسیا څخه ساکان دې سیمې ته راغلي دي، هغه وخت د دې سیمې نوم (ساکستان) سوی دی، یعنې د ساکانو د اوسېدلو ځای یا مېنه، وروسته. وروسته ساکستان په تلفظ کې (سکستان یا سګستان) ویل کېده او عربانو هغه سجستان باله، ځکه هغوی په خپلې الفبا کې د (ګ) توری نه درلود، عربانو په جغرافیایي نومونو کې راغلي د (ګ) توري ټول په (ج) باندي اړولي دي، لکه ګورګان یې جورجان کړی، ګوزګان یې جوزجان کړی او بالاخره په همدې بنیاد دوي له سګستان څخه سجستان جوړ کړی، چې وروسته - وروسته بیا (ج) په (ی) باندي اوښتی او په دې توګه له سجستان څخه سیستان جوړ سوی دی، چې اوس هم دغه نوم موجود دی او دا سیمه په همدې نامه یادیږي.

د دغه سیمي ختیځې خوا ته د کندهار (اوسني هلمند) د بُست علاقه وه، لوېدیځې خوا ته کرمان او جنوب ته یې د بلوچستان هغه برخه ده، چې اوس په ایران کې واقع ده.[1]

د زرنج ښار تقریباً د هلمند پر وروستۍ برخه جوړ سوی و، هر کله چې عربي سلطه خپره سوه، نو هغه ښار کرار - کرار ترک سو او د ثقافتي مرکز په حیث د بُست ښار راپورته سو او نائب هم ځانته د کښېنستلو ځای په بُست کې جوړ کړ.[2]

۱.علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، جغرافیایي یادابنتونه، ۸۲۷ مخ
۲.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۴۵ مخ

د اسلام د مبارک دین تر راتګ وروسته د صفاریانو کورنۍ د سیستان (هیرمند) د لویو او غښتلو پاچهیو څخه شمېرل کېږي، صفار د یعقوب لیث لقب او دا د دغې سلسلې تر ټولو غښتلی پاچا و.

د صفار او لکي په نامه اوس هم د هلمند په (ګرمسېر) کې دوه کلي سته، د رشاد بابا په ګومان چې د صفاریانو کورنۍ دغه صفار ته منسوب دي، که څه هم ځیني کسان ورڅخه د مسګر معنی اخلي، خو د رشاد بابا په اند دغه توجیه سمه نه ایسي.[1]

زرنج د ستر شهنشاه یعقوب لیث صفاري هلمندي او د هغه د ورور عمرو لیث صفاري هلمندي ماڼۍ وه، عمرو لیث په درون (شارستان) کې د خپلې خزانې لپاره یو تعمیر جوړ کړی و، چې هغه ته یې ارګ وایه، د زرنج بازارونو، عمارتونو او ښار بشپړ شهرت درلود، هغه ودانۍ چې دې دواړو افغاني پاچاهانو جوړې کړې وې، جغرافیه لیکونکي د هغه زیاته ستاینه کوي.

یعقوبي د سیستان د بارو په مبحث کې لیکلي دي، چې د سیستان له ناحیو څخه د بُست ناحیه، د جوین ناحیه، د خشک ناحیه، د خواش ناحیه او د زرنج لویه ناحیه ده، چې د رتبیل پاچا پایتخت دی او څلور فرسخه مساحت لري، ګرد چاپېر ترې یو خندق دی او پنځه دروازې لري، رودخانه لري چې د ښار له منځه تېرېږي او هندمند (= هیرمند) ورته وایي.

۱.علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، جغرافیایي یادابښتونه، ۸۲۹ مخ

خو د زرنج لرغونی ښار په (۶۱۹) هجري کال د مغولو د فتنو او قساوتونو او د چنګېزي لښکرو له خوا د زیانونو سره مخامخ سو او بیا څه چي ترې سالم پاته وه، په (۷۶۴) هجري کي د ګوډ تېمور له خوا د هغه د پښې د ماتېدلو د کسات اخیستلو په قهر او غضب سره د آسیا د غلې انبار، د هغه آبادۍ او حاصلخېزي مځکي او بندونه له یو سره د خاورو په کنډوالو بدل کړل.

تر ګوډ تېمور وروسته د نوموړي زوی (شاهرخ) د پلار غوندي د سیستان لا محوه کولو ته بډي ووهلې او د سیستان شاهرګ (د رستم بند) یې وران کړ.

هو کې! زرنج هماعه ښار چي یو وخت د سیستان د پاچاهانو پلازمېنه او د حکمرانانو ځوکۍ وه، هغه زرنج چي یوه ورځ د خلافت د مقر د بغداد سره یې سیالي کوله او په ختیځ کي د آسیا د ډېرو ګڼ نفوسو ښارونو څخه و او د البشاري په قول د (عجایب البلاد عجم) څخه شمېرل کېده، د دوو تنو آسیایي خونخوارو فاتحانو (چنګېز او تېمور) او د روانو رېګونو د هجوم له کبله چي د رستم د بند د ورانولو په پایله کي یوه هسې منظره ځانته نیولې وه، چي د هغو په لیدلو ورته د انسان زړه راتله.

ګوډ تېمور او دده ځایناستی (شاهرخ) د هیرمند د بندونو په ورانولو سره د سیستان شریانونه پرې کړل او زرنج یې د خپلي مور (هیرمند) په سپینو وینو کي ډوب کړ او ویې واژه.(۱)

۱.پوهاند رازقي نېروال، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پاڼې، لومړی ټوک، ۱۰۵مخ

خلج:

د اوسنۍ ناوې (د بارکزو ناوه–ناوه بارکزائي) مرکز دی، د جمعې د ورځي مېلې (ګنج) یې دومره شهرت لري، چي نه یوائې له ټول هلمند څخه خلک ورته راځي، بلکې د کندهار او نورو سیمو وګړي هم په نوموړې مېله کي برخه اخلي.

ابو الفضل بیهقي پخپل تاریخ (بیهقي) کي د خلج نوم داسي ذکر کوي:. (روز پنجشنبه نوزدهم محروم بوعلی کوتوال از غزنی با لشکری برفت بر جانب خلج).

هغه وخت چي کوټوال د خلج د فتحي څخه پایتخت (غزني) ته راګرځېدلی د باچا حضور ته دده د ورتګ په وخت کي بیهقي داسي لیکي:. (و بوعلی کوتوال از خلج باز آمد و آن کار راست کرده روز دوشنبه غره ماه ربیع الاول پیش امر آمد و نواخت یافت و باز ګشت).[1]

باغ ارم (باغران. باغرام):

تر هر څه د مخکي د (باغ ارم) نوم د پښتو ادب په زړو اثارو کي څرک تر سترګو کېږي، د لرغوني پښتانه لیکوال د تاریخ سوري په حواله او محمد هوتک بن داود د لرغوني پښتانه په حواله لیکي:–

(امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی و، چي په (۱۳۹ هجري) کي د غور په مندیش کي امیر سو، امیر کروړ به په دوبي کي په (زمین

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۵۸ مخ

داور) کې و او هلته یې ماڼۍ درلوده، چې کټ مټ د مندیش په شان وه).

له دې څخه سړی دا جاج اخیستلای سي، چې همدې (باغ ارم) ته اشاره ده، د پښتو ادب په تاریخ کې بل ځای هم (باغ ارم) د نامه څرک وینو لکه د تایمني د چاربیتي په دې لومړي نیم بیتي کې:

ما د (داور) په مځکه ولید (ارم)
دا د جنت په څېر و بڼ ښه څرم
د فېروز کوه په دود ودان دی نا
ښکلی هر ګل څه ښه خندان دی نا

ګردیزي په (زرین الخبار) کې د مندیش کلا په هغو کلاګانو کې شمېري چې هلته به د پاچاهانو خزانې ساتل کېدې، نو دلته چې د تاریخ سوري لیکوال چې پخپله هلمندی او بُستي دی (محمد بن علی البُستي) د زمین داور د باغ تشبیه د داسي کلا سره کړې، چې هغه د مندیش ده، یعنې د پاچاهانو جواهرات او زر به پکښې ساتل کېدل، نو ځکه ډېر مهم بلل کیږي، دلته د زمینداور همدې باغ د سیمو په کچه نوم درلود.

باغ ارم په خپل وخت کې یوه تاریخي او ادبي سیمه وه، چې په ځانګړې توګه د غوري او بُستي شاهانو ژمنۍ پلازمېنه وه او دلته به

یې د ښکار، شعر او مشاعرو څخه خوند اخیست او د ژوند خوږې شپې به یې پکښې تېرولې.[1]

د باوري د وینا له مخې، چي سلطان غیاث الدین په ځوانۍ کي ښه مجلسي، ملګری او د ښکار ډېر شوقي و، ده له فېروز کوه څخه چي دده پلازمېنه وه، د زمینداور تر ښار پوري، چي هغه هم د ژمي پلازمېنه وه، هیچا ته د ښکار اجازه نه ورکوله، ددې دوو ښارونو تر منځ څلوېښت فرسنګه[2] لار وه او په هر فرسنګ کي یې یو تم ځای آباد و، په زمینداور کي یې د ارم په نامه یو پاک او زړه راښکونکی باغ، چي دوه میدان واره اوږدو جوړ کړی و، چي په نړۍ کي یې ساری نه و، نوموړی باغ ډېري چینې، د صنوبر وني او ډول ـ ډول ګلان درلودل، د سلطان په امر د باغ تر څنګ د باغ په اندازه یو ستر میدان هم جوړ سوی و، چي په کال کي یو ځل به یو شمېر ښکاریانو له (۵۰ـ ۶۰) فرسنګه لیري واټن څخه له دوو خواو هر ډول وحشي ځناور او مرغان همدې لوی میدان ته رابرابرول، د دواړو خواو ښکاریان به پوره یوه میاشت وروسته همدې میدان ته رارسېدل.

وروسته به سلطان له یو شمېر کسانو او د کورنۍ له غړو سره له ماښۍ څخه د ډېري خوشحالۍ په فضا کي ووت، په آسانو سپاره به د ښکار ډګر ته ورغلل او ښکار به یې پیل کړ.

۱.شریف الله دوست سرواني، زینداور، ۶۵ مخ

۲.یو فرسنګ درې میله او یو میل ۱.۶ کیلو متره کیږي

خو په اوسني داور کي په دې نامه باغ نسته او نه هم د صنوبر وني، خو لږ څه ليري د غور پولي ته څېرمه د باغران په نامه يوه غرنۍ زړه راښکونکې او له ډول-ډول ونو ډکه سيمه سته، چي هر ناو او هره دره يې د باغ ارم په څېر ده، دغه ځای طبيعي ځروبي لري، ډول-ډول غرني ګلان لري، چي د لويو غرونو لمني يې ټولي ښکلي کړي دي، د ازادو مرغانو زړه راښکونکو ږغونو د هغه ځای په ازاده فضا کي انګازې خپرې کړي او ډېر ښه ښکار هم لري، کېدای سي، چي په همدغه ځای کي يو باغ د (ارم) په نامه نومول سوی وي او بيا ورو-ورو د شاهي باغ د ارزښت له مخي د ټولي سيمي نوم (باغ ارم) او د وخت په تېرېدو ورڅخه اوسنی باغران جوړ سوی وي.(۱)

باغران اوس د هلمند ولايت يوه ولسوالي ده، چي ټوله ډبرينه او غرنۍ سيمه ده، د مختلفو زاويو او شکلو په ډول پرته ده، شمال ته يې د ډايکنډي غرونه او سياه بند، جنوب ته يې زميندا ور او موسی کلا، ختيځ ته يې دهراوت او کجران، لوېديځ ته يې لوی غر او سياه بند پراته دي.

سروان (=سور وان – زور وان):

سروان (سروان کلا) د هلمند په تاريخي سيمه کي په ځينو تاريخي او جغرافيايي اثارو کي د زينداور له توابعو څخه ګڼل سوی دی.

ابن حوقل په خپل اثر (صورت الارض) کي ددې سيمي د ښو او پراخو مېوو يادونه کړې ده، چي خرما او انګور يې زيات درلوده او

۱.عتيق الله پژواک، غوريان، ۹۸مخ

همدا ډول یې ویلي دي، چې دا ښارګوټی یا سیمه د قرنین په اندازه ده.

په اشکال العالم کي راغلي دي، چې زوروان (سروان) تر قرنین کوچنی دی او فیروزقند ته نږدې دی، چې د عماراتو، زراعاتو او زیاتو اوبو درلودونکی دی.

جوزجاني د حدود العالم من المشرک الی المغرب شاوخوا یو زرو شپېته کاله دمخه په (۳۸۹ مخ) کي د خراسان په ښارونو کي پنځوسم ښار (ساروان) بللی دی، ددې سیمي خلک یې شوخ، جنګي او د غوسې خاوندان بللي، ابو هاشم سرواني چي یو مشهور عالم و، په دغه سیمه کي پیدا سوی دی.[1]

سروان (سروان کلا) د هیتومنت (هلمند) په لرغونې حوزه کي د ځانګړي ارزښت لرونکې سیمه وه، د شاوخوا (۱۳۰۰) دیارلس سوه کاله لیکلي اسنادو په تائید چي سروان (سور+وان) د لویو عالمانو، پوهانو، شاعرانو او ادیبانو ځای و او ددې سره په څنګ نن ته په کتو ددې شنې او زرغونې ناوې، میوو او غلو دانو ستاینه په تاریخي اثارو کي هم سوې، چي خپله د سروان سره په څنګ کي شاوخوا نوري سیمي هم آباتي او وګړي یې په نس ماړه وه.

په قانون مسعودي کي دا ښار په غلطه سره (زروان) لیکل سوی دی او البیروني هم (زروان) دبُست له توابعو څخه بولي.

۱.شریف الله دوست سرواني، زیندا ور، ۶۸ مخ

په المهاجو کي ليکي:. (زابلستان ته نژدې د طلا معادن په ډبرو او څاګانو کی موجود دي، چی دا سیمه زروان(اوسنی سروان کلا) نومیږی، چی د (خشباجی؟) د کلي یا سیمي په څنګ کي په هغو غرو کي د زرو، سیم، روی، اوسپنه، سرپ، مقناطیس او نور معادنونه سته).

د اوسني اټکل له مخي ښايي ياد سوي معدنونه د (ګرم آب) د غرو لړی بیا تر سپېرکي غره پوري شاوخوا کي شتون ولري خو سپړنو او پلټنو ته اړتيا لري.

بل دا چي سروان کلا او زینداور (زون) په يو جغرافيايي سيمه کي دي، چي د خلکو ترمنځ يې يو ډول دود او مذهبي اړيکو شتون درلود، کله چي له اسلام مخکي په داور کي د لمر لمانځنه کېدل، په دې کي شک نه پیدا کیږي چي د سروان اوسېدونکي هم لمر پالوونکي وه او په زینداور کي د (زور یا زوري) د لمر پالني الهه وه، په قوي احتمال ويلای سو، چي ننني سروان له آره (زور- سور+وان = سور وان) و، (زور = سور - یا سوريا) يې د لمر الهه او (وان) يې د پالونکي معنی ښندي، چي په ورستيو کي ټوله سيمه په همدې نامه ياده سوه، تردې چي په نامه کي يې د وخت په تېرېدو بېلابېل اوښتونونه رامنځته سوي دي، دا چي د هغه وخت لمر پالني يوه لويه بشري حوزه په بر کي نیولې وه، ځکه نو ددې نامه ځرک د منځني ختيځ په ننني (سوريه) هيواد کي هم سته هغه چي دا مهال د وينو ولې پکښي بهيږي.

ګرديزي په زين الاخبار (۲۵۰ مخ) کي د (سروان) کلمه راوړې ده، په لمن ليک کي يې علامه حبيبي زياته کړې، چي (په سنسکريټ يې ساروان بولی او د البيرونی په کتاب الهند کی (شرابن) ليکلی دی). سرابن او ساروان اوس (ساون) بولي، چي د هندوانو د کال څلورمه مياشت ده او د زين الخبار په (۲۵۱ مخ) کي (بت ساون) هم راغلی دی.

دعلامه رشاد بابا په وينا د سروان کلمه غالباً د (زور+سور+وان) له کلمې سره چي د (لمرب النوع) وه اړيکه لري، ددې کلمې ذکر د مقدسي په (احسن التقاسيم في معرفت الاقليم) کي راغلی دی، خو د هغه په چاپ کي يو څه تيروتنه پېښه ده، هلته يې د (سروان) پر ځای (سروسان) ليکلی دی او په بل چاپ کي يې(سروستان) ليکلی دی، اما ددې صحيح بڼه په (صورت الاقليم) کي (ابن حوقل) ضبط کړې ده او هلته د سروان په بڼه دی، په ځرګند ډول د (سوريا) د نامه څرک په سوريانو (چي له همدې سيمي راپورته سوي)، سوريه ، سوروان = سروان (= سروان کلا) او داسي نوري بېلګي چي په هند، اريانا، منځني ختيځ او نورو شاوخوا سيمو پوري يې پالونکي او لمانځونکي درلوده.

د پښتو ادب په لرغونې دوره کي د دې سيمي لوی عالم، شاعر او اديب (ابومحمد هاشم سرواني) هم دهمدې سيمي و، چي د پښتو ادب په تاريخ کي د ژباړي بنسټ له ده څخه راپيليږي، ددې سيمي څخه بل نوميالی (خواجه تګين = خواجه سنګين بابا) دی، چي د

سنګین په هدیره کي ښخ دی د اوسني سنګین بازار او سنګین هدیره هم د همده په نوم یادیږي، همداسي شیخ عباس سرواني او داسي نور ددې تاریخي سیمي له نومیالیو شخصیتونو څخه دي.[۱]

بغنین (بغنی):

بغنین د زمینداور یو ښار و، چي د دارتل لوېدیځ ته یو مزل لیري پروت دی، نوموړی ښار د خلجیانو او بسلانګ (بشلنګ) د قبیلې مرکزو، اوس دې ځای ته بغنی ویل کیږي، چي د زمینداور او تاریخي باغران (باغ ارم) تر منځ پروت دی.

د حدود العالم له قوله ((بغنین شهریست به نزدیک غور و اندرو مسلمانند)).[۲]

بغنی نه یوائي د اسلامي دورو ښار دی، بلکې د هغه ځای زړې کنډوالې چي اوس د خاورو د غونډیو په شان کرځېدلې، ښایي چي د (منډیګک) له وروستیو دورو سره به اړیکه لري.

بولان:

د لښکرګاه پوري یو ښتنی کلی دی، چي د هلمند سیند پر شمال لوېدیځه غاړه اوږد پروت دی،[۳] دغه سیمه د بُست او لښکرګاه دمخه ځلاند تاریخ او نومیالي مړونه لري، چي ددغه ځای عیاران د (عثمان

۱. http://www.tolafghan.com. د شریف الله دوست (سرواني) مقاله له
۲. همدا اثر، ۱۷۳ مخ
۳. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۵۸ او ۵۹ مخونه

بن نضره) او ورور يې (صالح بن نضره) زيات مشهور دي، دوي د عربو ظالم او خود سر عمال له خپل وطنه و ايستل.

ابو الفضل بيهقي په خپلو يادابښتونو کي د بولان نوم د کيسې په ترڅ کي داسي يادوي:.لوی پاچا مسعود چي کله د مېلې په ورځ په هلمند کي ډوب (غرق) سو او بيا اوبازانو راوايست، نو څو ورځي ناروغ په کور کي پروت و، هغه وخت چي له بستر څخه راپورته سو، نو يې خيرات وکړ، په خيرات کي يې د بُست د قاضي (ابو الحسن بولاني) لپاره پخپل لاس پيسې جلا کړې او ماته يې وويل: که پدر ما رضى الله عنه از غزو هندوستان آورده است..."..

بونصر څو واره د تولواک له قوله ورته وويل چي دا د هندوستان د غزاوو څخه راوړل سوي، خو قاضي (ابو الحسن بولاني) په ځواب کي داسي وويل: زندگانی خداوند دراز باد حال خليفه دگر است و من نبوده ام و بر من پوشده است که آن غزوه ها بر طريق سنت مصطفى عليه سلام هست يا نه.".

نو موړي قاضي پيسې قبولي نه کړې، بونصر بيرته راغی او پاچا ته يې کيسه وکړه، پاچا تعجب وکړ او د هغه پر تقوا يې آفرين وو ايه، بيا چي پاچا هر ځای يو سولېدلی صوفي وليد، چي پيسو ته به يې تلکه ايښووله، نو په خندا به يې بونصر ته داسي وويل: "چشم بد دور از بولانيان".[1]

۱.محمد ولي ځلمی، کندهار، ۴۶۵ مخ

اوس مهال ددې تاریخي سیمي څخه د لښکرګاه لمر لوېدیځي ته په دوه کیلو مترۍ کي د هغي لاري په سر کي چي د چاه انجیر خوا ته ګرځېدلې، د یوې مخروبي کلا خرابې په سترګو کیږي، خو څوک نه پوهیږي، چي ددې سیمي څخه څومره د علم، پوهي، فضل او د همته ډک اشخاص راپورته سوي او اوسېدلي، چي تاریخ د هغو په نامه ویاړي.(۱)

په تاریخونو او جغرافیو کي د بُست، خواش (=خاشرود)، خشک (=کشکنخود) او رخج سره چي د یوې سیمي نوم یاد سوی دی، هغه قوزان دی، چي تر اوسه یې په بشپړه توګه تر موږ معلومات نه دي رارسېدلي، چي دا سیمه په کوم ځای کي موقعیت لري.

د سیستاني صاحب په نظر (قوزان) چي بلاذري یې یادونه کړې، دغه (بولان) و، چي د بُست په شمال کي یو نړې کلی دی، که د (بولان) کلمې ته وکتل سي، نو د حروفو د تعداد په لحاظ په عربي او پارسي کي د (قوزان) سره یو شانتوالی او برابري لري، یعنې کېدای سي، چي (قوزان) دغه ننی (بولان) وي.

په منځینو پېړیو کي هغه لار چي زرنج یې له بُست سره نښلاوه، د خاش له ولایت څخه تېرېده، وروسته د خاشرود د پل څخه تر تېرېدلو او د (مارګو) د دښتي په قطع کېدو سره بُست ته رسېده، مګر بُست ته تر رسېدلو دمخه باید د بولان کلی چي د هیرمند سیند په ښی اړخ کي

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، جغرافیای تاریخی و اقتصادی ولایت هیلمند، ۴۲ مخ

پروت دی، تر شا پرېښوولی وای، یعنې باید د بولان په سیمې کې تېر سوی وای.[1]

خلج (خلچ):

د خلج ښار د هلمند د مهمو ښارونو څخه و، چي ابو اسحق اصطخري یې په (۳۲۲ هـ) شاوخوا کي یوولس سوه کاله پخوا د زینداور له توابعو څخه بولي، دا نوم چي تاریخپوهانو په خپلو اثارو کي ثبت کړی تر اوسه په هغه زاړه نامه مشهور دی او د غور د لمر لوېده خواته یوه آباده سیمه او یو غرد پیر خلج په نامه مشهور دی.[2]

خلج د افغانستان هغه برخه ده، چي تر ابده به یې نوم د تاریخ له پاڼو ورک نه سي، ځکه چي په هند کي مشهور افغان خلجیان د همدغي سیمي د زړورو او باشهامته خلکو اولاده ده.

ښاغلی کهزاد پخپله مقاله کي د خلج په اړه لیکي:. په هند کي یوه بله افغانه کورنۍ له مودو وروسته واک ته ورسېده، له (۶۸۷ هـ) څخه تر (۷۲۱ هـ) پوري یې پنځه تنه د ډهلي پر تخت کښېناستل، چي دوي د خلجیانو به کورنۍ شهرت لري، او بنسټګر یې خلجی ملک جلال الدین فیروزشاه دی.

۱.همدا اثر، ۲۴ مخ
۲.شریف الله دوست سرواني، زینداور، ۷۲ مخ

اصطخري چي د داور په اړه ږغیږي، د غور، بغنین، خلج او پشلنګ د نومونو یادونه کوي، نو ویلای سو، چي خلج د آبادان له ښارونو څخه دی.[1]

دښت لکان (دشت لګان):

بُست او لښکرګاه دواړه د دښت لګان په لمن کي، چي د هلمند سیند پر څنډه واقع دی، لوېدلي، ددې دښت نوم په ادبي او تاریخي متونو کي په مختلفو نومونو راغلی، فرخي سیستاني او ملک الشعرا عنصری هر یوه په خپلو اشعارو کي د (دشت لکان) په نامه یاد کړی دی، چي له هغه مهاله تر اوسه په دغه نامه د وګړو پر ژبو پاته دی.

په (۲۵۱) لمریز کال کي د یعقوب لیث او زنبیل ښته په رُخد (کندهار) کي نه ده سوې، بلکې د نني لښکرګاه تر څنګ په دښت لکان (=دشت لګان) کي سوې، ددې نظر د اثبات لپاره سیستانی صاحب د محمد بن وصیف سکزي شعر د سیستان له تاریخ څخه رانقل کړی، چي په هغه مهال د یعقوب لیث هلمندي په ستاینه کي ویل سوی دی، ددې شعر څخه له ورایه څرګندیږي، چي د یعقوب لیث او زنبیل د ملاقات ځای دښت لکان و، لکه چي ابن وصیف وایي:

بلــــکان آمـــد زنبیـــل ولتـــی خـــورد بلنـــګ
لتـــره شـــد لشـــکر زنبیـــل و هبـــا ګشـــت کنـــام

۱.عتیق الله پژواک، غوریان، ۴۹مخ

بیهقي په خپل تاریخ کي هغه پېښه چي سلطان مسعود د هلمند په سیند کي ډوب سوی و، د دښت لکان څخه یادونه کړې او فرخي سیستاني د خپل یون (سفر) چي له سیستان څخه یې بُست ته کړی، په قصیده کي داسي یادونه کوي:

چون بسیج راه کردم سوی بست از سیستان
شب همی تحویل کرد از باختر بر اسمان

د دښت لکان په هلکه چي سلطنتي ماڼۍ پکښې واقع وه، داسي وايي:

اندرین اندیشه بودم کزکنار شهر بست
بانگ آب هیرمند آمد بگوشم ناگهان
منظر عالی شه بنمود از بالای دژ
کاخ سلطانی پدیدار آمد از دشت لکان

او ملک الشعرا عنصري بلخي په هغه قصیده کي چي د لښکرګاه د سلطنتي ماڼۍ څخه توصیف کوي، هم ددې دښت څخه په دغه نامه یادونه کوي او وايي:

بفر قصر تو تو شد خوب همچو عقد ربدر
هوای بست و لب هیرمند و دشت لکان
زمحکمي پی بنیاد او به بیخ زمین
زبرتری خم ایوان آن خم کیوان

ددې ځرګندونو څخه ویلای سو، چې د یعقوب لیث هلمندي نښته له زنبیل (یا رتیبل) او همدارنګه له صالح بُستي سره په دغه دښت لکان کي چي د سیستان او بیهقي په تاریخونو کي یو معروف او پیژندل سوی نوم دی، سوې او ابن وصیف چې د یعقوب لیث هلمندي همهاله (معاصر) و، په اګاهۍ سره د یعقوب لیث لښکر کښې له زنیبل سره یادونه کړې.[1]

اوس مهال هم د لښکرګاه په شمالي برخه کي د دښت لکان په نامه سیمه سته، چې تر دا څو کلونو مخکي لا وچ دښت و، چې په دې نږدو کلنو کي خلکو ودانۍ پکښې وکړې او اوس مهال ډېره آباتي پکښې سوې، په هلمند کي ټول خلک دې سیمي ته (دښت لګان) وايي، که څه هم اصلي نوم يې (دښت لکان) دی، خو د وخت په تېرېدو سره د (لکان) د کلمې د (ک) توری په (ګ) اوښتی او ددې سیمي وګړي يې (دښت لګان) بولي.

تل (داتل یا دارتل):

د زمینداور په سیمه کي د (داتل – ورتل) ناحیه او د اصطخراري په قول (تل) موجوده ده، د مقدسي په قول دا ځای یو لوی ښار دی، دا کلا په څلورمه هجري پیړۍ کي د سرحدي استحکاماتو له جملې څخه وه، چې د غور غرونه د هیرمند د سیند په غاړه د بُست له پاسه درې پوړه لیري پرته وه.

١.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، جغرافیای تاریخی و اقتصادی ولایت هیلمند، ٣٧ مخ

ابو اسحق ابراهیم بن محمد اصطخري په مسالک الممالک کي د تل په هکله داسي لیکي:. (د تل یا د ارتل ښار د زمینداور له مهمو ښارونو څخه بولي، وایي، دې ښار یو ټینګ او مستحکم ارګ درلود، چي د سپرو او ساتونکو له خوا یې ساتنه کېده، په څلورمه هجري پیړۍ کي دا ځای د یوې سرحدي پوستې په حیث و، دا هغه لار او سرحد و، چي له دې ځایه به د غور په لوري لار تللې وه، دا ښار د هلمند د سیند په غاړه کي و او له بُست څخه یې د درو ورځو فاصله وه.

په حدودو العالم کي هم جوزجاني د (تل) یادونه کړې او هغه یې د غور پر سرحد او پوله بللی دی.[1]

اصطخري وایي:.داور یوه شنه سیمه ده، د غور پوله ده، د سیستان لخوا د داور ښارونه (تل، درغور) دي، دواړه د هندمند رود پر غاړه واقع دي.

د (تل) په هکله محمد ابراهیم عطایي د (پښتانه کوچیان) په کتاب (۱۷۷-۱۷۶ مخونو) کي لیکلي دي:.د بغني درې د پای په برخه کي بغنی کلی پروت دی، د نوموړي کلي جنوب لوېدیځي خوا ته د غرونو په کمرونو کي د تل او ګونجین کلي پراته دي.

اصطخري د تل او درغش ترمنځ یو مزل لار بولي.[2]

۱.شریف الله دوست سرواني، زینداور، ۵۹ مخ
۲.علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار یادابنتونه، لومړی ټوک، ۴۵ مخ

موسی کلا:

موسی کلا اوس د هلمند دوهمه درجه ولسوالي ده، ددغي ولسوالۍ مرکز د ګرشک د ښار شمال پلو ته په (۶۹) کیلو مترۍ کي د ختیځ طول البلد په ۶۴ درجو، ۴۶ دقیقو او ۱۸ ثانیو او شمالي عرض البلد په ۳۲ درجو، ۲۱ دقیقو او ۱۵ ثانیو کي موقعیت لري.

د موسی کلا نوم تر زیندا اور، سروان، بغنین، بشلنګ، درتل او نورو ډېرو را وروسته په تاریخ او جغرافیو کي تر ستر‌ګو کیږي، پخوا زمینداور د موسی کلا د محلي حکومت مربوط یوه منطقه وه.

د موسی کلا د نامه وجه په دې سیمه کي د یوه مشهور شفاهي داستانه (موسی جان او ولي جان) څخه سرۍ اټکل کولای سي، دا نکل د پښتانه شعرا په لومړي ټوک (۱۴۰ مخ) کي راغلی، چي دوي د پښین او کاکړستان په شاوخوا کي اوسېدل، خو کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي په خپل یو کتاب (هلمند د کلتور په ساحه کي) لیکلي: ځایي خلک وایي، چي موسی جان او ولي جان د موسی کل وه او د موسی کلا هم د موسی کلا د سیمي په منځ کي اوس یوه ستره کلا ده، چي شاوخوا یې شنه پټۍ پر راګرځېدلي دي او د هغه ځای خلک یې د موسی جان او ولي جان کلا بولي.

په نوموړې کیسه کي د ځای یادونه نه ده سوې، نو که د خلکو روایت معتبر ونیسو، دا کیسه په هلمند پوري اړه لري او د موسی کلا د نامه وجه هم دا کېدای سي.

د موسی کلا نوم د ملک شاه حسین بن ملک غیاث الدین بن شاه محمود سیستاني په (احیاء الملوک) کي چي شاوخوا څلور سوه کاله دمخه لیکل سوی ذکر راغلی دی، چي هلته لیکوال په خپل یو سفر کي کاږي:. (رایات جاه و جلال به حوالی قلعه موسی که موضعی است درهای زمین داور رسید)، په دې پاړسي متن کي چي د احیاء الملوک له کتاب څخه رانقل سو، هم موسی کلا د زمینداور له مځکي او سیمي څخه بولي.

په بل ځای کي کاږي: (چون بنده به شرف سجده اشرف معزز گردید به زبان مبارک آوردند که چون شما از (موسی قلعه) به فراه مرخص شدید).

په لوړ متن کي لومړی (قلعه موسی) او دوهم ځای (موسی قلعه) ذکر سوی دی، که د موسی کلا د نامه وجه د موسی جان او ولي جان د کیسې سره تړلې وبولو، نو ددې داستان اټکل په اغلب گمان سړی د (فتح خان بړېڅي او رابیا) د میني له داستان سره هم عصره بللای سي، چي په نهمه او لسمه هجري پېړۍ کي یې اتفاق موندلی دی.[1]

رودبار:

گی لسترنج د (جغرافیای تاریخي سرزمینهای خلافت شرقي) په (۳۶۸) مخ کي لیکلي دي:

۱.شریف الله دوست سرواني، زینداور، ۷۰ مخ

د هلمند سیند د بُست او زرنج تر منځ یوه خمیدګي لري، چي نیم دایره غوندي ده، د جنوب خوا ته ددغي خمیدګۍ په نیمایي کي رودبار واقع دی، دغه ځای د بلاذري په تاریخ کي ذکر سوی دی او په هغو واقعاتو کي یې راوړی دی، چي د مسلمانانو په لومړیو بریدونو پوري اړه لري، دی وایي:. رودبار سیستان له زرنج څخه، چي کندهار ته لار تللې ده، په هغه لار کي واقع و او دغه ځای ته نږدې کش یا کس پروت و.

دا کش به هغه ځای وي، چي اوس یې کاخ یا کهیج بولي (کڅ خو به نه وي؟).

اصطخري وایي:. رودبار د فیروزکند په توابعو کي بُست ته نږدې واقع دی، په دغه رودبار کي مالګه پیدا کیږي، غله او رواني اوبه لري، دلته بل ځای د زالقان (یا مالقان یا جالقان) په نامه سته.

ابن حوقل وایي:. دغه ځای له بُست څخه یو مزل لیري دی، مګر سمت یې نه دی ښوولی.[1]

خوابین:

د خوابین ښار د زمینداور (لرغوني زون) په شمال ي واقع دی، چي په (۴۰۵) هجري د سلطان محمود غزنوي لخوا ونیول سو، په دې وخت کي دا ځای په ابو الحسن خلف پوري تعلق درلود، ددې ښار یادونه تاریخ بیهقي د پنځمي هجري پیړۍ په لومړي نیمایي، لومړي

۱.ګی لسترنج، جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی، ۳۶۸ مخ

لسیزه کي کړې ده، په خوایین کي ډېري ټېنګې کلاوي وې او خوایین د ولایت په نوم هم په تاریخي دورو کي یاد سوی دی.[۱]

سرخ دوز (سُرخدُز. سرخ دژ = سره کلا):

د بارکزو د ناوې د درویشان په سیمه کي د هزار جفت په نامه یوه سیمه ده، دلته د (سرخ دوز) په نامه خرابې واقع دي، چي په تېرو زمانو کي له شک څخه پرته یو مهم ځای و.
سُرخدُز په اصل کي سرخ دژ (یعنې سره کلا) ده، چي د عوامو په ژبه سرخ دوز تلفظ سوی او کیږي، لکه څنګه چي کندوز په اصل کي (کُهن دُژ) و او عوام یې د کندوز په ډول تلفظ کوي، نو په بشپړ باور دا ځای (سرخ دوز) نه بلکې (سُرخ دژ) یعنې (سره کلا) چي په پاړسو کي سُرخ د (سره) په معنی او او دژ د (کلا) په معنی ورته کارول سوې ده.[۲]

زراسپ (یا هزارسپ):

د بُست ښار جنوب لوېدیځ پلو ته د بارکزو په ناوه کي د اتلسو کیلو مترو فاصله سره د زراسپ یا (هزارسپ) زوړ ښار واقع دی، چي زاړه او تاریخي اثار یې تر اوسه باقي او د هغه ځای بومي توکمونه یې هزارس بولي.[۳] صدقی لیکي: (زراسپ یو ښار و، په دغه محل کي

۱.شریف الله دوست سرواني، زینداور، ۶۴ مخ
۲.کاندید اکاډمیسن محمد اعظم سیستانی، جغرافیای تاریخی و اقتصادی ولایت هیلمند، ۶۱مخ
۳.عبدالقدوس نجیب، اراکوزیا (کندهار)، ۳۶ مخ

چي اوس مهال په هزار آس شهرت لري او د لرغوني بُست په جنوب لوېديځه خوا کي په اتلسو کيلو ميترۍ کي واقع دی).

له دې څرګندونو څخه معلومېږي، چي زراسپ، هزارسپ يا هزارآس دغه هزارسپ يا زارس دی، چي اوس د بارکزو د ناوې په ولسوالۍ کي واقع دی، د هغه ځای خلک يې زارس بولي.

آزولا (ازويلا يا وزولا):

آزولا د اراکوزيه د معروفو ښارونو د جملې څخه و، کننګهم د نوموړي ښار موقعيت د ګذر يا ګذرستان سره چي په هلمند کي واقع دی، ښوولی.[1] عبدالقدوس نجيب دا ښار د لوړ هلمند له مشهورو ښارونو څخه ګڼلی او بطليموس يوناني ليکوال دا ښار پخپله د اراکوزي يعنې د کندهار ولايت مرکز بللی دی.[2]

قرنين:

د سيستان (زرنج ښار) څخه د يوې ورځي مزل يا واټن باندي پروت ښار دی، ډېر کلي او کرهنيزي مځکي او باغونه لري، د شروزن څخه (۶) ميله ليري دی، له همدې سيمي څخه ال صفار راووتل او پر پارس او خراسان، کرمان، سيستان، خورستان او عراق واکمن سول.

۱.جغرافيای تاريخی شهر های آريانا، ۲۴ مخ
۲.عبدالقدوس نجيب، اراکوزيا (کندهار)، ۳۱ مخ

طاق:

د زرنج ښخه د یوې مرحلې (یوه ورځ او شپې مزل) په واټن پروت دی، د طاق ښار د سیستان ښخه خراسان ته د تلونکي لاري تر شا واقع دی.

زالقان:

د بُست ښخه د یوې مرحلې (یوه ورځ او شپه مزل) واټن لري، نوموړی ښار ډېر باغونه، کښتونه او مېوې لري، او سېدونکي یې جنګیالي دي، رواني اوبه لري او کورونه یې د ختو ښخه جوړ کړي دي، د زالقان ښار هم د قرنین د ښار په اندازه دی.

روزان:

د روزان ښار تر قرنین کوچنی دی او فېروزقند ته نږدې پروت دی، چې رخج (کندهار) ته د تلونکي لار پر راسته لاس موقعیت لري، تر ډېره یې خلک د مالګې په جوړولو مشغول دي، همدارنګه باغونه هم لري.[1]

خواش:

د هلمند د سیند پر غاړه په زمینداور کې د یو ښار نوم و، اصطخري ورته بې دېواله ښار ویلی، خو موقعیت یې نه دی ټاکلی.[2]

۱.د مولوي عبدالحمید هلمندي مقاله، زما هلمند، د مقالو ټولګه، ۴۳ مخ
۲.جغرافیایي مختصر تاریخي شهرهای آریانا، ۶۰ مخ

جیهاني د خواش د انګورو او د اوبو د کاریزونو ستاینه کړې ده او له حدود العالم څخه روایت دی، چې خاش یو آباد او له نعمتونو څخه ډک ښار دی، د روانو اوبو او کاریزونو لرونکی دی.

کله چې یاقوت حموي د معجم البلدان د کتاب په لیکلو بوخت و، دا ښار لکه نن یې د خاش په صورت تلفظ کیږي، او وه پیړۍ دمخه د خاش د پېښو په اړه یې داسې لیکلي دي:ـ د خواش ښار چې په خاش هم یادیږي، ددې ولایت له ډېرو لویو ښارونو څخه دی او زیات نخاستانونه لري.

ښاغلی سیستاني د خواش په هکله داسې څرګندونه کړې:. خواش په سیستان کې یو ښار دی او د هغه اوسېدونکي ورته خاش وایي، دا ښار د هغې لار ښې لاس ته پروت دی، چې له زرنج څخه بُست ته غزېدلې ده، دې ښار یوه ډېره مستحکمه کلا درلوده، په (۵۸۵ هـ) کې د خاش کلا له اسمان سره سیالي کوله او د یوې مودې لپاره یې وکړای سول، چې د کیاني ملک نجم الدین محمود د سپاهیانو په مقابل کې مقاومت وکړي، بالاخره خاش ونیول سو او د خاش د مشر مومن په عوض د میر حسین ځوزاد چې له یفتلیانو څخ و، د هغه پر ځای واکمن مقرر سو.[۱]

ارغاش:

د هلمند په زمینداور کې موقعیت درلود، چې تر تل (دارتل یا درتل) یو منزل لوړ د هلمند سیند پر غاړه واقع و، اوس مهال په دې

۱.پوهاند رازقي نړیوال، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پاڼې، دوهم ټوک، ۱۷۵ مخ

سیمه کې ځیني خرابې سته، چې د (درغني) په نامه سره یادیږي او رشاد بابا په وینا درغش ښایي (لرغني) وي او د یوه کوتل نوم وي.

ابوالقاسم بن محمد ابن حوقل په (۳۶۶ هـ) په خپل اثر (صورت الارض) کي لیکي، چي په داور کي پیدا او ارډېر دي مهم ښارونه یې (درغش) او (درتل) دي.[۱]

ارياسپ:

د اراکوزیا مشهوره ښارو، چي اسان به ډېر پکښې روزل کېدل،[۲] د رشاد بابا په جغرافیایي یاداښتونو کي داسي یادونه یې سوې ده:۔ ارياسپ (Aryaspe) د سیستان ښار د (آرین په قول د هلمند غاړه)، او د اریا ریښه په دغه نوم کي سته.[۳]

کهزاد صاحب په (د افغانستان پخوانی تاریخ) کي داسي وايي:.(آریاسپ Ariasp: په انجیان[۴] کي یو مهم ښار و او د آرین د نظریې له مخي د هیرمند د سیند پر غاړه پروت و، د دغه ځای خلک (آریاسپه) یعني (سوارکار آریائیان) بلل کېدل، دلته آریا کلمه د ښار او د هغه د اوسېدونکو په نوم کي ښېله جزیي تغیر او تحریف ځخه لیدل کیږي).[۵]

۱.شریف الله دوست سرواني، زینداور، ۶۲ مخ
۲.عبدالقدوس نجیب، اراکوزیا (کندهار)، ۳۴ مخ
۳.علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، جغرافیایي یاداښتونه، ۶ مخ
۴.انجیان یا (زرنج-زرنجیانا-درانجیانا-درنگیانا-زرنجیانا)
۵.احمد علي کهزاد، د افغانستان پخوانی تاریخ، لومړی ټوک، ۵۲ مخ

صدیقي پـه (جغرافیـایی مختصر تـاریخی شـهر هـای آریـانـا) کـي لیکــي :ــ (آریاســپ (Aryasp) شــهر بــزرگ مرد مــان آریاســپی (Aryaspae) یـا آری اسـوا (Aryaswa) یعنـی سـواران اسپ هـای اعلی که سرزمین شان جزو ولایت درانجیانا به شمار می رفت، یونیان آنرا یورگیتـای (Euergetae) خوانده اند و یورگیتـای در کنار رود اتیمنـدر یـا هلمنـد واقـع بـود ، ایـن شـهر بـه گدروسـیه (Gadrosia) نزدیک بوده، اسکندر که از پایتخت زرنج به طرف شرق پیش رفت به این شهر رسید).[۱]

کُهک:

د اراکوزیا د یو ښار نوم دی، چي بُست ته یې نږدې موقعیت درلود، ددې ښار په هکله د معجم البلدان مؤلف یاقوت حموي بن عبدالله داسي لیکي:.(بئر کهم من اعمال الرخ قرب بُست).[۲]

په جغرافیای مختصر تاریخی شهر های آریانا کي ددې ښار داسي یادونه سوې:.فیروزقند ته نږدې د هغي لاري خوا ته چي و رخج ته تلله واقع و او صنعتي پیداوار یې مالگه وه.[۳]

د گرشک پوځي کلا:

د گرشک کلا د هلمند یوه مستحکمه کلا ده، چي په تاریخي پیښو کي یې یادونه سوې ده، افشاري نادر چي په کال (۱۷۳۷ز) کي د یوه

۱.جغرافیایی مختصر تاریخی شهر های آریانا، ۲۳ مخ
۲.عبدالقدوس نجیب، اراکوزیا (کندهار)، ۳۶ مخ
۳.جغرافیایي مختصر تاریخی شهر های آریانا، ۹۹ مخ

ځواکمن پوځ سره زموږ د هیواد د لویدیځو او جنوب لویدیځو سیمو د نیولو لپاره په لښکر کښیو پیل وکړ، نو د ګرشک پوځي کلا یې د توپونو په واسطه ړنګه کړه او وې نیوله.

د ګرشک د اده کلا:

د هلمند ولایت د ګرشک جنوب لوېدیځ ته د نهرسراج په سیمه کي یوه پخوانۍ کلا وه، چي د اده کلا په نامه مشهوره وه. [1]

د ادې کلا:

د ادې کلا په نوم یوه پخوانۍ کلا په نادعلی کي شتون درلوده، چي اوس هم د همدې په نامه مشهوره ده او نوموړې کلا د تاریخ لیکوونکو له نظره د اشرف الوزراء وزیر فتح خان (هلمندي) د مور (لویه ادې) په نامه ده.

دېشو (ده شیو):

دېشو چي په (ده شو) هم یادیږي، د هلمند یوه سیمه ده، چي د ګرمسېر په لمر لوېدیځ کي موقعیت لري، دېشو د خواجه علي، کښته خواجه علي د پلالک او لندي په نوم مشهور کلي او د مخان په کلي کي د شهیدانو یوه هدیره لري، ویل کیږي، چي دا د چنګېزیانو د عامي وژني یوه هدیره ده.

د دېشو د تاغز په کلي کي د غره پر سر د یوې کلا کنډوالې سته، ویل کیږي، چي د سیستان د (نه حوض) د دورې د ودانیو له بقایاوو

۱.د افغانستان استحکامي کلاوي، حصارونه او بالاحصارونه، ۱۳۸مخ

ځخه دي، دا کلا خپلي شاوخوا ته نوري ودانۍ هم لري، چي تر اوسه پوري پکښې کيندني نه دي سوي.

بشلنګ:

چي په تاريخي مدارکو کي د پشلنګ او فشلنګ په شکلونو ضبط دی، يو ښار او يوه مستحکمه کلا ده، بشلنګ چي په پخوانيو زمانو کي د غور له مستحکمو کلاګانو ځخه او په پرېکوني دليل د پشلنګ کلمه د (ب) په پېښن او د (لام) په زور يوې هغسي کلمي ته وايي، چي د غره له پاسه جوړ سوی وي، خو اصطخري يې (پ) په (ب) او د پېښن په عوض يې زور ورکړی دی.

بشلنګ له هغو جنګي کلاګانو ځخه ده، چي د زميندارو د شمالي غرونو په برخه کي د غور د جنوبي او جنوب ختيځي ناوه کي موقعيت لري، همدارنګه د عميد د فرهنګ له مخي د پشلنګ د کليمي اصل د هغي کلا په معنی دی، چي د غره له پاسه جوړه سوې وي او دا معنی د پورتني روايت سره چي پشلنګ پکښې تعبير سوی و پوره سمون لري.

ابن حوقل ليکي:. بشلنګ، خلج او بغنين د حاکمانو د ناستي ځای دی، چي هره سيمه حاکم لري. (١)

د اطلس قريه های افغانستان د هلمند په ځېرکي او د کجکي په ولسوالي کي ثبت سوی او هلته يې د (باشلنګ) په نامه ليکلی

١.پوهاند رازقي نړيوال، د هيواد لرغوني ښارونه او د تاريخ پاڼي، دوهم ټوک، ١٧۶، ١٧٨ مخونه
٢.شريف الله دوست سرواني، زينداور، ۶٢ مخ

صفار:

په ګرمسېر کې یو ځای صفار نومېږي او د هغه ځای خلک ځانونه سپاريان بولي، په خټه نورزي پښتانه دي، د سپار مشران، حاجي محمد اکبر خان او دوست محمد خان دوه وروڼه دي، دوي د خپلې کورنۍ نوم صفاري یادوي او ځانونه د یعقوب لیث صفاري له اولادې څخه بولي او وايي، چې زموږ نیکه ګان په کلای سلطان کې اوسېدل، چې د ګرمسېر په دُرزي نومي ځای کې واقع ده، دُرزی د صفار او بنادر وېش دی، پخپله صفار له هزار جفت څخه (۲۵) کیلو متره لیرې، جنوب خواته واقع دی او هزار جفت له لښکرګاه څخه تقریباً (۳۰) کیلو متره جنوب لوېدیځ ته واقع دی، صفار او هزار جفت د هلمند رود کیڼې خوا ته پراته دي.[۱]

مُخَتر کلا:

دغه کلا د مختار کلا په نامه د افغانستان په جغرافیایي قاموس (۳/۴۹۰) مخ کې راغلې ده، هلته ورته کښلي دي:. د لښکرګاه ختیځ ته (۱۱) کیلو متره لیرې یوه متروکه کلا ده، (۶۴) درجې، (۲۸) دقیقې، (۱۵) یې طول البلد شرقي، (۳۱) درجې، (۳۷) دقیقې، (۵۰) ثانیې یې عرض البلد شمالي دی.

۱.علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، جغرافیایي یادابنتونه، ۳۳۳ مخ

عبدالستار خان ضابط وايي:."د مختار کلا او لښکرګاه په منځ کي سرکار واقع دی، د سرکار فاصله له لښکرګاه څخه (۶) کیلو متره ده".

د سلطان کلا:

د بنادر او صفار تر منځ د هلمند رود پر کیڼه غاړه واقع ده، د نوموړي کلا دوې درېيمي برخي هلمند (هیرمند سیند) وړې ده، اوس یې پاته برخه تقیریباً (۵) جریبه ده، د سلطان کلا او ریګ تر منځ تقریباً (۱۵) کیلو متره فاصله ده.[1]

د لښکرګاه زوړ ښار د غزنويانو په دوره کي:

زړه لښکرګاه یو لړ کنډوالې دي، چي د بُست څخه د شمال خواته په شپږ کیلو متری کي د هلمند پر لمر ختیځه خوا پرتې دي، یادي کنډوالې هغه وخت ښې معلومېږي، چي د نوي لښکرګاه د کومي ماڼۍ له کړکۍ څخه د جنوب پر لور ورته وکتل سي.

د لښکرګاه کنډوالې هغه وخت ودانې وې چي د غزنوي کورنۍ د عظمت دوره وه، دا خرابې ټوله عسکري چوڼۍ وې، چي پخپله د پاچا محل د هغو په منځ کي د هلمند سیند پر څنډه جوړ سوی و، د کال په دوران کي به څو واره پاچا دلته راتلی او لښکرګاه به د امپراطورۍ د زړه په حیث اهمیت پیدا کاوه، د پاچا د اوسېدو ماڼۍ د (قصر

1. علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار یادابښتونه، ۲۰۱ مخ

سلطاني) په نامه يادېده، چي د هندي او عراقي معمارانو د نقشې پر اساس ودانه سوې وه.[۱]

آريانا دايرة المعارف د لښکرگاه د نامه په باره کي وايي، چي د غزنويانو حکومت خپل نفوذ پراختيا ورکوله او د سامانيانو سلسله ورځ په ورځ کمزورې کېدله، د سيستان په سيمه کي د خپلواکۍ غوښتلو نهضت پيل سو، ولي الدوله ابو احمد خلف په سيستان کي د خپلواک حکومت اعلان وکړ، خو د محمود غزنوي له خوا مات کړای سو.

د سيستان د سيمي سمسورتيا له يوې خوا او په سوق الجيشي لحاظ د هغې ارزښت له بلي خوا ددې سبب سو، چي سلطان محمود د بُست تر څنګ د يو ستر لښکري مرکز د جوړولو فرمان صادر کړ، دغه مرکز د سلطان مسعود په وخت کي زيات رونق وموند او د لښکرگاه په نوم د پاچا د ښکار او تفريح ځای هم سو، په دې سيمه کي د هلمند درياب اوبو ډېره پراخه ساحه نيولې وه، په دغو اوبو کي هم ښکار کېده او هم د خپل ژوروالي له امله د بېړيو د چلېدلو لپاره مساعدي وې، د شاوخوا سيمي د کانالونو د ايستلو په واسطه تکي شنې او په سمسورو بڼونو پټې وې.[۲]

لښکرگاه چي لشکري بازار او په معرب شکل ورته العسکر ويل سوی دی، له بُست سره تړلی نسبت لري او د هغه يوه مهمه برخه او د

۱.کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۴۹ مخ
۲.پښتو آريانا دايرة المعارف، اووم ټوک، ۱۱۳۲ مخ

هیواد له تاریخي ودانیو او عسکري تأسیساتو څخه شمېرل کیږي، په تاریخي آثارو کې (لښکرګاه، العسکر، معسکر، لښکري بازار، اردو بازار) او داسي نور نومونو باندي یاد سوی دی، همداشان د بُست تر څنګ همېشه لښکرګاه تر کتني او څېړني لاندي نیول سوې ده.[1]

د غزنوي دربار هنرمند شاعر (عنصري) ددې ځای د ماڼیو او په هغو کي د غزنوي پاچا د اوسېدونکي په باره کي داسي اشعار ویلي دي:

بفر قصر تو شد خوب همچو عقد بدر
هوای بست و لب هلمند و دشت لکان
ببویش اندر عطار هندوان عاجز
برنگش اندر نقاش چینیان حیران
یکی نگاشته رنگی که بی تکلف رنگ
شود زدیدن او دیده ها نگارستان
فروغ او بشب تیره نور روز سفید
هوای او بزمستان برنگ تابستان
زمحکمی پی بنیاد او به بیخ زمین
زبرتری خم ایوان او خم کیوان
ور از رواق گشادش نظر کنی سوی آب
همه قوای جسد بینی و غذای روان
بلور حل شده بینی به پیش باد صبا

۱.د افغانستان تاریخي او فرهنګي ویاړونه، ۱۳۷ مخ

شکن گرفته چو زلف بتان ترکستان
زعکس آب هوا سبز گشته چون شیب
سپهر سبز و چنان سبز گشته چون بستان
گراز بلند رواقش نظر کنی سوی شیب
ستاره بینی روی زمین کران بکران

دا قصیده ډېره اوږده ده، موږ يې لنډه نيسو په پای کې داسي وايي:

شده است بسته زبانم زوصف کرن او
بوصف هر چه بخواهی منم کشاده زبان
بدین لطیفی جایی بدین نهاد سرای
نکرد جز تو کس ای شهریار در کیهان

د لښکرګاه هغه ماڼۍ چې پخپله پاچا پکښې اوسېده، د هغه وخت د معمارۍ په پوره مهارت جوړه سوېده، دا ځای (قصر سلطاني) د معمارۍ د سبک په لحاظ د هند او عراق سبک يو ګډ محصول و، هغه معماران چې په هند او عراق کې نامتو وه، د هغو د نقشې پر اساس دا ماڼۍ ودانه سوه، د ماڼۍ دننه دېوالونه ټوله نقاشي سوي وه، ددې ماڼۍ لوی والی سره له دې چې تقريباً نهه پېړۍ پر تيري سوي او د لويو جهانګيرانو چپاوونه يې ليدلي بيا هم ښکاره ده، د ماڼۍ په منځ کې د اوبو ډنډونه، د ګلخانې په منځ کې ويالې، سارو کړي حمامونه يې تر اوسه معلوميږي، د ماڼۍ څخه دباندي د لويو او

کوچنیو ماڼیو مخي ته لوی – لوی باغونه او د ښکار ځایونه جوړ سوي وه او د هغو د مخ اورشوګاني ټوله زرغونه او حاصلخېزه کښتونه وه.[1]

له تاریخي مطالعاتو څرګندیږي، چي د پنځمي هجري قمري پېړۍ په منځ کي د لښکرګاه ځیني ودانۍ، چي د سلطان محمود او سلطان مسعود لخوا جوړي سوي وې، آبادي وې تر هغې چي د معین الدوله بهرام شاه د واکمنۍ وخت ورسېد، لکه څنګه چي په دې پوهیږو، چي د فیروز په غره (فیروز کوه) کي د خپل منځۍ نا مشروع رقابتونو او بیا د غزنوي واکمنو او غوري سلاطینو تر منځ د شخصي شخړو په پایله کي سلطان علاوالدین بن حسین بن سام غوري، چي دوه ځله د غزني پوځونو په شا وتمبول، په دریېم ځل بهرام شاه ته غوڅه ماته ورکړه، غزنی یې تر لاسه کړ، او بیا یې په ډېر قهر د اووه شپو او ورځو اور لګولو سره غزنی یې له خاورو سره خاوري کړ.

د لښکرګاه زوړ ښار د غوریانو په دوره کي:

۵۴۵ هـ چي د (۱۱۵۰ز) کال سره سمون خوري، هغه کال دی، چي غزنی او لښکرګاه د یوې میاشتي په اوږدو کي د سلطان علاوالدین حسین غوري له خوا د اور لمبه سو.

که چیري د لښکرګاه د لومړي ځل د جوړېدو نېټه (۳۹۵–۳۹۰هـ) وګڼو، نو پر (۱۵۵–۱۵۰هـ) کال لښکرګاه او د سلطان د دښتي ودانیو

۱. کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۵۰ مخ

د غزنویانو د دورې د اوج دوره لیدلې وه، چي بالاخره له غزني سره یو ځای او په یو وخت کي د اور لمبه سوي دي.

د لرغون پېژندونکو د څېړنو له مخي د لښکرګاه د ماڼۍ له دېوالونو او لاندي مځکي څخه د اور سوځېدني نښې ښکاري، خو دا نه یوائې یو ځل، بلکې د دوو ځله سوځېدلو نښې نښانې له ورایه څرګندیږي، خو یو یې خامخا هماغه لومړی ځل سوځېدل دي، چي پر (۵۴۵ه) کال د علاوالدین پر مهال او د هغه په امر تر سره سوی و.

په دغه لومړي ځل سوځېدني کي د غزني او لښکرګاه تر منځ دومره توپیر دی، چي غزنی وسوځېد او د ډېرو سوځېدلو له لامله رنګ سو، خو لښکرګاه چي اور واخیست، د ډېرو لمبو له لامله یې چتونه او ګنبدي را ونړېدې، خو د ماڼۍ دیوالونو، دهلیزونو، خونو او د ماڼۍ نورو جوړو سویو ترتیباتو ته ډېر زیان ونه رسېد او ټول له منځه نه ولاړل.

لکه څنګه چي لښکرګاه د لګان د دښتي په دامان کي د بُست له ښار څخه هم یو فرسخ لري، هیرمند (هلمند سیند) ته څېرمه پروت و، نو ځکه له لاسي ورانکاریو (د خښتو، خاورو) له وړلو څخه خوندي پاته سو.

لکه چي د علاوالدین لخوا تر سوځېدو وروسته او بیا تر هغې وروسته د سوځېدو او ورانیو څخه یې د بیا رغوني له مخي خپله اصلي بڼه خپله کړه، چي تر اوسه پوري یې د یوې ځانګړې کلا

دیوالونه څو متره لوړ ولاړ دي او ددې دېوالونو سیوري د هیرمند پر اوبو لوېږي.

لښکرګاه ډېره موده شړه پاته نسوه، ځکه چي د علاوالدین حسین غوري ځای ناستو له دغو نیم ړنګو ودانیو څخه، چي چتونو او ګنبدو ته یې ډېر زیان ور اوښتی و، بیا جوړې او د ځان په ګټه یې ترې کار واخیست، چي د لرغون پېژندونکیو کتنه دغه نظریه تائیدوي.

(موسیو شلوم برژه) په یوه مقاله کي، چي د لښکرګاه د جامع جومات په اړه یې لیکلې او د (۱۹۵۲ز) کال (مجله افغانستان) په لومړۍ ګڼه کي خپره سوې، لیکي(د علاوالدین یو ځای ناستي او یا هم دده تر لاس لاندي کسانو څخه یو کس د لښکرګاه په بیارغونه لاس پوري کړ).

د یو لړ معلوماتو له مخي سلطان علاوالدین حسین د غزني او لښکرګاه تر سوځېدو وروسته، چي په (۵۴۵هـ ق) کي تر سره سوی و، په (۵۴۹ هـ ق) کال مړ سو او تر ده وروسته د یوې لنډې مودې لپاره ناصرالدین حسین مادیني واک ته ورسېد، چي ځیني لیکوالانو یې لا د یادوني اړتیا هم نه ده لیدلې، تر هغه وروسته د واک وار ملک سیف الدین محمد بن علاوالدین ته ورسېد او بیا له ده وروسته سلطان غیاث الدین غوری واک ته ورسېد.

په لښکرګاه کي لرغون پېژندونکو د خپلو لاسته راوړنو له مخي په تاریخي لحاظ یوه ستره دنده یې تر سره کړې او هغه لاسته راوړني په عربي ژبه یوه کتیبه ده، چي د قصر په یو دېوال کي موندل سوې ده،

چي د هغې له مخي د غزنویانو د عسکري ځای لومړی بیارغونه او وړوکې سلطنتي ماڼۍ د (۵۵۰هـ) او (۵۵۹هـ) کلونو تر منځ تر سره سوې ده او موسیو شلوم برژه د خپلو څرګندونو په پایله کي څرګندوي، چي نه یوائې سلطنتي ماڼۍ، بلکې د لښکرګاه جامع جومات هم په همدې نېټه رغول سوی دی.

د (۵۵۹-۵۵۰هـ ق) کلونه مو ددې لپاره وښوول، چي په یاده سوې کتیبه کي له بده مرغه ماتي رامنځته سوي دي، نو ځکه په دقیقه توګه د کال ټاکل یوه ستونزه ده.

همدارنګه دا کتیبه د علاوالدین غوري تر سوولو وروسته د لښکرګاه د بیارغوني د نېټې له نظره ډېر ارزښت لري، منل سوې خبره ده او د تردید وړ نه ده.

لکه څنګه چي لښکرګاه په (۵۴۵ هـ ق) کال سوځول سوې ده، لومړی ځل رغونه یې له پېنځو تر څوارلسو کلو له پورته یاد سوې نېټې څخه وروسته تر سره سوې ده، اوس د لیکوالانو دنده ده، چي وګوري د لښکرګاه لومړی ځل رغونه د کوم واکمن د واکمنۍ پر وخت تر سره سوې ده، لکه چي پورته یې یادونه وسوه، له جهانسوز څخه وروسته چي په (۵۴۹ هـ ق) کال مړ سوی دی، لومړی ناصرالدین حسین مادیني بیا ملک سیف الدین محمد بن علاوالدین او تر هغه وروسته ستر سلطان غیاث الدین غوري رامیدان ته سوی دی.

دلته ناصرالدین حسین مادیني له دې لامله نه شمېرو، چي د واک ساحه یې محدوده وه او د واک وخت یې یوائې یو کال و، پاته سول

ملک سیف الدین محمد بن علاوالدین او سلطان غیاث الدین، کېدای سي، چي د لښکرګاه د ماڼۍ بیارغونه د ملک سیف الدین پر مهال سوې وي، که چیري ددغي کتیبې درې واړه شمېرې په سهي ډول لوستل کېدای سوای، نو دغه مسئله په غوڅه توګه حل کېدله، خو لکه څنګه چي مو ولیدل، له (۵۵۰هـ ق) څخه تر (۵۵۸هـ ق) پوري د هیرمند په کښتنیو برخو او په ځانګړې توګه د بُست او لښکرګاه په سیمو کي خپل نفوذ ته پراخوالی ورکړای سو.

په دې کي شک نسته، چي پخپله علاوالدین وروسته له هغې، چي د سلطان سنجر له خوا ورته بخښنه وسوه، او آزاد کړای سو او بیا غور ته ستون سو، نو د جرم، ګرم سیر، ښار، داور (زمینداور) او بُست یې بیا تر لاسه کړل، نو ځکه ددې اټکل سته، چي ملک سیف الدین پخپلي اووه کلنۍ واکمنۍ کي په دغو یادو سوو سیمو کي بشپړ نفوذ درلود او د لښکرګاه بیارغونه یې پخپله دوره کي تر سره کړې وي، ددې اټکل تر څنګ ددې احتمال هم سته، چي د لښکرګاه د ماڼۍ بیارغونه د سلطان غیاث الدین غوري د واکمنۍ په دوو لومړیو کلونو کی تر سره سوې وي.

قاضي منهاج السراج جوزجاني د (طبقات ناصري) په اوومه برخه کي لیکي، چي په (۵۷۲ هـ ق) کال د نیمروز او سجستان واکمنو سلطان غیاث الدین ته لیک واستاوه او د هغه حکم منلو ته یې غاړه کښېښوده، همدارنګه پخپله د غیاث الدین سجستان ته د تلو په اړه او

بیا سلطان معزالدین ته د جروم (=ګرمسېر) او تکین آباد د ښارونو د وربخښلو په اړه څرګندوني کوي.

په داسي حال کي، چي نوموړی سلطان له (۵۷۱ هـ ق) کال څخه مخکي په نیمروز او سجستان کي نفوذ نه درلود، نو ځکه د لښکرګاه او بُست بیارغوني چاري د هغه له خوا ناشونی ښکاري او ددغو ودانیو د بیارغوني چاري د ملک سیف الدین لخوا ښکاري.

په دې کي شک نسته، چي پر (۵۴۵ هـ ق) کال لښکرګاه د علاوالدین تر سوځولو وروسته د یوې لنډې مودې لپاره شړه سوه، خو د بُست ښار له سوځولو او د خلکو له وژلو سره – سره شړ نه سو، ځکه چي د بُست په ښار کي عام خلک اوسېدل، کله چي یې ښار ړنګ سو، هر چا د خپل توان سره سم د بیارغوني چاري پیل کړې، خو لښکرګاه چي یو نظامي ځای او د پاچا د اوسېدو سیمه وه، د یوې مودې لپاره هماغسي ړنګه پاته سوه او بیا کله چي یې اړتیا لیدل سوې ده، د بیا رغوني چاري یې تر سره سوي دي او د رغوني نښه یې لکه چي مو ولیدل، د ودانۍ پر یو دېوال څرګند سوی دی، چي د (۵۵۰هـق) او (۵۵۹هـق) کلونو تر منځ د سلطان سیف الدین او یا هم د سلطان غیاث الدین لخوا یې لومړۍ بیارغونه ترسره سوې ده.

د پورته یادو سوو کتیبو د شهادت له مخي په پورتنیو نېټو د بُست په ښار کي ژوند ادامه درلوده، خو په مینځ کي یوه بله خبره هم د کتو وړ ده، هغه دا چي ددې دوو کتیبو لیکلي نېټې د سلطان غیاث الدین غوري او د علاوالدین د زوی (اتسز) د مړینو له نېټو سره سمون

خوري، یعنې پر (۵۵۹هـ ق) سلطان غیاث الدین او پر (۶۱۱هـ ق) د علاوالدین زوی (اتسز) وفات سوی دی.

نو په همدې ترتیب ګورو، چې د سلطان غیاث الدین غوري د واکمنۍ په دوره کې، چې د آبادۍ په برخه کې یې یو ځانګړی شوق درلود او تر هغه وروسته د سلطان شهاب الدین د زوی (اتسز) د واکمنۍ (۵۹۸ - ۶۰۲هـ ق) په دوره کې او د علاوالدین د زوی (اتسز) د واکمنۍ او ژوند تر پایه (۶۰۷ - ۶۱۱هـ ق) په لښکرګاه او بُست کې ژوند په عادي توګه ادامه درلوده او مشهور مشران لکه محمد بن ابوالمعاني او جلال الدین بن محمد اسماعیل د سلطان غیاث الدین معاصر او شهاب الدین او اتسز ټولو د بُست په ښار کې ژوندي وه او دوي ټول له غیاث الدین او شهاب الدین سره په یو وخت کې له دې نړۍ سترګې پټې کړې دي.[1]

له غوریانو او غزنویانو وروسته د هلمند سیمي د چنګېزیانو په لاس ورغلي، د چنګېز او تېمور په چپاوونو یو دروند سکوت پرې خپور سو، نو په دې منځ کې د لښکرګاه نوم بالکل له یاده ووت، کوم تاریخونه مخصوصاً بیهقي او نور د غزنوي کورنۍ د شاعرانو په نامه آثار چي پاته دي، په هغو کې د لښکرګاه نوم قید و، خو هیڅوک نه پوهېدل چي لښکرګاه چیري ده؟

۱.عتیق الله پژواک، غوریان، ۲۳۳مخ

د لښکرګاه زوړ ښار د لرغون پېژندني له نظره:

د (۱۳۲۸) لمریز کال په حمل کي چي د لرغون پېژندونکو یو هیئت بُست ته رهي و، له هغه سره ښاغلی کهزاد د افغانستان د تاریخ لیکونکی او ښاغلی خلیلي د سلطنت غزنویان لیکونکی هم ورسره وه، کله چي د بُست په شاوخوا کي ګرځېدل، نو د لښکري بازار نوم یې تر غوږ سو او بیا یې د لښکرګاه کنډوالې وکتلې، دوي ددې ځای خرابې، د لښکري بازار نوم او د هغو تاریخونو لیکنو ته چي دوي د لښکرګاه نوم پکښې مطالعه کړی و، سر سره ورکړ او بالاخره ددې زمینه برابره سوه چي کیندني وکړي.

لومړی او دوهمه مرحله حفریات (کیندني) د (۱۳۲۸) لمریز کال په پسرلي او مني کي وسول او درېیمه مرحله د (۱۳۲۹ لمریز) کال په مني کي، په دې پسې څلورمه او پنځمه مرحله حفریات (کیندني) د (۱۳۳۰ لمریز) کال په پسرلي کي وسول، ددې حفریاتو (کیندنو) په نتیجه کي زړه لښکرګاه مخصوصاً د هغې مرکز (سلطاني قصر) کشف سو، د سلطاني قصر او نورو ماڼیو د جوړښت طرز او معماري او د نوموړو کنډوالو څخه راوتلو آثارو په هنري لحاظ ددې ځای رابطه د هند او عراق معماري سبک سره تثبیته کړه.

هغه پنځه مرحلې حفریات (کیندني) چي په لښکرګاه کي د فرانسوي لرغون پېژندونکو له خوا وسول، د هغو مشر (شلوم برژه) نومېده او د هیئت د مهندسی وظیفه د (لوبر) پر غاړه وه، فرانسوي لرغون پېژندونکو په سلطاني قصر کي، چي کوم حفریات وکړل، په

لومړۍ مرحله کي يې د ماڼۍ د يو سالون پر دېوال يوه نقاشي تابلو وليده، چي د يو زلمي هلک صورت پر نقش سوی و، دلته د غزنوي شاعر (فرخي) د هغه بيت څخه ددې قصر ښکلا د حفرياتو سره سر وخوړ، چي دېوالونه يې داسي نقاشي وه، چي: "به يک جای در رزم در دست ژوبين بيک جای در بزم و در دست ساغر".

د دېوال پر مخ د زلمي هلک تصوير د هغه وخت د پاچاهي حرم غلام بچه ښيي او ښايي چي د نوموړي ماڼۍ يا د محمودي ماڼيو دېوالونه په ټول د پاچا او دده د کور او دباندي ژوند د تصويرونو نقاشي وې، د حفرياتو هيئت د سلطاني قصر له اړخ سره يو مسجد هم کشف کړ، چي محراب يې ډېر ښکلی جوړ سوی و.[1]

۱.کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۶۰ مخ

هلمند (هيتومنت)

دوهمه برخه

تاريخ

لو مړی څپرکی

هلمند د تاریخ په اوږدو کي

د نړۍ تاریخونو او لرغون پلټونو ثابته کړېده چي چیري سیندونه وي، هلته مدنیتونه زېږېدلي، چي هلمند سیند هم د سیحون (آمو)، نیل، دجلې او فرات، ژړ سیند (چین)، سنده سیند، د هند سمندر او نور په څېر یو مدنیت زېږنده سیند دی، چي ورسره دا ښېرازه سیمه هم د همدې ډک سیند له امله په همدې نامه نومول سوې ده.

د هلمند ښېرازه سیمه په تاریخونو کي د دره نیل، مصر ثاني او اسیا د ګدام په نومونو یاده سوې ده او د هلمند سیند د غاړي او سیدونکي توانګر او غښتلي بلل سوي او دا سیمه د هلمند په اسطوریي (کیسیز) او مستند تاریخ کي د غښتلو، پهلوانانو او کروریانو په نامه یاده سوې ده، کله چي موږ وایو چي د هیتومنت (هیرمند، هلمند) د بخدي (باختر، بلخ) سره همزولی تاریخي شالید لري د دې خبري دلیل دا دی، چي هلمند سیند هم د آمو د سیند په څېر د هیواد د لویو سیندونو څخه دی او دلته هم له ننه شپږ زره کاله پخوا هلمندیانو د خپل لاس نښې او د لرغوني تمدن بیلګي پري ایښي دي، د تاریخي روایتونو له مخي چي هلمند سیند یو وخت د ګرشک او د کشک نخود (کشک الرخج) په منځ کي د منډیګک په څنګ کي بهېدی، چې (۱۵۰۰) یا (۲۰۰۰) کاله تر میلاد مخکي بیا د هلمند سیند مخه د

ګرشک خواته اړولې او د منډیګک د اوسېدونکو ژوند هلته سخت سوی او نورو ځایو ته کوچېدلي دي.

د سوځلي ښار (شهر سوخته) او هلمند سیند پر غاړه چي کومي کیندني سوي دي او ورسره شپېږ زره کاله پخوا کوم زاړه لوښي او اوسپنیز توکي په لاس راغلي دي، ټول د دې ثرګندونه کوي چي د هلمند پخواني اوسېدونکي د ډبري او مفرغ (اوسپني) له عصره څخه چي د (۴۰۰۰ قبل المیلاد شاوخوا) مخکي یې وخت اټکل کیږي مخکي تر آریائیانو هم، په بزګرۍ او مالدارۍ بوخت وه.

سیستان چي د هلمند یوه ښکلې سیمه ده، په تاریخونو کي د هلمند زېږنده بلل سوی دی، لکه څنګه چي یې مصر د نیل د سیند څخه زېږنده بللی دی او ویل سوي چي نیل سیند چي د (ایتوپیا) له غرونو سرچینه اخلي، هلمند سیند هم په خپل وار د بابا د غره له برکته بهیږي، د مصر د ښیرازۍ او ابادۍ مایه نیل دی، همدا ډول هلمند سیند هم سیستان ته د ژوند او حیات ورکولو مایه بلل کیږي، یعني که هلمند سیند نه وای سیستان به وجود نه درلودای، ځکه یې نو سیستان دهلمند مولود (زېږنده) بللی دی.

هلمند سیند د ختیځو سیندونو له ډلي څخه په آسیا کې یو له برکته ډک خوږ سیند دی، چي په کال کي ملیارډونه مکعب متره اوبه پکښي رواني وي، اوږدوالی یې (۱۴۰۰) دی او د فرات او سیند په منځ کي له ډیرو اوږدو سیندونو څخه شمېرل کیږي.[1]

---

۱. http://www.benawa.net/:

په افغانستان کي له (۳۰) حتی له (۵۰) زرو کلو دمخه د هندوکش په زړه کي د غار او سېدونکي ښکاريانو د ژوند اثار موندل سوي او له هغه وخته چي د غار د اوسېدونکي ښکاريان له غرونو او کمرونو څخه کښته راغلي دي او د لويو رودخانو پر غاړو لکه، هيرمند، اکسوس (آمو)، اندوس (سندهـ)، هري رود، مرغاب، ارغنداب او کابل سيند مېشت سوي، نو د مالدارۍ او کرهڼي دورې يې تيري کړي دي.[1]

لوی استاد قدرت الله فرهاد حداد په افغانستان کي له درېيو سيندونو او درېيو مدنيتونو داسي يادونه کړې:ـ په افغانستان کي درې سيندونه (سندهـ، هيرمند او آمو) درې مدنيته روزلي، چي د سور، ساک او پاکت مدنيتونه ترې وتلي او درې واړه پښتانه نومونه دي، يعنې سوريان، ساکان او پاکتيان دي.[2]

په بل ځای کي ليکي: هر چيري چي سيندونه وي، هلته مدنيتونه جوړ سوي، په افغانستان درې بهيږي او درې مدنيتونه ترې موندل سوي.

۱.سندهـ - اباسن - اندوس مدنيت= د سيند مدنيت سور.سوريا
۲.هېرمند.هلمند.ايلبند مدنيت= ساک.ساکستان
۳.آمو - جيحون.اکسوس مدينت= باکتري، باکتر، پاکتي[3]

۱.احمد علي کهزاد، افغانستان در پرتو تاريخ، مقاله سی و هشتم، ۱۵۶مخ
۲.قدرت الله حداد فرهاد، د افغان ملي تاريخ، دوهم ټوک، ۹۲مخ
۳.همدا اثر، ۱۵۹مخ

هلمند په آریانا کي

اویستا د آریایانو پخوانی کتاب هلمند د (تومان) په نامه یادوي، چي معنی یې د بندونو ډک سیند ده، دلته موږ دا اټکل کولای سو، چي هغه وخت ددې سیند له اوبو څخه څومره ګټه اخیستل کېده، په دې کي هیڅ شک نه پاتېږي چي پخوانیو خلکو ددې سیند له اوبو څخه د کرهڼي لپاره انتهایي کار اخیست.

د اویستا په درېیم ګات کي د ویندیداد تر عنوان لاندي (تومانت، هیتومنت) یوولسمه آریایي سیمه یاده سوې چي خلک یې خورا آبات دي.

د اویستا مذهب ددې ځای د خلکو یوازینی مذهب و، چي د عربو تر راتګ پوري یې د هغه پیروي کوله، د سیستان د تاریخ لیکوال لیکي:.
د زرنج د ښار د (کرکویي) دروازې په یوه اور عبادت ځای (آتشکده) کي تر هغه مهاله رڼا وه، چي کله عربو اسلام راوړ او بیا ددې ځای خلکو جزیه ومنله، نو عربو هم تر یو وخته پوري د دوي په آئین کار ونه درلود.[1]

ګرشاسب بابا او هیتومنت (هلمند)

ګرشاسب بابا په هر حال په لرغوني تاریخ کي نه ماتېدونکی پهلوان دی، یو مشر دی، یو پوهاند دی، دی د خپلي پوهي له امله تل ژوندی دی او پوهه یې میراث دی هر څوک چي ځان پښتون بولي د ګرشاسب بابا پوهه به ورسره وي.

۱.کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۳۷ مخ

د سیستان تاریخ کي چي لیکوال یې څرګند نه دی، (ملک الشعر ابهار) د هغه سمون او شرح یې کړې ده، د ګرشاسب بابا یادونه ډېره سوې ده، ګرشاسبنامه چي (حکیم اسدي توسي) لیکلې ده، دا سي وايي، خپله د اسدي توسي په لیکاڼي لیکل سوی خط دی، دا یو معتبر سند دی، چي د پښتنو د پلرو بابا دی.

ګرشاسب په مزوج الذب د مسعودي په کتاب کي (۳۳۲ هجري): ګرشاسب په جګړه کي د افراسیاب ساری و. له دې مطلب دا دی، چي دواړو ماته نه ده خوړلې.

مسعودي د خپل کتاب په (۲۷۷) مخ کي له کیومرث تر ګرشاسب پوري لومړی طبقه بولي، چي تر ساسانیانو پوري څلورمه کیږي، په دې توګه د ګرشاسب مهال ډېر وړاندي درومي، ځکه کیومرث هم د آدم (ع) نوم بولي.

د ګردیزي تاریخ هم د ګرشاسب خبره لري، چي بېلو تاریخو کي دده ذکر کوي، ګرشاسب د آریانا پهلوان و او دغه ګرشاسب د سام نیکه و.

د غور سلطانانو تر دوولسمي میلادي پېړۍ پوري د سام نوم له خپل نامه سره لیکه، لکه (سلطان شهاب الدین سام سوري او سلطان علاوالدین سام سوري).

استاد احمد علي کهزاد د اویستا له مخي ګرشاسب بابا معرفي کړی دی، چي دا یو لوی احسان دی د پښتنو لپاره په دې معرفي کي دوې خبري نغښتي دي: لومړی دا چي ګرشاسب بابا هماغه غرغښت د پښتنو بابا دی او دوهم دا چي د پښتنو د نیکه ګانو تاریخ تر هغه یو نیم یا دوه زره کاله دمخه دی، چي ویل کیږي.

لوی استاد قدرت الله حداد فرهاد داسي لیکي:.د سیستان د تاریخ له مخي ګرشاسب بابا مشران او کشران په زرنج کي راټول کړل او وې ویل چي ضحاک نړۍ ونړوله، ظالم دی، زه غواړم داسي تومن جوړ کړم، چي د خلکو لپاره اسامه (د پناه ځای) وي.

ګرشاسب بابا وویل: دغه ښار به څلور زره کاله پاته وي، له هغه وروسته محمد (ص) پیغمبر څرګندیږي، موږ به د هغه په دین او سیږو.

درنو لوستونکو دا لوړ متن ټول له (د افغان ملي – دوهم ټوک) چي قدرت الله حداد فرهاد صاحب لیکلی راخیستل سوی، نوموړي په خپل اثر کي ډېر ځایونه د ګرشاسب بابا، ګرشاسپه او یا غرغښت څخه یادونه کړې، چي دا ټول نومونه د یوه سړي دي، چي د پښتنو لوی بابا ګرشاسب بابا دی، ښاغلی استاد (فرهاد صاحب) په یاد اثر کي، په (۹۳، ۱۲۳، ۱۲۷، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۷، ۱۸۲، ۲۰۷، ۳۵۶) او نورو ډېرو مخونو کي یې یادونه کړې، چي موږ هم د هر مخ څخه یوه – یوه ګوله وکړه، په یاد کتاب کي ګرشاسب بابا ځیني وخت د غرغښت په نامه هم یاد سوی دی او وایي چي ګرشاسب بابا هماغه غرغښت د پښتنو بابا دی، په هر حال استاد د کتاب په (۱۶۷) مخ کي لیکلي، چي ګرشاسب بابا د کابلستان، زابلستان، سیستان نامتو پهلوان، پوهاند او سیاست پوه پادشاه دی، په (۱۶۸) مخ کي داسي یادونه کوي، چي ګرشاسب بابا مشران او کشران په زرنج کي راټول کړل او وې ویل چي ضحاک نړۍ ونړوله، ظالم دی، زه غواړم چي داسي تومن جوړ کړم، چي د خلکو اسامه وي، (یعنې د پناه ځای وي) او بیا یې وویل، چي دغه ښار به څلور زره کاله

پاته وي، له هغه وروسته محمد (ص) پیغمبر څرګندیږي، مونږ به د هغه په دین او سیږو.

په (۱۶۹) مخ کي کښلي، د ګرشاسب دعا د څښتن تعالی په دربار کي قبلېدله، هلته چي ګرشاسب دعا کوله خلکو یو معبد جوړ کړ، زردښتینانو ویل چي دلته د ګرشاسب رڼا لیدل کیږي.

په (۱۷۱) مخ کي لیکي، چي د سیستان تاریخ د کرکویه معبد یادوي چیري چي ګرشاسب هلته دېره و، هلته د مقدس اور بلېدل پیل سول، دوي عقیده کوله، چي ګرشاسب بابا عقل دلته پرېښی دی، هلته تل روښانه وي او د غه شعر ویل سوی، چي د هغه پارسي نقل داسي دی:

فرخت باد ارش حنیده گرشاسب هوش

ښه سوي دي، چي ګرشاسب هوښیاري پرېښې ده، کله چي اسلام سیستان ته راورسېد، تر ډېره پوري دغه اور بل و مسلمانانو هغه منع نه کړ.

په (۱۷۲) مخ کي لیکي، د ګرشاسب بابا له معبد سره هلته مطلوب دا و، چي ګرشاسب بابا تلپاتی و او اور مړ، اور بل، تود نغری، سوړ نغری بېرته وربوري ور، په پښتو کي یو مطلب لري، چي د پښتانه اوربل، څراغ روښانه نغری سوړ او ور پرانیستی وي.

ګرشاسب بابا په ختیځ، لوېدیځ، شمال او جنوب کي نومیالی بریالی و، تر اوسه یې نوم تازه دی، حال دا چي دده د ژوند زمانه لږ تر لږه اووه زره کاله د مخه اټکل کیږي.

د اسدي ګرشاسبنامه (۱۰۶۶ ز) کي ليکلی، چي اوس نهه سوه اته څلوېښت کاله کېږي، چي غرغښت بابا د ګرشاسب په نامه بلل کېده، (غر) په (ګر) چټک بدلېږي او په يوه مهال د لهجو له مخي دواړه ويل کېږي.

استاد کهزاد غرغښت او زردښت نږدې يا خپلوان بولي، ګرشاسب په اويستا کي ګرشاسپه او مها بهارتا کي ګرساسوه ليکل سوی، ډارمستر فرانسوي پوه ګرشاسب د کابل، زابل، سيستان راتلل بولي.

د ګرديزي تاريخ دده په برخه کي ليکلي: ګرشاسپ د سام نيکه او رستم يې هم لمسی و، ګرشاسب زابلستان ونيو او تر هندوستان پوري مځکي يې خپلي کړې.

په (۳۵۶) مخ کي ليکي، له نېکه مرغه زر کاله دمخه حکيم يونصر توسی، چي په اسدي توسي پېژندل سوی، ګرشاسبنامه لکلې ده، کوم پهلوانان چي په دغه شاهنامه کي يادېږي، د کابل، زابل او سيستان دی او سيستان په اصل کي ساکستان دی، چي د ساکو سيمه ده او ځلانده تاريخ لري.

په هر حال د پورتينو توضيحاتو څخه مو مرام، دا و، چي د هېرمند سره د ګرشاسب بابا اړيکه وڅېړو، لکه څنګه چي مو مخکي يادونه وکړه، چي د زرنج ښار ګرشاسب بابا جوړ کړ او داسي يې وويل، چي څلور زره کاله وروسته به د اسلام دين راځي، ښه نو اوس که موږ (۴۰۰۰) څلور زره کاله له (۱۴۳۵) کالو سره جمع کړو، چي دا د اسلام د راتګ تاريخ دی، نو موږ ته به (۵۴۳۵) پنځه زره څلور سوه پنځه دېرش کاله په لاس راسي، يعنې له (۱۳۹۳) لمريز کال څخه که حساب وسي، نو پوره پنځه زره څلور سوه پنځه دېرش کاله پخوا د ګرشاسب

بابا لخوا د زرنج ښار آباد سوی، دلته موږ ته یو سوال په ذهن کي راګرځي، چي په هغه وخت، کي په دې وچ زرنج کي به او به چیري وې، چي دلته دوي ښار ودانا وه، نو په ځواب کي د هیتومنت (هلمند) لرغونی سیند دی، چي زرګونه کلونه کیږي، چي بهیږي، د هېرمند سیند یادونه مو، ځکه دلته وکړه، تر څو دا څرګنده کړو، چي ګرشاسب بابا په خپل وخت کي، له دې سیند څخه نهایي ګټه اخیستې او پر سیند یې ښارونه ودان کړي.

مخکي د ګردیزي تاریخ یادونه مو هم وکړه، چي دا سي یې ویلي وه، چي ګرشاسب د سام نیکه او رستم یې هم لمسی و، ګرشاسب زابلستان ونیو او تر هندوستان پوري مځکي یې خپلي کړې.

ښه نو چي ګرشاسب بابا د سام نیکه سو، نو د غوریانو (=سوریانو - زوریانو) خو هم هر شاه د خپل د نوم سره سام لیکه لکه (سلطان شهاب الدین سام سوري او سلطان علاوالدین سام سوري)، دا نومونه موږ ته د لرغونو تېرونو اړیکه راښیي، لکه چي استاد فرهاد د درو تمدونونو یادونه کي، د سور (=زور) سوري (=زوري) او د زون (=زور) یادونه هم کړې، نو که (زور، زون، سون، سور، سوري، سروان، سوروان، ساروان) نومونو ته وکتل سي، ددې څخه دا سي څرګندیږي، چي د هلمند هغه لرغوني سیمي تر او سه په دغو نومونو یادیږي او همدا رنګه د هرات په شاوخوا کي سوریانو ته زوریان هم ویل کیږي.

ښه چي ګرشاسب د سام نیکه و او غوریانو د خپلو نومونو سره سام لیکی او یادوی، نو ددې څخه دا سي څرګندیږي، چي غوریان

(سوريان) د ګرشاسب بابا د اولادې څخه دي او هغوي پښتانه دي او ددغه هېرمند نوميالي بچيان دي.

استاد فرهاد په بل ځای کي یادوي، چي ګرشاسب بابا د آريانا پهلوانو، دې خبري ته که وګورو نو ربښتيا هم همداسي ده، ځکه موږ ته ځرګند او ښکاره تاريخونه پراته دي، چي د سور، سام او زور اولاده پهلوانان تېر سوي دي، لکه چي حبيبي صاحب يې يادونه کوي، چي سور (Sur) د پهلوان (Hero) په معنی ده او په اویستا کي (سوره – Sura) د قوي او غښتلي مجازي مفهوم درلود[1]، همداسي که د امير کروړ د پلار نوم ته وګورو (امير پولاد) دی، چي په پښتو کي اوس هم کلک او سخت شي ته موږ پولاد او په پارسو کي (فولاد) ویل کیږي، همدارنګه د امير کروړ نوم ته که وګورو نو له ورايه ځرګنديږي، چي (کروړ) په معنی د غښتلي پهلوان، سخت، ټينګ او پولاد دی.

حبيبي صاحب په بل ځای کي ليکي: چي امير کروړ ډېر غښتلی او پهلوانو، په یوه تن له سلو تنو جنګاورو سره جنګېده، ځکه يې نو کروړ باله، چي معنی يې د کلک او سخت دی.

همدارنګه ما (ژمن) له ډېرو پخوانيو او سپين ږيرو خلکو څخه مي اورېدلي، چي غوريان پهلوانان وه، همدارنګه زه له یو ځوان سره مخ سوم، چي په اصل کي له غور، خو اوس په هلمند کي اوسېده، نو موږي ما ته وويل، چي زموږ نيکه دومره پهلوانو، چي يوائي يې یوه غټه ډبره (تيږه) زموږ د کلي (غور کي) د ويالې تر څنګ ايښې وه او داسي يې ويلي وه، چي زما لمسيان او کړوسيان چي دا ځای ويني،

۱.امير کروړ او دده کورنی، ۳ مخ

نو زما د طاقت او پهلوانۍ درک به دوي ته ور معلوم سي، نو موړي ځوان داسي وويل چي اوس مهال که لس تنه ځوانان هم سره راټول سي او وغواړي چي نو موړي ډبره (تيږه) له ځايه بې ځايه کړي، نو له امکانه وتلی کار دی.

ددې ټولو خبرو څخه موږ ته څرګنده او ښکاره سوه، چي هیتومنت (هلمند) څومره لرغوني او څومره غښتلي پهلوانان پاللي، چي اووه زره کاله وروسته يې هم نومونه په نړۍ کي په ټولو تاريخونو کي سته، لکه مخکي چي مو يادونه وکړه، چي ګرشاسب د سام نيکه او رستم يې هم لمسی و، ښه نو دلته د رستم يادونه ضروري بولم، هغه دا چي د ګرشاسب بابا د ښار يادونه مو وکړه، چي په زرنج (لرغوني زرنګ) کي يې ودان کړ او همدارنګه د سام (سور، غور، زور، زوري او سوري) پر نومونو مو بحث وکړ، مګريو نوم چي پاته دی، هغه د رستم دی، لکه مخکي چي مو يادونه وکړه، چي رستم د ګرشاسب بابا لمسی و، نو دلته خو يو سوال زموږ په ذهن کي راولاړيږي، چي د ګرشاسب بابا په اولاده کي د رستم نوم چي راغلی دا خو هغه رستم پهلوان دی، چي استاد رشاد بابا يې داسي يادونه کوي: (رخج او زمينداور د سيستان ښارونه دي، دا هيواد د رستم پهلوان دی، چي کيکاوس د دغي سيمي پاچاهي ورکړې وه، قرنين چي د هلمند په ناوه کي واقع دی، په دغه ښار کي د رستم د آس اخور سته.)[1]

ښه چي دا سيمه د رستم پهلوان ده او نوموړي دلته پاچاهي کړې ده، نيکه (ګرشاسب - غرغښت) يې د زرنج ښار ودان کړ، نو دا هم له

۱.علامه اکاډمېسن پوهاند عبدالشکور رشاد، د کندهار يادابښتونه، ۴۳ مخ

امکانه لیري، خبره نه ده، چي په (هېرمند) کي نوموړي پهلوانیو ستر د اوبو بند جوړ کړی او وروسته یې خپل نوم ورکړی یا د نوموړي په نوم یاد سوی، چي تر اوسه یې نښې او نښاني له ورایه معلومي دي.

اوس تاسو لوستونکي خپله فکر وکړئ، چي له دومره تاریخي قدامت سره – سره، له دومره مېړنو سره – سره، له دومره پهلوانانو سره – سره، له دومره لرغونتیا سره – سره، له دومره اوږده تاریخي مدنیت سره – سره، بیا هم هیتومنت (هلمند) داسي په وینو سور، د بمونو پر بمبارد او د سرونو پکښې کلاوي جوړیږي، زه ستاسو څخه پوښته کوم، چي دا ولي؟؟؟، راسئ چي سره کښېنو، راسئ چي سره جرګه سو، راسئ چي آخیر ددې ناورین عوامل وڅېړو او ددې ناورین حل یوائې په ځوانانو کیږي، ځکه چي زموږ پلرونو او نیکونو چي څومره یې تر وسه کېدل، هغومره یې زموږ سره وکړل، اوس نو زموږ وار دی، اوس نو دا په وینو لړلی هلمند موږ ته سترګي نیولي، اوس نو دا د پهلوانانو وطن موږ ته په تمه دی، اوس نو هلمند دا فکر کوي، چي زما اولادونه به مي وژغوري، پر وطن سور اور بل دی، بچیان پکښې قتلیږي، زه (ژمن) په سلو کي سل سلنه په دې پوهیږم، چي هلمند زموږ پر دغه حالت ژړیږي، چي ولي مي اولادونه دومره غافل پاته دي، ولي مي اولادونه بیده دي، ولي زه داسي سوی یم، ولي مي له وجوده غوښې پرې کیږي او ولي مي د زړه رګ (هېرمند) د بل په سیمي کي بهیږي.

وایي کله چي د نوح (ع) بېړۍ ډوبه سوه، څه خلک چي ژوندي پاته سول، د دوي لومړی کار دا و، چي په خپلو کي کښېناستل او په دې یې

خبري وکړي، چي کښتی ولي ډوبه سوه؟ او ولي موږ خپل تګ ټکي ته ونه رسېدو؟

زموږ د افغانانو بېړۍ سل واره ډوبه سوې او موږ يو واري سره کښې نه ناستلو او په دې خبره مو بحث او فکر ونکړ، چي موږ ولي په داسي ستونزو اخته يو؟

اوس لا وختي دی، اوس لا سر وخت دی، اوس لا وخت لرو، راځئ چي سره يو سو او د اصلاح وکړو، چي د خپلو نيکونو په څېر ځان چمتو کوو، هغه وخت چي د توري وخت و، نيکونو او پلرونو مو د توري ماهران وه، اوس چي د قلم وخت دی، راسئ چي د قلم مېړني له ځانه جوړ کړو، راسئ چي د قلم توريالي له ځانه جوړ کړو او راسئ چي د يو الله (ج) په نامه سره اتحاد وکړو، چي دا خوار او ناتوان هيواد مو له بدبختيو څخه وژغورو.

د توږلي ډبري دوره او د هلمند سيمه

(سراوريل ستمن) آروپايي ختيځپوهاند چي کله د هلمند حوزې موقعيت کتلی نو وايي، پسله هغه چي د غارونو ژوند د هوا د مساعدت په لحاظ د پراخو ورشوګانو په ژوند واوښت، نو د هلمند حوزه يوه له هغو منطقو څخه وه، چي خلکو يې د توږلي ډبري (کلکولي تيک[1]) په دوره شروع وکړه.

۱.د کلکولي تيک د دورې ژوندون له هغي ورځي پيل کيږي چي بشر د لوړو ځايونو او غرونو څخه د لويو سيندونو او رودخانو حوزوې ته راکښته سوي دي، هغه وخت چي له ښکار کولو څخه کرهڼه او مالداري ډېر رواج موندلی او ښکار کم سوی و، بشر د مځکو سره ډېره علاقه پيدا کړه او په پايله کي د لوی رودخانو په حاصلناکو او اوارو ناوو کي کلي او حتی ښارونه پيدا سول، آريانا

نو موږی ټینګ باور لري چي د دې ځای مساعد موقعیت د اباسیند (اندوس) او آمو (اکسوس) تر منځ د کلتوري اړیکي د خپرېدو یوه منځنۍ کړۍ تشکیل کړېده.[1]

احمد علي کهزاد په خپل اثر (د افغانستان پخوانی تاریخ کي) داسي لیکي:-(د سندهـ د ناوې او بلوچستان او د اکسوس د شمالي منطقو او د خزر او پارس د خلیج تر منځ مځکو او ځه لږ وړاندي په بین النهرین کي تر سوزنیان او عیلام پوري د کلکولي تیک د دورې مدنیت د هلمند د ناوې او د سیستان د هامون د حوزې سره اړه او ارتباط لري).

سراورل استین دغه ډول نظریه ښکاره کوي، چي د هیرمند او سیستان حوزې د کلکولي تیک د مدنیت ټولي دورې لیدلي او تیري کړي دي، د سیستان موقعیت او هغه رول چي پدې باره کي یې لوبولی دی، مخصوصاً د یو انګلیسي مدقق توجه ځانته را اړولې او لیکي، چي په لوېدیځ کي د (سوز) او په شمال کي د (اتو) او بلوچستان او د اندوس د کښتنۍ حوزې تر منځ د جنوب ختیځ خواته د سیستان

(افغانستان) د خپلي خاوري د طبیعي جوړښت او ساختمان په لحاظ هم لوړي او جګ جګ ځایونه لري چي د آریانا پخوانیو اوسېدونکو د ښکار د دورې په دغو ځایونو کي تېر کړي دي او هم د لویو او مساعدو رودخانو په ناوو کي لکه د هیواد په ختیځه غاړه (اندوس)، په شمالي خوا (اکسوس) او د لوېدیځي برخي په منځ (هیتومنت- هیرمند - هلمند) کي چي د سیستان هامون ته رسیږي، تر اوسه پوري د هغو پلټنو او کشفیاتو له مخي چي سوي دي، د کلکولي تیک د زماني د مدنیت (۴ - ۵) زره ق م کلونو کي او د هغو څخه نږدې په لومړي یو زر ق م کال کي د نیل، دجلې، فرات، اکسوس، هلمند (هیتومنت) او د نورو رودخانو په ناوو کي پیدا سوي دي.

۱.کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۳۵ مخ

موقعیت ډېر مهم دی او دغه ټول ځایونه د یو (قبل التاریخ) مدنیت څخه مستفید وه.

سراورل استېن د دغه مدنیت د نښانو د مشابهت په باب هم ځیر سوی او وایي، چي معلومه نه ده، چي د مدنیت د نښانو نږدې والی او قرابت د مهاجرت له کبله پیدا سوی دی او که د فتوحاتو او دوستانه روابطو او د تګ راتګ له مخي حاصل سوی دی.

کوم شی چي واضع او ښکاره دی، هغه د مدنیت عمومیت دی او د سند هـ له حوزي (موهنجو دیرو)، د پنجاب له جنوب (هرپه) او د بلوچستان له (تال) څخه داسي آثار په لاس راغلي دي، چي د مختلفو خواو له مخي له یوې خوا څخه د بین النهرین د سومریانو څخه پخوا مدنیت او د سوز د لومړي او دوهم مدنیتو سره او له بلي خوا د خزر د بحیرې څخه هغې خواته د (اکسوس شمال) د مدنیت سره ډېر ورته والی لري، هر کله چي سیستان د دغو ټولو ذکر سوو ځایو په منځ کي یوه طبیعي لاره وه، نو دا له امکان څخه لیري نه ده، چي خامخا په یو ډول دي د دغو ځایو په ارتباط کي برخه ولري.

که چیري نقشه وکتل سي، نو د هیرمند دلتا د (اتو) او (موهنجو دیرو) څخه تقریباً پنځه سوه میله لري پرته ده، د سیستان د کلکولي تیک د دورې د قبل التاریخ د خاورینو لوښو او هغو لوښو تر منځ چي امریکایي هیئت (پومپلي) له (اتو) څخه پیدا کړي، ډېر شباهت او ورته والی موجود دی، لکه چي دغه نظریه د (مستر اندروس) له خوا هم تصدیق سوې ده.

بل ځای کې کهزاد صاحب بیا لیکي، چې سیستان او هیرمند حوزې[1] د خپل جغرافیایي مناسب موقعیت له کبله په قبل التاریخ زمانو کې ددې لویې ساحې د کلکولي تیک د مدنیت مختلفو اړخونو په خپرولو کې مهم رول لوبولی دی، لاجورد او په هغو ځایونو کې د لاجوردو خپرېدل په ډېر واضح صورت ښکاره کوي، چې (شپږ زره) کاله پخوا حتی د آریانا په هغو ځایو کې چې تګ راتګ پکښې ډېر سخت و او په ډېرو غرنیو برخو کې چې د بدخشان څخه عبارت دی، د تګ او راتګ او د تجارت لارې هم موجودې وې او دغه طبیعي لاره له یوې خوا د باختر پراخې جلګې ته او د آریانا د لوېدیځو برخو د رود خانو مدنیت پالونکو او سمسورو حوزو مخصوصاً د هیرمند (هلمند) او سیستان حوزې ته ورغلې ده او له دغه ځای څخه د زیاترو احتمالونو له مخې د سپین سیند (دریای سفید) سواحلو او د نیل ناوې ته رسېدله.

د هغو کشفیاتو له مخې چې په پارس کې (کاشان) ته نږدې د (سیاه لک) په غونډۍ کې سوي دي، آریائیان د (۱۰۰۰) قبل المیلاد په شاوخوا کې د لوط د صحرا څخه هغې خوا مځکو کې را پیدا سوي او دوي هغه مهاجرین دي، چې د (۱۹۰۰ – ۲۰۰۰) قبل المیلاد په شاوخوا کې له باختر څخه د هیرمند (هلمند)، سیستان او د هریرود د درې له لارو څخه هغې خوا ته تللي دي.[2]

۱.سرجان مارشال د موهنجو دیرو او د سندهد ناوې د مدنیت د لومړي جلد په مقدمه کې وایي، چې: بشر د نیل، فرات، کارون او د هلمند او اندوس په حوزو کې یو ډول او په یو شکل خپل مدنیت خپور کړی دی.
۲.احمد علي کهزاد، د افغانستان پخوانی تاریخ، لومړی ټوک، ۲۷ مخ

د پښتواني کلتور منځنۍ کړۍ:

وروسته له هغه چي اروپايي لرغون پېژندونکو د منځني ختيځ او مصر په هکله د لرغونو مدنيتونو څېړني تر ډېره ځايه بشپړي کړې، نو يو شمېر ختيځ پوهانو د هغو مدنيتونو هغه ارتباطي کړۍ پسې موضوع کړه، چي هغه مدنيتونه يې د آريايي مدنيتو سره تړلي وه، د اباسيند د (آمو) او هلمند حوزې هغه سيمي دي، چي په تحريري او شفاهي اسنادو کي يې د مدنيت ذکر سوی و.

له بلي خوا په څرګنده ډول د منځني ختيځ په کشف سوو آثارو کي ډېر داسي شيان پيدا سوي وه، چي د آريايي مدنيتونو د اړيکي شاهدي يې ورکوله.

مخکي تردې چي د هلمند په حوزه کي کيندني (حفريات) وسي، يو اروپايي ارکيالوجست (سرجان هرشل) د موهنجو ډېرو (د سيند حوزه) او هړپا (بلوچستان) کي ځيني حفريات کړي وه.

په (۱۹۳۷ز) کال کي چي فرانسوي لرغون پېژندونکی (موسيو هاکن) د افغاني سيستان په (سرخ داغ) کي کيندني وکړې، نو کشف سوي آثارېې له يوې خوا د اباسيند د حوزې د آريايي مدنيت او منځني ختيځ د مدنيتونو تر منځ ارتباط پيدا کړ او له بلي خوا د اباسيند، آمو او هلمند تر منځ د کلتوري ارتباط يوه کړۍ تثبيته سوه.[1]

۱.کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۳۶ مخ

د آريائيانو هجرت هلمند او اراكوسيا (اراكوزيا) ته:

د آريائيانو هجرت له بلخ څخه د (۱۹۰۰او ۲۰۰۰ ق م) په شاوخوا کې تخمين سوی دی، په دې وخت کې د (پکتا) ټبر درې برخې سوه، يوه برخه يې له نورو ټبرونو سره د هندوکش و جنوبي سيمي ته راغله او د آريانا په جنوب ختيځ ورشو کې مېشت سوه او دا ځای يې د (پکتيا) په نامه سره ونوماوه، چې پسله څو عمره څخه يې د ځای د تنګوالي په نسبت سره يوه لويه ډله کرار کرار کوچېدله، څو په پای کې د اراکوزيا په پراخه سيمه کې و هري خواته تيت و پرک سوه، هغه بله برخه يې په بلخ کې پاته سوه، چې ويدي اويستايي مدنيت يې هلته تېر کړ، په درېيمه مخکې له زېږديز (قبل المېلاد) پېړۍ کې يې يوه مشر (اوساس) نومي د لوېديځ وخواته وخوځېد او د شام د يونانيانو برعليه يې د خپلواکي اعلان وکړ، وايي وروسته له څه وخت څخه د باختر اوسېدونکو (پارتيانو) د ځای د تنګېدو او د نفوس د ډېرښت په نسبت سره هم د هري رود د پوري خوا سيمو ته د کوچېدلو بنا کښېښووله، ګنداريان هم د پکتيانانو په څېر سره پخپلو اصلي ټاټوبي کې مسکون سوه، د سيستان او ارغنداب د سيند دواړي غاړي يې ونيولې.

ښاغلی احمد علی کهزاد ليکي:ـ د ګندارا اوسېدونکي لومړی د کابل و ورشو او بيا د ارغنداب و ورشو ته راکوچېدلي دي، نو که د کندهار د نامه نسبت و دې قوم ته وسي، يو څه اړخ لګوي، او بل په پنځم او شپږم عيسوی پېړۍ کې چې د کوشانيانو د ورود په اثر کې مسکون وه، پر ګنداريانو ځای تنګ سو، نو مجبوره سوه په هجرت يې

پیل وکړ او د فود د اوبو کاسه یې چې د د بودیزم له یادګارو څخه وه، له لوړ اندوس څخه د ارغنداو وادي ته نقل کړه.

ستاګیدي چې د آریائیانو یوه بله طایفه وه او هیرودت یې په ګندهارانو پوري مربوط ګڼي وایي، دې طایفې ځکه چې د اراکوزیا له زړو او لرغونو اوسېدونکو سره نږدې اړیکې درلودې، نو په تدریجي مهاجرت سره یې ځانونه د هلمند (هېرمند) او ارغنداب رودخانو ته راورسوله او د اراکوزیا په پراخه سیمه کې مېشت سوه.

د بریسایا قبیله هم د آریائیانو له مهاجرو قبیلو څخه وه، چې د ځینو مؤرخینو په عقیده سره د (اتومنتان = هلمند) او ارغنداب په ناوو کې مېشت سوه، چې اوس د برېښو په نامه سره یادیږي، داسي هم ویل کیږي په هغه وخت کې چې د آریائیانو نوري قبیلې د اکسوس له حوزې څخه په ټوله آریانا کې منتشرېدلې، نو دې قوم د (هیتومنت – هلمند) او (هروویتي) وادیاني د زرغونوالي او سرسبزی په لحاظ سره خوښي کړې او هلته یې په کښت و کر پیل وکړ، دا نه ده معلومه چې د آریایي قومو تر راتګ دمخه په اراکوزیا کې کوم قومونه اوسېدله؟ دا چې په ځینو ځایو کې دې ته اشاره سوې ده، چې مهاجرو اریائیانو د اراکوزیا له خلکو سره نږدې مروادهدرلوده، نو بیا دا پوښتنه پیدا کیږي، چې آیا د هغه وخت مرواده کوونکي او مناسبات پالونکي آریائیان وه او که نور څوک؟

د هند معتبره تاریخونه لیکي، چې بهارته قوم د ارغنداب د حوزې له لاري څخه پنجاب ته تللی دی او ددې قوم یو پاچا چې (دیواداسا) نومېده له اراکوزیا والو سره جګړې کړې دي، نو ځکه د ویدي سرودو په استناد سره دا هم ویلای سو، چې د آریائیانو خپل منځي جګړې د

هراویتي په حوزه کي پیښ سوي او لویه جګړه یې د لسو پاچاهانو د جګړې په نامه سره یاده سوې ده، له دې څخه دا هم څرګنده سوه، چي د بهارته قوم یوه لویه برخه دلته پاته سوې ده.[1]

همدا رنګه ساک (سکزي، ساکزي، ساکي) لرغوني قوم دی، چي د ساک ټبر د آمو ها غاړي ته د پامیر په شاوخوا کي د هومه راوړونکیو یا د ګړندیو ساکانو په نومو د هغه پاچاهانو تر اداري لاندي او سېدل او د پارت (خراسان) له لاري د (زرنګه – درنګیانه – زرنج) مځکي ته را تېر سو، خپل نوم یې ساکستان ته ورکړی و او هم یې د هندوکش په شمالي سیمو او باختر کي ژوند کاوه، چي بیا له دې ځایه لوېدیځ او ختیځ خواو ته ولاړل او د دوي پېښي د آریانا د تاریخ برخه ګڼل کیږي.

(موسیو هاکن) په خپل کتاب کي چي (په افغانستان کي د فرانسې د لس کلنو کیندنو پایله) نومیږي وایي:.دښت مشتي ساکان تر ډلیز مهاجرت له مخه په باختر کي یونانیانو ته راتلل او د سرتیرو په ډول نوکران کېدل، د دوي ځیني مشران لوړو ملکي او عسکري رتبو ته رسېدلي وه، چي د هغوي له جملې څخه هرایوس (Heraius) د یونانو باختري د وروستیو پاچاهانو په تقلید سکه وهلې او دا سکه یې (هاکن) په تاشقرغان کي موندلې وه، دا ټبرونه له باختر څخه د هریرود ناوې او له هغه ځایه د هلمند او ارغنداب ناوو ته را شوه سول او د پاچاهۍ په جوړولو یې لاس پوري کړ، چي د دوي د هیواد وېش ختیځ پلو ته د بولان شاوخوا ته د سندهتر ناوې پوري هم رسېدلی و او هغه یې (کي پن. Ki Pin) بللی دی.

---

[1] عبدالقدوس نجیب، اراکوزیا (کندهار)، ۳۹ مخ

د ساکه له دې ټبرونو څخه چې د ارغنداب او کښته سندهـ په ناوو کې اوسېدل، یوه سړي چې (مایوس–Mayos) نومېده، د (۷۲ ق م) په شاوخوا کې د (بازیلیو زبازیلیون میګا لیوس مایوس) په عنوان یعنې (لوی شهنشاه مایوس) سکه وهلې ده او د خپل هېواد وېش یې تر ټکسیلا پورې رسولی دی، چې یوه ډبرلیک یې په ټکسیلا کې پر مشني غاب کشف سوی، چې نېټه یې (۷۸ ق م) ده.

تر مایوس وروسته دده له پاته کسانو څخه دوه نور هم د سکو له مخې پېژندل سوي، چې یو یې (ازیس – Azes) د (۵۰ ق م) په شاوخوا کې او بل (ازیلیسیس – Azelises) دی.

دوې پر یوه پېر (عصر) اوسېدل او د دواړو پر سکو باندې په یوناني خط (لوی شهنشاه) لیکل سوی دی، داسې سکې هم لیدل سوي، چې د دواړو پاچاهانو نومونه یو په یوناني خط او بل په خروشتي لیکل سوي دي.

هغه وخت چې دغې ګرځندوي کوچي ټبر د آمو د بهېدو جنوب ته د باختر په سیمو کې له پکهت – پښت او پښتنو سره ګډ سو، نو د ساکه نوم یې پر دغو پښتنو کښېښود، چې په زابل او کابل کې د پښتنو د سهاک قبیله او په هلمند کې ساکزي (سکزی) تر اوسه ددغه نامه ریښه لري، د دوې نورې قبیلې په خراسان کې د هریرود له ناوې څخه د خزر بحیرې تر کڅو پورې د پارت په نامه مېشته سوي او مځکه یې هم د دوې په نامه یاده سوه، څنګه چې له خپل اصلي ټاټوبي (باختر) څخه د هریرود ناوې ته تر دامغان (د خراسان یوه برخه) پورې تللي وې، نو د ژوستن په وینا د پارت په نامه مشهورې سوې، چې پارت په

سکايې (ساکي) ژبه تبعيد سوي ته وايي او دوي هم له باختره هجرت کړی و.

(سر او لف کرو) انګرېز افغان پېژندونکی د هلمند د ساکو د حکمرانانو په نومو کي له پښتو سره ډېر ورته والی مونډلی او ليکي چي د ساکي حکمرانانو دا نومونه پښتو ته نږدې دي: سپاله که دمه (سپاله = سپاه)+(ګه - د تجليلي تصغير نښه)+(دمه=جلال - برم) چي ټوله جمله د (مجلل سپاهي) په معنی ده.

بل نوم (سپاله هوره) دی: (سپاله=سپا+هوره=اور يا هور) د اور سپاهي يا لمر سپاهي او يا د رڼا سپاهي په معنی ده.

همدارنګه د (چستنه) نوم همدا د پښتو (څښتن) د مالک او خاوند په معنی دی.

که مور (پارت-پارتهوه) د ژوستن په وينا (تبعيد سوی) او (مهجور) وبولو، نو په پښتو کي يې اوسنی شکل (پردی) يعني (بېګانه او مهاجر) دی، يا به د پښتو (پرته) وي، (د درېيم توري په زور کي) چي دغه هم د ليري معنی لري، لکه چي وايي: له مخه مي پرته سه، يعنې له مخه مي ليري سه، يا پلانی پرتي وايي، يعنې له عقله ليري خبري کوي.

داسي ښکاري چي سيستان ته د ساکه تېرونو لومړني مهاجرتونه ترديې وختو ډېر پخوا پېښ سوي دي، د (موسيو فوشه) په وينا لوی کوروش (۴۵۰ ق م) د سيستان د نيولو پر وخت دا (ساکان) د دوي د ښو خدمتونو له امله (ښه کړوني - نيکو کردار) چي په يوناني کي (ايو يرګت - Evergetes) بلل، همدا خلک د (۳۳۰ ق م) په

شاواخوا کې پر همدې مځکه (هلمند او سیستان) اوسېدل، چې سکندر هم دوی نازولي وه، او ښه نرمه رویه یې وروسره درلوده.[1]

کاندین اکاډمیسن محمد ابراهیم عطایي په خپل اثر (هلمند د کلتور په ساحه کې) داسې لیکي:ـ د سکندر تر توپان وروسته چې د هغه امپراطوري ټوټې ټوټې سوه، نو د آریانا خلک پدې بریالي سوه، چې ځانونه خپلواک کړي هغه و، چې د (یونان او باختري) کورنۍ په وجود راغله، د باختري حکومت سره د نورو سیمو په اړخ کې د هلمند خلکو هم د یووالي (اتحاد) فیصله ومنله، سره له دې چې یو ډېر شمېر صحرا ګرځېدونکي بدویان (ساکان) په هجرت دلته (هلمند ته) راغله، خو ددې ځای اصلي خلکو دې ته ترجیع ورکړه چې د سکندر ځایناستو تر سلطې د صحرایي خلکو سره سازش ښه دی، ساکان او ددې ځای اوسېدونکي آریایي قبایل (پارتیان) سره ګډ سول، د دوی څخه د (پهلویانو) په نامه یوه قبیله منځته راغله، د یونان او باختري کورنۍ د ضعف سره د هلمند قبایل په قوت کې وه، نو دا و چې د (پهلوا) کورنۍ ځانته جلا سلطنت جوړ (تأسیس) کړ او مرکزیت یې د ارغنداب د سیند حوزې (اراکوزیا، اراکوسیا) ته نقل کړ، ددې کورنۍ لوی پاچا (کندوفارنس) د (۹۱-۴۱ ق م) د اراکوزیا (کندهار) یوې خواته تر پنجاب پوري او بلې خواته د هلمند تر وروستي مصب پوري ټوله ملکونه اداره کول.[2]

لوی استاد قدرت الله حداد فرهاد داسې لیکي:.ساکان دومره لوی قوم دی، چې شپږ اووه زره کاله دمخه ټول ذکر په تاریخونو کې د دوی

۱.پوهاند عبدالحی حبیبي، د افغانستان لنډ تاریخ، ۶۳ مخ
۲.کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۴۱ مخ

دی، پـه پارسي او عربي کتـابونو کـې سکایي او سکزي راغلـي، پـه تـاریخي اتلسـونو کـې سـاک او سـاکاز (Sakas) لیکـل سـوي دي، لـومړی دوي پـه مرکزي آسیا کې وه، بیا دوي لـه شمالي افغانسـتان څخه د افغانستان جنوب[1] ته تللي او هلته یې لوی دولت جوړ کړی، چې بیا شمالي هند او ورسته د هند جنوب ته تللي دي .[2]

اویستایي مدنیت او هلمند:

د افغانسـتان د اریـایي خلکـو دوهـم مـدنیت پـه بخـدي (بلـخ)، د هندوکش په شمالي او سویلي سیمو او د هلمند په لرغونې سیمه کې و، چې د (۱۲۰۰ م ز) په شاوخوا کې پیل سوی او له هغه پېر څخه یو کتاب د اویستا په نامه پاته دی چې پنځه بابه لري.

د اویسـتا لـه کتابـه څرګنـدیږي، چې آریـایي خلـک د کوچیتـوب، مالداری او کډه پر شا ژوندانه مدنیت ته رسېدلي او په کلیو او ښارو کې مېشت سوي دي، د اقتصادي او ټولنیز ژوند په پوړیو کې یې یو نوی پېر پیل کړی دی.

په دې پېر کې لومړی ځل په بلخ کې پاچاهي رامنځته سوه او د "یمه" (جم) په نامه یو پاچا د بلخ ښار ودان کړ او هم په دغو خلکو کې یو ټاکلی ائین د (مزد سینه = مزد یسنا) (یعنې د خدای ستاینه)، پـه نامـه رامنځتـه کـړ، چې مدني او روحي قوانین او هدایتونه یې لرل، مؤسس یې (زره نوشتر = زردشت) و.

۱.یعنې هیتومنت (هلمند) ته راغلي دي
۲.قدرت الله حداد فرهاد، د افغان ملي تاریخ، ۱۰۸مخ

د زریر زوی (بستوئیري - Bastawairi) د بُست ښار و دان کړ، هلته يې ډېر ژر خيراتونه وکړل او هم يې د سلطنت مخالفان، چي هلته وه، له منځه يوو ړل.

تر اسفنديار ورسته له دې کورنۍ څخه د ځينو نورو پاچاهانو نومونه اخيستل سوي دي، لکه (و هومن سپيند اتان)، (بهمن اسفندياري او لورېې (همای) او (د اراب) د هما زوی، دا پاچاهان د سيستان او هلمند په وادۍ کي داستانونه لري.[1]

د اويستا مذهب د هلمند د خلکو يوائينی مذهب و، چي د عربو تر راتګ پوري يې د هغه پيروی کوله، د سيستان د تاريخ ليکوونکی وايي، چي د زرنج د ښار د (کرکويي) دراوزې په يوه اور عبادت ځای (آتشکده) کي تر هغه وخته رڼا وه، چي کله عربو اسلام راوړ او بيا ددې ځای خلکو جزيه قبوله کړه، نو عربو هم تر يو وخته پوري د دوي په آئين کار ونه درلود.

سکندر مقدوني (يونانی) په هلمند کي:

هغه وخت چي مقدوني سکندر د يونان څخه د پارس پر ضد جهانګيرۍ ته راووت، نو د پارس د هخامنشي دولت سلطه په آريانا کي پر ځينو برخو چي د هلمند سيمه پکښې شامله وه خپره سوه.

سکندر چي د برېښنا په څېر په منځني ختيځ کي د پارس متصرفات يو په بل پسې لاندي کړه، نو د هخامنشي دولت پايي ورېږدېدلې څو

۱.د افغانستان لنډ تاريخ، ۱۳ مخ

سکندر پر پارس هم غلبه وکړه او د پارس پلاز (پرسي پولیس) یې اشغال کړ.

پارس ټواک (درېیم داریوش) چې د سکندر په جګړه کې مات سو، نو د آریانا خواته راننوت چې ددې ځای له خلکو څخه د سکندر پر ضد ګټنه وکړي، خو مشران چې له پخوا څخه د پارس د ټولواک لپاره په کمین کې ناست وه، نو د باختر ټولواک (بسوس) د هلمند او زرنګا (سیستان) مشر (باستانتاس) او د هري (هرات) مشر (ستي برزن) د یو متحد پکت په جوړولو دعوت کړل، هغو هم ومنله او پریکړه یې وکړه، چې لومړی به (داریوش) وژنو او بیا به د سکندر سره مقابله کوو.

د آریانا د اداري مشران په لومړي تصمیم کې بریالي سوه او د پارس ټولواک یې د (۳۳۰ ق م) په دوبي کې د (هیرکانتیا) پر مقام مړ کړ، خو د سکندر په مقابل مغلوب سول.

سکندر چې د داریوش تر مرګ وروسته ځان په لوی اقتدار کې ولید، نو د آریانا پر خوا را روان سو، د هري (=هرات) تر نیولو وروسته چې سکندر د هلمند خواته رارهي سو، نو په هرات کې چې دده د جنرالانو او عسکرو پر ضد ولسي خلکو قیام وکړ هغه یې ډېر مړه کړل، دا کودتا د هلمند، هرات او بلخ د مشرانو په ګډ تصمیم عملي سوه، خو سکندر چې بیرته ورو ګرځید او د هرات خلک یې مړه کړل، نو د آریانا د مشرانو له پروګرام څخه خبر سو او دا ځل یې پر هلمند په ډېر شدت حمله وکړه، کومه جګړه چې د سکندر او هلمند د خلکو تر منځ وسوه، سکندر هغې ډېر وارخطا کړ، د هلمند خلک ټوله

سپاره وه او په نېزو يې جګړه کوله، د دوي سپاهي ګرۍ سکندر ته ډېر خوند ورکړی و، نو ځکه يې هلمند د چټکو سپرو ملک وباله.

سکندر د هلمند تر نیولو وروسته مخ د باختر (بلخ) پر خوا ارکوزیا (کندهار) ته رهي سو او ددې ځای (هلمند) د آرامۍ لپاره يې يوه مجهزه قوه او خپل پاخه منصبداران پرې ښوول، د هغو د استوګنې لپاره يې کومه عسکري چوڼۍ ودانه کړه، پر هغې يې د (بروتتاري اسکندريې) نوم کېښېښود.

سکندر چې د هلمند څخه ووت ددې ځای دوو مشرانو د سکندر د څو قوماندانانو په ګډون د يوې کودتا پروګرام طرح کړ، خو مخکې تردې چې پلې سي، سکندر په خبر سو او هغه يې خنثی کړه، وايي چې سکندر په خورا قهر ددې کودتا جوړونکي چې په هغو کې دده نږدې ملګري يوناني جنرالان هم شامل وه، پخپل لاس ووژل.[1]

هلمند په ملک الطوايفي مرحله کي:

د کوشاني لويي پاچاهي د انحطاط په دور کي چي يفتليان او يا د عربو مؤرخينو په اصطلاح (هياطله) کورنۍ راپورته سوه، نو مرکزي حکومت د پارس د ساساني پاچاهي تر تهديد لاندي و، خو په (۴۲۵ ز) سنه کي د يفتليانو او ساسانيانو تر منځ جګړه وسوه، چي په هغه کي د پارس ټولواک د (لوت) پر دښت محاصره سو، بالاخره يې (قباد) نومی زوی د باج د تاديې تر وخته پوري په تضمين پرېښود.

۱.کانديد اکاډميسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۳۹ مخ

له دې وروسته ټول آریانا تر یو ملوک الطوایفي جریان لاندې راغله او د هلمند سیمه هم یوه داسې منطقه وه چې یو کوچني پاچا (خان) اداره کوله.

د آریانا دا کوچنۍ پاچهي د یفتلیانو بقایاوو (کابل شاهانو) په بهرني چارو کې اداره کوله.

سره له دې چې دلته ملوک الطوایفي جریان په ټولو مواردو کې تطبیق و، خو د ساساني کورنۍ وروستي پاچا (یزدګرد) د عربو څخه په تېښته دلته ځان راورساوه، چې په راتلونکو پاڼو کې به په مفصل پرې بحث وکړو.[1]

هلمند د اسلامي لیکوالانو په اند:

اسلامي مؤرخین د سیستان د آبادۍ او زرغون والي ډېري کیسې کوي، دوی وایي چې د هلمند پر سیند درې بندونه تړل سوي وه، چې د هغو په اثر به لویي ویالې سرو کالډکي بهېدې او ځمکي به په کرل کېدې، نوموړي درې بندونه د (اوبو، ریګو او مفسداتو) د بندونو په نامه نومېدل.

مؤرخین وایي، چې دد دې ځای خلک ډېر ماړه او زړه وروه، څنګه چې دا ځای ډېر آبات و، نو غښتلي قومونه چې به ورته راغله دلې به مېشت سول، دا تر هغه مهاله پوري چې څو به بل غښتلی قوم متوطن کېده، مؤرخین د سیستان د نومولو وجه تر ټولو د (ساک) قبیلې لېږد او دلته مېشته کېدل مهم ګڼي.

۱.همدا اثر، ۴۲ مخ

ساکان هغه آریایي قبایل وه، چي له مېلاد څخه تقریباً یوه نیمه پېړۍ تر مخه د آمو (=سیحون . جیحون) تر سیند را پوري وتل او د هندوکش په شمال کي یې د یونان باختري حکومت له منځه یووړ او کله چي د اشکانیانو سره مخامخ سول، نو د هغو سره یې په جګړه کي دوه پاچاهان مړه سول، څو د جنوب خواته د شاتګ (عقب نشینۍ) په ډول راغله او دلته په هلمند کي یې استوګنه غوره کړه، ساکانو د هلمند حوزه په ساکستان یاده کړه څو ورو ـ ورو له ساکستان څخه په سیستان واوښته.

دوهم څپرکی

د هلمند (هیتومنت) لرغوني کورنۍ

په اویستا کي ددې سیمي نوم هیتومنت راغلی دی، چي معنی یې (بندونو درلودونکی = یا پرتمین) ده، همدا ډول د بندهش په کتاب شلم فصل(۶، ۱۷، ۲۱او ۲۲) برخو کي ددې سیند یادونه سوې ده.
په ګرشاسپ نامه کي ددې سیند نوم داسي راغلی:

دومنـــــز تالـــــب هیرمنـــــد
بـــد آب خـــوش وبـــي تســـه؟ وکشـــمند

ابو القاسم فردوسي په څلورمه هجري پېړۍ کي وايي:

چـــو آمـــد بـــه نزدیکـــي هیرمنـــد
فرســـــتاده ای برګزیـــــد ارجمنـــــد

قطران تبریزي وایي:

از دست او شکوه برد (نیل) و(هیرمند)
وزتیـــغ او ســـتوده شـــود پیـــل واژدهـــا

استاد عنصري وايي:

بغــر تو شــد خــوب همچــو عقــد بــدر
هــوای بســت و لــب هیرمنــد و د شــلکان

د هلمند نوم د زردښت له کتاب (اویستا) څخه وروسته په شاو خوا ټولو تاريخي نسخو کي، لکه بندهش، دينکر، اياتکار زريران، ويدا، سنسکريټ، مینوی خرد، فردوسي په شاهنامه او داسي نور بې شمېره تاريخي متنونو کي يې د نامه څرک سته.

له درې زره پنځه سوه کاله راهیسي د کياني کورنۍ، اسپه کورنۍ، د زال او رستم کورنۍ، امورجیزیان کورنۍ، ساکانو کورنۍ، د شنسب بابا کورنۍ، د صفاريانو کورنۍ او حاجي جمال خان بابا کورنۍ ياد.

کياني کورنۍ:

هلمند د لرغوني تمدن ځانګو ده، هلمند د کيانيانو ټاټوبی او دوي په خپل وار د شاهنامي قهرمانان بلل سوي دي.

د زردښتي مذهبي رواياتو له مخي لکه اويستا او نورو پخوانيو او زړو نسخو لکه، دنيکر، بندهش، اياتکار زريران او نور پهلوي زاړه اثار بيا تر اسلامي دورې پوري لکه د فردوسي شاهنامه، بانو ګششپ نامه ګرشاسپ نامه او داسي نورو څخه څرګندېږي، چي د کيانيانو سلطنت تر کيخسرو وروسته مستقيماً په هلمند او سيستان پوري اړه پيدا کوي دا ښيرازه سيمه د هلمند سيند له برکته د کيانيانو اصلي ټاټوبی او هلمند د کيانيانو وطن بلل سوی او پېژندل سوی دی.

کیاني کیانیان یوه کورنۍ ده، چې د پاچهۍ لړۍ یې له بخدي پېشدادیانو (فراداتا) څخه وروسته پیل او بیا تر هلمند غاړو پوري راورسېدل، د اویستا د یادابښتونو له مخې چې ددې کورنۍ لومړنی ټولواک کواته (کیقباد) و، نوموړی د رستم پهلوان د پلار په غوښتنه د البرز په غره کې دپاچهۍ پر تخت کښیناست او پنځه لس کاله یې پاچهي وکړه، ددې کورنۍ د نورو پاچهانو نومونه دادي: کې اپیوه، کې ارتین، کې بیرشن، کې پښن، کوي اوسن یا کیکاوس، کوي سیاورشن یا سیاوش، هوسروا (کیخسرو) چې خپل دښمن افراسیاب توراني یې وواژه.

په هغه لومړی لاس تاریخي نسخو او کتابو کې چې مخکې یې یادونه وسوه، د کیاني کورنۍ د پېژندلو لپاره جلا څپرکی نومول سوی دی او د فردوسي په شاهنامه کې د کیانیانو تاریخ ته اووه ویشت زره بیته ځانګړې سوي دي.

څه وخت چې موږ وایو چې هلمند له بلخ سره همزولی تاریخي شالید لري، هغه ځکه چې په آریانا (افغانستان) کې د کومو درو لویو کورنیو پاراداتا (= پیشدادیان)، کوي - کي (=کیانیان) او اسپه کورنیو یادونه کوو، ددې درو کورنیو څخه وروسته دوې کورنۍ (کیاني او اسپه) یې د هلمند په تاریخ پوري اړه لري، د اروابښاد کهزاد په وینا دوی د آریانا د قبل التاریخ زماني پاچهان دي، چې په دا وروستیو یعنی د زردښت د راڅرګندېدو سره (۷ - ۹ قبل المېلاد پېړیو) کې چې دا وخت ویشتاسپه (ګشتاسپ) د زریر وروراو د بستویري اکا ټولواک، د دوی د زردښتي دین د خپرولو لومړنۍ سیمه د هلمند ښېرازه ورشو یا کیاني ویجه (د کیانیانو ټاټوبی) ده او دا یوه

تاریخي دوره ده، ددې کورنۍ پاته شوني په دا ورستیو کې، چې د اسلامي دورې پیل دی هم روښانه تاریخ لري لکه یعقوب لیث صفاري (هلمندی)، امیر خلف صفاري (هلمندی) بیا تر لسمي هجري پېړۍ پورې د احیاء الملوک لیکوال ملک شاحسین کیاني (هلمندی) چې ددې کورنۍ تاریخ څرګندوي، اویستا دې کورنۍ کاویم هورینو (=کیانیان) ته د کیاني فر، کیاني سلطنتي عظمت او جلال نسبت ورکړی دی.

اسپه کورنۍ:

د اویستا په (زمیادیشت) او (فروردین یشت) کې د کاوي (کیاني) کورنۍ لړۍ کوه هو سراوا (=کی خسرو) ته رسیږې او د ځینو څېړونکو په وینا، چې د اویستا له مخې د کیاني کورنۍ لړۍ اخري کړۍ خسرو باندې ختمیږي، دلته د اویستا څرګند شهادت یوې خواته او د اسپې د کلمې راپیدا کېدل د دوی په نومونو کې بلې خواته د کاوي د کورنۍ د بېلتون سبب کیږي او څیړونکي او تاریخپوهانو ددې لړۍ د تاریخ د څرګندولو لپاره دوي د کیخسرو په وروستي او د لهر اسپ په لومړي تن سره بېل کړي دي، مګر له آره دا یوه کیاني یا خوبیخي پېشدادي کورنۍ ته یې لړۍ رسیږي، د اسپه کورنۍ چې له (کي لهر اسپ) څخه پیلیږي په را وروسته کې نور غښتلي پاچاهان هم تېر سوي، چې یو له دوي څخه د همدې لهراسپ زوی ګشتاسپ دی، چې د همده په وخت کې زراتشتر (=زرتښت یا سپین تمان) رامنځ ته سوی او د زردښتي دین او ائین د خپرولو بنسټ یې لومړی په هلمند کې کښېښود، تر ده وروسته ددې کورنۍ څخه اسفندیار دده زوی، د

ګشتاسپ ورور زریر، د زریر زوی بستوري چي ویل کیږي دُبست ښار هم ده ودان کړی دی.
د ګشتاسپ دوې لوڼې (همای) او (به آفرید)، د دوي بل ورور پشتوتن چي دا لړی بیا ډېره غزیږي دا ټول د همدې هلمند د غاړو او سېدونکي او په خپل وخت ددې ښېرازي سیمي څښتنان تېر سوي دي، ویل سوي چي د ګشتاسپ اولاده نهویشتو تنو ته رسېده.

د زال کورنۍ:

د زال د کورنۍ لړۍ هم د تاریخپوهانو د څېړنو له مخي جمشېد پاچا ته رسیږي، خو ددې کورنۍ روښانه تاریخ په هلمند پوري تړلی دی، چي پیل یې په دې ډول دی:. طورک (=تورک)، نور، نریمان له ده څخه شم، اثرط (اسرت) له ده څخه سام له ده څخه یو زوی دنیا ته راغلی، چي سور مخ او سپین ویښتیان یې وه ځکه نودی (زال زر=دستان) ونوماوه، د زال څخه رستم پهلوان (=کروړ) وزېږېده، د رستم نوم په تاریخي اثارو کي په مختلفو بڼو راغلی دی لکه: رستم، تخهمک، رس تهم، رس تخم، په پهلوي ژبه کي رستم زال او په اویستا کي راوت ستخم راغلي دي، ژبپوهانو رستم (=رستهم لوی، غښتلی، هڅاند، غونډمنډ او کروړ معنی کړی دی)، د زال کورنۍ د کیاني (=اسپه کورنۍ) سره په څنګ د خپل هیواد د پولو په ساتلو او د کیاني او اسپه پرتم په خوندي کولو کي ډېري قربانۍ ورکړي دي.
رستم، پهلوان او کروړ سړی و، ده د کیاني کورنۍ څو تنه (کیقباد، کیکاوس او کیخسرو) د پاچهۍ پلاز ته ورسول، ویل کیږي چي هیڅ

یوه پهلوان یا غیر پهلوان د رستم سره د جګړې په میدان کې ډغرې نه سوې وهلای، هغه یو ګرز او ډېر غښتلی آس د (رخش) په نامه درلود.
له رستم څخه هم زیات اولادونه پاته دي، دوې لوڼې یې لکه مېرمن ګشسپ او مېرمن زراسپ او زوی یې سهراب او.... درلوده، د لازیاتو معلوماتو لپاره دي تر اسلام مخکې او وروسته نسخو کې دې د زال او رستم په اړه داستانونه وکتل سي.

د امورجیزیان کورنۍ:

امورجیزیان د ډیرو پخوانیو اسکایي قبیلو یو څانګه ده، د دوی د راتګ وخت او صورت نه دی څرګند، دوي د هیرمند (=هلمند) په حوزه کې خپاره او دلته مېشت سول، دوي تر ساکیانو یا اسکایانو مخکې راغلې کورنۍ او تېر دی، چې تر مېلاد مخکې یې ټاکلې موده نه ده څرګنده، په دې وخت کې تازه راغلي اسکایان هم د دوي سره ګډ سوه چې وروسته به یې جلا یادونه وسي.

د ساکانو - اسکایانو کورنۍ:

ساکان چې په زړو متنونو کې په مختلفو نومونو یاد سوي د دوهم اشکاني فرهاد په وختو (۱۲۸ – ۱۳۶ قبل المېلاد) د سیحون (=امو) تر سیند راپوري وتل او وروسته تر څو جګړو یې د هلمند ښیرازي سیمي ته ځان راورساوه او دلته مېشت سوه، دا ځای چې مخکې درنګیانا نومېده، د دوي په مېشت کېدو سره (ساکستان، سګستان، سجستان) او په اخر کې (سیستان) سو.

د دوي يوې قبيلې چې له سيستان څخه د ختيځ په لور هڅه وکړه اراکوزيا يې ونيوله، د مشر نوم يې وينوس (vonones) و، څه موده وروسته تر اټک پوري وتل او پنجاب يې ونيو، د دې قبيلې د سردار نوم ماويس (maues) و.

لکه څنګه چې د امو پورتنۍ حوزه د تخاريانو په مېشتېدو سره تخارستان سره مشهور سو، همداسي د هيرمند حوزه او د درنګيانا سيمه د همدې ساکانو په نامه سکستان او اخر سيستان يعني د اسکايانو ټاټوبی وبلل سو، دوي د محلي عناصرو سره ګډه سول چې سګزي يا اوسنی ساګزي قومونه هماغه د پخوانيو ساکانو جز دی.

د شنسب بابا کورنۍ:

د هلمند د لرغونو کورنيو څخه يو هم د شنسب (=سوري، زوري) کورنۍ ده، نوړی د خرنک زوی دی، په (۳۶ هجري) دده زوی بيا امير پولاد، دده زوی امير کروړ (د پښتو ژبي لومړنی شاعر) د هغه زوی بيا امير ناصر و، دا کورنۍ د اسلام په لومړيو کي په ژمي کي په زينداور (زون داور، سون داور، ارض داور، زمين داور) او په دوبي کي په غور کي اوسېده، اوس هم ددې کورنۍ په نامه ځايونه په سروان کلا کي د سورو (سوريانو) او (کروړيانو) په نامه کلي شتون لري.

صفاري کورنۍ:

دا درنه کورنۍ د درېيمي هجري پېړۍ په دوهمه نيمايي د هلمند له (صفار) سيمي څخه پر سر د قدرت راغله او ددې کورنۍ څخه يعقوب د ليث زوی د اسلامي دورې لومړنۍ افغاني امپراطوري جوړه کړه.

- یعقوب د لیث زوی
- عمرو د لیث زوی
- طاهر د محمد زوی
- لیث د علي زوی
- ابو علي معدل د علي زوی د لومړي لیث لمسی او داسي نور...

هغه لرغونې، درنې او غښتلي کورنۍ چي مو ددې سیمي د ارزښت سره وړاندي کړې، هغه د همدې سیند پر غاړه میشتي سوي، پلونه او د لاسو نښې یې لا په میراث راپاته دي، چي موږ د هند د لویي وچي، نورو لرغونو سیمو او ماورالنهر او د مصر (Egypt=) سره په سیالۍ برابروي، دا نښې او دا د پلو نښې هیڅکله د هېرولو نه دي دلته سړي ته د هیواد د تکړه شاعر (درویش دُراني) بیت سترګو ته ودرېږي چي وایي:

ځو مره ده هېر زنې دا دنیا چي پکښې تېر شو مه
پلـونه مي لاپـاتـه وه او زه د خلکـو هېر شو مـه

د آل ناصر کورنۍ:

د آل ناصر کـورنۍ د هلمند د سیمي د کلتور پـه اوچتـوالي کي لویـه برخه لري، دا کـورنۍ د سـاماني پـاچهۍ لـه سقـوط سره پـه عـروج کي سوه.

الپتګین د ساماني کـورنۍ هغـه جنرال و، چي د یـوې کودتـا پـه ترڅ کي یې ساماني پاچهي په ربړد واچوله او ځان ته حکمران سو.

د الپتګین تر مرګ وروسته د نوموړي زوم (سبتګین) پاچا سو، چي د آل ناصر د کورنۍ مؤسس بلل کیږي، ده د خپلي پاچهۍ د مرکز په ډول غزنی له دې کبله وټاکه، چي د شمال پر خوا یې د ساماني طغیانو خنثی کولو ته لاس لنډ وي، په جنوب کي د هلمند شهزادګان تر اداري لاندي راولي او تر ټولو اړینه دا چي د هند خواته یې د فتوحاتو لار راسته وي.

د سبتګین په زمانه کي د هلمند دوه شهزادګان (توغان خان) او دده رقیب (بای توز) یو د بل پر ضد په جګړو بوخت وه، د دوي اختلاف سبتګین ته موقع برابره کړه، چي د هلمند سیمي اداره پخپل لاس کي ونیسي.

هغه مهال چي سبتګین په هند کي په جګړو بوخت و، د هلمند د کبنتنۍ برخي یو شهزاده (ولي الدوله ابو احمد خلف) پر بُست حمله وکړه، خو سبتګین سمدستي پر راوګرځېد او بُست یې ورڅخه ونیو او د خلف تر ګناه ور تېر سو.

د سبتګن تر مرګ وروسته چي دده زوی د آل ناصر د کورنۍ لوی ټولواک (یمین الدوله محمود) پاچا سو، خلف بیا یاغي سو، خو محمود یو وار هغه وبخښی او پر دوهم ځل یې له هلمند څخه ګردېز ته تبعید کړ څو هلته مړ سو.

یمین الدوله محمود څو ځله بُست ته پخپله راغی او دلته دا مفکوره ورته پیدا سوه، چي د یوه تازه دمي قوې د ساتلو لپاره ځان جوړ کړي، ده د همدې مطلب لپاره د بُست شمالي خوا ته یو لړ عسکري چوڼۍ جوړي کړې چي په محمودي لښکرګاه یادیږي.

د محمود په وخت کې بُست ډېره ترقي وکړه او په غزني پسې د ټولې غزنوي امپراطورۍ د ثقافت دوهم مرکز و، هر کله چې به غزنوي پاچا دلته راتلی، نو د غزني د هغه وخت شاعران او هنرمندان به ورسره وه او د بُست بازار به یې تود ساتی.

د محمود تر مرګ وروسته د نوموړي زوی (سلطان مسعود) پاچا سو، د دې پاچا په وخت کې د هلمند سیمې زښته ډېره ترقي وکړه، هغه لښکرګاه چې بنسټ یې دده پلار (سلطان محمود) ایښی و، مسعود پسې پراخه کړه، څو د پلاز شکل یې غوره کړ او پخپله پاچا په میاشتو میاشتو له دې ځایه د غزني امپراطوري اداره کوله.

د حاجي جمال خان بارکزي کورنۍ:

دا کورنۍ هم د هلمند له غیرې را پورته سوې ده، د هلمند په (ناوه بارکزائي - د بارکزو ناوه) او (نادعلي) کې اوسېدل، حاجي جمال خان بارکزی د (حاجي محمد یوسف بابا) زوی، د (یارو بابا لمسی) او د (محمد نیکه کړوسی) دی، نوموړی د (احمد شاه بابا) سلاکار وزیر و، چې په وروسته کې دوی د (محمد زیو) په نامه نومول سوي، بارکزي د محمد زیو نیکه ګان دي او د بارک نیکه له اولادې څخه دي، دې پیاوړي کورنۍ بیا د سدوزیو تر زوال وروسته د افغانستان واک په لاس کې واخیست، چې په راتلونکو پاڼو کې به یې د (هلمندیانو رول د افغانستان په معاصر تاریخ کې) تر عنوان لاندې تر بحث لاندې ونیسو.[1]

۱.شریف الله دوست (سرواني) مقاله له(www.tolafghan.com)

دریيم څپرکی

هلمند ته د اسلام راتګ

د اسلام ظهور ته نږدې (اوومه زېږدېز پېړۍ) کې د افغانستان اوضاع پرېشانه او ګډه وډه وه، یعنې د مادي او معنوي له حیثه دغه هیواد له لوی ټولنیز بحران سره مخامخ و، د بېلګې په ډول د دین له خوا چې د ټولني د یووالي قوي عامل دی، افغانستان له نهو پېړیو را پدې خوا له تفرقې او تشتت سره لاس او ګرېوان و، علاوه پردې باندې پخوانی زردښتي دیانت د بودایي دین له خمار راوړونکي سېلاب سره مواجه و، د هندوکش په شمالي صفحاتو کې هغه کرښه چې له بلخ څخه تر کندهاره ممتد دی، په لوېدیځ کې یې زردښتي دیانت او په ختیځ کې یې بودایي دیانت مروج و، دغه وروستی دین له (۲ ق م) څخه مخ پر عروج و او زردښتي عرف یې ګام پر ګام شمالي صفحاتو او د هلمند (=هیرمند) په ناوو کې وروسته کاوه، برهمني عرف هم په تدریج سره مخ په وړاندې تلی او د هند کوه په جنوبي صفحاتو کې یې معبدونو له بودایي معابدو سره سیالي کوله.

شیوایي طریقـو د هنـدوکش پـه جنوبي صـفحاتو کـي لـه لـومړۍ عیسوي پېړۍ څخه او آفتاب پرستي (لمر نمانځه) د (متراکیش) چي د اویستا د آتش پرستۍ (اور نمانځنه) د یادګار جزو، پـه زمینداور (هلمند) او د هیواد په مختلفو سیمو کي تر نهمه عیسوي پېړۍ پوري همدارنګه مختلفو هندویي طریقو پـه زابـل، کابـل، ننګرهار، لغمان، پاختیا او د سندهـد سیند په ښې غاړو کي رواج درلود او هر یوه ټاکلي معبدونه په دغو ځایونو کي درلودل.

عیسـوي نسـطوري طریقـې هم لـه څلـورمي عیسـوي پېړۍ څخـه تـر شپږمي عیسـوي پېړۍ پـوري د طـوس، مـروي، هـرات او د غزنـي پـه ولایتونو کي ګام ایښی و.

د دغو مذهبونو لوی معبدونه لکه د بلخ د (نوبهار بودایي) معبد، د هلمنـد (زمینـداور) د آفتـاب پرسـتۍ د (زور، زون، سـون) معبـد، د کاپیسا د آفتاب پرستۍ د (آرونا) معبد، د کابل د خیرخانې د کوتـل (سـوریه برهمنـي) معبـد او د لـوګر د (سـګاوند هنـدویي) معبـد، د افغانستان د تاریخ په پاڼو کي مشهور دي.[1]

هغه ورځي د افغانستان ټولنه د ژبي په لحاظ د مختلفو مذاهبو لـه تعدد څخـه پـه لړ ګـوډي او انارشي ګرفتاره نـه وه، د دې لامله چي د هیواد جغرافیایي جوړښت د لوړو غرونو په واسطه په متعددو وادي ګانو او صفحاتو وېشـل سوی و او هري وادۍ او هر ولایت بېلـه آب و هوا او ګوښي تاثیر درلود، د یوه ولایت او بل ولایت په منځ کي کـافي اړیکه او اختلاف نـه و موجود، ځکه چي د تـګ راتـګ لاري لـږي او

ګراني وې، هري سیمي خاصه ژبه یا خاصه لهجه درلوده او د اسلام ظهور ته نږدې په ټول هیواد کې دېري ژبي رایجي وې، لکه سکزی یا ساکزی، دري، تخاري سانسکریت او پراکیتونه یې هروي، زاولي او نوري دېري لهجې.

له (۱۲هـ) څخه تر (۲۲هـ) پوري د عربو د بې مثاله عسکري فتوحاتو بیرغ د عربستان د وچې په ختیځه کې د مداین پر سر باندې چې ساسانیانو د څو پېړیو امپراطوری پلازو، وریېده، همدارنګه عربستان په شمال (دمشق او شام)، د ختیځ روم د اووه پېړیو د امپراطوری په اسیایي مرکز د عربستان په لوېدیځه کې، په مصر او نوبه کې دغه بیرغ پر رپېدو راغی، ددغه حیرت انګېزه فتوحاتو توپان لا په دغو درو خواوو کې پرمختګ کاوه او د عربو پوځونو یو په بل پسې د نړۍ مشهور ښارونه لاندې کول، چې له دغي جملې څخه د عربو یو څه فاتح عسکر چې د پارس هیواد یې سر تر سره ونیوه او ساساني یزدګر یې تعقیباوه، د افغانستان پر لور مارش وکړ، په دغه وخت کې لوېدیځ ولایتونه او د هیواد شمال چې د ساساني دولت او د لوېدیځ ترکانو تر یو کلنۍ استېلا لاندې راغلی و[1] او بیا یې تر چیني نفوذ لاندې ژوند کاوه، متعدد ولایتونه او مختلف تشکیلات یې درلودل، په دغو نواحیو کې د افغانستان محلي حاکمانو او امیرانو د وطني حکمرانانو په حیث چې د بهرني اطاعت لاندې وې، حکومت کاوه، دغه حاکمان او خلک د پردو له تسلط څخه خوابدي وه او فرصت یې لټاوه چې له چیني، ساساني او ترکي نفوذ څخه ځانونه

۱.ساساني تسلط په آریانا کې تر نورو ځایو د هلمند پر حوزه ډېر خپور و.

خلاص کړي، دوي یو ائي نه سو کولای چي له خپلو لویو او متعددو دښمنانو سره مقابله وکړي، په دغسي وخت کي چي ساساني دولت د عربو تر هجوم لاندي و او افغانانو له لیري د دغي جګړي ننداره کوله، بالاخره یزدګر مغلوب سو او په (۲۲) هجري کي آریانا (افغانستان) ته د پناه راوړونکي په حیث راغی، مګر افغانانو د موافقت څېره او خلاصه تندې ورونه ښوولې او هغه مجبور سو، چي له مروې څخه ماوراء جیحون ته تېر سي، او د فرغاني له ترکانو څخه مرسته وغواړي.

د عربو شل زره تازه دمه عسکر د احنف بن قیس تر قوماندانۍ لاندي له بصرې او کوفې څخه د یزدګر په تعقیب پارس په شمال ختیځ کي را روان او لومړی ځل د طبسین له لاري او د عربو مؤرخینو په قول د افغانستان له دروازې څخه افغانستان ته راننوتل او تر مروې ورسېدل، یزدګر د ترکو له مرستي او کومک سره د جیحون له هغي خوا مقابلې ته راغی، کله چي د عربو لښکر د افغانستان په خاوره کي تېرېده، افغانانو سعیه کوله چي بې له اړتیا د راغلو مېلمنو په وینو خپل لاسونه سره نه کړي او پرې یې ږدي چي د ساسانیانو یعنې مشترک دښمن ریښې ښې ور وباسي، همدغسي وسوه، احنف د یزدګر د درې زره لومړنی لښکر د مروې په جګړه کي محوه کړ او د ترکو خان یې مجبور کړ چي په شا ولاړ سي، مګر یزیدګر لا ژوندی و او د شمالي افغانستان په ولایتونو کي یې یوه خوا بله خوا هڅه کوله، چي چینیانو، ترکانو او د سغدیانې او نورو ځایونو له محلي حاکمانو څخه مرسته لاسته راوړي او په پارس کي هم خلک د عربو پر ضد تحریک کړي.

يزدګرد په تخارستان کي د هغه ځای د محلي پاچا سره او سېده، چي نمائنده يې له چين څخه بېرته راغی او د چين له دولت څخه يې د معاونت په باب منفي ځواب راوړ، چي د ډېري مسافې له لاسه د هغوي لخوا مرسته نسي کېدای، نو يزدګرد له مايوسۍ سره له تخارستان څخه بلخ ته ولاړ او زوی يې فېروز په تخارستان کي پاته سو.

عربو په (۲۲ هـ) او (۲۳ هـ) کلنو کي د ساسانيانو سره ډېري جګړې وکړې، په هغه وخت کي د خلفاوو راشدينو دوره وه، چي حضرت عمر د اسلامي آمارت چاري مخته بېولې.

بل کال (۲۴ هـ) کي اميرالمومنين عمر (رض) له دې نړۍ څخه رحلت وکړ او د نوموړي څخه وروسته درېيم خليفه اميرالمومنين عثمان (رض) د مسلمانانو امير وټاکل سو.

د عثمان (رض) په وخت کي له (۲۴ هـ) څخه تر (۳۱ هـ) کال پوري يې د ساسانيانو، چينيانو او ترکانو لمن له افغانستان څخه ټوله کړه.

له يوې خوا د افغانانو په ګټه تمامه سوه، چي د ساسانيانو، چينيانو او ترکانو ټغر د هيواد له لوېديځ او شمال څخه بيخي ټول سو، له بلي خوا عربو دا ګټه وکړه، چي د يزدګرد د تعقيب په نامه او د ساسانيانو د رېښو ايستلو په پلمه يې په افغانستان کي سياسي او نظامي نفوذ پيدا کړ، که څه هم تر دغه وخته عسکري سوقياتو دومره شدت نه درلود او د عربو پرمختګ په هرات، مرو، بلخ، تخارستان کي عارضي او مؤقتي و، مګر په نيشاپور او سيستان (د هلمند حوزه) کي وضعيت بل رنګ و او دغه دوه ځايه عجالتاً د عربو لښکري او اداري مرکزونه وه.

قیس بن الهیثم د عبد الله بن عامر وکیل په نیشاپور کي او یو تن له بني حارثه و څخه د ربیع بن زیاد په وکالت په سیستان کي د عربو د دیني او سیاسي نفوذ په تعمیم مشغول و.

کوم وخت چي ترکان په ماوراء النهر کي تر شا سوه، چینیانو تخارستان پرېښود او ساسانیان په (۳۱ هـ) کي د یزدګرد په وژنه له منځه ولاړل،[۱] نو له هغه وروسته د عربو لښکري په مؤقتي ډول ولاړې، خو په بل وار کي یې د هلمند سیمي د اداري لپاره یو نائب (ربیع بن زیاد) راواستاوه، څو د هجري لومړۍ پېړۍ په نیمایي کي د هرات خلکو پر عربي نائبانو یو شبخون وکړ او په دې وخت کي د هلمند خلکو هم د هغوي نائب (ربیع) له زرنج څخه وایستی.[۲]

له ربیع وروسته د خلافت له خوا دا وارد (حضرت محمد ص) له نامتو اصحابو څخه یو تن چي عبد الرحمن بن سمره نومېده، د حسن بصري او ډېرو نورو فقهاوو سره زرنج ته واستول سو، نوموړي په (۳۳ هـ) کال هغه ښار کلا بند کړ او د هغه ځای ساتندوی او امیر چي (اپرویز یا پیرزو او یا ایران) نومېده، د روغي له لاري ورو ړاندي سو، او د دوو میلیونو درهمو او دوه زره نابالغه مریانو په ورکړه یې روغه ورسره وکړه.

له هغه وروسته عبد الرحمن د اسلامي فقهاوو په مرسته د اسلام په خپرولو پیل وکړ، خو په دغه وخت د حضرت عثمان (رض) د شهادت خبر سیستان ته راورسېد، نو عبد الرحمن له خپل طرفه (امیر بن احمر شکري) په زرنج کي پرېښود او خپله د بصرې خوا ته ولاړ، دا مهال د

۱.غلام محمد غبار، په افغانستان کي د اسلام خپرېدل او د عربو نفوذ، ۱ مخ
۲.کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۴۳ مخ

سیستان خلکو یا د عبدالرحمن بن سمره له غیابت څخه ګټه واخیسته او پر امیر یې بلوا وکړه، نوموړی یې له دې ځایه وشاړه او په دې توګه سیستانیانو وکړای سوه، چې د عربي حاکمانو د اطاعت له کړۍ او لړۍ څخه خپلې غاړې وباسي.[1]

هلمند په اموي دوره کې:

په (۴۳ هـ) کال معاویه بیا عبدالرحمن بن سمره د دوهم ځل لپاره د سیستان د حاکم په توګه راواستاوه، نوموړي په یوه کال کې د دې سیمې ټولې نا آرامۍ آرامې کړې او تر هغې وروسته د بُست او کش (د کندهار کشک نخود) او د داور (د هلمند پر غاړو زمینداور) او رخج (اراخوزیا، د ارغنداب د ناوې) خواته پر مخ ولاړ او د زور غره ته (د زمینداور او غور تر منځ) او د هغه ځای لوی بت ته ورسېد، هغه لوی د سرو زرو بت چې سترګې یې یاقوتې وې، د عبدالرحمن په لاس مات کړای سو، تر هغه وروسته عبدالرحمن د زابل او ترنک ناوې ته تر غزني او کابل پورې ولاړ.

په (۴۶ هـ) کال ربیع الحارثي د سیستان والي سو او په (۴۷ هـ) کال یې پر بُست او رخج (رخذ) یرغل وکړ، د زابلستان له پاچا رتبیل (یا زنبیل) سره ونښت او هغه یې مات کړ، ربیع په زابلستان او د ارغنداب په ناوه او سیستان کې د خراج او محاسبې دیوان پرانیست او دا هیواد یې د حسن بصري په مرسته تر اسلامي ادارې او قوانینو لاندې راوست.

۱.شریف الله دوست سرواني، د هلمند نومیالي، لومړی ټوک، ۱۱۴ مخ

تر هغه وروسته په (۵۱ هـ) کال کي عبد الله د ابي بکره زوی سیستان ته راغی، د هغه ځای د ګبرګانو (زردښتیانو) سره ونښت او بیا تر بُست، رخج او کابل پوري پر مخ ولاړ، له رتبیل (یا زنبیل) سره یې جګړه وکړه، مګر په دوو میلیونو درهمو یې ورسره روغه وکړه، پدې توګه رتبیل (زنبیل) غاړه کښېښوده او عبد الله بیرته سیستان ته ولاړ.

په (۵۹ هـ) کال د معاویه له خوا عباد د زیاد زوی د سیستان واکمن وټاکل سو، نوموړی هم له هلمنده تېر، تر کندهار او کابله ورسېد، همدا عباد د معاویه د وخت تر پایه د سیستان واکمن و، هغه وخت چي یزید پر تخت کښېناست، عباد له شل میلیونو درهمو او نورو مالونو سره چي د کابل له غنایمو څخه یې د سیستان په خزانه کي راټول کړي وه، بصرې ته ولاړ او د (۶۲ هـ) کال په لومړیو میاشتو کي یې یزید د زیاد زوی د سیستان په امیری وګماره، دا مهال بیا د افغانستان خلکو د کابل د پاچا په مشرتابع پر عربي ګمارل سویو بلوا وکړه او د خپلواکۍ د ګټلو لپاره راولاړ سول، یزید پر کابل یرغل وکړ، خو له ډېر سخت مقاومت سره مخامخ او پخپله یزید له ډېرو مسلمانانو سره ووژل سو.

دا ځل له اموي دربار څخه طلحه الطلحات او ورور یې عمر د سیستان د تنظیم لپاره راغلل او د عربو هریو سردار د افغانستان د یوې یوې ناحیې واکي په لاس کي واخیستې، هغه وخت چي مروان الحکم په شام کي د اموي پاچاهۍ پر تخت کښېناست، عبد العزیز د عبد الله عامر زوی یې چي له پلار او نیکه څخه یې د سیستان په چارو کي تجربه درلوده، د سیستان حکمران کړ، نوموړي تر (۶۴ هـ) وروسته په سیستان کي د طلحه لښکر راغونډ کړ او څنګه چي د

افغانستان خلکو د عربي حکمرانانو اطاعت نه باله، نو د بُست او کابل خواته یې مخه کړه او د زابل له پاچا رتبیل (زنبیل) سره یېا ونښت، هغه یې مات کړ، او له ډېرو غنایمو سره بیرته سیستان ته راوګرځېد، نوموړی تر (۷۲ هـ) کال د اموي عبدالمالک تر وختو پوري په سیستان کي امیر پاته سو، عبدالمالک په همدغه کال (حجاج) د سیستان امیر وټاکه او حجاج له خپلي خوا امیه د عبدالله زوی سیستان ته واستاوه، ده په (۷۴ هـ) کال پر بُست یرغل وکړ او د زابل له پاچا رتبیل (زنبیل) سره یې جګړه وکړه، نوموړی یې په یو خروار زرو او دوه میلیونو درهمو اړ کړ او هم یې له هغه څخه د ځان لپاره دري سوه زره درهمه واخیستل.

پر (۷۵ هـ) کال عبدالمالک اموي، امیه بن عبدالله یې د سیستان له واکمنۍ څخه لیري کړ او پر ځای یې موسی د طلحه زوی راواستاوه، خو په سیستان کي د کړکېچ له امله بیا همهغه عبدالله د ابی بکره زوی چي د سیستان په چارو کي ښه پوه و، د نیمروز چارو ته وګمارل سو، نوموړي په (۷۸ هـ) کال یو لوی لښکر د حریش بن بسطام په مشرۍ سیستان ته راوست، زرنج ښار یې ونیو او د بکوا دښتي له لاري یې پر بُست او زابل یرغل وکړ، مګر رتبیل (زنبیل) دا لښکر له منځه یووړ، چي د جیش الفنا په نامه یاد سو.

په (۸۰ هـ) کال عبدالرحمن چي سیستان ته راغی، د خوارجو ستر سالار همیان بن عدي له غښتلي لښکر سره په سیستان کي له ده سره جګړه وکړه، خو همیان مات سو، عبدالرحمن د خوارجو ډېر مشران ووژل بیا یې پر بُست یرغل وکړ او تر هغه وروسته یې د زابل له رتبیل (زنبیل) سره سخته جګړه وکړه او له زیاتو ولجو سره سیستان ته ولاړ.

په (۸۶ هـ) کال مسمع د مالک زوی سیستان ته واستول سو، له ابوخلده خارجي سره یې جګړې وکړې او هغه یې ونیو، خو څنګه چي سمع په همدغه کال مړ سو، دده پر ځای قتیبه بن مسلم راغی، ده چي شمالي خراسان ته مخه وکړه، اشعث د بشر زوی یې په سیستان کي پرېښود، په (۸۸ هـ) کال یې په بُست کي له رتبیل (زنبیل) سره جګړه وکړه.

اموي دوره تر (۱۳۰ هـ) کال پوري دوام وکړه، ډېري جګړې پکښې وسوې، خصوصاً هلمند، زابل او کابل سیمو کي، د افغانستان خلک له مرو او سیستان څخه نیولې تر کابل او پېښور پوري څه دپاسه یوه پېړۍ په دغو جګړو کي تېره سوه او د افغانستان خلکو په دې مقاومتو کي په ډېره مېړانه خپلواکي ساتله، دوي د اسلام دین هم ورو، ورو ومانه، په دې وختو کي د ګندهارا ولایت له کابل تر پېښوره او ویهند، کندز، سندها او ټکسیلا پوري د ګریکو بودیک د مدنیت او هنر مرکزو او په دغه هیواد کي بودایي او برهمني لوی مزدکونه موجود وه.[۱]

هلمند په عباسي دوره کي:

په افغانستان کي د راشده خلافت او اموي امارت یو سلو دېرش کلنه اسلامي دوره په کړکیچ او جګړو تېره سوه، ددغه هیواد خلکو لومړی د عربي دولت سیاسي او لښکري واک نه مانه او دوهم دا چي د بني هاشم او بني امیه تر منځ په اختلاف کي د آل هاشم پر خوا وه،

۱.پوهاند عبدالحی حبیبي، د افغانستان لنډ تاریخ، ۱۰۵ مخ

وروسته تر هغو چي اسلام يې ومانه او له وسلې څخه يې لاس واخيست، تل يې دا هڅه وه، چي خلافت دي بېرته بني هاشم ته ورکړل سي او د دغه انقلاب په ترڅ کي يې کوښښ کاوه، چي خپله واکمني او خپلواکي بيا ټينګه کړي، د همدغي موخي لپاره د خراسان يو نوميالی عبدالرحمن په ابو مسلم مروزي مشهور، په کال (۱۲۴ هـ) کوفې ته ولاړ او په مکه کي يې له امام ابراهيم عباسي سره وکتل، خلک يې د عباس کورنۍ د بلنې تايد ولو ته راوبلل، چي له هغه سفره بيرته هيواد ته راغی.

په (۱۲۹ هـ) کال يې د افغانستان په شمالي سيمو کي له مرو څخه نيولې تر تخارستان پوري خلک له ځان سره کړل او د عباسي کورنۍ خلافت يې اعلان کړ، تور بيرغ يې چي د دې بلني نښه وه، ورپاوه او پخپله لښکري چوڼۍ کي يې لوی اور بل کړ، ځان يې د (شهنشاه) په لقب ونوماوه، د خراسان د اموي حکمران نصر بن سيار او ابو مسلم تر منځ سخته دښمني پيښه سوه.

مروان اموي په (۱۳۱ هـ) کال د امام ابراهيم سره د آهکو په بنۍ کي وپېچه او ويي واژه، ورور يې (عبدالله سفاح) کوفې ته وتښتېد، خو ابو مسلم تر خراسان پر مخ ولاړ او له خراساني لښکرو سره په کوفه ورننوت، په (۱۳۲ هـ) کال يې د کوفې په لوی جومات کي د عباسي عبدالله سفاح په نامه خطبه وويله او د امويانو د دولت نسکورېدل يې اعلان کړل، د دغه مهم کار او د عباس کورنۍ د خلافت تر بنسټ اېښوولو وروسته بيرته مرو ته راغی، ده تر (۱۳۵ هـ) کال پوري خراسان منظم کړ او ماوراء النهر يې هم ونيو.

ابو مسلم په کال (۱۳۷ هـ) د سفاح د ورور (خلیفه منصور دوانیقي) لخوا ووژل سو، په (۱۴۴ هـ) کال د هلمند (بُست) او کندهار خلک د منصور پر خلاف وښورېدل او د سیستان د حکمران (زهیر) د (محمد ازدي) له زوی سره یې سخته جګړه وکړه.

د سیستان په جبهه کي د سفاح په وختو کي یو هلمندی (بُستي) سړی، چي بوعاصم نومېده، د سیستان امیر سو، دا وخت د عباسي دربار له خوا سلیمان کندي له خراسانه راغی او بوعاصم (هلمندی) یې له منځه یوور، په بُست کي یې له رتبیل (زنبیل) سره جګړه وکړه او هغه یې مات کړ.

په عباسي دوره کي د لرغوني هلمند په سیمه کي ډېري جګړې وسوې، کله به هلمندیانو پر نورو واکمني کوله او کله به نورو پر هلمندیانو.

د افغانستان له هغو واکمنو کورنیو څخه چي د عباس کورنۍ د خلافت په جوړښت کي یې له ابو مسلم خراساني سره ملګري وکړه، یوه د غور د سوریانو (زوریانو) کورنۍ وه، له دې کهاله څخه د امویانو د پېر په پای کي شنسب د خرنګ زوی د غور په غرونو کي امارت درلود او زوی یې امیر پولاد د (۱۳۰ هـ) په شاوخوا کي د خراسان په هڅو کي د ابو مسلم ملاتړی و، چي په راتلونکو پاڼو کي به په مفصله توګه بحث پرې وکړو.[1]

۱.همدا اثر، ۱۱۰ مخ

هلمند په صفاري دوره کي:

د عباسیانو خلاف د افغاني مبارزو دا سلسله روانه وه، چي په په زرنج کي د قرنین په ښار کي د مسګرو له کورنۍ څخه یو پهلوان (یعقوب صفار هلمندی) چي د (لیث هلمندي) زوی و، راپورته سو او د خپلو درو ورونو (عمرو، علي او طاهر) په مرسته یې د پښتني مېړاني جنډه راپورته کړه، د ساکزیانو دغه علاقه او س د نادعلي ولسوالۍ په نامه یادیږي، چي د هلمند په جنوب کي موقعیت لري.

یعقوب صفار هلمندی یو غښتلی سړی و، دی د لیث هلمندي زوی او د معدل هلمندي لمسی و، نوموړي په پېښه مسګر (پښ) و، خو تل به له مېړنو سره ملګری و، کله چي طاهریانو د عباسیانو لپاره د سیستان پر خلکو ظلم شروع کړ، نو یعقوب صفار هلمندي توره راپورته کړه او د مېړتوب یو مثال سو، په زرنج کي یې د عیارانو د فرقې سره په ملګرتیا د صفاري دولت بنسټ کښېښود.

عیاران په هغه وخت کي د نني سیاسي ګوند غوندي یوه ډله وه، چي د خپلو حقوقو غوښتنه یې کوله، یعقوب صفاري او دده ملګرو عیارانو لومړی د احمد حاکم طاهري خلاف د سیستان د حاکم صالح مطوعه مرسته وکړه، چي په بدل کي یې صالح مطوعه ورته د بُست سرهنګي ورکړه، بیا دده او صالح تر منځ هم ټینګي نښتي وسوې، صالح مطوعه آخر تېښتي ته اړ سو، وروسته صالح د زاولشاه (زابل شاه، کابل شاه) رتبیل (زنبیل) څخه مرسته وغوښته او هغه د صالح په ملګرتیا د یعقوب صفاري سره لویه جګړه پیل کړه، پدې جګړه کي

شپږ زره كسان ووژل سول او تقريباً دېرش زره كسان ټپيان سول او پخپله رتبيل (زنبيل) هم په دغه جګړه كي ووژل سو.

په كال (۲۳۷ هـ) كي درهم بن نصر سيستانی (هلمندی) چي د صالح مطوعه افسرو، د سيستان امير سو او يعقوب صفاري هلمندی د سيستان سپه سالار سو، وروسته له هغه په كال (۲۳۹ هـ) كي يعقوب صفاري (هلمندي) خوارج مات كړل، درهم بن نصر (هلمندی) يې له تخته كښته او پخپله د سيستان امير سو.

يعقوب صفاري د سپاهي ژوند تېراوه او ډېر ساده كالي يې اغوستل، دده تكيه پر خپلو خلكو وه او خلكو پر يعقوب اعتماد كاوه، دا مهال افغانستان پر اسلامي او غير اسلامي برخو وېشلی و او طاهريان يې د اسلامي برخي واكمنان وه.

په كال (۲۴۰ هـ) كي يعقوب صفاري بيا د افغانستان د استقلال زمه واري پر خپله غاړه واخيسته، د اسلامي او غير اسلامي برخو سره يو ځای كولو په غرض يې په كال (۲۴۱ هـ) كي كابل شاه وواژه او صالح مطوعه يې په كندهار كي بندي كړ، چي وروسته په محبس كي مړ سو، بيا يعقوب صفاري (هلمندي) خوارجو ته مخه كړه او د هغوي مشر عماد يې د زرنج د ښار پر دروازه را وځړاوه.

په كال (۲۴۴ هـ) كي يعقوب صفاري صالح بن حجز (د كابل شاهانو مرستيال) ته په هلمند (بُست) كي ماته وركړه، هرات او پوښنګ يې له طاهريانو څخه ونيول، پر شمال مخ يې ټول خراسان ونيو او پر پارس يې بريد وكړ، په (۲۴۶ هـ - ۲۴۷ هـ) كلونو كي يې كرمان او شيراز ونيول او پارس يې هم تر لاسه كړ.

په کال (۲۵۰ هـ) کي يې د کابل شاه زوی په جګړه کي ونيو او بندي يې کړ، وروسته په (۲۵۱ هـ) کال يې نيشاپور فتح کړ او آخري طاهري حکمران (محمد) چي د بغداد په نمائندګۍ ناست و، وواژه، خپله توره يې راوکښله او ويې ويل (زه پاچا يم، خليفه هم د توري په زور ناست دی او زما هم دغه توره حکم او فرمان دی).

يعقوب صفاري هلمندي په لږ موده کي افغانستان ته ملي سياسي وحدت ورکړ او يو اسلامي صفاري دولت يې تري جوړ کړ، چي لومړی ځل يې کابل هم په اسلامي نړۍ پوري پيوند کړ، دارنګه يې په درېيمه هجري پېړۍ کي دغه نوی سلطنت د يوه لوی قوت په توګه په نړۍ وپېژاند او همدارنګه د غزني ښار هم يعقوب صفاري هلمندي آباد کړی و، چي وروسته په افغانستان کي د علم، ادب او تهذيب مرکز سو.

په کال (۲۵۳ هـ) کي يعقوب د ايران عباسي حکمران (والي) محمد بن واصل ته ماته ورکړه او ايران يې له بغداد څخه را بېل کړ، که څه هم چي ناروغ و، خو بيا يې هم بغداد ته پوځونه مارش کړل، د بغداد خليفه وارخطا سو او د يعقوب په نامه يې يو ليک واستاوه، چي پکښې ليکلي وه: (نړۍ مو تا ته سپارلې ده، ته يې واکمن او سه ځکه چي ته د هند، چين، ايران، ترکستان او سرانديب واکمن يې، ته دواړو سمندرونو ته رسېدلی يې، نو ستا احترام پر ټول اسلام واجب دی، موږ فرمان ورکوو، چي په حرمين کي دي ستا د نامه خطبه هم وويل سي، موږ د حضرت محمد (ص) له اهل بيت څخه يو او ته د دين قوت يې، موږ لره يوه خطبه هم بس ده، کوم عدل چي د ابوبکر (رض) او

عمر (رض) په دور کي و، ستا په دربار کي ښکاري، ته کولای سې، چي مسلمانان سره يو ځای کړې).

يعقوب پر دغه ليک شکي و، ځکه يې يقين ونه کړ او د خليفه سفير (ډيپلوماټ) ته يې يو منګی، څو دانې پياز، يوه سره ډوډۍ او يوه توره ورښکاره کړه، ورته يې وويل چي خليفه ته دا پيغام ورورړه، چي که روغ سوم، نو زما او ستا فيصله به دا توره کوي او که مغلوب سوم، نو زما عادي خوراک دا پياز او سره ډوډۍ ده، چي هر ځای کي سته او ما لره بس ده.

په کال (۲۵۴ هـ) کي يې پر بغداد حمله وکړه خو قسمت يې مرسته ونه کړه او د دجله د سيند پر غاړه يې ماته وخوړه.

يعقوب صفاري (هلمندی) تر دغي ماتي وروسته ډېر خواشنی سو او ناروغي يې هم زياته سوه، په کال (۲۵۷ هـ) کي له همدغي ناروغۍ څخه وفات سو، نيشاپور ته نږدې ددغه ستر وطنپالونکي مزار اوس هم دده يادګار دی.

يعقوب صفاري هلمندی يوازنی افغان حکمران و، چي نوم يې د بغداد د خليفه سره سم په خطبه کي شامل و، نوموړی يو غښتلی پاچا و، چي د سلطنت پولي يې تر ملتان، سيند او مکران پوري رسېدلي وې.

د يعقوب صفاري هلمندي وروسته په همدغه کال د نوموړي ورور (عمرو ليث صفاري هلمندی) د صفاري سلطنت مشر سو، نوموړی د يعقوب غوندي يو غښتلی مشر و، افغانستان دده په وخت کي يو ډېر لوی قوت و، زرنج د حکومت پلاز او د بُست ښار د هغه وخت سوداګريز مرکز و، ګاس او قفقاز هم ددغه دولت برخي وې، د بغداد

خلیفه د پښتنو د ځوانمردۍ او د دوي د ټولنیز نظام ډېر قدر کاوه او هیله مند و، چي دا قوم د اسلام په پرمختګ کي د عربو مل پاته کېداى سي، خلیفه د هند او ایران واک په رسمي توګه عمرو لیث صفاري هلمندي ته وسپاره او د احترام په توګه یې د ولایت حرمین واک هم عمرو ته ورکړ، عمرو لیث صفاري (هلمندي) د اسلامي خلافت ملا ټینګه کړه او شل ملیونه درهمه یې د کاله اسلامي خزانې ته د (حق المقاطعه) په توګه ورکول.

په کال (۲۶۸ هـ) کي بغداد پر ایران حمله وکړه، صفاري پاچا په نره بغداد ته ماته ورکړه او له بغداده یې ځان خلاص کړ، عمرو د افغانستان لوېدیځه برخه کنترول کړه او د کابلستان پر خوا روان سو، چي هغه وخت د برهمن پاچا (کلمو) په قبضه کي و، د برهمنو پلاز اوسني اټک ته نږدې و، خو د عمرو صفاري هلمندي او برهمنو جګړه په لوګر کي وسوه، برهمنو ماته وخوړه او د هغوي لوى عبادت ځاى (مندر سګاوند) هم په دغه جګړه کي ړنګ سو.

په کال (۲۷۳ هـ) کي رافع هم د محمد الخوارزمي له لاسه په خوارزم کي قتل سو، عمرو صفاري د ماوراء النهر واک تر لاسه کولو لپاره د آمو (جیحون) په لور روان سو، هغه وخت اسماعیل ساماني د امو تر سیند را واوښت او د صفاریانو پر پوځ یې یرغل وکړ، که څه هم د عمرو صفاري لښکر کمزورى سو، خو هغه بیا هم د ماوراء النهر پر خوا هڅه وکړه او حمله یې ورباندي وکړه، خو هلمندي صفاریان بریالي نه سول، ماته یې وخوړه او په کال (۲۷۸ هـ) کي عمرو بندي سو، صفاریان او سامانیان یو له بل سره اخته وه، عمرو لیث صفاري د اسماعیل ساماني په لاس ورغى او هغه په کال (۲۷۹ هـ) کي د بغداد

دربار ته واستاوه، خليفه عمرو ليث په بغداد کي بندي کړ، چي وروسته په محبس کي ووژل سو.

دا صفاري دولت و، چي د افغانانو خپلواکي يې د عمرو ليث صفاري هلمندي تر مشرۍ لاندي ساتلې وه، د هغه تر وژني وروسته صفاري دولت کمزورى سو او په افغاني هيواد کي ملي يووالى هم پاته نه سو.

طاهر بن محمد صفاري هلمندى له عمرو ليث صفاري څخه وروسته پاچا سو، خو اهليت يې نه درلود، ځکه خلکو په کال (۲۸۷ هـ) کي ايران ته وتښتاوه، د ايران والي نوموړى لومړى بندي کړ او بيا يې بغداد ته واستاوه.

په کال (۲۸۸ هـ) کي د زرنج خلکو د سلطنت واګي د ليث بن علي بن ليث صفاري هلمندي په لاس ورکړې، نوموړي پر ايران بريد وکړ، خو د بغداد په مداخلت ليث بندي سو او بغداد ته وسپارل سو، په زرنج کي محمد بن على بن ليث تش په نامه پاچا پاته سو.

هلمندي صفاريانو د افغان قوم د يو ستر ځواک په حيث نړۍ ته وپېژندل، دوي د عباسي سلطنت سره سيالي کوله او د هغوي د ساري په توګه پېژندل کېدل، دوي کابل شاهانو ته ماته ورکړه او افغانستان ته يې ملي وحدت ورکړ، د غزني ښاريې آباد کړ، لوى شمېر پښتانه ځوانان يې په خپل پوځ کي ودرول، سره له دې چي د عباسيانو مخالف وه، د دوي په دور کي لوى شمېر پښتنو اسلام د خپل يوائني دين په توګه قبول کړ.

تر صفاريانو وروسته د عباسي خليفه له خوا د افغانستان واک د ماوراء النهر ساماني حکمران ته وسپارل سو، په کال (۲۸۹ هـ) کي

سامانیانو د بغداد په مرسته سیستان قبضه کړ او دولت یې بیا هم د بلخ په نامه ونوماوه.

امیر اسماعیل ساماني د بغداد د خلیفه لخوا حکمران وټاکل سو، سامانیان تر څه وخته پر افغانستان د بغداد د خلیفه لخوا واکمنان وه، خو افغانانو خپلې آزادي ټېرواکۍ لرلې، د اوسني جوزجان سیمه د فریغونیانو په لاس کي وه، چي د سامانیانو سره یې ښې اړیکي درلودې، ددغه ټبریو واکمن ابو الحارث د محمود غزنوي خسر و، فریغونیان علم دوسته خلک وه، چي په خپل دربار کي یې د جغرافیه (حدودالعالم) کتاب د لیکلو انتظام کړی و، د دوي واک له آمو څخه تر غور پوري و، چي هلمند او تالقان هم پکښې شامل وه.[1]

هلمند په غوري او غزنوي دوره کي:

دلته موږ غوري دوره او غزنوي دوره تر یوه عنوان لاندي تر بحث لاندي نیسو، که څه هم چي د دوي د واکمنۍ نېټې له یو بل څخه ډېر توپیر کوي او هم د یوې کورنۍ نه دي، خو بیا هم نه سره جلا کیږي، په هر حال راځئ، چي دواړه ګډ سره تر بحث لاندي ونیسو.

د غوري کورنۍ له پخوانیو مشرانو څخه په تاریخونو کي نور څه نه دي څرګند، خو منهاج سراج چي د غور په دربار کي محشور و د ملک شنسب (د اول په زېر د دوهم په زور د درېیم او څلورم په سکون) اخلاف راښیي او وایي چي ده د حضرت علي (رض) په عهد کي د هغه په لاس ایمان راوړ او له خلافت سره یې ژمنه درلوده.

۱.همدا اثر، ۱۳۰مخ

نوموړی د سوري کورنۍ لومړنی حکمران دی، چي په اسلامي دوره (۳۶ هـ) کال کي موږ دی په غور کي پېژنو او له احوالو يې خبر يو، په مرو کي دده معاصر حکمران (ماهوي سوري) و، چي ښايي د مرو او غور دواړه سوري حکمرانان (حضرت خلافت) ته رسېدلي وي.

منهاج سراج هم د سور (=زور) د کورنۍ د نسب له تسلسله ناخبره و، ځکه ده نه دي ويلي، چي د ملک خرنک بن شنسپ نيکونه د افسانوي ضحاک تر ورور (سور) پوري څوک وه؟

له شنسب څخه وروسته د ابو مسلم خراساني تر وتلو پوري (۱۳۰هـ) د سلو کلو په موده کي له سوري حکمرانانو کومه خبرتيا نه لرو، تر هغې چي منهاج سراج د امير پولاد يادونه کوي، دی د ملک شنسپ له غير مستقيمو اخلافو څخه ګڼه سي او لږ تر لږه دغه امير پولاد بايد د ملک شنسب کړوسی وي.

منهاح سراج د امير پولاد په هکله وايي:- (اطراف جبال غور در تصرف او بودند و نام پدران خود احيأ کرد، چون صاحب دعوت عباسيه ابو مسلم مرو زی خروج کرد و امر ای بنی اميه را از خراسان اخراج نمود، امير پولاد لشکر غور را به مدد ابو مسلم برد، و درتاييد آل عباس آثار بسيار نمود و مدتها امارت منديش و فرماندهی بلاد جبال غور مضاف بد و بود).

تردې ځايه موږ پوهيږو، چي له اسلام څخه په مخکنيو زمانو کي د غور شاهي کورنۍ سلسله هماغه سوريه (=مهر =لمر) نومېده، چي تر ده وروسته يې دغه کورنۍ تر ملک شنسپ پوري سوري نژاده ګڼله او د سوري (=زوري) په نامه يوې قبيلې له خراسانه د سنده تر مجاريو پوري شهرت درلود، چي ژبه يې پښتو وه او بيا په لوېديځو

برخو کي دري سوه، خو له ملک شنسپ څخه وروسته شنسپانیان ده ته منسوب سول او اوس هم په ختیځ کي سوري او لوېدیځ کي زوري دي.

امیر پولاد چي تر زیاتي مودې پوري د غور د غرو د پلاز (مندیش) حکمران و، د پلار نوم یې نه پېژنو، خو له نامه یې چي پښتو او دري مشترکه کلمه ده، پوهېدل کیږي، چي په داسي محیط کي زو کړی، چي مشترک ثقافت یې درلود، یقین ته په نږدې حدس سره ویلای سو، چي د بابا د غره لوړه څوکه (شاه پولادي) او د ختیځ غوریوه سیمه (دای پولادي) به دغه پولادي امیر ته منسوبه وي.

تر امیر پولاد وروسته دده زوی امیر کروړ جهان پهلوان د پښتو پټې خزانې له مخي پېژنو، کروړ (د اول په سکون د دوهم په پېښ د درېیم او څلوم په سکون) په پښتو کي د سخت او کلک په معنی دی او هغه شي ته ویل کیږي، چي سخت مغز ولري).

د پټې خزانې مؤلف (محمد بن داود خان هوتک) (۱۱۴۲ق – ۱۷۲۹ ز) د پښتو یو قدیم شاعر په همدې نامه راپېژني، چي د یوې پښتو حماسې ویونکی دی، محمد هوتک دده احوال او شعر د شېخ کټه متی زی خلیل (۷۵۰هـ – ۱۳۴۹ز) له کتاب (لرغوني پښتانه) څخه رانقلوي، چي دغه احوال بیا نوموړی شېخ کټه د محمد بن علي بُستي (هلمندي) له تاریخ (سوري – ۶۵۰ قمري شاوخوا تألیف) څخه په بالشتان (=والشتان – د غور جنوبي برخه او اوس د کندهار شمال ته د تیري مربوطه سیمه) کي اخیستی و.

امیر کروړ جهان پهلوان په (۱۳۹هـ) د غور په مندیش کي امیر سو، نوموړی په دوبي کي په هلمند (زمین داور) کي و او هلته یې ماڼۍ

درلوده، چي کټ مټ د منديش په شان وه او په دغه ځای کي يې ښکار کاوه.

محمد بن علي بُستي (هلمندی) په خپل کتاب (سوري) کي ليکي:-
دا اميران له پېړيو په غور او بالشتان او بُست کي وه او د هغه سور نومي له اولاده دي، چي د سهاک له پښته و، بل ځای ليکي، د عباسي دعوت په جګړو کي چي امير کروړ ډېري سوبې وکړلې، نو يې دا بيتونه وويل، چي وياړنه يې بولي، هغه دا دی، چي شېخ کټه الرحمه له تاريخ (سوري) څخه رانقل کړي دي:[1]

شېخ کټه په خپل کتاب کي وايي:

تاريخ سوري ما په (بالشتان) کي وليد، چي هلته د (امير کروړ جهان پهلوان) نوم ياد سوی و او دده د جګړو يادوني پکښې سوي وې او دا هم ليکل سوي وه، چي د جهان پهلوان به په ژمي کي په زمينداور کي پايتخت و او هلته يې يوه ماڼۍ هم جوړه کړې وه او همېشه به يې هلته ښکار کاوه او شعر به يې وايه.

کوم نظم چي امير کروړ جهان پهلوان ويلی دی، هغه په لرغوني لحاظ او د پاکو پښتو لغاتو يوه قيمتداره بېلګه (نمونه) ده، د شعر د پخته ګۍ (پخوالي) څخه يې سړی دا حکم کولای سوای، چي تر هغه دمخه ډېر اشعار ويل سوي، څو داسي پخوالي ته رسېدلی دی.

د امير کروړ شعر چي (وياړنه) نوميږي او دې ټولواک شاعر د خپل ځان په وصف کي ويلې، دا لاندی شعر دی:

۱.امير کروړ او دده کورنۍ، ۹ مخ

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
په هند و سند و پر تخار و پر کابل نسته

بل په زابل نسته
له ما اتل نسته

غشي د من مي ځي برېښنا پر میرڅمنو باندي
په ژوبله یونم یرغالم پر تښتېدونو باندي

په ماتېدلو باندي
له ما اتل نسته

زما د بریو په خول تاویږي هسک په نمنځ او ویاړ
داسي له سوو مي مځکو رېږدي غرونه کاندم لتاړ
زما د توري تر شپول لاندي دی هرات او جروم[1]
غرج و بامیان و تخار بولي نوم زما په اودوم

زه پېژندوی یم په روم
له ما اتل نسته

پر مرو زما غشي لوني داري دښمن راځخه
د هریوا لرود پر څنډو ځم تښتي پلن راځخه

د پي زړن راځخه
له ما اتل نسته

د زرنج سوبه مي د توري په مخسور وکړه
په باداري مي لوړاوی د کول د سور وکړه

۱: اوسنی د هلمند (گرمسېر ښیي) (جروم – گروم – جرمسېر – گرمسېر)

ستر مـــي تربــور وکــړه
لـــه مـــا اتـــل نستـــــه

خپلـــو وګـــړو لـــره لـــور پېرزوینـــه کـــوم
دوي پـــه ډاډینـــه ښـــه بـــامم ښـــه یـــې روزنـــه کـــوم

تـــل یـــې ودنـــه کـــوم
لـــه مـــا اتـــل نـــستــه

پـر لویـو غـرو مـي وینا دروم ي نـه پر څنډو پـه تـال
نـــرۍ زمـــا ده نـــوم بـــولي پـــر دریـــځ ســـتایوال

په ورځو شپو میاشتو کـال
لـــه مـــا اتـــل نســـته

دا شعر هغه یوازینی نظم دی، چي تر اوسه د پښتو ادبیاتو په تاریخ کي لومړنی مقام لري او د هلمند سیمي سره د شاعر د ډېري دلچسپۍ په وجه له دې کبله به د کال یو موسم په دې سیمه کي اوسېده، موږ یې د هلمند سیمي ته منسوبوو.[1]

د دغه وروستي تاریخي سند له مخي، چي عنعنه یې څرګندوي، موږ له سوري کورنۍ څخه دوه تنه نور (امیر کروړ او امیر ناصر) هم پېژنو، چي په نورو مأخذو کي یې یاد نسته، امیر ناصر د (۱۶۰هـ) په شاوخوا کي د غور پر اطرافو، بُست او زمینداور حکومت کړی دی او د پلار (امیر کروړ جهان پهلوان) حماسه یې د قدیمي پښتو یو شعر دی، چي دده له حاله حکایت کوي او دده د بریو، مېړاني، زړورتوب او غیرت

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۱۱۵ مخ

ښکارندوی دی او داسي کلمې لري، چي اوس په پښتو ژبه کي مستعمل نه دي.

د منهاج سراج طبقات ناصري، چي د غور د سوریانو په باب یوازینی قدیم مأخذ دی، له امیر پولاد (۱۳۰ هـ حدود) وروسته د هارون الرشید (۱۷۰ هـ حدود) تر زماني پوري ددغي کورنۍ د شاهانو یادونه کوي او د څلوېښت کلو دغه تشه د تاریخ سوري روایت ډکوي، چي د پټې خزانې په وسیله تر موږ رارسېدلی دی.[1]

ګرانو لوستونکو، لکه څنګه چي مخکي مو د غوري پاچاهانو یادونه وکړه او د هغوي اړیکه مو د هلمند (هېرمند) سره وڅېړله، نو اوس راځئ، چي یوه بله کورنۍ چي د (آل ناصر) ده او په غزنویانو هم یادېږي، وڅېړو، د هغوي رقابتونه او اړیکه له غوریانو سره او همداشان د دوارو اړیکه له هلمند سره تاسو ته وړاندي کوو.

په لسمه عیسوي پېړۍ کي د خلیفه هارون الرشید له وفات وروسته، اسلامي خلافت ډېر کمزوری سو، ورو-ورو ډېر واړه - واړه خپلواک حکومتونه جوړ سول، د سامانیانو واک هم پر ختمېدو سو، لکه څنګه چي مخکي یې بیان وسو، الپتګین په دغه وخت کي د سامانیانو په دربار کي یو غلام و، د ساماني امیر عبدالمالک له درباره امیر حاجب الپتګین په کال (۳۳۹ هـ) کي د خراسان سپه سالار وټاکل سو.

د عبدالمالک ساماني تر مرګ وروسته په کال (۹۶۱ ز) په غزني کي یې حکومت جوړ کړ، خو تر (۹۶۶ ز) کال پوري یې واکمني وکړه او په نوموړي کال وفات سو، دده تر مرګ وروسته زوی یې چي ابراهیم

۱.امیرکروړ او دده کورنۍ، ۱۴ مخ

نومېده، د مشر په توګه وټاکل سو، بيا بلکاتګين او پريتګين هم د غزني واکمنان سول.

په (۹۷۵ ز) کال کي د غزني په شاوخوا کي ملي غورځنګ جوړ سو، په خپلو کي نه سره جوړېدل، نو يې سبکتګين، چي د الپتګين زوم و، د خپل مشر په توګه وټاکه.

په کال (۹۷۷ ز) کي سبکتګين د يوه نوي اسلامي دولت مشر سو او د (اميرخراسان) لقب يې خپل کړ،[1] نوموړي د خپلي واکمنۍ مرکز غزني له دې کبله وټاکه، چي د شمال پر خوا يې د ساماني طغيانو خنثی کولو ته لاس لنډ وي، په جنوب کي د هلمند شهزاده ګان تر اداري لاندي راولي او تر ټول مهمه دا چي د هند خوا ته يې د فتوحاتو لار راسته وي، د سبکتګين په زمانه کي د هلمند دوه شهزادګان (توغان خان) او دده رقيب (باى توز) يو د بل پر ضد په جګړو بوخت وه، د دوي اختلاف سبکتګين ته موقع برابره کړه چي د هلمند سيمي اداره پخپل لاس کي ونيسي.

هغه مهال چي سبکتګين په هند کي په جګړو بوخت و، د هلمند د کښتنۍ برخي يو شهزاده (ولي الدوله ابو احمد خلف) پر بُست حمله وکړه، خو سبتګين سمدستي پر راوګرځېد او بُست يې ورڅخه ونيو او د خلف تر ګناه ور تېر سو.[2]

سبتګين د هلمند (زميندا‌ور) څخه په څو .څو ځله پر غور يرغلونه وکړل او د غوري واکمنانو څو کلاګاني يې ونيولې.

۱.پښتانه د تهذيب په څپو کي، ۱۹۰ مخ
۲.کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۴۸ مخ

د ابو الحسن الهیثقم بن محمد النابي د تاریخ له مخي د محمد سوري د هیواد د شرحي په لړ کی په لنډ ډول سره داسي لیکي: ((کله چي له سامانیانو او صفاریانو څخه د خراسان او زاولستان (=زابلستان) امارت امیر سبکتګین ته ورسېد، هغه څو ځله له بُست څخه د غور په غرنیو سیمو بریدونه وکړل او ډېري جګړې یې وکړې)).

نو موړی مؤرخ بیا هم د غزنوي دور د پیښو په شرح کي لیکي: ((سبکتګین چي واک ته ورسېد، لومړی یې له غزني څخه خپلو مهمو ګاونډیو سیمو ته مخه کړه، بُست، زمینداور، د قصدار سیمي، بامیان، تخارستان او غور یې تر لاسه کړل)).

خو ښایي وو ایو، چي د منهاج السراج په استناد پر غور د سبتګین بریدونه یوه رښتینې مسئله ده او لیدل کیږي، چي مؤرخینو په دې اړه لږ تر لږه په ضمني توګه هم تفصیل نه دی ورکړی، تر څو یو لړ مطالب تر لاسه سوي وای.[1]

د سبکتګین څخه وروسته په کال (۹۹۸ ز) کي د نوموړي زوی (محمود) واک ته ورسېد، په بُست کي بیا خلف یاغي سو، خو محمود یو وار هغه وبخښی او په دوهم وار یې له هلمند څخه ګردېز ته تبعید کړ، څو هلته مړ سو.

محمود غزنوي څو ځله بُست ته پخپله راغی او دلته دا مفکوره ورته پیدا سوه، چي د یوه تازه دمي قوې د ساتلو لپاره ځان جوړ کړي.

۱.پښتانه د تهذیب په څپو کي، ۱۶۱ مخ

ده د همدې مطلب لپاره د بُست شمالي خوا ته یو لږ عسکري چونۍ جوړې کړې چې په محمودي لښکرګاه یادیږي.

د سلطان محمود غزنوي په وخت کې بُست ډېره ترقي وکړه او په غزني پسې د ټولي غزنوي امپراطورۍ د ثقافت دوهم مرکز و، هر کله چې به غزنوي پاچا دلته راتلی، نو د غزني د هغه وخت شاعران او هنرمندان به ورسره وه او د بُست بازار به یې تود ساته.[1]

محمود هم د پلار په څېر په ارام کښېنناست او د غور د ترلاسه کولو لپاره یې څو – څو ځله بریدونه وکړل.

بیهقي د مسعود بن محمود غزنوي په اړه د لیکني په وخت د محمود بریدونه په ضمني توګه داسي شمېري: ((امیر محمود رضي الله عنه دوه درې ځله د زمینداور له لاري د غور شاوخوا سیمو ته ورغی، خو د هغې سیمي تنګو او ایسارو ځاینونو ته وړاندي نه سو، خو دا یې ونه ویل چې زه پاته راغلی یم)).

بیهقي پر غور د محمود غزنوي د دوهم برید په اړه لیکي: ((امیر محمود په (۴۰۵ هـ) کال له بُست څخه د خوا یین خوا ته، چې غور سره پوله په پوله پروت دی او زمینداور په لور، چې هلته ډېر پیاوړي او پلید کافران اوسیږي، هغوي ډېر تنګ و تروش ځایونه او کلکي کلاګاني لري، امیر مسعود چې د پلار سره ملګری او د هغه په وړاندي یې ستر – ستر کارونه ترسره کړي وه، یو ځل بیا یې د جګړې میدان ته جنګیالي د ځان ملګري کړل، د هغو ډېر شمېر کلاګانو ته پناه وروړه، له کلا څخه یو تن جنګ پیلوونکي (بربرجي) مسلمانانو ته

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۴۸ مخ

ډېر بد و رد وويل، يو تن په خوله کي په غشي وويشت او له برج څخه کښته مړ ولوېد، د ملګرو زړونه يې وارخطا سول، ماته يې وخوړه او کلا يې وروسپارله)). [1]

د سلطان محمود غزنوي تر مرګ وروسته د نوموړي زوی سلطان مسعود پاچا سو، د نوموړي پاچا په وخت کي د هلمند سيمي زښته ډېره ترقي وکړه، هغه لښکرګاه چي بنسټ يې دده پلار (محمود) ايښی و، مسعود پسې پراخه کړه، ځو د پايتخت شکل يې غوره کړ او پخپله پاچا په مياشتو مياشتو له دې ځايه د غزنوي امپراطوري اداره کوله. [2]

همدارنګه د هلمند د زميندا ور لرغوني سيمه هغه مهال د جوړښت او ارزښت له لامله همدارنګه د ښې هوا او ښيرازی له اړخه هم ډېر زيات شهرت لاره او نږدې ټولو مؤرخينو او تاريخ ليکونکو په خپلو اثارو کي ددې سيمي يادونه کړې ده او د همدغو ارزښتونو د لرلو له لامله ددې ځای د خپلولو لپاره د غزنوي او غوري واکمنانو تر منځ شخړي رواني وې او هري ډلي غوښتل، چي په هر رقم چي کېدای سي، دغه ځای خپل کړي، نو ځکه د دوی د زور او قوت په تناسب کله د غوري اميرانو او کله هم د غزنوي اميرانو په لاس کي به و. [3]

غوري پاچاهان او اميران له پخوا راهيسي لرغوني زميندا ور ته تلل راتلل او دغه سيمه يې له ځينو وختونو پرته په واک او د ژمي پلازمېنه يې وه.

۱.عتيق الله پژواک، غوريان، ۱۶۲ مخ
۲.کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۴۹ مخ
۳.عتيق الله پژواک، غوريان، ۹۶ مخ

لکه څنګه چي د سلطنتي چارو اړتیا وه، د ژمي په موسم کي به یې همدغه سیمه د پلازمېني په توګه کاروله، پخپله واکمن به د هغه ځای په ښکلي ماڼۍ کي اوسېده او کوم ځایونه یې چي د مېلو لپاره جوړ کړي وه، هلته به مېلې ته ورتلل، ښکار به یې کاوه او پوځي و عسکري ازمېښتونه به یې تر سره کول.

په هر حال د غزنویانو او غوریانو دښمني له ډېره پخوا شروع وه، خو هغه وخت یې زور واخیست، چي کله ملک الجبال غوري په غزني کي د بهرام شاه غزنوي لخوا په قتل ورسېد.

د نوموړي تر مرګ وروسته د غزنویانو او غوریانو هغه کینه او عداوت، چي له پخوا راهیسي موجوده وه، لا پسې زیات سو او غوري واکمنانو پر لپسې بریدونه پر غزني پیل کړل، هغه و، چي د ملک الجبال قطب الدین محمد ورور (سلطان سیف الدین غوري) د غزني واکمن (بهرام شاه) ته ماته ورکړه او د غزني تاج و تخت یې تر لاسه کړل.

سلطان سیف الدین غوري د غزني پر تخت ډېر وخت پاته نه سو، بهرام شاه چي دغه وخت هند ته تښتېدلی و، بېرته راغی، سلطان سیف الدین یې په ډېر بې رحمۍ قتل کړ.

کوم وخت چي علاوالدین غوري (جهانسوز) د خپل ورور د قتلولو څخه خبر سو، نو یې د غور او غرجستان جنګیالان سره را ټول کړل او د سلطان بهرام شاه غزنوي خلاف یې جګړه پیل کړه، نوموړي بهرام شاه یې مات کړ او د غزني پلازیې هم ونیو، د غزني بشپړ ښار یې وسوځاوه او د غزني تخت یې ړنګ کړ، د غزني ښار د سوځني او تباهۍ ننداره خلکو تر اووه ورځو کوله.(۱۱۴۸ز کال)

له غزني څخه وروسته علاوالدين غوري د هلمند پر خوا را روان سو او تر بُست پوري ولاړ، په بُست کي چي هغه وخت ځو مره عمارتونه وه، ټول يې وران کړل.[۱]

په نوموړو ودانيو کي لښکرګاه مخصوصاً (سلطاني قصر) پاک وسوځل سو، د غوري پاچا تر قهر وروسته د هغه نائبانو چي دلته اوسېدل ځيني ځايونه بيرته ترميم کړه او خلکو اوسېدنه پکښې شروع کړه.

علاوالدين چي غزني او لښکرګاه د يوې مياشتي په فاصله کي وسوځل، نو د خرابۍ توپير يې دا و، چي د غزني د ماڼيو چتونه او دېوالونه ټوله د لرګي وه، نو عمارتونه يې د سوځلو په وخت کي اکثره له منځه ووتل، خو د لښکرګاه د ماڼيو دېوالونه چي د خټو او خښتو وه، نو د اور په وخت کي يې يوائې سرونه راونړېدل خو دېوالونه يې پاته سو، چي دا دی تر اوسه ولاړ دي، پدې خرابۍ کي لښکرګاه او بُست په عمراني لحاظ ډېره خساره وليدله.[۲]

علاوالدين باميان، تخارستان، بدخشان، هلمند (ګرمسېر، زميداور او بُست)، مرغاب او غرجستان په خپل سلطنت را ګډ کړل.

علاوالدين ځان لره د سلطان لقب خپل کړ، خو د غزني خلکو نوموړی د جهان سوز په نامه بللی دی، چي اوس يې هم خلک په علاوالدين جهانسوز پېژني.[۳]

۱.همدا اثر، ۱۷۵ مخ
۲.کانديد اکاډميسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۵۴ مخ
۳.عتيق الله پژواک، غوريان، ۱۷۵ مخ

هلمند په مغولي دوره کې:

د چنګېز د منځته راتګ پر مهال د غزنوي او غوري کورنیو واکمني له منځه تللې وه، ټول هیواد پر وړوکو حکومتونو وېشل سوی و او هري سیمي ځانته واکمن درلود.[1]

دیارلسمه عیسوي پېړۍ د افغانانو بلکې د ټولو مسلمانانو په تاریخ کې د یوې توري پېړۍ په توګه بلل کیږي، چنګېز چې پر افغاني ولس کوم ظلمونه وکړل هغه یو زوړ، تور او تېر داستان دی، خو یادونه یې دومره ترخه ده، چې پښتانه نن هم (مغول)[2] دښمن او (دښمن) مغول بولي.

د چنګېز د راپورته کېدو په وخت کې افغانستان، ایران او عراق د خوارزم تر واک لاندي وه، د سند هـ په حوزه کې د ناصرالدین شاه غوري حکومت و او په منځني هند کې واک د سلطان شمس الدین التمش په لاس کې و، په ورهٔ آسیا کې صلیبي جګړې رواني وې، په کومو کې چې د نړۍ غټ غټ قوتونه واړه او کمزوري سوي وه، هغه وخت مغلو په آسیا او اروپا کې ډېري ورانۍ وکړې، لنډه دا چې له (۱۲۰۴ز) څخه تر (۱۲۱۹ز) کال پوري تر افغانستان پوري یې پوځونه راورسېدل،[3] چنګېز په دې منظور چې مخ په وړاندي بریالی روان وي او د شا له خوا ثوک نه وي، چې ورته پورته سي، نو د ژوند شرایط یې ختمول چې په دې وسیله خلک ګډ وډ او سره وپاشل سي، چنګېز

۱.پوهاند عبدالحی حبیبي، د افغانستان لنډ تاریخ، ۱۹۱ مخ
۲.مغول د ژړ نژاد یو ټبر دی، چې مورنۍ ټاټوبی یې مغولستان (منګولیا) دی.
۳.پښتانه د تعذیب په څپو کې، ۲۱۵ مخ

چې افغانستان ته را ورسېد نو لښکرو يې د هغه وخت د ثقافت مرکزونه وران کړل.

چنګېز چې د بلخ، باميان او اباسن په حوزه کې خپل په مخ کې ښارونه وران کړل، نو نمائندګانو يې د هلمند د سيند حوزه کې په ورانيو شروع وکړه، چې په دې سلسله کې زرنج، بُست، لښکرګاه او نور شاوخوا وران سول، ولې لږ و ډېر، نږدې او ليرې يا د ژوند آثار ښکاره سوه.[1]

د چنګېز تر مړينې وروسته د نوموړي زوی (تېمور = ګوډ تېمور) په افغانستان کې د سلطنت اعلان وکړ، هغه وخت په هيواد کې هيڅ يو مرکزي حکومت نه و او نه سياسي وحدت وجود درلود.

تېمور په کال (۱۳۸۳ز) کې پر سيستان وحشيانه يرغل وکړ، تاريخي بند (بند رستم) يې مات کړ او د زرنج خلکو ته يې ډېر لوی زيان ورساوه، دا هغه الميه وه، چې يو آباد وطن يې په ويرانه بدل کړ، ويرانه هم داسې چې اوس يې لا هم پر دوه سوه کيلو متره آثار ځله پراته دي، زرنج، قرنين، طاق، بُست، درتل، بغنين، ښوران او زوران غوندي کلاوي او ښارونه يې داسې تباه کړل چې کنډوالې يې دا وخت هم په ريګ کې ځله خورې ورې پرتې دي.[2]

ښاغلی عطايي د ګوډ تېمور په لاس د هلمند سيمي ورانی داسې يادوي: ((ګوډ تېمور چې راپورته سو هغه د خپلو ورانيو په سلسله کې يوه کامله خاموشي پر دې حوزه خپره کړه، تېمور د هلمند پر سيند هغه لوی بند (د سيستان بند) چې د هلمند سيمه په اوبو لمه مات کړ، د

۱.کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کې، ۵۴ مخ
۲.پښتانه د تهذیب په رڼا کې، ۲۲۴ مخ

بند او به د یو لوی توپان په ډول د هلمند پر مځکو ور خپرې سوې، چي د ژوند امکانات یې په کامله تباهي له منځه یوو ړل.

له هغه وخت څخه بیا د هلمند ښارونه بهرني ختیځ پېژندونکو د (مړو ښارونو) په نامه یاد کړي دي، حتی د دې ناحیې لوی مرکز (لښکرګاه) تر دا څو کلنو مخکي پوري هیچا پېژند له هم نه)).[1]

دا سوه د مغولو چنګېزیانو د وران کاریو پایله، خو یوه خبره ړښه ده، هغه دا چي الله عزوجل پر خپل مخلوق تر هغه وخته عذاب نه رالیږي، تر څو چي دوي د خیر لمن نیولې وي، مګر چي کله د شر پیرو کاري تر حد زیاته سي، نو بیا په سوره الانعام کي وایي، چي رب العزت په دې قادر دی، چي پر تاسو له لوړ څخه عذاب نازل کړي، یا یې ستاسو تر پښو له لاندي څخه راپورته کړي او بیا تاسو پخپله پر ډلو ووېشي او یوه ډله د بلي په طاقت له منځه یوسي، دا سي بریښي چي د مسلمانانو خلیفه ګانو او حکمرانانو په دغه وخت کي د حق لمن پرې ایښې وه او په ظلمونو بوخت وه، نو ځکه د الله تعالی د وعدې مطابق له دغه لوی عذاب سره مخامخ سول.

د ملک اودل حکمراني او د هلمند سیمه:

د شاه جهان په عصر کي ملک اودل د هلمند د وادی په لوېدیځه سیمه او ګرمسېر کي خپلواک حکومت درلود، د مغولي دورې مؤرخین لیکي، چي د کندهار نیمي صوبې په ده پوري تعلق درلودې، د حکومت مرکز یې د خانشین کلا وه، چي بُست ته نږدې د هلمند د

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۵۵ مخ

بارکزو په ناوه کي واقع ده، دا سړی یو له زبردستو ملي رئیسانو څخه و، چي د مغولي حکومت او صفوي مملکتو په منځ کي یې خپلواک سلطنت وکړ او ددغو دوو سلطنتو حکمرانانو د ډېر قدر په سترګه ورته کتل، د بُست عزت خان یې ډېر فرمانبردار و او حمزه د ملک جلال الدین زوی د سیستان ملي مشر له نوموړي سره هم همراهي درلوده.[1]

۱.عبدالقدوس نجیب، اراکوزیا (کندهار)، ۱۰۳مخ

څلورم څپرکی

د هلمندیانو رول د افغانستان په معاصر تاریخ کي

څنګه چي مخکي مو یادونه وکړه، مغولو د هلمند ډېري ودانی سیمي وراني او تباه کړلې، خو څه چي پاته سوه، د هغه څخه وروسته پارسي صفویانو تر وحشت لاندي راغله، له (۱۵۱۰ز) څخه تر (۱۷۲۲ ز) کال پوري د هلمند لرغونې سیمه د پارسي صفویانو په لاس کي وه او پدې سیمه کي یې په خپل نامه سکه وهلې وه.

ددې دوه نیمو پېړیو په اوږدو کي افغان ولس که په ختیځ و لویدیځ کي وه او که په شمال و جنوب کي، په وار – واریې د پردیو تېري کوونکو او یرغلګرو ځواکونو په مقابل کي پاڅونونه کړي دي او دا پاڅونونه د تېري کوونکو تاراک ګرو له خوا ټکول سوي دي.

بیا هم په همدې دوران کي د کندهار، هلمند، زابل، ارزګان، هرات او نورو ولایتونو زړورو افغانانو د هوتکیانو په مشری تر اصفهان پوري پرمختګ وکړ او دا سیمي یې د افغانستان په خاوري پوري وتړلې. (۱۷۲۲ – ۱۷۲۹ز)

نادر افشار په کال (۱۷۳۶ز) د پارس (ایران) څخه د افغانستان په لور پوځي یرغلونه پیل کړل، دا وخت د هوتکیانو دوره وه، د نادر افشار پوځ له ډېرو جګړو څخه وروسته په هرات کي یې د ابدالیانو او

په کندهار کي يې د هوتکيانو واکمنۍ ته د پای ټکی کېښود، د افغانستان له نيولو وروسته د افغان پوځ په ګډون يو لوی لښکر جوړ کړ او د هند په لوريې مارش کړ، چي د هلمند يو نوميالی مشر (نورمحمد اليزی (=عليزی) هلمندی – ميرافغان) هم د نوموړي په لښکر کي د پوځ مشر و، برخه درلوده.

ميرافغان، نادر افشار ته ډېره موده په پارس، افغانستان او هند کي پوځي خدمتونه وکړل، چي نادر ددې خدمتونو په بدل کي ميرافغان ته د زميندا ور لرغونې سيمه ورکړه، چي په هغه وخت کي يې (۳۶۰) کارېزونه درلودل، نوموړي هم په دې سيمه کي خپل قوم (عليزی) ځای پر ځای کړ.

په خبوشان کي د نادر تر مړيني وروسته افغاني پوځونو دا هوډ وکړ، چي افغانستان ته ستانه سي او د افغاني حکومت په جوړونه کار پيل کړي، د (۱۱۶۰هـ .۱۷۴۷ز) کال د رجب په مياشت کندهار ته راورسېدل، افغاني مشرانو ژر تر ژره د نادرآباد نوي کلا ته نږدې د شېرسرخ پر هديره ملي جرګه جوړه کړه، چي په هغې کي د افغاني پېژندويو ټبرونو مشران لکه نور محمد خان هلمندی (ميرافغان) د عليزو مشر، محبت خان د پوپلزو مشر، موسی خان د ساکزو مشر، نصرالله خان د نورزو مشر او حاجي جمال خان هلمندی د بارکزو مشر ګډون درلود.[1]

دا جرګه په دې موخه جوړه سوې وه، چي دا خانان او قومي مشران له خپله منځه يو ملي مشر د افغاني حکومت د واکمن په توګه وټاکي،

۱.پوهاند عبدالحی حبيبي، د افغانستان لنډ تاريخ، ۲۸۰ مخ

هر خان او هر مشر د واک د راخپلولو په لټه کې و، نو یو بل به یې رداوه، دې جرګې تر اتو ورځو پورې دوام وکړ، خو جرګه د اتو ورځو شننو او وراشو په ترڅ کې کومې پایلې ته ونه رسېده، جرګې په خپلې نهمې ورځې پرېکړه وکړه، چې د شېر سرخ د مزار مجاور (صابر شاه ملنګ) چې یو روحاني سړی و، په خپلو منځو کې د حکم په توګې وټاکي، جرګې پتېیلې وه، که صابر شاه هر څوک ټاکي، نو ټول به له هغه سره بیعت کوي، دا صوفي مشر هم له خپله ځایه راپورته سو، په ورځېرمې سیمې کې یې د غنمو یو وږی راواخیست او بیرته د جرګې منځته راغی، په جرګې کې د ټول ناستو کسانو سترګو دغه درویش ته رغړېدلې او دې ته یې کتل، چې چاته به ورنېږدې کیږي، صابر شاه چې لیدلی یې وه، په دې جرګې کې یو ازیني ناست سړی، چې ډېرې خبرې نه کوي، احمد خان دی، نو درویش نوموړي ته نږدې سو او د غنمو وږی یې د احمد خان پر دستار باندې کېښېښود او وې ویل:ـ (دا ستا جیغه ده او ته دُراني پاچا یې)، په جرګه کې ټولو ناستو کسانو د احمدشاه بابا ټاکنه، په خپلو مبارکیو لا پرتمینه کړله. (۱۷۴۷ ز کال د اکتوبر میاشت).(۱)

احمد شاه بابا په کال (۱۷۴۹ ز) کې د خپلې امپراطورۍ د پراخوالي په درشل د کابل او پېښور له لارې لاهور ته ولاړ، د لاهور له حکمران مېرمنو معین الملک سره یې روغه وکړه، د سالکوټ، ګجرات او د پنجاب مالیات یې د مېرمنو پر غاړه کېښېښوول، کندهار ته بېرته د رسېدو پر وخت یې د قبیلو ځینې مشران لکه: نور محمد خان میر

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستاني، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کې، ۶۷ مخ

افغان علیزی، ګډو خان او محبت خان پوپلزی چي دده پر خلاف یې دسیسه جوړه کړې وه ووژل.[1]

د احمدشاه بابا له خوا دا لومړي پښتانه وه چي ووژل سول، خو د علیزو قوم د میرافغان وژنه داسي بیانوی:.(د احمدشاه مور خپله لور د میرافغان پلار حاجی اسماعیل خان علیزي ته په نکاح ورکړه، چي د میرافغان میره یا دوهمه مور ګڼل کېدله، د اسماعیل خان تر وفات وروسته میرافغان د سپاه سالار په توګه وټاکل سو، څه وخت چي به میرافغان کور ته راتلی یا دندي ته به تلی، نو د احمدشاه خور دده ډېر عزت کاوه، خو کله چي احمدشاه بابا پاچا سو، نو د هغه خور د پخوا په شان د نوموړي عزت نه کاوه، یوه ورځ میرافغان د خپلی میرې څخه وپوښته چي ته اوس ولی زما دومره عزت او احترام نه کوی لکه مخکي چي دي کاوه، میره یې په ځواب کي ورته وایي، چي سر پښو ته نه ولاړېږی او ته زما په وړاندی پښې یې، ددې خبری په اورېدو سره میرافغان په قهر کېږي او خپله میره پر دواړو غبرګو پښو په توره وهي، د ډېري خون رېزی په وجه دا مېرمنه خپل ژوند له لاسه ورکوي، ددې پیښي څخه کله چي احمدشاه بابا خبرېږی نو میرافغان په دار کوي).

پورتنۍ کیسه د خدایداد خان چي د میرافغان زوی دی، د خولی روایت دی چي تر موږ پوری دا خبره را رسېدلې ده، خو په هغه وخت کي احمدشاه بابا کوم اقدام ونکړ او کېدلای سي چي د عقدې په شکل دا حادثه یې له ځانه سره ساتلې وي.[2]

۱.پوهاند عبدالحی حبیبي، د افغانستان لنډ تاریخ، ۲۸۲ مخ
۲.عبدالغفور، زمینداور او علیزي، ۴۸ مخ

اوس به راسو دلته به تاسو ته یو بل ملي مشر در وپېژنو، چې د احمدشاه بابا د حکومت په ټینګولو کې ډېر زیار یې کښلی دی، نوموړی مشر چې حاجي جمال خان بارکزی (هلمندی) نومیږي او مخکې یې هم یادونه سوې ده، خو دلته دده او دده د کورنۍ په اړه په مفصله بحث کوو:

حاجي جمال خان نیکه (هلمندی) او دده لویه کورنۍ:

د یوولسمي هجري پېړۍ په پای کې د هلمند د تاریخي سیمې د بارکزو په ناوه[1] کې د بارکزو د قبیلې یو دروند مشر د خپل قوم مشرتوب پر غاړه درلود، چې حاجي جمال خان نومېده او وروسته په ولس کې په حاجي جمال خان نیکه مشهور سو.

د حاجي جمال خان نیکه د مشرتوب زمانه د کندهار په ښار کې د ملي قاید (حاجي میرویس خان نیکه) په لاس د یوه ملي حکومت د تأسیس سره برابره ده.

حاجي جمال خان نیکه له هغو څوارلسو تنو ابدالي مشرانو څخه و، چې افشار نادر ورته د مشرتوب په سترګه کتلي وه، کله چې د شېرسرخ په جرګه کې د نوي افغانستان د زعامت پر سر باندي خبري کېدلې، حاجي جمال خان نیکه لومړی شخص و، چې د احمد خان زعامت یې ومانه او د بیعت لاس یې ورکړ، دده په پیروۍ د جرګې نورو برخه والو هم ځوان احمد خان د خپل مشر په توګه ومانه.[2]

۱.د جغرافیې په برخه کې د بارکزو ناوه وګورئ.
۲.حافظ مرغزي، احمد شاهي شهنامه، ۵۳۹ مخ

درانـي احمدشـاه هـم دده د خدمتونو لـه کبلـه ده تـه د سرداری لقب ورکړ، مګر دا چي د بيت الله شريفي طواف يې کړی و، نو حاجی جمال خان يې باله او د سردار په نامه نه يادېده.[1]

حاجي جمال خان نیکه هغه مخور شخصیت و، چي په يوه ږغ به يې زرګونه قبيلوي ځوانان او سپين ږيري راټول، چي يوه به يې هم د خبرو څخه سر نه غړاوه او خبره يې منل، د هري قومي جرګې په منځ کي به ناست و، متوازيني او برابري پرېکړي به يې کولې، دده له مساوي وېش او پريکړو ټول ولس راضي و.[2]

د احمد شاه بابا تر واکمن کېدو وروسته حاجی جمال خان نيکه د هغه په دربار کي د ډېر مهم او صلاحيت لرونکي مشاور (سلاکار) دنده درلوده، چي احمدشاه بابا هم په ټولو چارو کي له ده سره سلا مشورې کولې، حاجي جمال خان نيکه هم د احمدشاه بابا په ټولو لښکر کښيو کي د خپل قومی لښکرو سره ونډه اخيسته او په حقيقت کي دده ملاتړ، هوښياري او سپېڅلې همکاري وه، چي د احمد شاه دراني واکمني پرې ټينګه وه.

احمدشاه بابا هم تر وروستي سلګۍ پوري د دغه درانه او خوږمن سپين ږيري له شان سره سم دده درناوی کاوه او د هيواد په لويو او وړو هيوادنيو چارو کي يې د هغه خوښه او مشوره اخيسته.[3]

۱.کاندید اکاډمیسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کي، ۸۲ مخ
۲.شریف الله دوست سرواني، د هلمند نوميالي، ۳۲۸ مخ
۳.احمد علي کهزاد، افغان مېړني او تاريخي پېښې، ۱ مخ

حاجی جمال خان نیکه دوې مېرمنې درلودې، چې یوه یې غلجۍ او بله یې بارکزۍ وه، له دواړو مېرمنو څخه یې څلور زامن او یوه لور زیږېدلې ده، لور یې تېمورشاه ته واده سوه چې شاه محمود، همایون او حاجي فېروزالدین د هغې څخه زېږېدلي دي، زامن یې هارون خان، رحیمداد خان، پائنده خان او بهادر خان وه.[1]

د احمدشاه بابا تر مړینې دوه کاله مخکې په کال (۱۱۸۴) لمریز حاجي جمال خان نیکه له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې او له ده څخه وروسته د نوموړي مشر زوی (رحیمداد خان) د احمد شاه بابا د سلاکار او د بارکزو د مشر په توګه دنده اجرا کوله، چې په آخیر کې د احمدشاه بابا تر مړینې وروسته د تېمورشاه لخوا رحیمداد خان له دندې ګوښه او د هغه کشر ورور (سردار پائنده محمد خان) یې پر ځای د بارکزو مشر او د ځان سلاکار وټاکه.

تېمورشاه ته د سردار پائینده محمد خان (هلمندي) خدمتونه:

سردار پائنده محمد خان د حاجي جمال خان بارکزي کشر زوی، چې د هغه د وفات پر مهال اووه کلن ماشوم و، د خپل مشر ورور رحیمدادخان تر لاس لاندې لوی سو، کوم وخت چې (۱۶) کلن سو، تېمورشاه ده ته د مشر ورور پر ځای د قوم مشري ورکړه او په دربار کې یې د پام وړ ځای ورکړ.

لومړی کار چې د تېمورشاه پام یې د پاینده محمد خان په لور واړاوه، هغه په کندهار کې د درانیانو د بنوربنې ارامول وه، چې د

۱.کاندید اکاډمیسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کې، ۹۰ مخ

تېمورشاه په وړاندې يې کړي و، دا ښورښ د احمدشاه بابا د اکا (عبدالخالق خان) په مشرۍ له کندهار څخه د کابل په لور تر سره شوی و، پائنده محمد خان وکړای سو د ښورښ کوونکو له ډلې څخه (مهراب خان) او (دلاور خان ساکزی) راجلا او د تېمورشاه په پلوۍ يې ودروي، پدې ډول د عبدالخالق قواوو ماته وخوړه، پخپله ونيول سو او وروسته د تېمورشاه په امر ړوند کړل سو.

تېمورشاه ددې بري په وړاندې، پائنده محمد خان ته د (سرفرازخان) لقب، دلاورخان ته يې د (مددخان) لقب او قاضی فيض الله خان ته يې د وزارت رتبه منظوره کړه، له هغه څخه وروسته سرفراز خان او مدد خان د کشمير د ياغي سوي والي د ټکولو لپاره ولېږل سول، پائنده محمد خان په دومره ميړاني وجنګېده، چې ډېر ژر يې ياغي والي (آزاد خان) مغلوب کړ.

کوم وخت چې دوی ددې بريالي ماموريت څخه کابل ته راغلل، مدد خان تېمورشاه ته د پائنده محمد خان د مېړاني او زړورتوب کيسې وکړې، ځکه نو تېمورشاه هغه په بلوچستان کې د شال او کوئټې د ماليات ټولولو لپاره په دندې وګماره، پائنده خان هلته د خلګو سره دومره ښه سلوک وکړ، چې هغوی يې ټول له دولت څخه خوشحاله کړل، ډېر ژر دده د لياقت او استعداد کيسې د هيواد تر ګوټ – ګوټ پورې ورسېدې او پر تېمورشاه باندی دومره ګران سو، چې د غلجي[1] قبيلې مشري او اداره هم ده ته وروسپاره او اجازه يې ورکړه تر څو د شاه پلاز ته نږدې ځانته ځای وټاکي.

۱– غلجی، غرزی یا غلزی، (غر – زوی) یعنې د غره زوی، چې په پاړسو کې کهزاد يې بولي

کله چې د تېمورشاه زوی شهزاده عباس د ارسلان خان مومند په لمسون پېښور کې د خپل پلار په وړاندې بغاوت پیل کړ، پائنده محمد خان د یوه لښکر سره د هغه مقابلې ته واستول سو، د کابل مست رود دواړو خواو ته منځ باډاسکې وهلې، پائنده محمد خان (سرفراز خان) ځان ورواچاوه او عسکرو یې هم د هغه په پیروۍ دا کار وکړ، له نېکه مرغه بېله تلفاتو تر رود پورې وتل، سمدستې یې ځان لالپور ته ورساوه، هلته ارسلان خان د مقابلې توان په ځان کې ونه لید او په تېښته بریالی سو، ددې پېښې وروسته د پېښور په شاوخوا غرونو کې سرګردانه او پائنده محمد خان کابل ته راستون سو.

له هغه ځخه لږ موده وروسته د ازبکانو د شورش له کبله د هیواد امنیت له خطر سره مخامخ سو، ددې شورش اوازه پوره جدې او ډارونکې وګڼل سوه، چې تېمورشاه خپل جرئت له لاسه ورکړ او نیت یې وکړ، چې کابل پرېږدي او هرات ته ولاړ سي، مګر پائنده محمد خان دی لدې ډارن کار ځخه منع کړ، تېمورشاه په کابل کې پاته سو او پائنده محمد خان د یو لښکر په مشرۍ د بلخ په لور وخوځېد، نوموړي سیمې ته په ور رسېدو سره بېله دې چې له توري کار واخلي د ازبکي مشرانو سره خبرو ته کښېناست او ټولې ناخوالې یې د سوله ایزې لارې حل کړې، وروسته کابل ته ستون سو او د شاه سره یو ځای پېښور ته ولاړ.

پېښور ته د تېمورشاه په رسېدو سره شهزاده عباس پر ځان وډارېد، د پلار په پښو کې ولوېد او بخښنه یې ور ځخه وغوښتل، ارسلان خان مومند هم د شاه ځخه د بخښنې غوښتلو په خاطر پېښور ته راغی،

مګر په سهار سر پرېکړی بدن خلکو ته ور وښوول سو او وروسته تېمورشاه د خپل زوی عباس سره کابل ته راوګرځېد.

څه موده وروسته یو وار بیا تېمورشاه ته خبر راورسېد، چي د بخارا د پاچا (شاه مراد) په تحریک ازبکانو ښورښ پیل کړی دی، شاه مراد د څه وخت راهیسي په شمال کي د درانیانو پر خاوره تیری کاوه، هغه وخت چي تېمورشاه و بهاولپور ته په جګړې تللی و، د شاه مراد تیری دومره حد ته ورسېد، چي تېمورشاه مجبورسو د خپلو شمالي سیمو د ساتني په موخه پرېکنده تصمیم ونیسي، ځکه چي شاه مراد لدې څخه مخکي پر مرو باندي برید کړی و او د هغه ځای شعیه وګړي یې په زوره مجبوره کړي وه، چي شعیه مذهب پرېږدي او سني مذهب ته را واوړي او که چیري دا کار ونه کړي، نو سرونه به یې ور غوڅ کړي، دا هغه ته ورته یو کار و، چي صفوي شاه (اسماعیل) د خپل واک پر مهال د (۱۵۰۲ز) کال وروسته د پارس د سني مذهبه وګړو او د هغو په ډله کي د مروی د سني مسلمانانو په هکله کړی و.

د (۱۷۸۹ز) کال په پسرلي کي تېمورشاه د یوه لښکر سره چي الفنستون یی شمېر (۱۰۰۰۰۰) او غبار (۳۰۰۰۰) په شاوخوا کي ښوولی، د کابل څخه د بلخ په لور روان سو، شاه څه موده په کندز کي پاته سو او وروسته د آقچې پر خوا چي ازبکانو لاندی کړې وه وخوځېد، شاه مراد هم د آمو تر سیند را تېر سو او کلفت ته راغی، ده خپل ورور عمر قوش بیګي د یوه واړه پوځ سره اقچې ته ولېږه، الله وردي ته یې دنده وسپارله، چي پر تېمورشاه باندي د خوراکي موادو د رسولو لار بنده کړي، مګر د تېمورشاه پوځ چي سردار پائنده محمد خان یی محوری ټکی و، هر ځای چي به د دښمن سره مخامخ سو هغه

بـه یـې دړي وړي کـړ، شـاه مـراد ډار ونیـوی، یـو شـمېر ملایـان او روحانیون د قـران شریف سره تېمورشاه تـه د بخښـنې لپاره ولېږل او پدې بهانه چې د مسلمانانو وینی توي نسي د سولي وړاندیزیې وکړ، پدې خبرو کی د آمو سیند د پخوا په شان د افغانستان او بخارا تر منځ سرحد پاته سو او تېمورشاه کابل ته راوګرځېد.

د موهن لال په قول پر تېمورشاه باندي پائنده محمد خان د خپل ځان پـه ډول ګران و، داسـي ورځ بـه نـه وه چـي پـه انعـام بـه یـې نـه ستایه، تېمورشاه په (۱۷۹۳ز) کال لـه دې نړی څخه سترګي پټې او پـه کابـل کي خاورو ته وسپارل سو.

ربښتیا خبره داده چي د بارکزو اقتدار د تېمورشاه پر مهال پـه کابـل کـي ریښـې وځغلولې او د سـلطنت تـر لاسـه کولـو پـوري وغځېدلې، پائنده محمد خان به هیڅکله هم دا فکرنه وکړی چي دده تر ټولو کشر زوی دوست محمد به یو وخت د کابل پر تخت ناست وي او د برتـانیی سفیر به یې دربار ته ورځي.

د احمد شاه بابا هغه تاج او تخت چي د حاجی جمال خان نیکه پـه مرسته یې ترلاسه کړی و، دده د اولادې پـه لاس پـه پـای کی رانسکور سـو، دا د پاینـده محمـد خـان د هلوځلـو میـوه وه چـي وروسـته بچیـانو ترلاسه کړه.

لنـډه دا چـي سـردار پائنـده محمـد خـان د تېمورشـاهي دولـت پـه ټینګښت او ټکاو کي نه ستړي کېدونکي هلي ځلي وکړې، دده پر ضد یـې هغـه توطیـه چـي د ارسـلان مومنـد پـه تحریـک دده زوی شـهزاده عباس په لاره اچولې وه، د بیخه خنډ کړه، د تېمورشاه دولت مخالفان

يې په پېښور، کابل، کشمير، بلخ او نورو ولايتونو کې دې ته اړ ايستل سول، تر څو د مرکزي دولت اطاعت ته غاړه کښېږدي.(۱)

زمان شاه ته د سردار پائنده محمد خان (هلمندي) خدمتونه:

په (۱۷۹۳ ز) کې تېمورشاه وفات سو، نوموړي خپل د ځای ناستي په توګه څوک نه و ټاکلی، دده لويه کورنۍ او ډېر ميراث خوران پاته سول، دده د ۲۴ زامنو له ډلي څخه شهزاده همايون په کندهار، شهزاده محمود په هرات او شهزاده زمان چي پنځم زوی يی و، د پلار په ژوند کي د کابل والی ټاکل سوی و.(۲)

کله ناکله چي به تېمورشاه د کابل څخه په سفر تلی، شهزاده زمان به يې د وليعهد په توګه پرېښود، د شهزاده زمان اخلاق او کړه وړه درباريانو ته ډېر د منلو وړ وه، دده مور د تېمورشاه تر ټولو ګرانه مېرمنه وه.

د تېمورشاه تر وفات وروسته دغي ښځي د موقع څخه ګټه پورته کړه، سردار پائنده محمد خان ته ورغله د خپل زوی لاس يې دده په لاس کی کښېښود او هيله يې ورڅخه وکړه چي د تخت په نيولو کي مرسته ورسره وکړي، دا چي پائنده محمد خان يو پښتون و او د پښتونولۍ په دود ښه بلد و ويې نه کړای سو، د يوې ښځي هيلو ته چي هغه ملکه هم وي، منفی ځواب ووايي، پدې توګه يې د هغې غوښتنه ومنله، د نورو دراني او قزلباشانو خانانو او قومی مشرانو

۱.کانديد اکاډمېسن محمد اعظم سيستانی، د وزير فتح خان او د هغه د کورنۍ تاريخي رول په سدوزي دولت کي، ۹۱ مخ

۲.مير غلام محمد غبار، افغانستان در مسير تاريخ، ۳۹۱ مخ

ځخه یې د شهزاده زمان لپاره بیعت واخیست او هغه پر تخت کښیناست.

پائنده محمد خان د زمان شاه مور ته د وعدې له مخې د قاضي فیض الله خان دولتشاهي هروي او ملا عبدالغفار چې د تېمورشاه وزیران او باوري کسان وه، ورسره یې وکتل، دوي په ګډه داسي پرېکړه وکړه چې د شاه د مړینې تر اعلانولو دمخه باید ټول خانان او د قوم مشران سلطنتي دربار ته ګویا د شاه په امر را وغوښتل سي، کله چې دوي ټول حاضر سول، د دربار د صالون دروازې وتړل سوې، وروسته یې دوي ته د تېمورشاه د وفات خبر اعلان کړ، پائنده محمد خان احساس کړه چې قاضي فیض الله خان په زړه کي د شهزاده عباس پلوي دی، کله چې پائنده محمد خان پدې پوه سو چې قاضي ښایي د شهزاده عباس پلوي وکړي، نو یې د خبرو لړۍ پخپل لاس کي واخیستله او ویې ویل: .(د میت له ښخولو دمخه پکار ده، چې د شاه له زامنو ځخه یو تن د پاچا په توګه وټاکل سي، دا باید داسي یو ځوک وي، چې ددغه مقام لیاقت ولري او تاج و تخت وربانديې ښکلي ښکاره سي، په یوه لاس دوې توري نسي کارول کېدلای، موږ چې شخصي اغراض او موخې نلرو، یوازې او یوازې د هیواد ښېګڼه او پرمختګ غواړو او د سلطنتي کورنۍ خیر مو ارزو ده، باید د پاچاهۍ لپاره دغسي د ښو صفتونو لرونکی ځوک وټاکو، تاسي ټول چې پخپله هم د لوړې کورنۍ شهزادګان یاست باید په دغو غوښتونو کي زموږ سره همږغي اوسئ، شهزاده زمان چې د ټولو دغو شمېرل سوو صفتونو او شرطونو درلودونکی دی، دخپل علمیت، لیاقت او په سلطنتي چارو کي د فعالیت له کبله تر خپلو نورو وروڼو برلاسی دی، باید د شاه په توګه

وټاکل سي، له همدې لامله زه پر تاسي باندي ږغ کوم چي و ده ته بیعت ورکړئ.

دده تر وینا وروسته نورو وزیرانو هم هر یوه په نوبت سره د پائنده محمد خان د خبرو په تائید د زمان په پلوي نور دلایل هم چي دده د صفتونو ښکارندوی وه، راوړل، دا ټولي خبري د ناستو کسانو لخوا د تائید وړ وګرځېدې او څلرویشت کلن ځوان (شهزاده زمان) یې د پاچا په توګه وټاکه، وروسته فاتحه ولوستل سوه او د تېمورشاه د جنازې چاري پیل سوې.

پائنده محمد خان لکه څنګه چي مو ولیدل د شهزاده زمان سره پر تخت دده د کښېناستلو په چارو کي لویه مرسته وکړه، مګر بیا هم پائنده محمد خان د شهزاده عباس لخوا بیغمه نه و، دده دا تشویش پر ځای راوخوت، د فاتحې مراسم لا پای ته نه وه رسیدلي چي شهزاده عباس ټول ورونه د چهلستون په ماڼۍ کي راټول کړل، د هغوي څخه یې بیعت واخیست او ځان یې پاچا اعلان کړ، کله چي پائنده محمد خان او نور د زمان شاه پلوه خانان خبر سول، د میر اصلان خان جوانشیر او جعفرخان جوانشیر په مشرۍ یې یو شمېر عسکر ولېږل، څو د چهلستون ماڼۍ محاصره کړي، شهزاده عباس یې د ټولو ورونو سره ونیو او د شاه زمان حضور ته یې راویست، زمان شاه د خپل سکني ورور شجاع پرته (چي یوائي درې ورځي بندي و) نور ټول ورونه تر غضب او شکنجو لاندي ونیول، په پای کي مجبور سول چي

بخښنه وغواړي او ده ته بیعت ورکړي، ده هم هغوي ټول وبخښل او په بالا حصار کي یې ځای ورکړ.(۱)

کله چي شهزاده همایون په کندهار او شهزاده محمود په هرات کي د زمان شاه د پاچا کېدو څخه خبر سول، هر یوه بېوربښ ته ملا وتړله، همایون په کندهار کي د پاچاهۍ اعلان او سکه یې پخپل نامه باندي ووهله، وروسته یې د زمان شاه سره د جګړې لپاره تیاري ونیول، زمان شاه هم د پائنده محمد خان په مشرۍ پوځونه د کندهار په لور واستول، دواړه پوځونه د کندهار په څلور میلۍ واټن کي په (باغ ببرو) نومي ځای کي سره مخامخ سول، د همایون د لښکرو قوماندان مهرعلی خان د مدد خان ساکزي د مېرمني ورور (دده اخښی) و، د جګړې تر پیلېدو وړاندي پائنده محمد خان د هغه سره اړیکي ونیولې او هغه یې د خپلو منطقي خبرو تر اغېز لاندي دو مره راوست چي په ډېره خوښۍ سره د همایون د پلوۍ څخه واوښت او د زمان شاه د عسکرو سره یو ځای سو، پدی کار سره همایون ماته وخوړه او بلوچستان ته وتښتېد، هلته د بلوڅ نصیر خان سره یو ځای سو او پر کندهار باندی د راتلونکی برید په هیله کښېناست.

سردار پائنده محمد خان کندهار ته ورغی، خانان او مشران یې اړایستل څو زمان شاه ته بیعت ورکړي، دده دغو صادقانه خدمتونو د زمان شاه په وړاندي د نوموړي قدر او درناوی نور هم زیات کړ او ده ته یې د کاله اتیا زره روپۍ معاش وټاکه، دبارکزو او غلجو سربېره یې د قزلباشو د قواوو مشرتوب هم دده پر غاړه واچاوه.

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د نولسمي میلادي پېړۍ په لومړي نیمایي کي د افغانستان دوه پوځي او سیاسي اتلان، ۲۶ مخ

زمان شاه د کندهار د چارو د سمون وروسته خپل وروکی زوی (قیصر) چی اووه کلن ماشوم و، د عبدالله خان نورزي تر سر پرستۍ لاندي د کندهار حاکم وټاکه او پخپله یې د قواو سره د هرات په لور حرکت وکړ، شهزاده محمود هم تسلیم سو، په هرات کی د چارو د سمون وروسته کابل ته راغی او په هند کي د فتوحاتو په هیله پېښور ته روان سو، همایون چی د فرصت منتظر و، د بلوچستان څخه یې پر کندهار برید وکړ، نوموړي سیمه یې ونیوله او وړوکی قیصر یې زندان ته واچاوه، مګر عبدالله خان د یحیی خان نسقچي باشي سره یو ځای ځان په پېښور کي زمان شاه ته ورساوه، همایون یو وار بیا ځان پاچا اعلان او سکه یې ووهله، پدغه وخت کي د عبدالله خان نورزي ورور احمد خان نورزی د خپلو قواو سره پر ښار حمله وکړه، مګر عبدالکریم خان (یا عبدالکبیر خان) د پائنده محمد خان د ورور رحیمداد خان زوی چي د همایون قوماندان و، دفاع ته راووت او خونړۍ جګړه ونښته، په پای کي احمد خان زخمی او مات سو، د نښتي پر وخت یې ډېري ویني ضایع کړې، ضعف وربانديي راغی او له آس څخه ولوېد، ملا حسن درویش چي یو فقیر سړی و، وربانديي پېښ سو، کور ته یې بوت او درملنه یې وکړه، همایون په خبر سو، نفر یې ورپسې واستول او ځانته یې وغوښت، نیت یې و چي له منځه یې یوسي، مګر د یو شمېر دراني خانانو د منځګړیتوب له مخي یې د وژلو څخه تېر سو او د خپلو قواو سر قوماندان یې وټاکه.

د همایون لخوا د کندهار د نیولو څخه چي زمان شاه ته خبر ورسېد، هغه اړ سو څو پېښور پرېږدي، کابل او وروسته بیا کندهار ته حرکت وکړي، د دواړو خواوو لښکري یو ځل بیا د کندهار په ۴۰ کروهۍ کي

سره مخامخ سوې (۱۷۹۴ پسرلی)، د زمان شاه د لښکرو قوماندان دا ځل هم پائنده محمد خان و، خو همایون بیا د زمان شاه پخوانی قوماندان احمد خان نورزی د خپلو قواوو قوماندان ټاکلی و، چې وروریې عبدالله خان نورزی دلته د شاه زمان په پلوۍ جګړې ته راغلی و، دا ځل پائنده محمد خان جګړه بېله وینو تویولو وګټله، د احمد خان سره یې اړیکې ونیولې هغه یې خپلې خوا ته را مات کړ، همایون بیا مات سو او د هرات پر خوا وتښتېد، څو له شهزاده محمود سره یو ځای سي، فتح خان بارکزی (د پاینده محمد خان زوی) تر ګرشک پورې په هغه پسې ولاړ، خو ګیر یې نکړ او بېرته کندهار ته راستون سو.

زمان شاه کندهار ته له رارسېدو سره سم شهزاده محمود ته یو لیک واستاوه، چې همایون ونیسي او لاس تړلی یې ده ته راولي، مګر همایون د فراه څخه د رېګستان له لارې بلوچستان ته تللی و، له هغه ځایه د سند هر ته څنډو رسېدلی و او د هغې ډلې سره مخامخ سو چې ده د نیولو لپاره ټاکل سوې وه، دلته یې ماته وخوړله او د سنده ختیځو غاړو ته وتښتېد، هلته یې ونیو، چې د زمان شاه په امر ړوند کړل سو او پاته عمر یې په زندان کې تېر کړ.[1]

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کې، ۱۰۰ مخ

د زمان شاه په حکومت کې د هلمند د لو (لویه) ادې سرښندنه:

لو (لویه) ادې د کلان خان لور او د منصور خان خور، چې په (۱۱۵۰ هـ ق) شاوخوا د هلمند په لرغونې سیمه کې او سېدل، دغه مېړنۍ مېرمن د ګرشک د مالګیر د کلي په خټه پښتنه بارکزۍ وه.

لویه ادې د اشرف الوزرا وزیر فتح خان بارکزي مور وه، چې په هوښیارۍ او دلاورۍ کې تر خپل خاوند (سردار پائنده محمد خان بارکزي) کمه نه وه.

د ګرشک د لویدیځ په (۱۵) کیلو مترۍ د (مالګیر) په کلي کې د (ادې باغ) په نامه هم یو ځای سته، چې نږدې دېوالونه یې تر اوسه هم پاته دي، پدې کلي کې هم بارکزي اوسیږي.

لکه څنګه چې مخکې یې یادونه وسوه، چې شهزاده همایون، د زمان شاه مشر ورور او د تېمور شاه مشر زوی، په کال (۱۷۹۴ ز) کې کندهار یې له قیصر څخه ونیو، قیصر د پلار لخوا د کندهار والی ټاکل سوی و، د همایون لخوا د کندهار د نیولو څخه چې زمان شاه ته خبر ورسېد، هغه مجبور سو څو پېښور پرېږدي، کابل او وروسته بیا کندهار ته حرکت وکړي، د دواړو خواوو لښکري د کندهار په (۴۰) ثلو ېښت کروهي[1] کې سره مخامخ سوې، دې کې د زمان شاه د لښکرو قوماندان سردار پائنده محمد خان و، خو همایون بیا د زمان شاه پخوانی قوماندان احمد خان نورزی د خپلو قواوو قوماندان ټاکلی و، چې ورور یې عبدالله خان نورزی دلته د شاه زمان په پلوۍ جګړې ته راغلی و، پائنده محمد خان جګړه بېله وینو تویولو وګټله، د

۱.کروه: شېرشاهي کروه= ۶۰ جریبه او هر جریب ۶۰ سکندري ګزه ته وایي.

احمد خان سره يې اړيکي ونيولې هغه يې خپلي خوا ته را مات کړ او شهزاده همايون د هرات پر خوا وتښتېد، څو له شهزاده محمود سره يو ځای سي، فتح خان بارکزی (د پاينده محمد خان زوی) تر ګرشک پوري د هغه پسې ولاړ، خو ګير يې نکړ او بېرته کندهار ته راستون سو.

هغه مهال چي خلکو لا د جګړې د پايلو په هکله خبر نه درلود، دغی غيرتمني ښځي خپله بوغره (برقع) واغوستله او توره يې تر ملا وتړله، پر آس سپره سوه، د ښار پر زندان يې بريد وکړ او (۸) اته کلن قيصر د زمان شاه زوی يې له زندانه ازاد کړ، بېرته يې د حکومت پر چوکۍ کښېناوه، پدې توګه نوموړې پتمني ښځي د زمان شاه سره خپل ملاتړ وښود، د قيصر آزادول يې د جارچي له لاري د خلکو تر غوږونو ورسول.

دې مېرمني همدارنګه د جګړې د پايلي تر معلومېدو پوري د ښار امنيت ته پاملرنه وکړه، چي په غلا او چپاول لاس پوري نسي، يو ځل دې ته خبر ورسېد، چي ددې زوم (مرتضی خان) غواړي په ښار کي تجارتخوني او دُکانونه چور کړي، لو ادې هغه ددې کار څخه منع کړ او اخطار يې ورکړ چي که دا کار وکړي نو سر به يې پرې کړي، هغه ددې خبري ته غوږ و نه نيو او په چور يې لاس پوري کړ، لويي ادې حمله پر وکړه او په توره يې داسي وواهه چي د مځکي راپورته کېدای نسو، وروسته يې زندان ته واچاوه، په پای کي يې د يوه روحاني سړي په شفاعت هغه وبخښی او له زندان څخه يې راوايست.

دا زړه وره ښځه تر اوسه هم د درناوی سره ملګرې ده، دګرشک د انجونو لېسه ددې په وياړ نومول سوېده.

څو ورځې وروسته زمان شاه د خپلو لښکرو سر د کندهار ښار ته ننوت، کله چې یې خپل وروکی زوی د همایون په جګړه کې زخمي سوی ژوندی ولید، ډېر خوشحاله سو، د لویې ادې څخه یې مننه او درناوی وکړ او قیصر یې بیا هم په کندهار کی پرېښود.[1]

د سردار پائنده محمد خان هلمندي په وړاندي د زمان شاه بې پروايي:

کله چې زمان شاه له کندهار څخه کابل ته ستون سو او سلطنت یې ټیکاو وموند، د قومي مشرانو سره یې بې پروایي خپله کړه او ورو ورو یې د مطلق العنانی (زورواکۍ) لاره یې ونیوله، زمان شاه ته چې خپل نظر ډېر پر ځای ښکارېده، نه یې غوښته چې نور خلک پر ده باندي د خپلو خدمتونو په خاطر منت واچوي او یا دا چې د خپلې قومي ونډې له مخې د هیواد په اداره کی شریک او اغېز ولري.

په همدې موخه یې د خپل سلطنت په درېیم کال (۱۷۹۶ ز) کې (سردار رحمت الله خان د سردار فتح خان پوپلزي زوی) چې د ملتان د مېشتو ابدالیانو څخه و، د افغانستان په لویو ښارونو لکه کابل، کندهار، هرات او نورو کې یې قومې اغیز نه درلوده، د (وفادارخان) په لقب سره خپل صدر اعظم (لوی وزیر) وټاکه.

له بده مرغه پدې وخت کې دده وزیر هم یو عصبي او بد خویه قهرجن سړی و، چې د قومي مشرانو سره یې ښه سلوک نه کاوه او تل یې ددغو مشرانو په وړاندي زمان شاه بدبینه کاوه.

د دغو سردارانو او قومي مشرانو په ډله کې یو هم پائنده محمد خان د بارکزو مشر او د دربار د نږدې کسانو څخه و، سره لدې چې پائنده

۱.محمد شفیق ژمن، زما هلمند، د مقالو ټولګه، ۳۱۶ مخ

محمد خان د شاه محمود سکنی ماما و، مګر په داخلي جګړو کي یې د زمان شاه پلو ونیو.

ښکاره ده چي ده ددې ټولو خدمتونو په خاطر هیله درلوده څو د وزارت څوکۍ ورکړل سي، همدارنګه قزلباش مشرانو لکه میراصلان خان جوانشیر او جعفرخان جوانشیر چي دده د سلطنت د ټینګښت لپاره یې ډېري هلي ځلي کړي وې، دوي هم د زمان شاه څخه ډېري هیلي درلودې.

کله چي وفادار خان پدې پوه سو، چي زمان شاه یې د مکارۍ په جال کي ګیر سوی دی، نوموړي ته یې د درواغو راپورونه ورکول چي ګویا پائنده محمد خان د شجاع لپاره فعالیت کوي، څو پر پلاز باندي یې کښېنوي.

پدی توګه یې شاه د ټولو قومي مشرانو په ځانګړي ډول د پائنده محمد خان په هکله بدبین کړ، دا خبره تر هغه ځایه ورسېده، چي شاه به په ښکاره د نوموړي کسانو په وړاندي مخالفت کاوه، د همدې کبله سرداران او قومي مشران له شاه څخه ناراضه سول او غوښتل یې په مناسب وخت کي غبرګون وښیي.

د نظر خاوندان وایي چي زمان شاه یو په بل پسې دوې سیاسي تېروتني وکړې:- لومړۍ دا چي د کم عقل وفادار خان په دسیسه او تحریک یې فرمان صادر کړ، چي له مخي یې ټول بارکزي د دولتي مقامونو او امتیازاتو څخه بې برخي کېدل او دوهمه دا چي هغه مقام چي د خپل خدمتونو په مقابل کي د پائنده محمد خان حق و، هغه یې بې کفایته وفادار خان ته ورکړ.

پیرس لیکي :ـ وفادار خان یو حریص او ځان غوښتونکی سړی و، نوموړي کوښښ کاوه چي ټول د شاه اقتدار پخپل لاس کي ونیسي، دی د خپلو کښتو کسانو (زیردستانو) په وړاندي ډېر مغرور او تر ځان د لوړو کسانو (بالادستانو) په وړاندي ډېر نرم، چاپلوس او ډارن و، ده د هر چل او نیرنګ څخه کار واخیست، څو زمان شاه یې د خپل لاس آله وګرځاوه، لدې څخه وروسته چي هر څه ده غوښتل، زمان شاه هم هغه کول.

الفنسټون وایي :.ددې لپاره چي زمان شاه د خپلو عزیزانو له ډلي څخه یو ډېر بې کفایته سړي ته واک سپارلی و، دا کار هم دده د برباد کېدو لامل سو او هم یې ملت د سترو بدبختیو سره مخامخ کړ.

د زمان شاه پر ضد د خانانو او قومي مشرانو یوه پټه توطیه:

له هغه څخه وروسته چي زمان شاه، پائنده محمد خان او نور قومي مشران له دندو لیري کړل، پائنده محمد خان ګرشک او په نادعلی کي د ادې کلا ته راغی، چي د شاه او د بد غوښتونکو رقیبانو څخه لیري وي، دا چي ده غوښتل یا نه یې غوښتل، په هلمند کي د بارکزو د ناوې مشران به یې مجلس ته راتلل، وفادار خان دا خبره زمان شاه ته ورسوله او دده ذهنیت یې لا نور هم د نوموړي په هکله خړپړ کړ.(۱)

په همدغو وختونو کي یو هندی چي غالباً پنجابی به و، ځکه په نامه کي میا ددغه مطلب ثبوت کوی او نوم یې (پیر غلام) و، دا سړی په

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کي، ۱۰۳مخ

کندهار کي دېره سو او مریدانو ته یې لوی لنګر جوړ کړ، دده لنګر ته قومي مشران، روحانیون او عام خلک ډېر ور جذب وه.

قومي مشرانو د پیر غلام په ځای کي یوه دسیسه او توطیه چي د کودتا شکل یې درلود، طرحه کړه، ددغي کودتا یعنې وزیر اعظم به وژني او زمان شاه د سلطنت څخه ګوښه او بل چا ته د حکومت سپارلو پلان په همدغه لنګر کي جوړ سو، کودتا کوونکو ځکه دا یو مصئون ځای باله چي دا د یو پیر لنګر و، خو وزیر رحمت الله خان د لومړي سره دغه ډله تعقیبوله او زمان شاه ته یې د هغو راپور ورکاوه، ددې حرکت مشران دا کسان وه: (سردار پائنده خان بارکزی، محمد عظیم خان الکوزی، محمد رحیم خان علیزی، نورالله خان بابر، اسلام خان پوپلزی، حکمت خان سرکاڼی، سلطان خان نورزی، خضر خان علیزی، (زمان خان پوپلزی(=رکاب باشی)، امیراصلان خان جوانشېر، جعفرخان جوانشېر او مُنشي محمد شریف خان قزلباش) دغو کسانو پر لاندنۍ معاهده قرآن او لوړه کړې وه:

لومړی – زمان شاه دي لیري او پر ځای دي شجاع پاچا سي.
دوهم – آینده به پاچا د قومونو په مصلحت پاچا کیږي.
درېیم – کوم پاچا چي د قومي غوښتنو سره سم کار نه کوي سرداران به یې په خپل اختیار لیري کوي.

ځیني لیکوالان داسي هم وایي چي دغې ډلي پرېکړه کړې وه، چي زمان شاه به وژني او پاچاهي به محمود ته ورکوي.(۱)

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۴۷ مخ

د عملیات موده پنځلس ورځي ټاکل سوې وه، محمد عظیم خان الکوزی د وزیر رحمت الله خان (وفادار خان) د مړینې لپاره ګمارل سوی و او نوري چارې د سردار پائنده خان بارکزي په غاړه وې.[1]

د دغي کودتا سمبالوونکي مخکي تردې چي عمل وکړي ونیول سول، میا پیر غلام محمد هندی د هندوستان پر خوا وتښتید، خو ونیول سو او د هغو افغاني قومي مشرانو سره یو ځای اعدام سو، (۱۲۱۴هـ د روژې ۱۳)، پدې کسانو کي سردار پائنده خان بارکزی هلمندی لوی قومی شخص و او یو زیات شمېر ملاتړلی زامن یې درلودل چي تقریباً ټول د جنګ د میدان سپاهیان او جنرالان وه، په سر کي (فتح خان) چي وروسته د (اشراف الوزراء وزیر فتح خان په نامه وپیژندل سو) و.[2]

د غچ اخیستلو لپاره مبارزه:

د سردار پائنده محمد خان هلمندي د اعدام په خبرېدو سره دده زامن، دوستان او خپلوان د کندهاره ووتل او خپل ټاټوبي (هلمند) ته یې ځانونه ورسول، څو په هلمند کي د ناوې د بارکزو څخه د پائنده محمد خان په غچ اخیستلو کي مرسته وغواړي، دلته بارکزیانو تر هر څه د مخه د پائنده محمد خان مشر زوی (فتح خان) د خپل قوم د مشر په توګه وټاکه او وروسته یې پرېکړه وکړه، چي دده هر تصمیم په

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د نولسمي میلادي پېړۍ په لومړي نیمایي کي د افغانستان دوه پوځي او سیاسي اتلان، ۳۰ مخ
۲.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۴۸ مخ

عملي کولو کي به مرسته ورسره کوي، فتح خان که څه هم لا شل کلن سوی نه و، خو ددې کار لپاره مناسب سړی او پوره وړتیا یې درلوده.

دا وخت د زمان شاه ناسکه ورور (شهزاده محمود) چي څو واره یاغی سوی و او په پارس (ایران) کي اوسېده، فتح خان له نوموړي سره د یو ځای کېدلو لپاره د پارس پر لور وخوځېد او د سیستان له لاري یې کرمان ته چي هلته محمود دېره و، ورسېد، هغه یې د زمان شاه په وړاندي د سلطنت نیولو ته وهڅاوه، دواړو د قرآن کریم مخته سوګند وکړ، چي له یو بل سره د همکاری په کولو به هیڅکله یو بل ته خیانت ونه کړي، له سوګند وروسته دا وړه له پنځوس سپرو سره یو ځای د سیستان پر لور وخوځېدل.

مخکي تردې چي فتح خان د کندهار پر خوا وخوځیږي، خپل دوه ورونه یې له سیستانه د اتلسو سپرو په بدرګې د درانې سردارانو په ځانګړې توګه د فراه د بارکزو د ټبر د مشرانو د ملاتړ د خپلولو لپاره فراه ته واستول، وروسته فتح خان، محمود او کامران میرزا سره یو ځای فراه ته ولاړل.

محمود او فتح خان د زمان شاه او د هغه د ناتار او ځانغوښتني په اړه د فراه مشرانو ته کیسې وکړې، په پای کي د فراه د درانیو یو شمېر خلکو د فتح خان او محمود په رکاب کي د خپل چوپړ تیاري څرګند کړ.

محمود له دغو ځواکونو سره یو ځای د کندهار په لور مارش وکړ او
څرګنده ده، چي د هلمند د ګرشک او د بارکزو د ناوې د سیمي بارکزو
هم ددغه ځواک ملا لا پیاوړې کړله.[1]

د یادولو وړ ده چي فتح خان یو غښتلی، هوښیار او متنفذ شخصیت
و، چي په درانیو ټبرونو کي له فراه څخه تر کندهاره یوازینی د میدان
سرتیری او د ملی قوت خاوند ګڼل کېده، ده ډېر غښتلي ورونه
درلودل او دده تر شاهي کهاله وروسته د افغاني قوت یوازینۍ بیلګه
وه.[2]

محمود او فتح خان د بارکزو په مرسته د کندهار خوا ته وخوځېدل،
په (کشک نخود) کي مهر علی خان ساکزی له زرو پلیو (پیاده) او
سپرو سره د دوي مخ ته ودرېد، خو ماته یي وخوړله او کندهار ته
وتښتېد، سردار فتح خان د کندهار ښار کلابند کړ، تر (۴۳) ورځو
کلابندۍ وروسته ښار یې محمود ته وسپاره او مهر علی خان ساکزي
پخپله د کندهار د نیولو خبر زمان شاه ته چي په پېښور کي و،
ورواستاوه، زمان شاه له قهره په پنجاب کي د رنجیت سنګ پر ضد له
خپلو اقداماتو تېر سو او مخ پر کابل روان سو، د محمود او سردار
فتح خان د تمبولو لپاره یي د غزني لار خپله کړه، د احمد خان نورزي
او خپل زوی شهزاده ناصر په مشرۍ یې لس زره کسیز لښکر جوړ او
مخ د کندهار په لوري واستاوه، د غلجیو د کلات او مقر تر منځ په
(سراسپ) سیمه کي احمد خان نورزی، فتح خان ته په سلامي سو،

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کي، ۱۰۹ مخ
۲.پوهاند عبدالحی حبیبي، د افغانستان لنډ تاریخ، ۲۹۹ مخ

ځکه چې دی هم د نورو په څېر د وزير رحمت الله خان څخه سخت خپه و، نو د زمان شاه زوی پر شاتګ ته اړ سو، زمان شاه له غزني څخه کابل ته ستون سو، چې نوی ځواک برابر کړي، خو ښار ته له رسيدو سره هغه ورسره پوځيان هم خواره واره سول، په دغه وخت کي وزير وفادار خان او دوه سوو سپرو او څلورو سوو پليو څخه پرته نور څوک ورته پاته نسو، نو له همدی کمکۍ (کوچنۍ) ډلي تېپلي سره يې د جلال آباد مخه ونيوه، محمود او فتح خان په يوه منډه د مقر او غزني له لاری کابل ته ورسېدل او د دوي تر منځ د جګدلي په وچه پاڼه کي لنډه نښته وسوه، چې زمان شاه ماته وخوړه.

توربختی زمان شاه چې تر څو مياشتو مخکي پوري په پنجاب کي د هيواد د بهرنيو دښمنانو د ايلولو په سوچ کي و، د ورونو د ناخوالو او کورنيو ګډوډيو له لاسه داسي سوی و، چې ډېر لږ ملګري ورته پاته وه، پرېشانه و او بې ارادې اړ سو، چې لږ تر لږه د يوې شپې لپاره د ملا عاشق شينواري کلا ته پنا ورووړي.

ددې کلا ناوړه پيښي ټولي د بدبختۍ له لاسه پيښي سوې، کنې له ټولو هغو ماتو سره بيا هم تر پنجابه د افغانستان ختيځي او جنوبي برخي دده د توري تر شپول لاندي وې او دده سکه ورور شجاع پر پېښور پياوړې واکمني کوله، زمان شاه له هغه څخه په يوه ليک کي د مرستي غوښتنه کړې وه، چې خيبريان او يوسفزي دده مرستي ته واستوي.

ملا عاشق شينواري په سر کي په ورين تندي د مېلمنو هر کلی او درناوی وکړ، خو چې وايې ورېده چې محمود کابل ونيو، بيري واخيست چې سبا يې د زمان شاه په پنا ورکولو محمود ونه نيسي، نو

د کلا دروازې يې وتړلې او په شپه کې يې د زامنو په لاس شاه محمود ته پيغام واستاوه، چې د بنديانو په نيولو او بيولو پسې څوک راواستوي.

شپېلا تېره نه وه، چې زمان شاه او ملګري يې پوه سول، عاشق شينواري د مېلمه پالني او کوربه توب د دود پر خلاف د فرېب لاره خپله کړې وه او کلک مخالف سوی و، زمان شاه او ملګرو يې هر څه خوارۍ وکړې چې د ځان د خلاصون لپاره ګودر ومومي خو بريالي نه سول.

ددې ناڅاپي پېښې خبر دواړو خواوو (کابل او پېښور) ته رسېدلی و، له يوې خوا شاه محمود د خپل سيال د نيولو لپاره مټې راونغښتې او له بل لوري شجاع د خپل ورور د خلاصون په لټه کې سو.

له کابل څخه د وزير فتح خان ورور (اسد خان) د يوه جراح سره د جلال آباد پر خوا رهي سو او له بلې خوا له پېښور څخه عبدالکريم خان د بندي پاچا په خلاصون پسې راوخوځيد، (جګدلی چې کابل ته لنډ پروت دی)، ځکه اسد خان کلا ته مخکې ور ورسېد، زمان شاه يې ونيو او جراح يې د شاه محمود په وينا سترګې وايستې او له ملګرو سره يې کابل ته راوست، له رارسولو سره يې سمدستي په بالاحصار کې د تورو تمبو شاته واچاوه، وفادار خان وزير او نور پلويان يې له تېغه تېر کړل، دې ناوړه پېښې د شاه محمود او ناسکه ورور شجاع تر منځ د سختو دښمنيو ور پرانيست.[1]

۱.احمد علي کهزاد، افغان مېړني او تاريخي پېښې، ۱۷ مخ

د زمان شاه په له منځه تلو سره، په هند کي د انګلیسی ښکېلاک او زېښناک پاينښت او خپرښت ته ښه موقع او د دوي په ګټه ښه شرايط په لاس ورغلل، په انګرېزانو سربېره د افغانستان نورو ګاونډيانو (روسانو، پارسيانو او سکانو) ته هم دا فرصتونه موجود سول، چي د لوی افغانستان له وجود څخه په وار – وار ترېنه لوی – لوی هډونه وشکوي او په تدريجي توګه يې له خپل ځواکمنتوب، امنيت، يووالي، پرمختګ او جغرافيايي تماميت څخه محروم کړي.

د زمان شاه زوی قيصر، چي دا وخت په هرات کي حکمران و، پارس ته وتښتېد او هرات يي خپل اکا حاجي فېروزالدين ته پرېښود، د پارس پاچا لکه څنګه چي انتظار کاوه، قيصر يې ونازاوه او د هر راز مرستي وعده يې ورسره وکړه.

عاشق شينواري چي دا لويه لوبه کړې وه، هم روغ پاته نه سو، درې کاله وروسته چي د شاه محمود لومړی واکمني د شجاع په لاس رنګه سوه، لومړنی کار يې دا وکړ، چي عاشق شينواری يې راوغوښت او پر دار يې وځړاوه، د کوه نور د الماسو غمی چي زمان شاه د شينواري د کلا په دېوال کي ټمبلی و، هم شجاع ته په لاس ورغي.[1]

د شاه محمود پاچهي او د وزير فتح خان (هلمندي) وزارت:

شاه محمود په (۱۸۰۱ ز) کال کي د افغانستان د پاچا په حيث پر پلاز کښېناست، نوموړی چي د کابل د تخت د نيولو سره، د خپل ژوند تر ټولو لوی مقصد ته ورسېد، د زمان شاه د وخت د تجربې خاوندان،

۱.همدا اثر، ۲۲ مخ

نظامي او ملکي وزیران او مامورین یې بې واکه کړل، د دوي پر ځای یې خپل پلویان وټاکل، په دې لړکې د سردار پائنده خان بارکزي زوی فتح خان بارکزي ته یې د شاه دوست لقب ورکړ، خپل وزیر یې وټاکه او قاضي محمد سعید خان بارکزی یې د کندهار د قاضي القضات او د (خان علوم) لقب یې ورکړ.

د وزیر فتح خان د مهر سجع په لاندې بیت پیل کیږي:

طالع محمود را نازم کزوست طالع محمود را نازم کزوست
سرفراز فتح و نصرت شاه دوست سرفراز ملک و دولت شاه دوست

او د قاضي القضات محمد سعید خان بارکزي مهر په لاندي سجع و:

محمد سعید از فضل حق مشهود شد قاضي القضات شاه محمود شد[1]

شاه محمود د تخت ناستي سره سم، د هیواد ټولي سیاسي، نظامي او نوري چاري وزیر فتح خان ته وسپاره، وزیر فتح خان هم د معمول سره سم، خپل ټول وروڼه د افغانستان په بیلا بیلو ولایتونو کې حکمرانان کړل، یوائې دوست محمد خان یې له ځان سره په مرکز کي وساته، محمد عظیم خان او بیا وروسته عبدالجبار خان ته یې کشمیر ورکړ، پیښور یې تر اټکه یار محمد خان او سلطان محمد خان ته وسپاره، سندهـ او ښکارپور یې رحمدل خان، غزنی یې شېردل خان،

۱.کاندید اکاډمیسن محمد اعظم سیستانی، د نولسمي میلادي پیړۍ په لومړي نیمایي کې د افغانستان دوه پوځي او سیاسي اتلان، ۴۳ مخ

بامیان یې کهندل خان، کندهار او د هغه شاوخوا له کلاته تر بولان درې، فراه او هلمند پورې مهردل خان او پردل خان ته او دېره جات تر پنجاب او د پېښور تر غرنیو سیمو پورې نواب عبدالصمد خان او د هغه زوی نواب زمان خان ته ورکړ سو،[1] ګواکې عملي اجراآت او حکومتي چارې وزیر فتح خان او د هغه ورونو سرته رسولې او د عیش او عشرت کارونه شاه محمود ته پاته سول، د افغانستان په تاریخ کې ښايي د شاه محمود په څېر نالایق او بې پروا پاچا ته ډېر لږ د قدرت نوبت رسېدلی وي او که ورته رسېدلی وي، نو هغه به هم دده په څېر د افغانستان د بربادۍ سبب ګرځېدلی وي.[2]

شاه محمود ته د وزیر فتح خان (هلمندي) پوځي خدمتونه:

لکه مخکې چې مو ولوستل د شاه محمود لپاره د پاچاهۍ په نیولو کې وزیر فتح خان ډېر زیار وکیښ او د خپلې ژمنې په پوره کولو کې چې د شاه محمود سره یې کړې وه بریالی سو او نوموړی ته یې د کابل پلاز ونیو.

د هغه څخه وروسته په ټول افغانستان او ګاونډیو کې یو ډول ګډوډي (انارشي) منځته سوه، چې لومړی د زمان شاه سکه ورور شجاع الملک چې دا مهال په پېښور کې و، یاغي سو او د سکه ورور (زمان شاه) د غچ اخیستو او پلاز لپاره کار پیل کړ.

شجاع دغه وخت شل کلن و، د ساتونکو له یوې ورې ډلې سره په پېښور کې پرېښوول سوی و، د زمان شاه کورنۍ او د دولت ټول

۱.پوهاند عبدالحی حبیبي، د افغانستان لنډ تاریخ، ۳۰۵ مخ

۲.عبدالباري جهاني، هرات، پښتانه او ستره لوبه، ۱۸۸ مخ

جواهر او نوري شتمنی ده ته سپارل سوي وې، له هغې ناڅاپي ويري وروسته چي دده د ورور له ماتي پيدا سوې وه، ده وپتېيله چي ځان پاچا اعلان کړي او له شاه محمود سره د يوې منظمي نښتي لپاره تياري ونيسي، نو ده له دې امله د پېښور شاوخوا قومونو په مينځ کي ډېري روپۍ ووېشلې او ډېر ژر يې وليدل، چي د برو درانيو ډېر کسان د هغه تر بيرغ لاندي ټول سوي دي.

د (۱۸۰۱ ز) کال د دسمبر په لسمه نېټه شجاع الملک له پېښوره پر کابل باندي د حملې لپاره را روان سو، د جلال آباد ښار يې ونيو، خو د محمود له پوځ سره چي هغه له درېيو زرو مېړو څخه جوړ و او مشر يې وزير فتح خان و، مخ سو، د شجاع الملک سره لږ تر لږه لس زره عسکر وه، خو دوي ټول بر درانيان وه او که څه هم دوي د خپلو قومي جګړو سره روږدي وه، خو له منظمي جګړې او د هغه د سپلين سره نا آشنا وه، د جګړې په پيل کي د شجاع الملک پوځ بريالی و، خو دده بر دراني پوځيان له ګډوډۍ څخه د خپلي ګټې په اميد وه، همدا چي په دې فکر سول، چي بری قطعي سوی له خپلو ليکو څخه ووتل او د پاچاهۍ خزانې په لوټلو يې پيل وکړ، چي شجاع الملک د بې احتياطۍ له امله له ځان سره د جګړې ډګر ته راوړې وه.

وزير فتح خان له دغي موقع څخه ګټه واخيسته او د شجاع الملک پر پوځ يې بريد وکړ، شجاع الملک يې مات کړ، شجاع چي دې حالت ته وکتل، نو د خيبر غرونو ته وتښتېد، چي هلته د پاچاهۍ د نيولو لپاره د نويو شېبو انتظار وباسي، خو وسله او پانګه يې د وزير فتح خان د ځواکونو لاس ته ورغله، فتح خان د شجاع الملک له خزانې څخه تر لاسه سوي پيسې پر خپلو جنګياليو ووېشلې او د پېښور پر

لوریې خپل پرمختګ ته دوام ورکړ، د پېښور دروازې په لنډې مودې کې د فتح خان د لښکر پر مخ پرانیستل سوې او له نږدو سیمو څخه یې د مالیې راټولو نه پیل کړه.

کوم وخت چې وزیر فتح خان په پېښور کې و، غلزیو له زابل څخه د لوګر تر سیمو پورې په پاڅون لاس پورې کړ، هغوي لومړی عبدالرحیم خان غلزی (غلجی) د پاچا په توګه وټاکه او وروسته یوې ډلې د شهاب الدین توخي په مشری د کندهار پر ښار حمله وکړه، عبدالحنان هلمندي (چې د فتح خان د اکا زوی دی) او سیدال خان الکوزي د ښار دفاع ته ملا وتړله، د پُل سنګي په سیمه کې سخته جګړه وسوه، دوه سوه تنه دراني او زر تنه غلزي په نوموړې جګړه کې ووژل سول.

هغې ډلې چې د عبدالرحیم خان غلزي په مشری پاڅون کړی و، تر غزني پورې یې ټوله سیمه لوټ کړې وه، د غزني پر ښار یې حمله کوله، مګر د غزني ښار خلکو د ځان څخه دفاع وکړه، شورشیانو د شلګر او زرمل لاره ونیوله، چې شمېر یې شلو زرو تنو ته رسېده.

شاه محمود درې زره کسان جګړې ته چمتو کړل، خو دا وخت وزیر فتح خان په پېښور کې و، نو شاه هم دې ته اړ سو، چې شېر محمد مختارالدوله (د احمد شاه بابا صدر اعظم) له بند څخه خلاص کړي، دغه مجرب سړي شورشیان یې وټکول او د څو تنو سرونه یې ورپرې کړل او کابل ته یې واستول او د محمود په امر د بلخ د غونډۍ سره نږدې یې د سرونو څخه کله منار جوړ کړ.

د (۱۸۰۲ ز) کال په پسرلي کې غلجیان بیا ناڅاپه راولاړ سول، لکه څنګه چې لومړی را ولاړ سول، مګر دا ځل هغوي په یو خاص نظم

باندي کار پیل کړ، پدې بغاوت کي د غلجیو ټول قبائل ګډون درلود او پنځوس زره پوځ سره غونډ سو.

دا ځل له درېیو لارو (لوېدیځ، جنوب او ختیځ) څخه یې غوښتل چي پر کابل یرغل وکړي، وزیر فتح خان بارکزی او شهزاده کامران چي دا مهال په پېښور کي وه، کابل ته راغلل، عبدالواحد خان هلمندی د فتح خان بارکزي د اکا زوی د کابل په شاوخوا کي د ښار څخه دفاع وکړه، وزیر فتح خان پخپله د جبارخېلو او احمدزیو غلجیانو سره جګړه وکړه او هغوي ته یې ماته ورکړه، ورپسې یې د عبدالرحیم غلجي ډلي ته چي غوښتل یې د لمر خاته لخوا پر کابل یرغل وروړي ماته ورکړه او ونیول سو، چي په اخیر کي د دوو زامنو سره په توپ والوزول سو، وزیر فتح خان هم د غلجیانو ټولي دفاعي کلاوي ونړولې، دا ځکه چي نوموړو به له دې کلاګانو څخه د ښه دفاعي سنګرونو په توګه کار اخیسته.

شاه محمود خپل ټول پام د کابل د ورځېرمو سیمو خوندیتابه ته اړولی و، چي شجاع یو ځل بیا د خیبر د وګړو له منځه یو شمېر د پیسو او ډالیو په بدل کي ځانته راوهڅول او دوولس زریز لښکر یې جوړ او پر پېښور یې یرغل وکړ، خو د پېښور ساتونکو د شجاع ګڼ شمېر جنګیالي له پښو وغورځول او شجاع یو ځل بیا په تیښتي و تښتېد، د همدغه کال (۱۸۰۲ز) په لړ کي وه، چي د آمو د سیند له بلي غاړي ازبکو پر بلخ برید وکړ، خو د بلخ په ورځېرمو سیمو کي د وزیر فتح خان د استول سوي ځواک له خوا یې ماته وخوړله او اړ سول چي بېرته د آمو د سیند بلي غاړي ته په شا سي.

د وزیرفتح خان پرله پسې بریاوې د شاه محمود د دربار پر یوه نېږدې او مخَور غړي (اکرم خان الکوزي) باندي ډېري درنې پرېوتلې او له وزیر فتح خان سره یې تربګنې پیل کړه، وروسته پرېکړه وسوه چې محمد اکرم خان دي په کابل کي پاته سي او وزیر فتح خان دي پېښور ته ولاړ سي.

وزیر فتح خان پېښور ته ولاړ او د هغه ځای له پرګنو څخه یې د خپل لښکر د لګښتونو لپاره مالیه را ټوله کړه، د کشمیر حاکم ورته پنځوس زره روپۍ واستولې، بیا یې د کوهاټ، بنو او دامان په لور ودرومل او له هغو ځایونو څخه یې هم مالیه را ټوله کړه، ورپسې یې د وزیرستان د نیولو تکل وکړ، د وزیرستان له نیولو وروسته، د (۱۸۰۳ز) کال د وبی و، چې کندهار ته ورسېد.

وزیرفتح خان کندهار ته د ستنېدا په لاري کي خبر سو، چې شهزاده قیصر د پارسیانو (ایرانیانو) په مرستې پر کندهار د برید تکل لري، په دغه وخت کندهار د شهزاده کامران په لاس کي و، وزیر په بېړه ځان کندهار ته ورساوه او له شهزاده کامران سره یې یو ځای د قیصر په تمبولو پیل وکړ، د دواړو خواوو ترمنځ په (کوکران) کي ډېره کلکه خونړۍ جګړه ونښتله، چې په پای کي قیصر ماته وخوړله، د قیصر د لښکر بولندوی (اکرم خان) په دغه جګړه کي ووژل سو، قیصر ونیول سو او کابل ته یې واستاوه.

څه موده وروسته وزیر فتح خان له خپل وروردوست محمد خان سره کابل ته ولاړ، شجاع الملک، کابل ته د فتح خان له ورتګ څخه په ګټې اخیستني چې میدان یې تش لیدلی و، یو ځل بیا پر کندهار برید وکړ، خو وزیر فتح خان له خپل ورور سره یو ځای د کامران ملاتړ ته ورغی

او یو ځل بیا یې شجاع ته ماته ورکړه، شجاع بېرته پېښور ته وتښتېد، په دغه ځای کي وزیر فتح خان د غفور خان بارکزي، سید الخان الکوزي او خواجه محمد خان سدوزي پر پالیالۍ او صداقت باندي شکي سو او دری سره یې زندان ته واچول.

د وزیرستان د سوبې او د کندهار په کوکران کي د قیصر د ماتي په پام کي نیولو سره دا د شاه محمود د حکومت د مخالفینو پر وړاندي د وزیر فتح خان اتمه بریالۍ جګړه وه، د فتح خان نهمه جګړه د کابل په قلعه قاضي کي د شجاع پر وړاندي وه، چي د شاه محمود د ژغورني لپاره یې تر سره کړه.

وزیر فتح خان په کندهار کي و، چي اکرم خان الکوزی په کابل کي مړ سو، له بلې خوا (مختارالدوله شېرمحمد خان) هم له شاه محمود څخه د وزارت د څوکۍ غوښتونکی و، خو شاه محمود دا څوکۍ د وزیر فتح خان حق ګاڼه او پر دغي څوکۍ یې د شېرمحمد خان له ګومارني څخه ډډه وکړه، شاه محمود خپل زړه پر قزلباشو باندي تړلی و او هغوي هم د خلکو پر خیټو او برخلیک باندي واک چلاوه، شاه د سنیانو په سرټکونو او شکایاتونو خپل غوږ هم نه ګراوه.

په داسي وخت کي چي په ښکاره حالت آرام ښکارېده، د اهل سنت بلوا او د اهل تشیعو د وژني پېښه په کابل کي منځته راغله، چي په پای کي د شاه د سلطنت په له منځه تللو تمامه سوه.

لکه څنګه چي پوهېږو، نادر افشار د هرات، کندهار او کابل تر فتحه کولو وروسته د ترکانو، ترکمنو او کردانو یو شمېر قبیلې چي په عمومي توګه د قزلباشو په نامه یادېدلې، له خپلو کورنیو سره یې په نوموړو ښارونو کي مېشت کړلې، چي په دې توګه د سوق الجیشي د

مهمو ځایونو څارنه وکړي او د هغه لپاره د هند دروازې پرانیستي وساتي.

احمد شاه بابا د غه کسان د شاهي غلامانو په نامه د دایمي منظم لښکر په توګه په خپل پوځ کي شامل کړل او د هغوي د مشرانو او مخکښانو لپاره یې رتبې او جاګیرونه وټاکل، په (۱۷۹۹ ز) کال کي کله چي زمان شاه هرات ته ولاړ، نو دا یې احساس کړ، چي د هغه ځای قزلباش د هغه ورور (محمود) ته چي په هرات کي یې ډېر وخت تېر کړی و، ژمن او وفاداره دي، نو د دولس زرو په شاوخوا کي د هرات قزلباش یې کندهار، غزني او کابل ته کډه کړل، دوي د پخوانیو قزلباشو او یو شمېر هغو خلکو سره چي په اصل کي پارسیان (ایرانیان) وه او د دولت د کارکوونکو لکه، مُنشي، مستوفي او په نورو نومونو سره یې په دربار کي خدمت کاوه، په کابل، غزني، کندهار او نورو ښارونو کي یې د اهل شیعه و اقلیت تشکیل کړ، چي د اهل سنت مذهب د اکثریت په منځ یې په ښو ودانیو او ځایونو کي ژوند کاوه.

د شاه محمود د سلطنت په وخت کي د اهل سني او اهل تشیعو تر منځ یوه ستونزه راولاړه سوه، دلته موږ له تاسو ته د بېلابېلو لیکوالانو نظرونه شریکوو:

د سراج التواریخ لیکوال لیکي:.(څو تنو قزلباشو ځوانانو یو سني مذهبه تنکی ځوان په زور سره خپل کورته داخل کړ او د لواطت ناوړه فعل یې ورسره په جبر اجراء کړ، وروسته له څو ورځو کله چي راخلاص سو، نو موضوع یې له خپل پلار سره شریکه کړه، پلار یې د جمعې په

ورځ پـه جومـات کـي لـه میـر واعـظ څخـه د انصـاف غوښـتنه وکـړه، نوموړي میر په همدې غونډه کي د قزلباشو د وژلو امر صادر کړ.)

الفنستن چي فقط شپږ یا اووه کاله له دې پیښي وروسته افغانستان ته راغلی و، دا موضوع په بله بڼه بیانوي:.(د اهل سنتو یو ځوان چي یو قزلباش یې وژلی و، د محکمې په حکم اعدام سو، اهل سنت پدې کار په قهر سول او دا کار یې له قزلباشو څخه د شاه د پلوی له لامله وباله او د هغه په جنازه کي یې په ډېر شمېر کي د خپلو احساساتو په څرګندولو سره ګډون وکړ او خلکو د میر واعظ کور ته مخه کړه او د هغه په فتوا سره یې د قزلباشو په کورنو برید وکړ).

د تاریخ سلطاني لیکوال لیکي: (یوه قزلباش، یو سني مذهبه تنکی ځوان خپل کور ته مېلمه او وروسته ورسره لواطت وکړ، تنکي ځوان کور ته له ستنېدا وروسته پېښه خپلي کورنۍ ته بیانوي، د ځوان هلک پلار شاه محمود تـه خپل ګرېوان څیري او د انصاف غوښتنه کوي، پاچا هم قضیه د ښار قاضي ته وروسپاره، قاضي د جرم د اثبات لپاره شاهدان غـواړي چي دا کـار د مدعي علیه لپاره ناشونی و، د هلک پلرګنۍ د جمعې په ورځ د پل خشتي جومات ته ځي او له میرواعظ آغـا څخه د مرستي غوښتنه کوي، میرواعظ د قزلباشو پر کورنو د یرغل او د هر قزلباش د وژني بولنه ورکوي، خلک د پل خشتي له جوماته راولاړېږي او پر چنداول، چي د قزلباشو استوګنځی دی، ور اوړي او د چنداول په لارو او کوڅو کي چي هرڅوک یې مخي ته ورځي په تورو، چړو او کوتکو وهي، یا یې وژني او کورونو ته یې اور ور اچوي).

د پيښې علت هر څه چي وي، د قزلباشو د عامه وژني اقدام چي د هغوي افرادو د وروستۍ پېړۍ په نيمايي کي د سلطنت ځانګړي اردو تشکيلوله او د پاچا د کړنو د نفوذ او د هغه د رقيبانو په ځانګړي توګه د فيوډالانو او سردارانو په مقابل کي مهمه وسيله وه، په حقيقت کي دا اقدام د سلطنت د ځواک د کمزوري کولو او بيا له سره، سردارانو، اشرافو او قبايلي نفوذ لرونکو ته د واک لېږدول و، په همدې علت پر روحانيونو سربېره د درانيانو ستر سرداران لکه مختارالدوله شېر محمد خان، احمدخان نورزی او نواب خان ددې ډلي يعني د سني لښکر مخکښان وه او څنګه يې چي نه سوای کولای، قزلباش د شاه او د مرکزي خدمت په نامه له منځه يوسي، نو د کابل له شاوخوا د سني مذهبه خلکو مذهبي احساسات راوپارول او غټه بلوا يې جوړه کړه، پاچا چي نه يې غوښتل د هغه د اردو افراد قتل عام سي، نو تر خپله وسه يې د قزلباشو حمايت وکړ او انتظار يې درلود، تر څو وزير فتح خان چي په کندهار کي و، له خپلو ځواکونو سره کابل ته راستون سي او ددې فتنې اور مړ کړي.

مختارالدوله چي په ښکاره د سولي او تقوا خبري په جامه ملبس و، په اصل کي ډېر کينه ناک او مقام غوښتونکی سړی و او د وزير فتح خان په رتبه او مقام يې حسد کاوه، په دې هڅه کي سو، چي د خلکو له عامه احساساتو څخه استفاده وکړي او شاه محمود له منځه يوسي او د هغه پر ځای بل پاچا وټاکي او د چارو واګي هغه ته وسپاري، دې موخي ته د رسېدلو لپاره يې شجاع الملک ته مخ وګرځاوه، هغه تر دې مهاله شاه محمود ته نه و تسليم سوی او له څو ناکامو بريدونو وروسته په زرمت کي د فرصت په انتظار کي ناست و، شاه محمود چي

د مختارالدوله له ارادې څخه خبر سو، نو د هغه د نيولو فرمان يې صادر کړ، مختارالدوله په تېښته له کابل څخه ووت او د شجاع الملک له لښکر سره يو ځای سو او هغه يې پر کابل باندي بريد کولو ته په شا وتکاوه، له بلي خوا ميرواعظ، شاه يې د قزلباشو سره په لاس يو کولو تورن کړ، سني مذهبه يې د هغه په خلاف راوپارول، چي په پايله کي شاه محمود او قزلباش په بالاحصار کي د خلکو لخوا کلابند سول او شجاع الملک چي په دې وخت کي ډېر شمېر دراني سرداران ورسره يو ځای سوي وه، پرته له کومي جګړې کابل يې ونيو، خو لا هم د هغه بری يقيني نه برېښېده، ځکه وزير فتح خان له يوې ډلي سره د شاه محمود مرستي لپاره له کندهاره د کابل په لوري په حرکت کي و، کله چي کابل ته رانږدې سو، نو شجاع الملک او اميران د نوموړي مقابلې ته راوړاندي سول او دواړو خواوي د قلعه قاضي په سيمه کي مخامخ سوې،[1] د دواړو خواوو تر منځ خونړۍ جګړه ونښتله، دا نښته له سهاره تر ماښامه روانه وه، داسي برېښېده، چي سوبه د وزير فتح خان د لښکر په برخي ده، ځکه د جګړې په وروستيو شېبو کي فتح خان له خپلي ځلاندي توري سره راووت او پر دښمن يې يرغل وروړ، دښمن ونه سو کولای ځان ټينګ کړي، نو فتح خان او د هغه بدرګه جنګياليو ته يې لاره ورکړه او د ښار پر خوا يې خپل پرمختګ ته دوام ورکړ، خو په همدې لړ کي د وزير فتح خان د لښکر يوه مشر د جبهې له شا د شجاع الملک په پلوۍ د وزير فتح خان له ليکو ووت او د فتح خان د لښکر شاتينۍ برخه له ګډوډۍ سره مخامخ سوه، کله چي وزير

۱.مير محمد صديق فرهنګ، افغانستان په وروستيو پينځو پېړيو کي، ۲۳۰ مخ

د نوموړي افسر له خیانته خبر سو، نو دی ته اړ سو چي له خپلو وروڼو او یو شمېر بدرګه ملګرو سره په ګډه د دښمن لیکه د توري په زور ماته او د کندهار پر خوا وخوځیږي.

که څه هم وزیر فتح خان په دې جګړه کي ماته وخوړله مګر دې ماتي ونه سو کولای د هغه پر پیاوړو روحیاتو او ټینګ هوډ باندي کومه ناوړه اغېزه وشیندي، ځکه فتح خان د پیاوړو روحیاتو څښتن و او دې ماتې ونه سو کولای د واکمنۍ په بیا لاسته راوړنه کي یې نا هیلی کړي.

شاه محمود د وزیر فتح خان د توري او تدبیر تر سیوري لاندي د درو کالو لپاره په کابل کي سلطنت وکړ، خو له دې چي نوموړی چړچه مار، آرام خوښی او ضعیف النفسه سلطان و، وګړي د وزیر فتح خان په نشتوالي کي د هغه پر وړاندي ولاړ سول او په کال (۱۸۰۳ز) د جولای په میاشت کي شجاع الملک یې د پاچاهۍ پر ګدي کښېناوه.[۱]

د شاه شجاع لومړی ځل پاچاهي:

د کابل په بالاحصار کي د شاه محمود په بندیکولو سره شجاع الملک د شاه شجاع په نامه د افغانستان پاچا سو، له هر څه لومړی یې خپل سکه ورور (زمان شاه) چي د محمود لخوا یې سترګي ایستل سوي وې، له بنده را خلاص کړ او بیا وروسته یې ملا عاشق شینواری چي مخکي یې یادونه سوې ده، په دار کړ او د نوموړي د کلا څخه یې

۱.کاندید اکاډمیسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کي، ۱۴۸مخ

د کوه نور الماس راوکیښ او بیا یې ټوله کلا د خاوري سره خاوري کړه.

شاه شجاع غوښتل چي شاه محمود په سترګو ړوند کړی، مګر چي ځنګه محمود د قرآن کریم سره یو ځای خپله عریضه ورته واستوله او د بلی خوا شېر محمد خان د هغه شفاعت وکړ او داسی هم ویل کیږی، چي زمان شاه، شاه شجاع ته وویل (ماته د ړندېدلو زور معلوم سوی دی، هیله ده چي شاه محمود بندی کړه او ړندوه یې مه)، نو ځکه شاه شجاع هغه ړوند نه کړ، شاه شجاع به په تاریخ کي ډېري تېروتني کړي وي، خو د شاه محمود په بخښلو سره یې داسي اشتباه وکړه، چي حتمن به تر مرګه ورباندی پښیمانه وي.[1]

د شاه شجاع وزیر (مختارالدوله شېرمحمد خان) غوښتل د بارکزو او سدوزو د دوو سترو کورنیو تر منځ د کینې او حسد پر اور باندي د پای د ټکي په ایښوولو دښمني ورکه کړي، نو په همدې هیله یې د دوست محمد خان خور (وفا بېګم) د شاه شجاع په نکاح کي راوستله، خپلوي رامنځته سوه، شاه شجاع له نواب اسد خان او د خپل د وزیر له ورور (ګل محمد خان) څخه وغوښتل چي کندهار ته ولاړ سي او فتح خان کابل ته راولي او ورته وواياست چي د شاه شجاع په دربار کي به د خپل پلار په شان له سرلوړی او درنښته برخمن واوسي، په دې پلاوي کي شهزاده حیدر، احمد خان نورزي او عطامحمد خان بارکزي هم ګډون درلود، شاه شجاع د وزیر فتح خان د ډاډیني لپاره یو ژمنلیک هم د پلاوي په لاس واستاوه.

۱.ستر جنرال ګلزرک ځدران، د افغانستان تاریخ، ۸۴ مخ

کله چي پلاوی په کندهار کي فتح خان ته ورسېد او د شاه شجاع د درنښت او هیلو سلامونه یې ورته وړاندي کړل نو فتح خان هم کابل ته مخه کړه او د کابل پر لور روان سو، له بلي خوا کامران د وزیر فتح خان دغه ګام د اړیکو د پرېکون په توګه وګاڼه او د هرات پرلور وتښتېد او د هغه پر ځای د زمان شاه زوی قیصر د کندهار د حاکم په توګه وټاکل سو.

له دې خوا وزیر شېر محمد خان واورېدل چي وزیر فتح خان کابل ته رارهي سوی دی، نو د هغه مخي ته تر غزني پوري د ښه راغلاست لپاره ورغی او وزیر فتح خان یې په ډېر تاوده هرکلي کابل ته د پاچا دربار ته راووست، خو شاه شجاع له خپلي کړي ژبي او ژمني پښېمانه او منکر سو، په ځانګړې توګه شاه شجاع هغه مهال له خپلي ژبي واوښت، چي ګوري فتح خان له وزیر شېرمحمد خان سره په یوه کور کي ژوند کوي، اکرم خان چي د شاه شجاع بل وزیر دی، پاچا ته وړاندیز کوي، چي دی دي پېښور ته واستوی، شېر محمد خان او فتح خان به هم له ځان سره بوزي او دوي به یې هلته بندیان وساتي او په دې توګه به شاه د هغوي له سرخوږي خلاص سي، شاه شجاع هم دغه وړاندیز ومانه او پېښور ته د تګ او تاییا امر یې ورکړ، خو شېرمحمد خان له هر سوري چي و، خبر سوی و، چي پاچا ورته کوم پخلی په پام کې نیولی دی، شېر محمد خان دغه خبره له وزیر فتح خان سره شریکه کړه او پرېکړه وسوه، چي فتح خان دي په کابل کې د پاته کېدلو لپاره یوه پلمه جوړه کړي او د پاچا د نه شکمنېدلو لپاره به شېرمحمد خان له اکرم خان سره پېښور ته ولاړ سي.

شېر محمد خان له فتح خان سره ژمنه وکړه، چي د وزير فتح خان دوست به دده دوست او دښمن به يې دده دښمن وي او تل به له يو بل سره په سلا د دښمن پر وړاندي په ګډه جنګيږي، بيا يې وزير فتح خان ته اويا زره روپۍ ورکړې، چي د خپلو موخو د پلي کولو په لاره کي يې د اړتيا پر مهال ولګوي.

شاه شجاع تيزين ته رسېدلی و، چي د خپل وزير له دسيسې څخه خبر سو او وبېرېد، چي ښايي ياده دسيسه د وزير فتح خان له پلوه پلې نه سي، نو هغه و، چي شاه د خپلو سرتيرو يوه ډله په بېړه کابل ته واستوله، چي فتح خان له نورو سردارانو سره په ده پسې د بندي په توګه پېښور ته راولي، خو کله چي فتح خان د پاچا له دغه ګام څخه خبر سو، نو د سترګو په رپ د لوګر له لاري د کندهار پر لور ولاړ.

د وزير فتح خان (هلمندي) هلي ځلي:

وزير فتح خان چي کله له شاه شجاع څخه نا هيلی سو، نو پدې لټه کي سو، چي په څه ډول د احمد شاه بابا له کورنۍ څخه يو بل غړی پر پلاز کښېنوي، نو کندهار ته چي کله راوسېد لومړی ځل يې د زمان شاه د زوی (قيصر) سره چي دا وخت د کندهار والی و، وکتل او نوموړي ته يې ډاډ ورکړ، چي د پلاز په نيولو زه درسره ملاتړی يم، خو قيصر د فتح خان سره پر خپلي ژمني ونه درېد او فتح خان هم له هغه سره اړيکي پرې کړې، له هغه څخه وروسته بيا قيصر وغوښتل چي د وزير فتح خان په مرسته د کابل پلاز ونيسي، خو شاه شجاع چي کله خبر سو، نو کندهار ته راغی، قيصر د کندهار ډالې ته وتښتېد او له هغه ځايه مرکزي غرونو ته ولاړ، شاه شجاع چي د وزير فتح خان له

یاغیتوب څخه ډېر ستړی سوی و، نو د فتح خان سره یې اړیکه ونیول او نوموړی یې بیا ځلی خوشحال کړ.

شاه شجاع او وزیر فتح خان د پېښور د یاغیانو د ټکولو په تکل د پېښور پر لوري یې خوځېدا پیل کړه، د (۱۸۰۵ز) کال په اپرېل کي پېښور ته ورسېدل، په دغه وخت کي شاه شجاع په دېره غازي خان کي میرعلم خان له واکمنۍ ګوښه او پر ځای یې عطا محمد خان نورزی وګوماره، فتح خان د شاه مخي ته ودرېد او ویې غوښتل چي دا کار ونه کړي، خو نوموړي ونه مانه، د پاچا دغه کار وزیر فتح خان یې خفه کړ او په خوابدي زړه هرات ته ولاړ، د هرات والي (حاجي فېروزالدین) داسي سړی نه و، چي په کابل کي د سلطنت د نیولو لپاره ملا وتړي، له دې کبله فتح خان او ورور یې دوست محمد خان یو ځل بیا کندهار کي، قیصر ته ورغلل، خو وزیر فتح خان د قیصر لخوا بندي سو، دوست محمد خان په مېړانه خپل ورور له بنده خلاص کړ او خپلي پلرني ټاټوبي (هلمند) ته ولاړل.

وزیر فتح خان څو ځله له شاه شجاع سره یو ځای سو او بیا یې ورسره پرېکون وکړ، پدې کي هیڅ شک نسته چي له دغو یو ځای کېدنو او پرېکونونو څخه د وزیر موخه د سدوزو په کورنۍ کي دداسي یوه وړ او پوه سړي موندنه وه، چي د احمد شاه بابا په څېر د هیواد د چارو د پر مخ بېولو لپاره پیاوړې ورتیا پکښې نغښتې وي او دا هغه ځانګړتیاوي وې چې نه د شاه شجاع، نه د کامران، نه د قیصر او نه د حاجي فېروزالدین په ځان کي لیدل کېدلې، له دې کبله د کار چاره یې د شاه شجاع له زندانه د شاه محمود په خلاصون او یو ځل بیا د افغانستان پر پلاز د هغه په کښېنولو کي ولیدله.

وزیر فتح خان هیڅکله ستړیا نه منله او خپلي موخي ته د رسېدلو په لاره کي يې د هر راز ګوابښ په منلو وېره نه درلوده، له همدې کبله د شاه محمود له پرځېدلو وروسته، وزیر په یوه ځای کي نه تم کېده، کله به هلمند، کله کابل، کله کندهار، کله فراه او هرات او کله پېښور، سندهـ او شکارپور تـه د آس پرشا لالهانده په تګ راتګ و، د همدغـه تګ راتګ په لړ کي به کله له لښکر او کله به له خپلو وروڼو او ملګرو سره د کابل او فراه ترمنځ خنډونه د خپلي لاري له سره لیري کول.

په هغو شپو ورځو کي چي د مختارالدوله شېر محمد خان له لاسه د چـارو واګـي واخیسـتل سـوې او ګوښـه پـر کـور کښـېنول سـو او لـه میرواعظ سره یو ځای د شاه شجاع د راپرځولو لپاره يې هلي ځلي پیل کـړي وې، فـتح خـان خپـل ورور شـېردل خـان تـه دنـده وسپارله، چي د قزلباشو په مرسته دي د کابل له بالاحصاره د شاه محمود د ژغورني په لاره کـي کوښـښ وکـړي، څرګنـده ده، چـي لـه بالاحصـاره د محمـود ژغورنـه دومـره آسـانه نـه وه، ډېـري چـابکۍ او ځیرکـۍ تـه يـې اړتیـا درلودله.

د بارکزو وروڼو په منځ کي له وزیرفتح خان څخه وروسته شېردل خان په ډېري پوهي، پوخوالي او ځیرکتابه سمبال و، هغـه وکـولای سول د اتو ساعتونو په اوږدو کي د کارپوهو ورهڼګرو (ماهرو کاسبینو) پـه مرسته، د کابل تر بالاحصار لاندي یو کینـدوی (نقب) ووهي او بندي پاچـا ورڅخـه را خـلاص کـړي، شـاه محمـود تـر یـوې مـودې پـوري پـه شهدای صالحین کي د یوې مقبرې تر څنګ تر هغې شپې پوري پټ سو، چي ښاري ګزمه د هغه له لټون څخه نا امیده سوه، شاه محمود د شپې په تیاره کي پر آس له څو تنو سره يې یو ځای په تېښتي د هرات پر

لوروډانګل، شاه محمود ته په هرات کي د هغه ورور فیروزالدین په خوښۍ ښه راغلاست ووایه، خو ورور یې په لنډ وخت کي خپل چلند بدل کړ، ښایي فیروزالدین په ځان وېرېدلی وي، چې ورور یې هرات دده له منګولو ونه باسي.

شاه محمود د خپل ورور په چلند کي د بدلون په لیدلو له هراته، فراه ته ولاړ، هلته د فتح خان او د هغه د وروڼو د راتلونکي په پام کي نیول سوي ګام پورته کولو ته سترګي په لار کښېناست.

په حقیقت کي بارکزیو وروڼو په کندهار کي د ځواک له راټولولو سره سم شاه محمود ته پیغام واستاوه، چي کندهار ته راسي، بیا یې د کابل پر لور تګ ته ملا وتړله، کابل ته د لاري په اوږدو کي چي کله کلات ته ورسېدل، نو له شاه محمود سره د بدرګه لښکر په منځ کي بېلتون رامنځته سو، نورمحمد خان او عطامحمد خان بامیزی د شاه محمود له لښکره بېل سول، له شاه محمود سره یوازې فتح خان او دوست محمد خان سره له خپلو نورو وروڼو پاته سول، بارکزي وروڼه پوه سول، چي له لښکر پرته نه سي کولای کوم کار تر سره کړي، له دې کبله دوي هم خپله مخه بېرته د هلمند خوا ته تاو او په ګرشک کي دېره سول.

شاه شجاع چي تر کلاته مخته راغلی و، له هغه ځایه بېرته پېښور ته ولاړ، چي د افغانستان تر مشرۍ لاندي انګرېزي پلاوي ته ښه راغلاست ووایي، انګرېز پلاوی د (۱۸۰۹ ز) کال د فبرورۍ د میاشتي په (۲۵) نېټه پېښور ته ورسېد او د شاه شجاع له پلوه ورته په تودو ولولو هرکلی ووېل سو، پلاوی ځکه راغلی و، چي شاه د روسیې او فرانسې له نوي ګډې تلوالي څخه خبر کړي، له همدې کبله

د برتانوي هند او د کابل د سلطنت تر منځ لومړنی ګډ دفاعي تړون لاسليک سو، د تړون تر ټولو مهمه موخه دا وه، چې د کابل له لاري دي هند ته د فرانسويانو د ورتګ مخه ونيول سي، په داسي حال کي چې انګرېزی پلاوی لا په پېښور کي و، شاه شجاع ته د کورنيو جګړو مخه سوه.(۱)

کوم وخت چې شاه شجاع په پېښور کي و، محمود او وزير فتح خان کندهار يې ونيو او له هغه ځايه د کابل په لوري وخوځېدل، له بلي خوا شاه شجاع چې کوم پوځ د کشمير د سرغړونکي والي د ټکولو لپاره استولی و، د لښکر په مشرانو کي د اختلاف او بې اتفاقۍ له کبله د ماتي سره مخ سو، شاه شجاع دې ټکي ته متوجه سو، چې د هغه د سلطنت د خوندي ساتلو لپاره د کشمير او نورو سيمو له سوبولو څخه د کابل او کندهار اهميت ډېر دی، خو اوس او به له ورخه اوښتي وې، منظمه اردو او د مهماتو ډېره برخه د هغه له لاسه وتلې وه، لاچار په ډېره چټکۍ سره يې د خليل او مهمند له قبيلو څخه يو نوی پوځ چمتو او د کابل په لور وخوځېد، خو مخکي له دې چې کابل ته ورسيږي، شاه محمود او وزير فتح خان کابل فتحه کړی و او د پېښور په لوري په حرکت کي وه، دواړي خواوي د نملې سيمي ته نږدې، يو بل ته مخامخ سوې، د شاه شجاع لښکر ماته وخوړه او خزانه يې چې له دوو ميليونو سټرلينګ پونډو څخه زياته وه، د وزير فتح خان لاس ته ورغله، په خپله شاه شجاع په ډېره سخته له جګړې څخه نجات وموند، پېښور ته ولاړ او له هغه ځای څخه بيا کندهار ته ولاړ، په هر ځای کي له ماتي

۱.کانديد اکاډمېسن محمد اعظم سيستانی، د وزير فتح خان او د هغه د کورنۍ تاريخي رول په سدوزي دولت کي، ۱۵۰ مخ

سره مخ سو، په پای کې يې راولپنډۍ کې د رنجيت سنګ تر حمايت لاندې ځای ورکړ او شاه محمود د دوهم ځل لپاره د کابل پر پلاز کښېناست.

د شاه محمود دوهم ځل پاچاهي او د وزير فتح خان وزارت:

کله چې شاه محمود پاچا سو، نو وزير فتح خان يې خپل وزير وټاکه او د هيواد ټولې چارې يې وزير او د هغه ورونو ته پرېښود او خپله په عياشۍ لګيا و، ځکه نو کولای سو، چې د نوموړي دوهمه دوره د وزير فتح خان د واکمنۍ دوره ونوموو.

د شاه محمود دوهم ځل پاچاهي چې له (۱۸۰۹ز) څخه تر (۱۸۱۸ز) پوري دوام وکړ، وزير فتح خان پدې بريالی سو، چې د افغانستان امنيت تأمين کړي، د سندها او بلوچستان په ګډون د ليرو پرتو ولايتونو واکمنان يې دې ته اړ کړل، چې د مرکز اوامرو مني او له عوايدو څخه د مرکز ونډه ورکړي، څنګه چې وزير فتح خان د مېړاني او سخاوت دوه خويونه پکښې يو ځای وه، نو د خلکو پاملرنه يې ځانته واړوله، تردې چې تر شاه محمود يې هم ډېر شهرت پيدا کړ او په ټول آسيا کې يې د نامه اوازه خپره سوه.[1]

لوېديځو تاريخ پوهانو د سردار پائنده خان زامن د بارکزيو ورونو په نامه ياد کړي دي، د بارکزيو ورونو په منځ کې وزير فتح خان د مشرۍ، پوهي، کار، هوښيارۍ، ځيرکۍ، مېړانې، زړورتيا، لوی لاسۍ، ژمنتابه، ټينګښت او غچ اخيستني له اړخه چې (د افغانانو

۱.مير محمد صديق فرهنګ، افغانستان په وروستيو پنځو پېړيو کې، ۲۴۳ مخ

یوه خصیصه ده)، ځانګړې پوهه او وړتیا درلودله او د ټولو ورونو په منځ کې مخکښ و، فتح خان د فعالو او پیاوړو روحیاتو څښتن و، نوښتګر، له شور و ځوږه ډک هنګامه یې او انقلابي و، دغو ټولو ځانګړتیاو چې په خټه کې یې هیواد پالنه، د هیواد له مځکنۍ بشپړتیا ننګه او د هیواد په کورنیو چارو کې د پردیو د لاسوهنې له منځه وړل اخښل سوي وه، فتح خان داسې مشخصات درلودل، چې انګریزانو (کینګ میکر ـ King Maker) یا پاچا جوړونکی باله، په دې معنی هر چا ته چې د فتح خان بارکزي زړه غوښت هغه ته به یې تاج ورښښه او چې نه یې غوښتل تاج یې ورڅخه اخیسته.

د هلمند د دغه نومیالي بچي چې د خپلواکۍ غوښتنې، سرلوړۍ او افغاني پرتم وینه یې د هلمند د څپاند سیند د څپو په شان په هر رګ کې خوټېدله او په خټه کې یې مېړانه، زړورتیا او لوی لاسي پروت و، سره له دې چې نومیالیتوب یې هر چیرې په درنښت یاد سوی، بیا هم لا تر اوسه هغه په سمه نه دی پېژندل سوی، د دغه پولادي، هوډمن او زغملرونکي نومیالي د برخلیک بیا پېژندنه به زموږ راتلونکو حق پېژاندو نسلونو ته له شک پرته د ستري زده کړي، نوې کړکۍ پرانیزي او پوه به سي چې د هیواد د تاریخ او پرګنو لاربنوونکو په څومره مېړاني او ویاړ خپل ژوند تېر کړی دی.[۱]

شاه محمود چې د خپل سلطنت دوهم پړاو یې هم د فتح خان او د هغه د ورونو د هڅو په مټ ګټلی و، د هیواد د اداري ټولي واکې یې وزیر فتح خان او د هغه ورونو ته چې ورته د ډېر ډاد وړ کسان وه، وسپارلې،

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کې، ۱۲۵ مخ

وزیر فتح خان يې د سر وزیر په توګه وټاکه او له درنښت ډک د (اشرف الوزراء) لقب یې ورکړ، د پاچا د همدغه ډاډ له کبله بارکزیو ورونو هم تر وسي وسي هڅه وکړه، چې د افغانستان د ستر احمد شاه بابا د پړاو ځواک، برم و پرتم بېرته راژوندی کړي، دغي موخي ته د رسېدلو لپاره اشرف الوزراء وزیر فتح خان د افغانستان د ګڼ شمېر ولایتونو د ولایتي چارو واګي د خپلو ورونو په منځ کي چي خپل ټول ژوند یې د شاه محمود د سلطنت د بیا تر لاسه کولو په لاره کي په سربښندني ډالۍ کړی و وسپارلې، هغوي هم په نه ستړي کېدونکې توګه د هیواد اړوندي چاري په زړورتیا پر مخ بېولې.[1]

اشرف الوزراء وزیر فتح خان (هلمندی) د هیواد د اداري او پوځي چارو کنټرول په لاس کي درلود، چې د شاه محمود پر ضد د مخالفینو، په ځانګړې ډول د شاه شجاع د بریدونو مخه یې نیوله، په کوهستان کي یې یاغیان آرام کړل، هرات یې حاجي فېروزالدین ته پرېښود، کشمیر یې د مختار الدوله شېر محمد خان د زوی عطا محمد خان له لاسه واخیست او خپل ورور سردار محمد عظیم خان یې د هغه پر ځای وټاکه، په نوموړې حمله کي چي په کال (۱۸۱۲ ز) کي وسوه، رنجیت سنګ هم له هغه سره مرسته وکړه، خو د جګړې په پای کي، وزیر فتح خان نوموړي ته د کشمیر د ریمي برخي خراج ورکولو څخه مخ واړاوه، چي په پایله کي د افغانانو او سیکانو تر منځ نښته وسوه، که څه هم کشمیر د افغانانو په واک کي پاته سو، خو سیکان په دې بریالي

۱.همدا اثر، ۱۷۲ مخ

سول، چي د سند هـ سیند په غاړه د اټک کلا په خپل کنټرول کي راولي او د پېښور امنیت له ګواښ سره مخ کړي.[1]
وزیر فتح خان په (۱۸۱۳ز) کال کي د اټک د کلا د تر لاسه کولو لپاره چمتووالی ونیوه، اته زره پوځیان یې راغونډ کړل او د اټک کلا چي دا وخت د سیکانو په لاس کي وه، سخته محاصره کړه، هغه و، چي رنجیت سنګ پوه سو، چي د وزیر فتح خان د زور نه دی، نو یې د کلا قوماندان ته امر وکړ، چي کلا خوشي کړي.
وزیر فتح خان خپل ورور دوست محمد خان د سیکانو پر پوځیانو باندي د حملې لپاره د دوو زرو افغاني عسکرو په مشرۍ وټاکه، هغوي د سیکانو پر قراول باندي برید وکړ، دښمن تېښتي ته اړ سو او دوست محمد خان لاس ته ډېري وسلې ورغلې، افغانان د غنیمت په راټولولو بوخت وه، چي سیکانو بیا له دغي موقعې څخه ګټه واخیستله او افغاني پوځ ته یې ډېر زیان ور ورساوه.
بل کال (۱۸۱۴ز) کي رنجیت سنګ چي کشمیر ته یې سترګي نیولي وې، د مالیاتو یوه برخه تر لاسه کول یې پلمه کړ او د سردار محمد عظیم خان په وړاندي یې لښکر واستاوه، خو د ماتي سره مخ سو او په نوموړې جګړه کي شپږ زره سیکان ووژل سول.
وزیر فتح خان چي د رنجیت سنګ له ناوړو نقشو څخه ښه خبر و، نو له نوموړې سره د جګړې لپاره تر ملتانه ولاړ، هلته یې شاه شجاع ته ماته ورکړه او د هغه څخه وروسته یې له سیکانو څخه د اټک کلا ونیوله،

۱.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، ۲۴۵ مخ

رنجیت سنګ تر څو چي وزیر فتح خان بارکزی ژوندی و، پر اټک او کشمیر یې یرغل ونکړ.

وزیرفتح خان، شاه شجاع ته وړاندیز وکړ، چي شاه محمود ته غاړه کښېږدي او یو ځای دي کابل ته ورسره ولاړ سي، خو بدمرغه (شاه شجاع) د افغان وزیر دغه وړاندیز ونه مانه او د سیکانو له سرتیرو سره یو ځای لاهور ته ولاړ، کله چي شاه شجاع لاهور ته ورسېد، د رنجیت سینګ منګولو ته ورغی او ښه یې وزبېښه، چي د عطا محمد خان له زندانه د هغه د ژغورني په بدل کي دي، د کوه نور الماس[1] نوموړي ته ډالۍ کړي، چي تر دغه مهاله د شاه شجاع سره و، خو شجاع د کوه نور د الماسو له ورکړي ډډه وکړه، رنجیت سینګ، شاه شجاع ته د مرګ ګواښ ورکړ او دا یې هم ورته وویل، که چیري ته

۱.د کوه نور د الماس تاریخي مخینه زرګونو کلونو ته رسیږي، له نن څخه پنځه زره کاله وړاندي د هندوستان یو نامتو پهلوان چي د سوریا د خدایګوتي د لوی معبد څښتن او ساتونکی (ملنګ) و، ده یو جادویي غمی درلود چي د دغه معبد په یوه ځانګړي برخه کي یې په خاص احترام ایښی و، ګڼ پوښونه یې پرې غوړولي وه، د عبادت په خاصو ورځو کي به یې لڅاوه، خلګو ته دا موجیزه ښکارېدله او درناوی به یې کاوه، دا د زرګونو کلنو غمی اوس د کوه نور په نامه یادیږی، یاد غمي له معبده غلا سو او بیا وخت پر وخت د دغو واکمنانو لاسونو ته ولوید:

-له ننه ۲۱ سوه کاله مخکي د هند (د اوبه این) نومي پاچا لاس ته ولوېد او د هغه د تاج زینت سو.

-تر ده وروسته د هند د (مالوه) پاچا ته

-په څلورمه هجري پېړۍ کي په هند کي لودي پښتنو پاچاهانو لاس ته ولوېد.

-تر دي وروسته د ظهیرالدین بابر په مشرۍ د هندي مغولي پاچاهانو خزانې ته ورسېد، له ده څخه همایون ته او بیا جلال الدین اکبر ته پاته سو؛ له هغه شاه عالم ته؛ بیا د جهاندار شاه لاس ته ورغی او تر ده وروسته محمد شاه ګورګاني د دې غمی خاوند سو.

-په (۱۱۵۲ هـ) د ایراني نادر افشار لاس ته ولوېد، تر دي وروسته احمد شاه بابا ته ډالۍ سو او دده څخه وروسته، سلیمان شاه، تېمورشاه، زمان شاه، شاه شجاع، رنجیت سنګ او په اخیر کي انګریزانو لندن ته یوړ، چي اوسمهال د انګلستان د لندن د ښار په یو موزیم کي پروت دی.

ماته دا الماس راکړي، نو په پنجاب کې به درته جاګير درکړم او د کابل د سلطنت په لاس ته راوړلو کې به درسره مرسته وکړم، په دې توګه يې د کوه نور الماس ورڅخه واخيست.(۱۸۱۶ز).

د هيواد په لوېديځ کې هم د هرات د حاکم حاجي فېروزالدين او د پارسي (ايراني) چاروا کو ترمنځ د غوريانو د کلا پر سر سخت اختلاف پيدا سو، چې په پايله کې په کال (۱۸۱۷ ز) پارسيانو هرات کلابند کړ، حاجي فېروزالدين چې يو ډارن سړی و، نو يې پارسيانو ته د سولې وړانديز وکړ، ويل کيږي، چې نوموړي د پارس لښکرو ته ډېري پيسې ورکړې، په هرات کې د پارس د پاچا په نامه خطبه وويل سوه او سکه يې هم ووهل سوه، حاجي فېروزالدين چې کله د پارسيانو تر فشار لاندې راغی، نو يې خپل ورور شاه محمود ته خبر واستاوه، چې تر څو نوموړی مرسته ورسره وکړي، هغه و، چې شاه محمود هم د خطر د دفعې لپاره وزير فتح خان واستاوه.

وزير فتح خان په لومړي سر کې يې په خپله حاجي فېروزالدين بندي کړ او له خپلې کورنۍ سره يې کابل ته واستاوه او بيا يې د پارسيانو (ايرانيانو) سره مقابله پيل کړه، په کافر کلا[1] نومي ځای کې يې د خراسان له والي شهزاده حسن علی ميرزا شجاع السلطنه سره جګړه وکړه، پدې جګړه کې د افغانستان نظامي قواوو پارس ته ماته ورکړه او هغه يې پسې واخيستل، پدې وخت کې داسې پېښه رامنځته سوه، يوه مرمۍ، چې خپل شدت يې له لاسه ورکړی و، د وزير فتح خان پر خوله ولګېده، چې له لامله يې نوموړی بې هوښه سو او له آس څخه پر

۱.اوسنۍ اسلام کلا

مځکه راولوېد ، ددې خبر په اورېدو افغانانو خپل موړال له لاسه ورکړ او د پارسیانو له تعقیبولو څخه یې چې د لسو زرو تنو په شمېر کي یې تلفات لیدلي وه، لاس واخیست، د پارس پاته عسکر چي له دې پیښي څخه خبر سول، مشهد ته وتښتېدل او افغاني پوځ هرات ته ستون سو، په داسي حال کي چي هري خوا د خپل بریالیتوب دعوه کوله، له مرکزي دولت سره د هرات په یو ځای کولو وزیر فتح خان د قدرت لوړ پوړ ته ورسېد، که څه هم شاه محمود پاچا و، خو په حقیقت کي وزیر فتح خان او د هغه وروڼو هیواد اداره کاوه، دا کار پر نورو سردارانو ډېر ګران تمامېده او تل ددې فرصت په لټه کي وه، چي هغه په یوه پلمه له پښو وغورځوي، له بلي خوا د شاه محمود مشر زوی شهزاده کامران هم د وزیر فتح خان په مقام او شهرت کینه کوله، د هرات د فتحي او له پارس سره د جګړې د خبر په اورېدو سره، شاه محمود او کامران د هرات لاره ونیوله، په لاره کي د حاجي فېروزالدین له خلع کېدو او له هغې دښمنۍ څخه چي د وزیر فتح خان د وروڼو دوست محمد خان او کهندل خان لخوا د ښځو په ګډون د هغه د کورنۍ له غړو سره کېدله، ورته څرګنده سوه، چي دغو سردارانو د نغدو پیسو او جواهراتو د لاسته راوړلو لپاره د حاجي فېروزالدین د حرم له ښځو څخه چي د شاه محمود لور رقیه بېګم هم پکښې وه، له هغوي څخه یې ځاني جواهرات په زور اخیستي.[1]

سیستاني صاحب ددې موضوع په هکله داسي لیکي:-(دوست محمد خان او څو تنه خدمتګاران یې چي (جایي سنګ) هم ورسره

۱.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، ۲۴۵ مخ

ملګری و، د حاجي فېروزالدین په حرمسرای ننوتل او د حرمسرای ښځې یې لوټ کړلې، له دې کار وروسته، پرته له دې چې له خپلو عملیاتو څخه وزیر فتح خان ته خبر ورکړي، د وزیر له ویرې له خپلو څو تنو خدمتګارانو او له هغو شیانو سره یو ځای چې له حرمسرای څخه یې ترلاسه کړي وه، د کشمیر پر لور وتښتېد، کله چې وزیر د خپل ورور له ناپوهۍ ډک کار څخه خبر سو، نو ډېر سخت په قهر سو او خپل بل ورور سردار محمد عظیم ته یې لیک واستاوه، چې دوست محمد خان ونیسئ او زندان ته یې واچوئ، سردار محمد عظیم خان هم همدغسي وکړل او دوست محمد خان یې د کشمیر د ماران په زندان کې بندي کړ).[1]

شاه محمود د دې خبري په اورېدو سره ډېر سخت په قهر سو، خپل زوی کامران ته یې چې د هغه د قهر اور هم په لمبو و، اجازه ورکړه، چې هرات ته ولاړ سي او وزیر فتح خان ته سزا ورکړي.[2]

کله چې شهزاده کامران هرات ته ولاړ، نو وزیر فتح خان په ډېر احترام مخې ته یې راغی او ښه راغلاست یې ورته وویل، خو نوموړي ناپوه شهزاده چې مخکي هم د وزیر فتح خان له مقام څخه ناخوښه و، وزیر یې ونیو، لومړی یې سترګې ور څخه وکښلې او بیا یې له ځان سره یو ځای له هراته تر غزني او وردګو بوت، نو بیا یې دا نومیالی او د ارمانونو زانګو وزیر فتح خان د وژلو لپاره چمتو کړ، په داسي حال کي چې په سترګو زخمي و، کامران له لوی وزیر (فتح خان) څخه د پزي،

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کې، ۱۹۰ مخ
۲.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، ۲۴۶ مخ

غوږونو، شونډو او لاسونو په پرېکولو پیل وکړ، په ژوندون یې د بدن پوټکی (پوست) وایسته او بیا یې نوموړی ټوټې، ټوټې کړ، په بوجۍ کې یې واچاوه او بیا یې د ډېر وخت وروسته د شیخ رضی الدین علی لالا د زیارت تر څنګ ښخ کړ.(۱۸۱۸ز)

له دې هولناکو ظلمونو څخه کوم حقیقت چې په شهرت راپاته دی، هغه دادی، چې وزیر فتح خان بارکزي له پیل څخه تر پایه پوري، ددې دردونو له امله یو (آه) قدر ږغ تر خولې ونه کیښ او نه یې له شاه محمود څخه د ترحم تمه وکړه، په دې ترتیب سره دا د هلمند بچي له بې مروته شاه محمود سره د لویو .لویو سرښندنو (قربانیو) په بدله کې په دې زړه دردونکې توګه شهید کړای سو.[1]

اشرف الوزراء فتح خان (هلمندی) په مېړاني، زړورتیا او زغم دغو شکنجو او ځورونو ته ځان وسپاره او د مرګ تر دمه یې یوه وړوکې (آه) له خولې ونه وتله او نه یې له چا بخښنه وغوښتله او نه یې په خپلي سزا کې د کمښت غوښتنه وکړه او له سره تر پایه یې خپل وقار او پرتم تر پښو لاندي نه کړ او د خدای له نامه پرته یې بل څه ونه ویل او د ویاړلي مرګ غېږي ته یې ځان وسپاره.[2]

کوم وخت چې وزیر فتح خان د شاه محمود د زوی شهزاده کامران له خوا ړوند او د غزني په لاره کې د شاه محمود په تحریک ټوکر ټوکر سوی مړ سو، مور ته یې چا خبر راوړ، لویه ادې چې خبره سوه تر هر څه

۱.ستر جنرال ګلزرک ځدران، د افغانستان تاریخ، ۱۱۰ مخ
۱.کاندید اکاډمیسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورني تاریخي رول په سدوزي دولت کي، ۲۰۵ مخ

دمخه یې دا پوښتنه وکړه، (فتح چې یې واژه- آه او اخ یا نور څه بد حالي خو یې نه کوله؟).

قاصد وویل: نه ییخي بې پروا و.

لویي ادې وویل: اوس مې نو خپلي شیدې ور بخښلي دي، ددې دا جمله د یو لوړ همتی نښه ده، چې د خپل زوی مرګ او نیمه خوا کېده یې هېر دي دمخه تر هر څه د نوموړي د آه او واخ پوښتنه کوي.[1]

اشرف الوزراء فتح خان (هلمندی) د هیواد د ځکمنی بشپړتیا او د ملي واکمنی د ټینګښت لپاره خپل ځان، وروڼه او پلویان له کشمیره تر سند ها او له بلوچستانه د هرات تر وروستیو پولو پوري ډال ګرځولي وه، چې هیواد له تباهی او د تجزیې له ګواښه وژغوري او د سدوزي دولت مخالفان او باغیان یې سر پورته کولو ته نه پرېښوول، ان د افغانانو پخوانی دښمن رنجیت سنګ تر هغو چې فتح خان (هلمندی) ژوندی و، دا جرئت نه درلود، چې دُراني قلمرو ته دي د طمعي یا په بدو سترګو وګوري.

وزیر فتح خان د خپلي زیرکی، زړورتیا او جنګیالي توب له مخي د خپلو ټولو وروڼو او د وخت د سیالانو په سر کي ځای درلود، دده او یو شمېر نورو وروڼو د خاړپوڅو ځای د هلمند د (پشت رود) سیمه یعنې ګرشک دی.[2]

۲.زما (ژمن)، د لویه ادې مقاله

۲.کاندید اکاډمیسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنی تاریخي رول په سدوزي دولت کي، ۲۱۲ مخ

په پېښور کي وزیر باغ د وزیر فتح خان د لاس نښه ده او هر وخت یې
یاد پر نوموړي باغ تازه کيږي، فتح خان خپل ژوند په جګړو کي تېر کړ
او په دې باغ کي به د نوموړي پوځيانو د جګړې لپاره تیاري کاوه.
د وزیر فتح خان مرګ د ورونو لپاره د انقلاب زیګنال و، د وزیر فتح
خان ورونو د غچ اخیستلو لپاره یو ځای سول او په څو میاشتو کي یې
شاه محمود او د هغه غافل زوی کامران یې له کابل، غزني او کندهار
څخه وشړل، محمود او کامران مجبور سول، چي هرات ته په شا سي،
بیا کله کله جګړې وسوې او څو کاله یې دوام وکړ.
له (۱۸۲۶ز) کال څخه وروسته کله چي اعظم خان مړ سو، دوست
محمد خان پدې بریالی سو، چي په کابل کي قوتونه تحکیم کړي او
محمود یې په هرات کي محاصره کړ، ډېر کلونه په کار وه، چي کندهار
هم تر کنترول لاندي راولي.
رنجیت سنګ هم داسي فرصت ته منتظر و، (۱۸۱۸ز) کال لا پای ته
نه و رسېدلی، چي نوموړي د اټک د پاسه له اباسین څخه تېر سو او تر
پېښور پوري ورسېد، دلته د وزیر فتح خان له ورونو څخه یو تن د یار
محمد خان په نامه د پېښور والي و، نوموړي عسکر نه درلودل، ټول
منظم عسکر محمد اعظم خان د شاه محمود مقابلې ته بیولي وه، نو
ځکه دی مجبور و، چي له پېښور څخه ووځي، مګر رنجیت سنګ ډېر
احتیاط کاوه، دی پوهېده چي موقف یې دومره پیاوړی نه دی، نو
ځکه یې پېښور ونه نیوه، په خیر آباد کي یې اټک ته مخامخ د کلا په
جوړولو پیل وکړ، د خیر آباد نسیم ډېر تازه کوونکی و، اوس د خیر
آباد نسیم د سیکانو بیرغ ورپاوه، د اباسین په دواړو غاړو کي له یوې

کلا څخه بلي کلا ته د سکانو زيګنالونه استول کېدل او اخيستل کېدل.

رنجيت سنګ له پېښور څخه په شا سو او غوښتل يې چي هغه هدف ترلاسه کړي، چي ډېره موده يې په زړه کي و، د اعظم خان تګ او د ورور د مړيني غچ اخيستل بله پلمه سوه، چي پخوانۍ هيله ترسره کړي، نو ځکه په (۱۸۱۹ ز) کال کي يې د ګلاب سنګ په مرسته کشمير ونيو او د اعظم خان ورور جبار خان يې له کشمير څخه وايسته، دراني حکومت په کشمير کي اووه شپېته کاله دوام وکړ، احمد شاه بابا کشمير له مغولو څخه په (۱۷۵۲ ز) کال ونيو، تقريباً دوه سوه کاله کشمير د مغولو د امپراطورۍ برخه وه او له هغه څخه دمخه د (۱۳۴۱ ز) کال راهيسي د مسلمانانو په لاس کي و، تقريباً پنځه پېړۍ افغانانو په دې هيواد کي برجسته رول درلود، دوي نه يوازي په حکومت کي ونډي درلودې، بلکي په ډېر شمېر مېشت سوي هم وه، نو دا د حيرانتيا وړ خبره نه ده، چي د سرحدي قبايلو پښتانه هلته خاصه مينه ښيي، ددغي پښتني ميني موجوديت به ددغي درې پر راتلونکي بې تاثيره نه وي.

په هر حال، د وزير فتح خان پر ضد دداسي اقدام له کبله، محمود په کال (۱۸۱۸ ز) کي له قدرت څخه ګوښه سو او د نومړي له ګوښه کېدو سره د سدوزو سلطه پای ته ورسېدله، يوازي کامران پاته سو، چي په هرات کي يې حکومت کولو ته دوام ورکړ، د هيواد نوري سيمي د بارکزو ترمنځ ووېشل سوې.

اوس نو انګرېز د افغانستان په اړه د خپل پروګرام د پلي کولو لپاره نوي ګامونه پورته کړل، لومړی ګام يې د پېښور پر خوا واخيست، د

انګرېز (وفادار متحد) رنجیت سنګ پر ملتان، دېره جاتو، پېښور او کشمیر تېری وکړ، پېښور د سلطان محمد خان او کشمیر د نواب جبار خان، د دوو بارکزو ورونو په لاس کې وه، د سیکانو په لاس د پېښور سقوط د افغانستان لپاره ډېره دردناکه پېښه وه، ددې پېښې پایلې خورا درنې وې او د سیک ځواکونو له خوا پر پېښور د ترور او دهشت تیاره خپره سوه، د پېښور بالاحصار، چې د افغانستان د ژمي پلاز و، له خاورو سره خاوري کړل سو، پر ولس باندې په ګرځېدو او راګرځېدو بندیز ولګېد، له دې کبله چې د انګرېزانو په ملاتړ ډاډه و، رنجیت سنګ د چا پر سر او مال صرفه نه کوله، پېښور خپلو اوسېدونکو ته د مځکې پر سر دوږخ ګرځېدلی و، خو رنجیت سنګ د افغان ولس په مخامخ محکومولو کې ناهیلیو او ناکامۍ سره لاس و ګرېوان و، لدې کبله د پېښور حکومت یې په طلایي مشهور سلطان محمد خان بارکزي ته وسپاره، نوموړي ومنل چې سیکانو ته به کوچنۍ مالیه ورکوي.

انګرېز پدې توګه په سیمه کې د خپل راتلونکي پلان د پلي کولو لپاره یو ستر ګام پورته کړی و او د افغانستان پر لوري یې پر مختګ کاوه، په لومړي پړاو کې هغه وخت چې انګرېزان لا په دفاعي حالت او له افغانستان څخه لرې په ستلیج کې وه، تر هغه پوري یې د خپلو ګوډاګیانو له لاري د افغانستان د کمزورولو هڅه کوله، د انګرېز استازی (سرجان ملکم) او (سرفورد جونز) د قاجار په دربار کې د افغانستان د نسکورولو په نقشه بوخت وه، نوموړو فتح علی شاه ته شخصاً دوه د الماسو غمي، چې قیمت یې دوه لکه پنځوس زره روپۍ و، وربخښلی و او درې میلیونه نقدي روپۍ یې د قاجار خزانې ته

ډالۍ ورکړې وې، پردې سربېره یې دېرش زره ټوپک او شل توپونه د پارس پوځ ته ورسپارلي وه، دېرش تنه انګرېزي انجنیران او تخنیکاران یې د هغه پوځ د روزنې لپاره ور استولي وه او ژمنه یې ورسره کړې وه، چې د افغانستان د خراسان ولایت به بیا د ډالۍ په ډول پارس ته ورکوي.

په افغانستان کې د سدوزو د دورې له زوال سره سم هیواد د نا رامیو، بې ثباتیو او کړکېچونو په لوی ګردارکي راښکېل سو، د سیاسي واک مدعي ځواکونو تر منځ کورنۍ جګړه تر (۱۸۲۵ز) کال پوري اوږده سوه، سردار یارمحمد خان په پېښور کي حاکم و، نواب جبار خان په کشمیر کي، سردار محمد اعظم خان په کابل کي، دوست محمد خان په غزني او سردار پردل خان په کندهار کي واکمن و، د هیواد نور ولایتونه هم د سردار پائنده محمد خان د ګڼو زامنو تر ولکې لاندي وه.

په (۱۸۲۶ز) کال کي دوست محمد خان چي په پټه توګه یې د ولس په منځ کي خپل نفوذ خپور کړی و، نوموړي ته ثرګنده وه، چي له خپلو ورونو سره د رقابت په حالت کي په هیواد کي ثبات راوستل شوني نه ده، نو له دې کبله یې د واک نیولو په سیالۍ کي د ټولو بارکزو ورونو تر منځ د یوه تړون پر لاسلیک راضي سوی و، چي د هغه له مخي هیواد عملاً پر څو برخو وېشلی پاته سو او هر ځواک چي په هره سیمه یې تسلط درلود، پر هغې سیمي د حکمرانۍ کولو واک ترلاسه کړ.

کوهاټ، هنګو او د هغه شاوخوا سیمي د نواب عبدالصمد خان تر سلطې لاندي وې، پېښور، اشنغر، خالصو (خالصه جات) او په هغو پوري تړلي نوري سیمي له سردار محمد خان، سلطان محمد خان او

سردار سيد محمد خان سره پاتـه سوې، د تړون پـه يوه مـاده کـي ليکـل سوي وه، چي (پدې ژبه او ژمنه موږ ورونه او تربرونه يوه بل تـه د دوستۍ لاس ورکوو او ترمنځ مو له پخوانيو اختلافونو څخه لاس اخلو).

تر (۱۸۳۲ز) کـال پوري د دوست محمد خان ځواک تر ډېره حده پوري پياوړی سوی و او د هيواد په اوږدو کي يې اقتدار او صلاحيت مخ په ډېرېدو و، نو موږ پدې هڅه کي و، چي په هيواد کي يو پياوړی مرکزي دولت پر پښو ودروي، مګر له يوې خوا له ده سره دده ورونو د مخالفت او پـه هيـواد کـي د ملوک الطوايفي لـه کبلـه دا تصميم لـه خنډونو سره مخامخ و او لـه بلي خوا انګرېزانو پر پښو دربدلی افغانستان او په هغه کي يو پياوړی مرکزي حکومت نسو زغملای، هغو پـه کابل کي يو ګوډاګی حکومت غوښت چي مزي (تارونه يا شترينګ) يې د هند د وايسرای پـه لاس کي وي او پـه هر ډول او هر وخت چي وغواړي هغه له خپلو موخو سره سم استعمال کړي، نو ددې موخي د لاسته راوړلو پـه لور د وسيلو او پلمو موندلو او د دوست محمد خان د راپرزولو په لټه کي سول، ددې لپاره د لندن پـه لاس کي سمدلاسه پرته وسله هماغه فراري شاه شجاع و، چي له (۱۸۱۳ز) کال څخه راپدېخوا په لوديانه کي د پرنګي ځيره خور پاتـه سوی و، هغه و چي شاه شجاع او رنجيت سنګ يې دواړه ولمسول، چي د دوست محمد خان پرضد راپورتـه سي، دا ګوډاګی سردار، چي د لوی احمد شاه بابا د سلسلي يې ځان ميراثخور باله، د انګرېزانو لـه موخو سره ښه برابر و، نو سمدلاسه د شاه شجاع او رنجيت سنګ تر منځ موافقه وسوه، چي د دواړو ګډ ځواکونه به پر افغانستان بريد کوي او

د شاه شجاع تخت به، چي قانوني وارث يې و، ورته بېرته په لاس ورکوي، له هغه څخه وروسته چي د افغانانو، هنديانو او د ختيځ هند شرکت (د برتانيا ختيځه هندي کمپنۍ - The British East India Company) د اجيرانو ګډ دوه ويشت زره کسيز پوځ يې ټول کړ، شجاع د (۱۸۳۴ز) کال د جنوري په مياشت کي د خپل تاج و تخت د نيولو لپاره د کندهار په لور وخوځېد، ددې لښکر اداره او قومانده د آروپايي اجيرانو له ډلي څخه د يو تن (مستر کمبيل.Mr.Campbell) په لاس کي وه، کندهار د بارکزو ورونو د يوه رقيب ورور کهندل خان سره و، پداسي وخت کي چي دوست محمد خان د شاه شجاع، سيکانو او انګرېزانو سره په جګړه بوخت و، رنجيت سنګ د جنرال هري سنګ په مشرۍ له لس زره پوځ سره پر پېښور يرغل وکړ، له دې سره - سره شاه شجاع په کندهار کي ماته وخوړله او بېرته لوديانې ته وتښتېد، مستر کمبيل په جګړه کي ټپي او له نيول کېدو وروسته مسلمان سو.[1]

د دوست محمد خان لومړی ځل پاچاهي:

له کندهار څخه تر بيرته راستنېدو وروسته، دوست محمد خان (هلمندي) د پېښور د خپلوا کولو اعلان وکړ، افغانانو چي کله واورېدل، رنجيت سنګ پر پېښور حمله کړې ده، د هغه پر ضد يې د جهاد کولو هوډ وکړ، دا چي جهاد پرته له امير نسي کېدلای، نو ځکه دوست محمد خان چي همدې موقعې ته منتظر و، د علماوو، اميرانو

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۴۲مخ

او وروښو په خوښه ځان په کابل کې د ډېرو ساده مراسمو په ترڅ کې د امیر په توګه وټاکه.(۱۸۳۵ز).

حاجي میر د میرواعظ زوی د سیاه سنګ په عیدګاه کې د دوست محمد خان په لنګۍ کې د اوربشو اوږی وتمبه، پدې توګه یې افغاني پیداور د تاج زینت وګرځېد، همدارنګه د امیر المؤمنین لقب یې ورته ورکړ.[۱]

وروسته له دې مراسمو څخه دوست محمد خان له پنځوس زره پلیو او لس زره سپرو عسکرو سره یو ځای یې د پېښور په لوري حرکت وکړ، د خیبر درې د شیخانو په سیمه کې یې پوځي قرارګاه ونیوله، د نوموړي دا هوډ د ټول ولس له خوا بدرګه سو او تر بل هر وخت له مخې یې د افغانستان د امیر په توګه دریځ خورا پیاوړی سوی و، رنجیت سنګ پدې پوهېده چې په ډګر کې د افغانانو مقابله ورته ګرانه ده، نو سمدلاسه یې یو لوړ رتبه پلاوی د سولې په نامه، چې په هغه کې جنرال هریلال او فقیر عزیزالدین شامل و، دوست محمد خان ته واستاوه، د سکانو هیئت، ددې پر ځای چې یوائې له امیر سره د سولې په خبرو بوخت سي، د دوست محمد خان د (پېښوري بارکزی ورور) سلطان محمد خان طلایي، په اجیر کولو یې لاس پوري کړ، رنجیت سنګ چې د طلایي د شخصیت په کمزورتیاوو خبر و، نوموړي ته د غټو بډو او د پېښور د حکومت وعدې ورکړې، دوست محمد خان په دې دسیسه باندې د پوهېدلو په پایله کې د سلطان محمد خان د نیولو اراده وکړه،

۱.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۸۰ مخ

خو پېښوري سردار له لس زره پوځ سره یو ځای د شپې په تیاره کې د سیکانو کمپ ته وتښتېد.

دوست محمد خان اړ سو چې بېله جګړې بېرته کابل ته ستون سي، سیکانو طلایي ته د پېښور حکومت ورنکړ، یو څه موده یې د روهتاس حاکم وګماره او بیا وروسته یې په پېښور او کوهاټ کې څه مځکې او جاګیر ورو بخښل.

دوست محمد خان یو کال وروسته په هند کې د انګرېزانو نوي وایسرای (لارډ اکلنډ) ته د مبارکي ویلو لپاره یو لیک واستاوه او له هغه څخه یې مشوره غوښتې وه، چې سیکانو سره څه ډول معامله وکړي.

دوست محمد خان له پرنګي څخه په زړه کې د ښېګڼې کلکه تمه درلوده او له همدې کبله یې خپل استازي ته هدایت ورکړ، چې له انګرېزانو څخه وغواړي، ترڅو د پېښور په معامله کې د مُصلح منځګړي په توګه له افغانانو سره مرسته وکړي او که هغوي ورسره دا نیکي وکړي، نو دی (دوست محمد خان) به یې هر خدمت ته تیار وي، مګر دوست محمد خان خو خطا وتلی و، خپل وفادار دوست (رنجیت سنګ) په مقابل کې هیڅکله هم پرنګي له ده سره مرسته کول نه غوښتل او په اصل کې خو د پردې ترشا ټوله لوبه د انګرېزانو په لاس لوبېدله، هماغه و چې لارډ اکلند د دوست محمد استازی تش لاس وروا ستاوه او ورته یې وویل، چې افغانان دي له سیکانو سره خپله ستونزه پخپله هواره کړي، کله چې د سیکانو زړه ډاډه سو، نو په پېښور کې یې په افغان ولس د استبداد او ناروا توره تیاره جوړه کړه.

دوست محمد خان په (۱۸۳۷ ز) کال د مې په میاشت کې خپل زوی (محمد اکبر خان) د سیکانو مقابلې ته واستاوه، افغاني لښکرو خیبر ته نږدې په جمرود کې د سکانو پر پوځونو برید وکړ، دولس ورځې د دواړو خواو تر منځ سخته جګړه روانه وه، په پای کې محمد اکبر خان د سیکانو د ځواکونو جنرال (هري سنګ) چې د پېښور والي هم و، له اسلامیه کالج سره نږدې په جګړه کې تېپي کړ، چې په پایله کې مړ سو او سیکان شاتګ ته اړ سول، پداسي حال کې چې دښمن د پېښور ښار د تخلیه کولو په فکر او افغاني غازیان د لوړکي پر پوځي کلا حملې ته تیاري نیوله، خو امیر دوست محمد خان بېرته کابل ته راوغوښتل.

د هري سنګ په مرګ رنجیت سنګ ډېر زیات ویرجن سو او ددې پیاوړي قوماندان له مړیني سره د سیکانو د مقاومت ملا ماته سوې وه، د هري سنګ پر ځای لومړی جنرال (دهیال سنګ) او بیا له نوموړي وروسته یو تن ایټالوی جنرال (اوویټاویلي) وټاکل سو.

پداسي حال کې چې افغاني لښکر د سیکانو پر ضد په جګړه کې بوخت و، په لوېدیځ کې د پارس لښکرو پر هرات یرغل وکړ او ښاریې محاصره کړ، ددې ټولو راپورته سوو ستونزو له کبله او ددې پر ځای چې رنجیت سنګ د افغان ولس په زور او غوښتنه له خپلې خاوري څخه وباسي، دوست محمد خان یو ځل بیا د پرنګیانو په دوستۍ زړه وتاړه او له لارډ اکلنډ څخه یې (چې په ۱۸۳۶ زېږدیز کال کې د لارډ پالمرسټون پر ځای د هند وایسرای ټاکل سوی و)، د یوه لیک په ترڅ کې د افغانانو او سیکانو ترمنځ د منځګړیتوب غوښتنه وکړه.

پدې توګه دوست محمد خان له لارډ اکلنډ څخه د پېښور د بېرته آزادۍ په اړه د مرستې په غوښتنه انګرېزانو ته په افغانستان کې د

مخامخ لاسو هني لار پرانیستله، پدې اړه چې دوست محمد خان ولي له لارډ اکلنډ څخه د منځګړیتوب غوښتنه وکړه، یو فکتور هم ویل کیږي، دا و چې د برتانیا د بهرنیو چارو وزیر (لارډ پالمرستون) هندوستان ته د فرانسوي ګواښ پرضد، چې په هماغه موکه یې د روسي ګواښ ځای نیولی و، د افغانستان د ملاتړ غوښتنه کړې وه، نو امکان لري چې امیر له پرنګي څخه د بالمثل راکړې ورکړې خوب په سر کي و او لدې کبله د افغاني غازیانو لښکرو ته چې په لوا ړګي د ورختلو او پېښور ته د ځان رسولو لپاره یې تیاري نیوله، په ناڅاپي ډول له کابله امر ورسېد، چې اوربند وکړئ، بېله دې چې پېښور ونیسئ، امیر دوست محمد خان په سادګۍ سره د لارډ الکنډ په انصاف زړه تړلی منتظر پاته سو.

اکلنډ ته انتظار اوږده موده ونه نیوله، دوست محمد خان ته په یوه ځوابیه لیک کې لارډ اکلنډ ولیکل چې:. (ملګرې تاته ځرګنده ده چې د برتانیا د حکومت دا دود نه دی، چې د نورو خپلواکو هیوادونو په کورنیو چارو کي لاسو هنه وکړي).

دوست محمد خان هک حیران پاته سو او ښایي خپلي سادګۍ او ناپوهۍ ته یې پام سوی وي، ښایي نوموړی پدې پوه سوی وي، چې لدې سره – سره چې دیپلوماسي د یوه ولس په مبارزه کي خورا غوره رول لوبوي، خو د ډیپلوماسۍ شاته د خپل ملت پر متهو باندي د ډاډ د نشتوالي په صورت کي بریالی کېدل او د بري هیله کول، یوائې د ځان غولول دي، د لارډ اکلنډ د یوه لیک په ځواب کي امیر دوست محمد خان بیا لیکي چې:- (په نړۍ کي ډېر کسان د انګرېزانو له نیکیو څخه

برخمن سوي، خو پدې اړه به زموږ بې برخه توب د انګرېزانو د حکومت د نه پېرزویني له کبله نه، بلکې زموږ خپله بد قسمتي وي).

تر کومه پوري چې د لارډ اکلنډ د نه لاسوهني په کاذبه ادعا پوري اړه لري، نو راتلونکو پېښنو په زغرده داسي ثابته کړه، چې دا ادعا د یوه لړ نابېره تېرایستنو په لړ کې د یوه لړ خورا خندا وړ پېښنو له ډلي څخه یوه پېښنه وه.

له لندن څخه (سري کمېټه) د (۱۸۳۶ز) کال د جون په میاشت کې لارډ اکلنډ ته په یوه یادښت کې لارښوونه کوي، چې (په هر ډول مناسب یا ضروري اقدام چې کولای سئ، باید په افغانستان کې د حالاتو د انکشاف نږدې څارنه او د روسانو د نفوذ مخنیوی وکړئ).

د دوست محمد خان د لیک په ځواب کې لارډ اکلنډ دا هم لیکلي وه، چې (برتانیا هیله لرله چې د سوداګرۍ د پراختیا له لاري د سیمي د وګړو د ژوند کچه لوړه سي، نو موږ یادونه کړې وه، چې (کپتان الګساندر برنس) ته یې ماموریت سپارلی، چې د یوه پلاوي په مشرۍ د (۱۸۳۷ز) کال په سپټمبر کې کابل ته ولاړ سي).

د هغه لیک پر بنسټ د کپتان برنس ښکاره ماموریت دا و، چې له افغانستان سره د دوه اړخیز (سوداګرۍ) د امکاناتو او د اباسین له اوبو څخه د (اباسیند د دواړو غاړو حکومتونو) د ګټې اخیستلو په هکله خبري وکړي.

وروسته بیا حوادثو ثابته کړله چې د برنس د ماموریت موخه هم په اساس کې پر افغانستان باندي زور اچونه او په سیمه او مرکزي آسیا کې د جاسوسۍ د جال خورول و او د سوداګرۍ نوم یوائې د سرپوښ لپاره ورکړل سوی و.

سرجان کي لیکي:. (که چیري د ستراتیژیکي موخو د لاس ته راوړلو لپاره د سوداګری د ټکي د استعمال اجازه ورکړ سوې نه وای، نو په ختیځ کي به موږ د ډیپلوماتانو څه کول).

له انګرېزانو سره د امیر دوست محمد خان د راتلونکو خبرو په هکله افواهاتو په هیواد کي دننه دده پرضد، د نوموړي ورونو کینه او حسد وپارول.

علامه عبدالحق مجددي په خپل اثر (حقیقت التواریخ) کي لیکي:. (کله چي د دوست محمد خان ورور سردار کهندل خان، چي د کندهار والي و، د انګرېزانو او امیر تر منځ د خبرو په پروګرام خبر سو، نو هغه یې د خپل حاکمیت پرضد خطر وباله او سمدلاسه یې له پارس څخه د افغانستان په چارو کي د مداخلې غوښتنه وکړه).

په (۱۸۳۷ ز) کال کي افغانستان له لوېدیځ څخه یو ځل بیا د پارس له خوا له تیري سره مخامخ و، په دې کال پر هرات باندي د پارسیانو یرغـل د انګرېزانـو او روسـانو تـرمنځ اړیکـي ترینګلـي کـړي وې، قاجاري پارس چي له تزاري روسیې سره د ترکمانچې له تړون څخه وروسته یې له برتانیې څخه مخ اړولی و، د روسانو له خوا هڅېده، چي د افغانستان پر خاوره باندي تېری وکړي.

آخیر هغه و چي د کال په وروستیو میاشتو کي، محمد شاه قاجار پر هـرات د یرغـل تیـاري پیـل او د هـرات لـه والـي (سـدوزایي شـهزاده کامران) څخه د یرغملو غوښتنه وکړه او ورته یې وویـل چي پر هرات باندي دده بشپړي سلطې ته غاړه کښېږدي، مګر د کامران وزیر، (یار محمد خان الکوزی) انکار وکړ.

پر محمد شاه قاجار باندي د وزیر یارمحمد خان دا ځواب ښه ونه لګېده او پرېکړه یې وکړه، چي پر هرات به خامخا یرغل کوي، کامران او یار محمد خان خپل پوځونه چمتو کړل، نو هغه و چي د پارس لښکري پر هرات یرغل وکړ، که څه هم د هرات د نیولو لپاره په اعظمي توګه پنځه ویشت ورځي په کار وې، خو د قاجار پوځونه نږدې نهه میاشتي دا ښار په محاصره کي وساته، مګر فتح یې نه کړای سو، وزیر یارمحمد خان الکوزی پر خپله خبره ټینګ ودرېد او د نهه میاشتو کلابندۍ پر وخت یې له ښار څخه په مېړانه دفاع وکړه.

د افغانستان ددې دورې تاریخ پداسي حساسه موکه کي و، چي په امیر دوست محمد خان باندي له ختیځ څخه د برتانیې فشار په زیاتېدو سو او کپتان الګساندر برنس کابل ته راغی.

افغانستان ته د دوو ښکېلاکي هیوادونو د پلاوو راتلل:

امیر دوست محمد خان ته د لارډ اکلنډ د (۱۸۳۶ ز) کال د اګست (۲۲) نېټې په لیک پسې دیارلس میاشتي وروسته، د الګساندر برنس په مشرۍ، یو پنځه کسیز پلاوی په کابل کي د امیر دربار ته ورسېد، له الګساندر برنس سره (برید من ووډ، جګړن لیچ، ډاکتر لارډ او موهن لال)، ملګري وه، د (۱۸۳۷ ز) کال د مې د میاشتي د (۱۵) نېټې په هغه لیک کي چي برنس د لارډ اکلنډ له لوري د افغانستان امیر ته وړاندي کړ، لیکل سوي وه، چي (زما د ۱۸۳۶ زېږدیز د اګست د (۲۲) نېټې له لیک سره سم، دا دی اوس برنس در استوم، تر څو له تاسو سره پدې خبري وکړي، چي څنګه د افغانستان او هند تر منځ سوداګري په ښه توګه آسان کېدلای سي).

خو د امیر دوست محمد خان سره په کتنه کي، چي د (۱۸۳۸ز) کال د سپټمبر پر (۲۱) نېټه وسوه، انګرېز استازي د پروتوکول له مخي د جوړي سوي اجنډا په محتویاتو سترګي پټي کړې او د سیاسي مسائلو په اړه یې په خبرو پیل وکړ،[1] دوست محمد خان د انګرېز استازي (برنس) ته د سیکانو څخه د پېښور د سیمي د بېرته اخیستلو مطالبه مخته کړه، په داسي حال کي چي برنس په کابل کي له امیر دوست محمد خان سره په خبرو بوخت و، د روسیې یو استازی چي (ویتکوویچ) نومېده، کندهار او له هغه ځای څخه کابل ته راغی.

دوست محمد خان چي لا تر دغه مهاله له انګرېز څخه د پېښور په اړه وروستی ځواب نه و ترلاسه کړی، د هغه د هرکلي په باره کي یې له برنس سره سلا وکړه او د هغه په مشوره یې د روسیې د استازي هرکلی وکړ.

له ویتکوویچ سره دوه لیکونه وه، یو د روسیې د قیصر لخوا او بل په تهران کي د دغه هیواد د سفیر لخوا، د دواړو لیکونو سکالو له کابل سره د سوداګري اړیکو د تینګار پر محور څرخېده، د قیصر په لیک کي پر نورو خبرو سربېره دا هم یاده سوې وه چي:ـ(ستاسو والا حضرت سفیر (میرزا حسین) په نېکمرغه وخت کي زموږ دربار ته راورسېد او ستاسو دوستانه لیک یې راوسپاره، زه د هغه په راتګ ډېر خوښ سوم او ستاسو دوستي د خپل دولت لپاره غنیمت بولم، تل دا غواړم چي د کابل له خلکو سره چي د سوداګرۍ لپاره زما هیواد ته راسي مرسته وکړم).

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۴۶ مخ

ځنګه چې د امیر اصلي موخه د انګرېزانو له لارې د پېښور بېرته لاسته راوړل و، نه دا چې له روسیې یا پارس څخه مرسته تر لاسه کول، نو له دې لامله یې نه یوائې دا چې د ویتکوویچ دواړه لیکونه برنس ته وښوول، بلکې د هغه کاپیاني یې هم برنس ته ورکړې او برنس هغه دواړه د هند واکمن ته واستولې.

ډېره موده لا نه وه تېره سوې، چې د لیک او دوست محمد خان د غوښتنو په اړه د برنس د وړاندیز ځواب د هند د عمومي چارواکي لخوا راورسېد، پدې ځواب کي چې نېټه یې د (۱۸۳۸ز) کال د فبرورۍ (۲۱) ده، څرګنده سوې وه، چې د هند عمومي حکمران دې ته چمتو نه دی، چې د پېښور د بېرته ورستنېدو په هکله د دوست محمد خان د غوښتني په اړه ژمنه وکړي، امیر باید له خپلي دغي غوښتني څخه تېر سي او ویتکوویچ ډېر ژر له خپل قلمرو څخه وباسي.

ددې ځواب په تر لاسه کولو سره دوست محمد خان له برنس سره خپلي اړیکي وشلولې او انګرېزی پلاوی د اپرېل پر (۲۵) نېټه له کابل څخه د هند پر لوري حرکت وکړ، وروسته له دې چې دوست محمد خان له برتانیې څخه ناهیلی سو، په ځانګړي پاملرني سره یې د روس له استازي سره خبري پیل کړې، نوموړي استازي امیر ته وعده ورکړه، چې دولت به یې د پېښور د بیا حاصلولو په کار کي مرسته وکړي او په مقابل کي دوست محمد خان هم د هرات پر ضد په عملیاتو کي د پارس له دولت سره د خپلي همکارۍ څرګندونه وکړه.

ویتکوویچ له دې خبرو اترو وروسته بېرته کندهار ته ولاړ، د هغه ځای د چارواکي او د پارس تر منځ یو تړون یې برابر کړ، چې تر مخه یې

پارس ژمن سو، چي د هرات تر فتح کولو وروسته به نوموړی ښار کندهاري ورونو ته وسپاري.

حیرانوونکې خو داده، چي د روسیې سفیر ددغه تړون لاندي د ګواه په حیث لاسلیک کړی و او په ترڅ کي یې علاوه کړې وه چي: (نوموړی له خپل اړخه، په هرات باندي غوریان ورزیاتوی).

خو له دې څخه هم دا عجیبه ده، کله چي له دې ټولو تړونونو او فعالیتونو څخه وروسته (سن پترزبورګ) ته ستون سو او د وخت د بهرنیو چارو له وزیر (کنټ نسلروډ) سره یې د ملاقات وړاندیز وکړ، نوموړي ورسره له لیدني څخه انکار وکړ او څرګنده یې کړه چي:- (زه په دې نامه څوک نه پېژنم، مګر یو تن ماجرا غوښتونکی چي پدې وروستیو کي یې پخپل سر په کابل او کندهار کي توطیو ته لاس غځولی دی).

ویتکوویچ چي یو احساساتي ځوان و او له سیاسي چالونو څخه بې خبره و، دغه چلند وربانديدومره بده اغېزه وکړه، چي د تومانچې په ګولۍ یې ځان وواژه.

پر افغانستان باندي د انګرېزانو لومړی پوځي یرغل:

د (۱۸۳۸ز) کال په پسرلي کي وروسته له هغه چي د برنس د سفارت ناکامي جوته سوه، د هند عمومي چارواکي (لارډ اکلنډ) په افغانستان کي د پوځي عملیاتو د ترسره کولو هوډ وکړ، که چیري د هند د حکومت موخه د روسیې او پارس د نفوذ مخه نیول وای، نو ددې کار معقوله او سمه طریقه دا وه، چي له پارس سره یې د جګړې اعلان کړی وای او خپل ځواکونه یې د هرات د مرستي لپاره استولي

وای، خو لارډ اکلنډ غوښتل چي په عین حال کي دوست محمد خان او کندهاري سرداران چي د هرات او پېښور په اړه يې د هغه له نقشې سره مخالفت درلود، هم له مخي ليري کړي او د هغه پرځای يو داسي شخص چي په ټوله معنی د انګرېز دولت ته تابع او امرو ته يې غاړه ايږدي، د سلطنت په ګډي کښېنوي، دا شخص شاه شجاع و، چي له څو کلونو راپدي خوا له خپل ورور زمان شاه سره په لوديانه کي اوسېده، د هند د وايسرای سلاکارانو د هغه تړون نقل چي په کال (۱۸۳۳ز) کي د شاه شجاع او رنجيت سنګ ترمنځ سوی و، راپيدا کړ او دا يې په افغانستان کي د خپلو عملياتو لپاره سند وګرځاوه، د مې په مياشت کي مکناټن له دغه نقل سره لاهور ته ولاړ او رنجيت سنګ ته يې وړانديز وکړ، چي دا تړون د اعتبار وړ وګرځوي او د برتيانيا دولت هم پکښې شريک کړي، چلباز رنجيت سنګ په ښکاره خو موافقه وکړه او په پايله کي د سيکانو د دولت، شاه شجاع او د انګرېزي کمپنۍ ترمنځ درې اړخيزه معاهده وسوه، ددې تړون ترمخه رنجيت سنګ ژمن سو، چي له شاه شجاع سره به د افغانستان د تاج و تخت په بېرته لاسته راوړو کي مرسته کوي.[1]

د نوموړي تړون په لومړي ماده کي داسي ليکل سوي وه:-(په افغانستان پوري ټولي ترلي سيمي به، چي د اباسين په دواړو خواو کي پرتې دي، د رنجيت سنګ تر ولکې لاندي سي).

پدې سيمو کي د افغانستان دا خاوري شاملي وې:-(کشمير، پېښور، ديره اسمعيل خان او ملتان).

۱.مير محمد صديق فرهنګ، افغانستان په وروستيو پينځو پېړيو کي، ۲۷۹ مخ

سربېره پردې پر شاه شجاع باندې د سند ها او هرات د خپلواکۍ خبره هم منل سوې وه، پدې توګه د افغانستان د ولس او خاورې پرضد د توطئې پلان به بري سره جوړ او پردې سربېره دا ژمنه یې هم وکړه، چې د انګرېزانو او د سیک دولت له اجازې پرته به له هیڅ بهرني دولت سره اړیکي نه ټینګوي او له هر هغه دولت سره به، چې د معاهدې له دوه نورو اړخونو سره مخالفت ولري، دښمني کوي.

انګرېزان د یوه ستر پوځ په برابرولو مصروف سول، اوس یوائنۍ پوښتنه دا وه، چې ددې لوبې د لوبولو لپاره صحنه څنګه جوړه سي، نو پدې ترڅ کي د هند عمومي چارواکي د (۱۸۳۸ز) کال د اکتوبر په لومړۍ نېټه په شیملا[1] کي یوه اعلامیه صادره کړه، چې په هغې کي یې دوست محمد خان د رنجیت سنګ پر ځواکونو باندې چې د برتیانیې پخواني متحد ځواکونه وه، پرته له کوم دلیل او په ناڅاپي توګه په برید کولو تورن کړ او د پارس په ملګرتیا یې پداسي غوښتونکو پلانونو او جاه طلبۍ لاس پوري کړ، چې د هند د پولو سولي او امنیت ته خطر دی، لدې کبله د هند حکومت د (دوست محمد خان له نسکورولو پرته بل بدیل نه ګوري).

لارډ اکلنډ ویل چي:.(هر کله شاه شجاع د خپل پلار او نیکه پر پلاز باندې مستقر سي او د افغانستان خپلواکي او مځکنۍ بشپړتیا خوندي سي، د انګرېزانو پوځ به له افغانستان څخه ووځي) او داسي یې هم ویل چي:ـ(بارکزي مشران د انګرېزانو ښه ملګري نسوه کېدای، نو له همدې کبله باید هغوي له ډګر څخه ایستل سوي وای).

۱.د هندوستان په هیماچال پرادش ایالت کي د یو ښار نوم دی

له دې څخه مخکې چې انګرېزان خپل پوځ د افغانستان په لور وخوځوي، لارډ اکلنډ د بلوچستان له والي (محراب خان) سره يو تړون لاسليک کړ، چې د هغه له مخې به د (اندوس پوځ) ته اجازه ورکړي، چې د بولان په کنډو کندهار ته تېر سي.(۱)

کوم پوځ چې انګرېزانو د عملياتو لپاره افغانستان ته واستاوه، د بنګال له پوځي قواو څخه يوه فرقه چې (۷۵۰۰) کسان پکښې وه، بله فرقه د بمبيي له پوځي قواو څخه وه، چې په (۵۵۰۰) تنو مشتمله وه، چې مجموعاً (۱۳۰۰۰) تنه جنګيالي کېدل، پردې سربېره يو (۶۰۰۰) کسيز پوځ شاه شجاع له هندي مسلمانانو او نيپاليانو (ګورکه- ګوره ګانو) څخه، چې د برتانوي منصب لرونکو په واسطه د ځانګړي ځواک په توګه روزل سوي وه، چې پدې توګه د پوځي جنګياليو شمېر (۱۹۰۰۰) تنو ته رسېده.

لدې پوځ سره د (۱۵۰۰۰) تنو په شمېر کې نوکران، باروړونکي، کسبګر، د مالونو او کاليو سوداګر او د فاحشه ښځو په ګډون چې د پوځ تر شا به تللې، هم ملګري وه،(۲) وورسته بيا انګرېزۍ مېرمني هم د هغوي له يو شمېر غلامانو او مينځو سره په ډېر برم، شوکت او دبدبه د افغانستان (مېلمستون) ته ننوتل.

د (۳۰۰۰۰) دېرش زرو په شمېر پيلان، اوښان، قچري او خره هم ورسره وه، چې د جګړې سامان او مهمات پرې بار سوي وه، پر افغانستان باندي ددې لوی اردو تېرېدل د ملخو د اسي سېل ته ورته

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۶۳ مخ
۲.مير محمد صديق فرهنګ، افغانستان په وروستيو پينځو پېړيو کي، ۲۸۵ مخ

و، چي په کليو او بانډو باندي ورتوئېدل او د خپلي لاري په اوږدو کي يې خوراک، واښه او شنه بوټي نه پرېښوول.

د انګرېزانو او شاه شجاع دا پوځ په کال (۱۸۳۹ ز) د مارچ په مياشت کي د بولان کنډو له لاري د کندهار په لوري وخوځېد، له (۴۵۰۰۰) تنه مېړو څخه ډېر دا جنګي ځواک، د بريد جنرال سر کاټن، بريد جنرال سرجان کين، بريد جنرال سر ويليم ناټ، او ډګر جنرال ډنکين تر قوماندانۍ لاندي خوځېده.

له څو اونيو مارش وروسته، چي د لاري په اوږدو کي يې هرڅه له خاورو ايرو سره برابرول، انګرېز پوځ د (۱۸۳۹ ز) کال د اپرېل په (۲۵) نېټه د جنرال ناټ په قومانده له شاه شجاع سره يو ځای د کندهار ښار ته ننوت، سبا يې کندهاري سرداران (کهندل خان، مهردل خان او رحمدل خان) له خپلو لښکرو سره تر ښکارپور دروازې راووتل، مازديګر ته جګړه ونښتله، د شپې تياري مخاصمي لښکري سره بيلي کړلې، سرداران چي په ښار ننوتل کلابند سول، شاه شجاع خپل لښکر پر ښار راتاو کړ، کلابندي چي سخته سوله، سردار کهندل خان د محمد حسن خانعلوم په وسيله له سردار دوست محمد خان څخه نظامي مرسته وغوښتله او نوموړي هم دا غوښتنه ومنله او له خپلو لښکرو سره يې کندهار ته ځان ورساوه، په دغي جګړه کي له امير دوست محمد خان سره دده زامن (سردار محمد افضل خان او سردار محمد اکبر خان) ملګري وه، خو د ډېرو جګړو وروسته سرداران مات سول او کندهار د شاه شجاع لاسته ورغی، جنرال ناټ چي خپل هرتن سرتېری (عسکر) يې له زرتنه افغانانو سره مساوي باله، د کندهار د ګارنيزيون قوماندان سو او له ولس سره يې په بېساري ظلم او

استبداد لاس پوري کړ، د سوبمن پرنګي د وحشت او بربریت د یوې بېلګې په توګه (مایکل ایډوارډز) لیکي: (ددې پوځ یو سیاسي اجنټ یو کلی وران او د هغه کلي (۲۳) تنه اوسېدونکي یې لدې کبله قتل عام کړل، چې دده په اند یې ورته په بې احترامي کتل).

د شاه شجاع لپاره د انګرېزانو یوه سلاکاره ډله هم وټاکل سوه، ددې ډلي مشري (ویلیم مګناټن) کوله، چې د زیاتي تجربې خاوند و او د شاه شجاع دربار ته د هند د حکومت استازی وزیر ټاکل سوی و، واقعیت دادی چې د (حقیقت التواریخ) پر استناد (مګناټن لومړی وزیر)، (برنس د کورنیو چارو وزیر) او (موهنلال د استخباراتو مشري) په غاړه درلوده، مګناټن او برتانوی جنرال اوس په افغانستان کي پخپله سوبه باندي بیخي ډاډه وه او د (۱۸۳۹ز) کال د مې د میاشتي په (۷) نېټه یې له شاه شجاع سره یو اووه ماده بیزه تړون لاسلیک کړ، پدې تړون کي افغانستان اجازه نه درلوده، چې د برتانیا له حکومت سره له مشورې او رضایت څخه پرته د هیڅ یو بهرني ځواک سره اړیکه ونیسي.

په کندهار کي له څو اونیو دمي او تمېدو وروسته د اباسین پوځ د (جنرال کین) تر مشرۍ لاندي د کابل پر لور وخوځېد، په کلات او غزني کي له سخت مقاومت سره مخامخ سو او د افغانانو د مخامخ مقاومت بېلګه یې د لومړي ځل لپاره ولیدله، د (۱۸۳۹ز) کال د جولای په (۲۱) نېټه د کلات او غزني دوه زره سپرو غازیانو کرېږ توري له تیکي وایستلې او په انګرېزي پوځ یې برید وکړ، پدې برید کي د غازیانو اصلي موخه د شاه شجاع د اوسېدو تامبو ته ځان رسول

وه، تر څو هغه ته، چي له هیواد او اسلام سره یې خیانت کړی و، پخپله سزا ورکړي، مګر بریالي نه سول.

پدې توګه د پرنګي پوځ چي په پرمخ تللو وسلو سمبال و، دا برید شنډ او تر بېسارو وینو تویولو، ورانی او ویري خپرولو وروسته د (۱۸۳۹ز) کال د اګست په (۶) کابل ته ورسېد، شاه شجاع له خپلو ښځو، ماشومانو او کورنۍ سره چي شمېر یې اته سوه پنځوس تنو ته رسېده، د کابل بالاحصار په ارګ کي ژوند پیل او د پنځه زره انګرېزي عسکرو لخوا یې ساتنه کېدله.

د لارډ اکلنډ سیاستمداري او هوښيارتیا په لندن کي په خورا برم او دبدبه ونمانځل سوه، د برتانیې صدراعظم (پالمرسټون) لیکي چي: (په افغانستان کي د اکلنډ ځلانده بری به اوس ټوله آسیا ولړزوي او زموږ لپاره به هر څه اسانه سي).

د اکلنډ، مکناټن، جنرال کین او برنس په ګډون په افغانستان کي برتانوي مامورین په لوړو انګرېزي ویاړونو، مډالونو او رتبو وویاړل سول، دوست محمد خان له یوې مودې مقاومت[1] څخه وروسته پارس ته د تګ نیت وکړ، مګر دده ورور (نواب عبدالجبار خان) ډېر ټینګار وکړ او د بخارا تګ ته یې وهڅاوه، امیر هم زړه نا زړه د خپلي کورنۍ سره بخارا ته ولاړ، خو هلته د بخارا د پاچا لخوا بندي سو.

مرحوم غبار لیکي: کله چي په کال (۱۸۳۹ز) کي انګرېزان د کندهار، غزني بامیانو، پروان، کابل او جلال اباد په سوق الجیشي ځایونو کي خپل ځانونه ټینګ کړل او خپلي توپخانې یې د سپرو او

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۶۵ مخ

پیاده سرتېرو د ځای پر ځای کېدو سره لا پیاوړي کړي، نور نو انګرېزان دوستان نه بلکې باداران وه او د افغانستان یوځي حاکمان او اصلي واکمنان سول، مګناټن په عملي توګه د افغانستان د صدراعظم او نائب السلطنه په توګه راڅرګند سو، د دولت ټولي چاري د وزیرانو ټاکل او ګوښه کول، افغاني افسرانو ټاکل او شړل، بودجه، مالیات، مجازات او امکانات ټول د انګرېزانو په لاس کي وه.

د انګرېز او شاه شجاع په وړاندي د افغانانو پاڅونونه:

په کال (۱۸۴۰ ز) د مارچ په میاشت کي د افغان ولس غبرګون او پاڅون پیل سو، لومړی دیني عالمانو په منبرونو کي د خطبې څخه د پاچا نوم لیري کړ او د پاچا د سکې په اړه دا بیت د خلکو په خولو کي ولوېد:

سکه زد برسیم ورز شاه شجاع ارمنی
نور چشم لات و برنس خاک پای کمپنی

دا دی بیا د افغانانو د ملی هویت د څرګندولو په اړه غورځنګ د پیلېدو په حال کي و او د پردي دښمن په وړاندي ټول په یوه لیکه کي سره راغونډېدل، د هلمند، د مشرقي، د غزني، خورد کابل او د شمالي سیمو خلکو پاڅون په کال (۱۸۴۰ ز) کي د انګرېزانو په وړاندي پیل سو.

لکه څنګه چي زموږ د بحث موضوع هلمند دی، نو موږ د لته تاسو ته د هلمندیانو د پاڅون په هکله په لنډو ټکو کي معلومات درکوو: (د (۱۸۴۰ ز) کال د ډسمبر په میاشت کي د زمینداور د سیمي او د هلمند

د شاوخوا سیمو خلکو د اختر محمد خان هلمندي (علیزي) په لارښوونه د انګرېزانو په وړاندې د جهاد اعلان وکړ او جنرال ناټ یې څو موده په جګړه او مبارزه کې بوخت وساته، د انګرېز دوه کنډکه سرتیري او یوه توپخانه له کندهار څخه د اخترمحمد خان علیزي د ټکولو لپاره د ګرشک لور ته وخوځېده، مګر دوي ونسو کړای چې پاڅون غلی کړي، دا ځکه چې دا مهال محمد اکرم خان د زرو تنو پوځیانو سره له دغه پاڅون سره یو ځای سو، انګرېزانو نوري تازه قواوې د ناټ تر مشرۍ لاندې سیمې ته ولېږلې او د توپخانې په زور د مبارزینو څخه مخنیوی وکړ او ملي مبارزین یې شاتګ ته اړ کړل، محمد اکرم خان دهراود ته د نویو لښکرو د یو موټي کولو لپاره ولاړ، مګر د انګرېزي جاسوسانو لخوا ونیول سو او په کندهار کې په توپ کې والوزول سو، د نوموړي مېړني مېرمني هم د جهاد بیرغ پورته کړ، خلک به یې جهاد او پاڅون ته هڅول، جنرال ناټ دغه مېړنۍ مېرمنه ونیوله او له څو نورو ښځو سره یې کابل ته ولېږه، مګر د غزني خلکو د انګرېزي ګارډ په وړاندې ودرېدل او هغوي یې له مینځه یووړل او دغه مېړنۍ مېرمنه یې آزاده کړه).

په (۱۸۴۰ ز) کال کې امیر دوست محمد خان، د بخارا د پاچا له بند څخه د لس زرو روپو په مقابل، چې د زندان ساتونکي ته یې ورکړې، په دغه حال کې خپل زوی (محمد اکبر خان بارکزي) ته یې وویل، چې درځه وتښتو، خو نوموړي انکار وکړ او خپل پلار ته یې وویل، چې تر تېښتي زندان غوره او بهتر دی.

امیر دوست محمد خان، افغانستان ته ستون سو او دلته یې د انګرېزانو پر ضد ډېر پوځ ټول کړ، امیر لومړی په بامیانو کې له

انګرېزانو سره جګړه وکړه، چې په نوموړې جګړه کې یې د ښمن ته ډېر زیانونه ور ورسول او یو توپ یې هم تر لاسه کړ، پدغه جګړه کې له دواړو غاړو څخه زر تنه مړه سول، څلور ورځې وروسته بیا امیر په ځُلم کې پر انګرېزانو برید وکړ او د هغوی څخه یې زیات ووژل، هغوی مجبور سول، چې د باجګاه او سفان پلو ته په شا تګ وکړي.

امیر تر دوولسو ورځو چریکي جګړو وروسته د عبدالسبحان کور ته چې د چاریکار د خانانو له جملې څخه و، ورغی، هغه لومړی د مېلمه ښه هرکلی وکړ، خو وروسته یې انګرېزانو ته حال ورواستاوه، چې امیر یې کور ته دی او که غواړئ چې امیر ونیسئ، نو راسئ، انګرېزانو هم د امیر د نیولو لپاره پوځ چمتو کړ او د نوموړي خان کور ته یې ځانونه ورساوه، امیر چې د انګرېزانو په راتګ خبر سو، نو یې خپله توره راوکښله او عبدالسبحان یې هلته په کور کې ټوټې ټوټې کړ، بیا له هغه ځایه څخه یې ځان خلاص کړ او خپلې قرارګاه ته ولاړ.

بل ځل امیر د کوهستان او پروان د مجاهدینو په ملګرتیا پر د ښمن برید وکړ، د هغوی ډېر کسان یې ورووژل او څه یې بندیان له ځانه سره ونیول، انګرېزان شا تګ ته اړ سول، د هغه څخه وروسته انګرېزانو بله لاره خپله کړه، هغه دا چې، خانانو ته یې پیسې ورکړې، تر څو امیر ونیسي، خو هغه پلان یې هم بریالی نسو.

کله چې د امیر په پوځ کې ماته راغله او خانانو غوښتل چې امیر دوست محمد خان لاسترلی انګرېزانو ته په لاس ورکړي، نو پر امیر یې هم ډېره بده اغېزه وشیندله، هغه و، چې نوموړي هوډ وکړ چې انګرېزانو ته ځان خپله تسلیم کړي، دا خبري یې میر مسجدی خان ته وکړې او سبا ته د کابل په لور راوخوځېد، چې پدې توګه امیر دوست

محمد خان له (۱۸۳۹ ز) کال د اګست څخه تر (۱۸۴۰ ز) کال د نوامبر د میاشتي تر پایه پوري له ډېرو ناکامیو، نامردیو سره چي ملګرو یې ورسره کړي وې، مخامخ سو.

امیر دوست محمد خان چي کله کابل ته ورسېد، د پل محمود خان له لاري بالاحصار دروازې ته ور دننه سو، امیر له آس څخه راکښته سو، مګناټن روغبړ ورسره وکړ، اته ورځي وروسته د امیر کورنۍ له غزني څخه چي هلته بندي وه راوغوښتله او هند ته یې تبعید کړل.

د (۱۸۴۱ ز) کال په اوږدو کي د شاه شجاع او مګناټن سلطنتي دستګاه فساد پر خلکو فشار راوست، چي د کابل ځیني سرښندونکو او سرتېرو مېړنو لکه، عبدالله خان اڅکزی، امین الله خان لوګری، ملامون غلجی، شمس الدین خان بارکزی، ګل محمد خان، عبدالعزیز خان، محمد شاه خان بابکرخېل، اسکندر خان بامیزی، عبدالسلام پوپلزی او ځیني نور مخور شاه شجاع ته ورغلل او هغه یې خپلو ملي، وطني او افغاني دندو ته ځیر کړ، چي له بده مرغه پاچا د خپل نه اختیار او واک نه لرل پلمه کړل.

تر هغه وروسته عبدالله خان اڅکزی او نائب امین الله خان لوګری د پاڅون په فکر کي سول او خپلي نظریي یې د امیر دوست محمد خان له وراره (نواب محمد زمان خان) سره هم شریکي کړې او هغه یې مرستي ته راوباله، نواب محمد زمان خان دغه خبري له خپلو نورو ملګرو سره هم شریکي کړې، چي د کابل د هماغه وخت د مشرانو نومونه په دې توګه موږ ته رارسیدلي دي: (اسکندر خان بامیزی، عبدالسلام پوپلزی، د مختارالدوله شېر محمد خان زوی غلام احمد خان، د نواب عبدالصمد خان زوی محمد عثمان خان بارکزی، د نواب

اسدالله خان بارکزي زوی نواب محمد زمان خان شجاع الدوله، میر احمد خان، میر افضل خان، محمد خان، محمد حسین خان عرضبیګي، حاجي علی خان امیر آفتاب خان، میر حاجي د حاجي میر واعظ زوی، میر محبوب خان، میر سید خان، میر غلام قادر، آغا حسین توپچي باشي، ولی محمد خان میراخور، اکبرخان خوابګاهي، عبدالرحمن خان عثمانلو، کپتان دوست محمد خان اسحاقزی، محمد هاشم کاه فروش، نور محمد خان او دلاور خان شاه غاسي او نور...

د دغو کسانو شمېر د اکبر نامې په قول د محمدشاه بابکرخېل او عبدالعزیز خان جبارخان جبارخېل، په ګډون د نواب محمد زمان خان په کور کي او په بل روایت د عبدالله خان اڅکزي په کور کي، چي د اوسني کابل د نواب په کوڅه کي دی، سره راغونډ سول او د قران کریم په وړاندي یې ژمنه او لوړه وکړه، چي تر څو انګرېزان له کابل څخه ونه شړو تر هغو په ارامه نه کښینو، مجلس د پاڅون د تمرکز لپاره نواب محمد زمان خان بارکزی د مشر او د هغه مرستیال یې امین الله خان لوګری د مجاهدینو د رهبرانو په توګه وټاکل سو.

حمید کشمیري په اکبر نامه کي لیکلي، چي تردې وروسته د کابل مبارزین بریالي سول، هغوی د رائیو په اتفاق، سردار محمد زمان خان د سردار اسد خان زوی، د سردار پائنده محمد خان لمسی او د حاجي جمال خان بارکزي کوسی، د پاچا په توګه وټاکه او روحانیونو د شاه شجاع د نامه پر ځای د زمان شاه نوم په خطبه کي یاد کړ.

د (۱۲۵۷ هـ ش) کال د روژې د مبارکي میاشتي په (۱۷ مه) چي (۱۸۴۱ ز) کال د نوامبر د دوهمي نېټې سره سمون لري، سهار وختي مهال ملي مبارزین چي چړې، سیلاوه، خنجرونه، توري، غشي،

ټوپکان او لرګي ورسره وه، د اوسني خرابات په سیمه کي چي د برنس د استوګني ځای و، ځانونه ورسول، برنس په حمام کي په ځان مینځلو بوخت و، چي کوریې محاصره سو، غازیانو برنس لومړی په اور وسوځاوه او بیا یې ټوټې ټوټې کړ، د کپتان جانسن او نورو انګرېزانو منصبلرونکو کورونه هم لوټ سول او هغوي پخپله ووژل سول، وروسته د خلکو غضب د بالاحصار خوا ته متوجه سو، پدغه وخت کي له بالاحصار څخه یو اووه سوه کسیز کنډک د (جنرال کمپل) تر مشرۍ لاندي د پیښې ځای ته راروان سو، څنګه چي د دغو تنګو کوڅو څخه تېرېدل، د کابل د ښار انجونو او پېغلو هم د بامونو له سرو څخه په تودو اوبو او د خښتو په ویشتلو سره له هغوي سره مبارزه کوله.

له هغه څخه وروسته پاڅون کوونکو د انګرېزانو د غلې پر ګدامونو برید وکړ، تر څو د مجاهدینو لپاره خواړه برابر کړي او انګرېزان بې غلې داني سي، په دغه وخت کي مګناټن یو زر کسیزه پوځ د ګدامونو د ساتني لپاره ورولېږه، نوموړو پوځیانو په پیل کي د ګدامونو په ساتنه بریالي سول، خو څو تنو غلجي غازیانو په یوه خندق کي کمین نیولی و او د یوې برېښنا په شان پر دښمن توره شپه جوړه کړه او د ګدام یوه برخه یې د باروتو په واسطه منفجر کړه، افغاني اتباعو هجوم پر وروړ او هر یوه ځان ته غله ذخیره کړه.

کله چي په خاورو سپېره عسکرو د مجاهدینو سره په دغو تنګو کوڅو کي مخامخ سول، د دښمن ناریه وسلې له کاره ولوېدلې او هلته یې کار نسو کولای، په دغه جګړه کي چي تن په تن و، د مجاهدینو

تبرونو او سېلاوو اووه سوه انګرېزي سرتیري لکه د پسونو په شان تر تیغ تېر کړل.

پدغه ډله کي د بي بي مهرو د غونډۍ جګړه له لویو او مهمو جګړو څخه شمېرل کیږي، پدغه جګړه کي عبدالله خان اڅکزي په ډېره مېړانه له انګرېزانو سره وجنګېده او ډېر پرنګیان یې له خاورو سره خاروي کړ، پدغه جګړه کي غازي عبدالله خان اڅکزی د یوه ملي خائن لخوا چي عبدالعزیز نومېده، د شا لخوا وویشتل سو او د نوامبر پر (۲۹) نېټه یې له دغه ټپ څخه شهادت په نصیب سو.

کله چي د کابل پاڅون پیل سو، نو د غازي محمد اکبر خان د راتګ اوازه سوه، چي له بخارا څخه خُلم ته راغلی دی، نواب زمان خان چي دا وخت د مجاهدینو امیر او پاچا ټاکل سوی و، سمدستي یې محمد اکبر خان ته لیک واستاوه او بلنه یې ورکړه، نوموړي هم ډېر ژر کابل ته ځان ورساوه، د پاڅون کوونکو سره مل سو او د هغوي رهبري یې په لاس کي ونیوه.

پدغه وخت کي انګرېزان له ماتي سره مخامخ وه، چي مکناټن د غازیانو مشرانو ته داسي لیکونه واستول، چي په هغو کي دوي تطمیع سوي وه، د بېلګې په ډول مکناټن له غازي محمد اکبر خان څخه د لیدلو غوښتنه وکړه او ده سردار سلطان احمد خان ورواستاوه، مکناټن نوموړي ته یو لیک ورکړ، چي په هغه کي یې اکبر خان ته لیکلي وه: (له بولانه تر خیبر پوري چي کوم ملک د شاه شجاع په نامه دی، هغه به محمد اکبر خان ته ورکړو، پلار به یې کابل ته راوغواړو، د دوي خوښه چي پلار پاچا کیږي که زوی، وضعه چي ارامه سوه، انګرېزان له افغانستان څخه وځي، اوس به سمدستي دوولس لکه

روپۍ محمد اکبر خان ته ورکړو او تردې وروسته به له کاله دوه لکه روپۍ ورکوو، محمد اکبر خان دې نائب امین الله خان ونیسي او موږ ته دې وسپاري او نور د غازیانو مشران دې له کابل څخه وباسي).

خو د محمد اکبر خان ایمان او وجدان دومره کمزوري نه وه، چې د پرنګي له لاسه خطاء وځي، هغه و چې انګریزان د پاڅون کوونکو څخه په تنګ سول، مګناټن د جهاد له قایدینو سره د خبرو اترو غوښتنه وکړه، د نوموړي پیشنهاد ومنل سو، په لومړنۍ غونډه کې مګناټن د غازیانو مشرانو ته دغه شرطونه وړاندې کړل، چې لنډیز یې دا دی:

۱.د انګریزانو پوځ به له افغانستان څخه وځي.

۲.شاه شجاع به هند ته ځي.

۳ـ د غازیانو د مشرانو له ډلي څخه به یوتن د انګریزانو د پوځ د ضرورت وړ د اکمالاتو او موادو د رانیولو څارنه کوي.

۴.بیا به د انګریزانو پوځ افغانستان ته نه راځي.

د جهاد مشرانو د مګناټن دا پیشنهاد رد کړ، بالمقابل دوی د دوولس فقره ییز تړون شرطونه ورته وړاندې کړل، چې لنډیز یې دا دی:

۱ـ انګریزان به له قید او شرط پرته، له کابل، جلال آباد، غزني او کندهار څخه سمدلاسه وځي.

۲.له نهه میله توپونو او په لاس کې له وسلو څخه پرته، نوره وسله به انګریزان ټوله غازیانو ته پرېږدي.

۳.شپږ کسه انګرېزان به د امیر دوست محمد خان تر بېرته راتګ پوري، غازیانو ته په یرغمل ورکوي.

۴.هند ته د شاه شجاع تلل دده په خوښه پوري اړه لري.

۵.له دې وروسته به انګرېزان بیا په افغانستان باندي تېری نه کوي.

۶.د وسلو او مهماتو په بدله کي افغانان، انګرېزانو ته دومره زېرمي ورکوي، تر څو له کابل څخه د دوي د وتلو پوري ورته بسنه وکړي.

۷ـ که انګرېزان د تړون د موادو مطابق عمل وکړي، تر جلال آباد پوري به د دوي امنیت نیول کیږي.

مګناټن د افغانانو له خوا د تړون مواد ومنل، خو کله چي شاه شجاع د تړون په موادو خبر سو، پرې خوابدی سو او د انګرېزانو په مقابله کي یې د پاڅون سپارښتني وکړې، هغه بېرته هند ته د تللو په هکله خپله ناخوښي وښووله.

له تړون سره سم د کارتوسو او وسلو په بدله کي افغانانو، انګرېزانو ته غذایي مواد ورکړل، پر دې سربېره له تړون سره سم د اوس لپاره دوه تنه انګرېزان (تورن اېري او تورن کونولي) یې افغانانو ته یرغمل ورکړل.

خو مګناټن د غدارۍ نیت درلود، په حیله او غدر سره یې خپل وخت تېراوه او له افغانستان څخه د انګرېزانو وتل یې په یوه او بله پلمه وځنډول، په پټه یې د موهن لال جاسوس له لاري د افغانانو ترمنځ د بې باورۍ او دښمنۍ اچولو هڅي پیل کړې وې.

مګناټن غوښتل چي د بې باورۍ اچولو له دسیسو څخه په استفاده د جهاد مشران د یو بل په مقابل سره ودروي او یا یې لږ تر لږه په خپل

منځ کي سره بدګمانه کړي، په همدې منظور مګناټن د یوې لیدنې کتنې په ترځ کې، له سردار محمد اکبر خان څخه د نائب امین الله خان لوګري د وژلو او یا د هغه د نیولو او انګرېزانو ته د نومړي په لاس ورکولو غوښتنه وکړه، په بدله کې یې سردار محمد اکبر خان ته د شاه شجاع د وزارت او د امیر دوست محمد خان د بېرته راستنېدو ژمنه یې ورسره وکړه، سردار محمد اکبر خان کله چې د مګناټن په غدارۍ پوه سو، نو په ظاهر کې یې ورسره موافقه وکړه او له مګناټن څخه یې لیکلی سند هم ترلاسه کړ.

په همدې شان مګناټن له امین الله خان لوګري سره اړیکي ونیولې او د سردار محمد اکبر خان د وژلو غوښتنه به یې کوله، امین الله خان لوګري هم په بشپړې ځیرکتیا سره له مګناټن څخه لیکلي سندونه تر لاسه کړل، د جهاد قایدین چې له غرضي خواهشاتو پرته د غدار دښمن په مقابله کې ټول سره یو صف او یو وجود ګرځېدلي وه، د مګناټن لخوا د غدارۍ سند لیکونه یې یوه بل ته سره وښوول، د جاسوسۍ له لارې د جهاد مشرانو د وژلو لپاره د انګرېزانو په دسیسو باندې پخپله یوه انګرېزي داسې اعتراف کړی دی: (کله چې سرداران په دې پوه سول چې د فسادونو منبع (موهن لال) د دوې پر سرونو باندې بیه ټاکلې وه او د همدې دسیسې په ترځ کې د دوې (سردارانو) له شمېر څخه تر اوسه پورې دوه تنه (میر مسجدي او عبدالله خان اڅکزی) مړه سوي وه، نو په بشپړه توګه را وپارېدل).

په داسې حال کې چې مګناټن له ټولو مشرانو سره څو ورځې دمخه یو تړون لاسلیک کړی او د میاشتې په پنځمه نېټه یې له افغانستان څخه د انګرېزانو د وتلو ژمنه کړې وه، خو په پټه یې د تړون خلاف د

غداری تصمیم درلود، له همدې کبله د جهاد مشرانو دا تصمیم ونیو، چې له مګناټن سره به له دې وروسته غوڅه معامله کوي.

سردار محمد اکبر خان وګمارل سو، چې په ځیرکتیا او تدبیر سره به مګناټن لاس ترلی یرغمل نیسي او ښار ته به یې راولي، په همدې منظور سردار محمد اکبر خان یو وار بیا له تدبیر څخه په کټنه، دا ځل د خپل اکا زوی (سردار سلطان احمد خان) په واسطه له مګناټن سره اړیکه ونیوله او داسي څه یې ورته واورول: (ددې ترون د منظورېدو په سبا به نائب امین الله خان لوګری انګرېزانو ته سپاري، د محمود خان قشلې او بالاحصار ته به د انګرېزانو یو غونډ راځي، شاه شجاع به پاچا پاته کیږي، خو وزیر به یې محمد اکبر خان جوړیږي، د انګرېزانو ځواکونه به تر پسرلي پوري په خپلو چوڼیو کي پاته کیږي).

مګناټن د محمد اکبر خان لخوا دا ذکر سوی فکر، د خپلو پټو هڅو د کامیابیو لپاره لاس ته ورغلې یوه ښه پایله وبلله، پداسي حال کي چې پخپلو دسېسو ډاډه سو، له خپلي خوا یې همدا فکر د سند په توګه ورته ولیکه او ورته یې لاسلیک کړ او د جدي پر دوهمه نېټه یې په همدې مقصد له سردار محمد اکبر خان هلمندي سره د لیدو کتو ژمنه وکړه.

د مګناټن وژل (۱۸۴۱ ز) د (دسمبر ۲۳) نېټه:

مګناټن له محمد اکبر خان سره د لیدو په مقصد له خپلي چوڼۍ څخه د ورځي پر (۱۱) یوولسو بجو راووت، له تورن لارنس، تورن تریور او جګړن مېکنزي سره یو ځای د اوسني دولتي مطبعې د سیمي په لوري

راغی، د برید من (لي) په مشری (۱۶) تنه امنیتي ګارډ یې هم تر شا ورپسې رهي و.

سردار محمد اکبر خان هم له خپلو ملګرو سره یو ځای په بی بی مهرو کي د پخواني یوې ویالې په ژړی باندي ورته راروان ښکاره سو، له سردار محمد اکبر خان سره راروان ملګري یې دا کسان وه: (محمدشاه خان جبارخېل او وروریې دوست محمد خان، د سردار محمد اکبر خان د اکا زوی سردار سلطان احمد خان، غلام محی الدین خان، خدابخش خان، آزاد خان غلزایي او اتم کس یې د امین الله خان لوګري وررو).

مګناټن هم ورته راورسېد، خو کله چي یې د امین الله خان لوګري ورور ولید نو پوه سو، چي موضوع هغه څه نه ده، چي فکر یې کاوه.

له معمول ښه راغلاست وروسته له واوري څخه د خلاصي یوې صوفې پر سر باندي پر یوه آس باندي پرته یوه قالینچه وغوړول سوه او وربانـدي سره کښېناستل، تورن لارنس د زیاتو غازیانو په موجودیت باندي اعتراض وکړ، سردار محمد اکبر خان ورته وویل، چي دوي ټول په راز کي شریک دي، له هغې وروسته سردار محمد اکبر خان مګناټن مخاطب کړ او ده ته یې له مجاهدینو سره د تړون خلاف دده د پټو دسیسو او غداریو سندونه ورښکاره کړل.

سردار محمد اکبر خان په ډاګه، انګرېزان او په سر کي یې مګناټن خاینان، غداران او د تړون ماتوونکي وبلل، ورته ویې ویل، چي اوس موږ مجبور یو چي تا له ځانه سره یرغمل بوزو، تر څو مو له تړون سره سم وتلو ته مجبور کړو.

سردار محمد اکبر خان د مګناټن غداري يې ټولي دده په مخ ورته راويستلې، مګناټن چي څه ځواب نه درلود، نو په غوصه سو، پدې لحظه کي يوه مشر، محمد اکبر خان ته وويل: وخت تيريږي، د پرېښودو نه دی.

دوست محمد خان غلزي په ورځېرمه انګرېزانو باندي په حمله پيل وکړ، سردار سلطان احمد خان او سردار محمد اکبر خان ورپورته سول، مګناټن يې تر متهو راونيو، له صوفي څخه يې راوغورزاوه، د جرګې نورو غازيانو هر يوه پر يوه – يوه انګرېز حملې وکړې، ويې نيول او وسلې يې ورڅخه واخستلې، د انګرېزانو د امنيتي ګارډ او غازيانو تر منځ د ټوپکو ډزي پيل سوې، انګرېزانو د غازيانو د ډزو په مقابله کي مقاومت ونسو کړای، په تېښته يې شروع وکړه او بېرته د چوڼۍ پر خوا وتښتېدل.

تورن لارنس د محمد شاه خان د آس په سورلي ژوندی وتښتول سو، په همدې شان مېکنزي هم غازيانو له ځانه سره ژوندی ښار ته ورسره راوست.

مګناټن له رالوېدو سره سم په مقاومت لاس پوري کړ او د کابل ښار ته له راتللو څخه يې منع وکړه، په مځکه کي يې پښې ټينګي کړلې او غوښتل يې چي په کش او ګير ځان خلاص کړي، خو سردار محمد اکبر خان دی په هماغه توپانچه وويشت، کومه چي مګناټن هغه د امين الله خان لوګري د وژلو لپاره ورکړې وه، د مګناټن سر يې پرې کړ او کابل ته يې ورسره راوړ، د کابل بازار د چارچنې په چوک کي يې وځړاوه، پدې کار سره يو ځل بيا سردار محمد اکبر خان د زړورتيا، مېړاني او

توري ږغ د ټولو غازیانو په منځ کي خپور سو او د غازیانو په زړونو کي یې ځای ونیو.[1]

د پېښور الحاج خانمیر خان هلالي په (ننګیالي پښتانه) نومي کتاب کي د غازي محمد اکبر خان په باب یو مضمون خپور کړی دی، چي له (۱۶۳) مخه څخه تر (۲۳۲) مخه پوري اویا مخونه نیولي دي، ددې مضمون عنوان (سکان او پیرنګیان تښتوونکی اکبرخان) دی، مضمون په دې بیتونو پیل کیږي:

چا چي هري سنګهـ او مګناټن کولمي شلولي دي
چا چي پیرنګیان او سیکان دواړه شرمولي دي
چا چي په زلزل کړلو پنجاب، هند، انګلستان
هغه بریالی غازی پښتون دی اکبر خان[2]

دې پېښي په افغانستان کي د برتانوي ځواکونو راتلونکې وټاکله، د مګناټن په وژلو سره ددغو ځواکونو د مقاومت وروستۍ اراده او ان چي د پوځونو د ساتلو لپاره یې د وروستۍ ټکۍ او خطا ایستلو هڅه هم له منځه ولاړه، پاتینجر چي د سیاسي ماموریت دنده په غاړه واخیستله، نو لومړی یې پوځي افسرانو ته وړاندیز وکړ، چي بالاحصار ته ولاړ سي او ژمی هلته تېر کړي، خو هغوي بیا هم جلال آباد ته په تګ ټینګار درلود، نو په دې اساس له افغاني مشرانو سره خبري په همدې بنسټ له سره پیل سوې، د خبرو اساس هماغه د سردار

۱.کاندید اکاډمیسن محمد اعظم سیستانی، د نولسمي میلادي پېړۍ په لومړي نیمایي کي د افغانستان دوه پوځي او سیاسي اتلان، ۱۵۶ مخ
۲.ملي غازي وزیر محمد اکبر خان، ۸ مخ

محمد اکبر خان وړاندیز و، چې نوموړي د مګناټن له وژلو وړاندي لوستلی و، ددغه وړاندیز مسوده پاتینچر ته واستول سوه او نوموړي د هري فقرې په مقابل کي خپل اند د ځواب په بڼه ولیکل او بېرته یې افغاني قرارګاه ته واستوله، سردار محمد اکبر خان بیا د هر ځواب په مقابل کي یوه تبصره ولیکله، له دې لامله چي اوس د انګرېزانو دریځ ډېر کمزوری سوی و، افغاني مشرانو د خبرو په جریان کي خپلي غوښتني پراخي کړې او انګرېزان چمتو سول چي هر ډول شرایط چي د هغوي په ښکېلاکي تاریخ کي بېلګه نلري، ومني.

څنګه چي دا خبري په دریځ سربېره، د دواړو خواو د فکر طرز، په ځانګړې توګه د افغاني مشرانو، د بېلابېلو مسائلو په برخه کي روښانه کوي، په لاندي ډول د هغوي مسوده د وروستني قرارداد له مسودې سره رانقلوو، په هره ماده کي لومړی د افغاني لوري وړاندیز، بیا د انګرېزانو ځواب او وروسته بیا د افغانانو نوې تبصره چي زیاته برخه یې د یو هلمندي (۲۵) کلن ځوان محمد اکبر خان بارکزي په قلم ده، وړاندي کوو.

لومړۍ ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:.د انګرېزي عسکرو په حرکت کي باید هیڅ ځنډ رامنځته نسي.

د انګرېز د لوري ځواب:ـ موافق یو، دوي (۲۴) ساعته وروسته له دې چي یو زر باروړونکي اوښان یا یابوګان پیدا کړي، حرکت کوي.

تبصره:.په دوي پوري اړه لري، باید کرایه یې چي په وس کي لري تادیه کړي.

دوهمه ماده:

د افغاني لوري وړانديز:ـ افغاني سرداران به له پوځ سره يو ځای وي، چي څوک مخالفت ته پرېنږدي، په خوراکي توکو کي دې ورسره مرسته وکړي.

د انګرېز د لوري ځواب:ـ ډېره ښه ده.

تبصره:ـ سردار عثمان خان او شاه دولت خان.

درېيمه ماده:

د افغاني لوري وړانديز:ـ د جلال آباد عسکر دي، د کابل د ځواکونو له حرکت څخه د مخه د پېښور په لوري حرکت وکړي.

د انګرېز د لوري ځواب:ـ موافقه لرو، آيا څوک تياکئ، چي له هغوي سره ولاړ سي؟

تبصره:ـ عبدالغفور خان.

څلورمه ماده:

د افغاني لوري وړانديز:ـ د غزني ځواکونه دي د ترتيباتو له نيولو وروسته په ډېره چټکۍ د کابل له لاري پېښور ته وخوځېږي.

د انګرېز د لوري ځواب:ـ موافقه ده، آيا څوک تياکئ، چي له هغوي سره ولاړ سي؟

تبصره:ـ يو تن د نائب له خپلوانو څخه يا مهتر موسی.

پنځمه ماده:

د افغاني لوري وړانديز:ـ د کندهار او په افغانستان کي نور ټول انګرېزي عسکر بايد د هېر ژر هند ته ولاړ سي.
د انګرېز له لوري ځواب:.موافق يو، بايد يو څوک ورسره ولاړ سي.
تبصره:.نواب جبار خان.

شپږمه ماده:

د افغاني لوري وړانديز:.د اميردوست محمد خان ټوله شتمني دي، که د انګرېز دولت سره ده او که د شخصي افسرانو په لاس کي، پر ځای دي پرېښوول سي.
د انګرېز له لوري ځواب:.سمه ده، کومه چي د رسمي مامورينو په واک کي ده، څرګنده ده او کومه چي د شخصي افسرانو په لاس کي ده، په ګوته يې کړئ او وايې خلئ.

اوومه ماده:

د افغاني لوري وړانديز:.د انګرېزانو هغه شتمني چي نه وړل کيږي، ساتنه به يې کيږي او په لومړي فرصت کي به واستول سي.
د انګرېز له لوري ځواب:.موافق يو، خو موږ ټول پاته شيان نواب ته ورکوو.
تبصره:.توپونه، ټوپکونه او مهمات بايد ماته راکړل سي.

اتمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:.که شاه شجاع وغواړي چي په کابل کي پاته سي، نو موږ به د کال یو لک روپۍ تنخواخ ورکړو.

د انګرېز له لوري ځواب:.موافقه ده، څنګه یې چي خوښه وي ودي کړي، هیله من یو چي خپله دوستي موږ ته ثابته کړئ.

نهمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:ـ که د شاه شجاع کورنۍ د بار وړونکو څارویو د کمښت له لامله پاته سي، نو د هندوستان په لوري د حرکت تر وخته پوري د اوسېدو لپاره همغه محل ټاکو، چي اوس په بالاحصار کي پکښې اوسیږي.[1]

د انګرېز له لوري ځواب:.د شاه درناوی د درانیو درناوی دی او له تاسو سره ښایي.

لسمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:ـ کله چي انګرېزي ځواکونه پېښور ته ورسېدل، نو باید چي امیر دوست محمد خان او د هغه نورو افغانانو له خپلو مالونو او کورنیو سره د حرکت لپاره ترتیبات ونیول سي.

د انګرېز له لوري ځواب:ـ موافقه لرو، هغوي به په درناوي او سلامتیا سره راواستول سي.

۱.اتمه او نهمه ماده په اصل کي د سردار محمد اکبر خان له خوا ورباندي کرښه وهلې ده، معملو میږي، چي له فکر کولو وروسته یې هغه نه دي خوښي سوي

یوولسمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:.کله چي امیر دوست محمد خان او نور په سلامتیا سره پېښور ته ورسېدل، نو د شاه شجاع کورنۍ به د تللو اجازه ولري، د تللو په اړه د هوډ کولو تر مهاله به په هغه محل کي چي ورته ټاکل سوی دی، او سیږي.

د انګرېز له لوري ځواب:.موافقه لرو.

دوولسمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:ـ ځلور تنه نارینه انګرېزان به د برمتې په ډول په کابل کي وي، تر هغه چي امیر دوست محمد خان او نور افغانان پېښور ته راورسیږي، پس له هغه به د انګرېز سړي د تګ اجازه ولري.

د انګرېز له لوري ځواب:.موافقه لرو.

تبصره:.شپږ تنه باید برمته وي.

دیارلسمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:ـ سردار محمد اکبر خان او سردار عثمان خان به له انګرېزي عسکرو سره تر پېښوره پوري ملګري وي او هغوی به په سلامتیا سره هغه ځای ته رسوي.

د انګرېز له لوري ځواب:.موافقه لرو.

څوارلسمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:ـ د انګرېزانو له وتلو وروسته به دوستانه اړیکي دوام لري، یعنې د افغانستان حکومت به د انګرېز له موافقې او مشورې څخه پرته هیڅ بهرني هیواد سره تړون نه لاسلیک کوي او نه به ورسره اړیکي ټینګوي او که هغوي هر وخت د بهرني دولت د برید پر مهال مرسته وغواړي، نو د برتانیا دولت به دداسي مرستي له ورکولو دریغ نه کوي.

د انګرېز له لوري ځواب:.تر کومه ځایه چي په موږ پوري اړه لري، موافقه لرو، خو پدې باره کي یوازې د هند عمومي واکمن صلاحیت لري، موږ به هڅه کوو، چي د دواړو دولتونو ترمنځ دوستي ټینګه سي او د خدای په مهربانۍ سره به دا هیله پوره سي او د راتلونکي لپاره به دوستي موجوده وي.

پنځلسمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:.هر چا چي له شاه شجاع او انګرېزانو سره مرسته کړې ده او له هغوي سره د تګ هیله ولري، اجازه ورکول کیږي، موږ د هغوي مزاحم کیږو نه او که هغوي دلته پاته سي، هیڅوک به ورڅخه د خپلو کړنو پوښتنه ونکړي او په هیڅ پلمه به تکلیف او ضرر نه وررسوي، هغوي کولای سي، ددې هیواد د نورو اوسېدونکو په شان ژوند وکړي.

د انګرېز له لوري ځواب:.موږ یو څو کلیمي شاملي کړي دي، چي عین دوستي به وي، که تاسو ورسره موافقه وکړئ؟

شپاړسمه ماده:

د افغاني لوري وړاندیز:. که له انګرېز څخه څوک د اړتیا له مخي پاته سي، د تګ تر وخته پوري به ورسره په درناوي چلند وسي.

دا شپاړس ماده ییزه تړون چي د افغاني غازیانو او انګرېزانو تر منځ سوی و، تاسو ته مو وړاندي کړ.

د انګرېزانو تګ او تباهي:

د پورته ذکر سوي تړون مسوده د (۱۸۴۲ ز) کال د جنورۍ په لومړۍ نېټه د لاسلیک لپاره برتانیا ته واستول سو، وروسته تر هغې چي انګرېزي منصب لرونکو هغه لاسلیک کړ، د جلال آباد په لوري د انګرېزي پوځونو حرکت د بتخاک، جګدلک او نملې له لاري د جنورۍ پر (۶) نېټه پیل سو،[1] د هغه کال په سخت ژمي کي د بتخاک له لاري جلال آباد ته د تګ په اوږدو کي د اندوس پوځ له درندې او بېساري تراژیدي سره مخامخ سو، په کندهار او غزني کي هم د انګرېزانو ډېر پوځیان په قتل ورسېدل، د هغه شپاړس زره پوځ او عملې له ډلي څخه چي جلال آباد ته د تګ په نیت له کابل څخه وتلې وه، یوائې د شاه شجاع د اردو یو طبي افسر (ډاکتر برایډن) نیم ژواندی جلال آباد ته ورسېد، له ټول اندوس پوځ څخه په بند کي ژوندي ټول پاته سوي پرنګیان یو دېرش افسران، لس ښځې، یوولس ماشومان، دوه تنه ملکي مامورین او دوه پنځوس عسکر وه.[2]

۱.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، ۳۱۱ مخ
۲.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۷۲ مخ

کهزاد په خپل اثر (بالاحصار کابل و پیش آمد های تاریخي) کي د انګرېزانو د پوځ د وتلو د ورځي داسي یادونه يې کړې:(۶ جنوري سال (۱۸۴۲ م) روزي که برای تخلیه تعین شده بود فرا رسید چون اوایل چله بود، برف باری های زمستان دامنه کوهای آسمائي و شیر دروازه و تپه های بی بی مهرو و مرنجان و روی جلګه های اطراف کابل را ګرفته و تقریباً همه جا سفید میزد و شش انچ برف د پیش روی قشله فرنګي در دشت بی بی مهرو افتاده بود، میزان خنک به اندازه ئی بود که یخ از سم ستوران به چکش کنده نمیشد).[1]

لیدي سیل چي ددې بندیانو په ډله کي وه، له دوي سره د افغانانو په ښه چلند او پاک لمنۍ باندي پخپلو یادښتونو کي په تفصیل سره لیکلي دي، او نومړې د اندوس پوځ د برخلیک په اړه بیا لیکي، چي په ګندمک کي د انګرېزي لښکرو له تباهۍ او جلال آباد ته د ډاکتر برایډن له رسېدو سره، هغه وینا په اثبات ورسېده کومه چي موږ ته له کابل څخه د وتلو څخه دمخه سوې وه او هغه دا چي سردار محمد اکبر خان بارکزی به ټول پوځ پوپنا کړي او یو تن به پرېږدي چي جلال آباد ته ورسیږي او نورو ته کیسه وکړي.

دا لومړی ځل و، چي په ختیځ کي د برتانیا پوځ دومره سپک سوی و او هم له هغو ټولو ځاني او مالي زیانونو سره – سره انګرېزان په خپلو بې ثمره هلو ځلو کي بریالي نه سول، د افغانانو د دوستۍ پرځای، چي په خورا اسانۍ سره يې ترلاسه کولای سوه، تلپاتې دښمني او کرکه ور پر غاړه سول.

۱.احمد علي کهزاد، بالاحصار کابل و پیش آمد های تاریخی، ۵۱۱ مخ

پردې سربېره په افغانستان کې د پرنګي د پوځ ماته ممکن په هند کې برتانوي امپراطورۍ ته نه جبيره کېدونکې تاوانونه رسولي وای.

ارنولډ فليچر ليکي: (هيڅ يوې نښتې هم د هند په تاريخ کې د برتانيا او برتانوي پوځ پرستيږ دومره نه دی ذليل کړی، چې په پايله کې يې (۲۴) کلن ځوان (سردار محمد اکبر خان هلمندي) د شهرت معراج ته ورسېد، د پلار تخت او تاج يې وګاټه او ټولو هغو نورو ولسونو ته يې هم د اميد ډېوه بله کړه، چې په ختيځ کې د انګرېز له برلاسۍ سره په مبارزه کې وه).

پدې توګه له درې کلونو او څلورو مياشتو اشغال، وينو تويولو، دروند لګښت، بربادۍ او ويجاړولو څخه وروسته د هغې زمانې ستر ځواک د وطن مينو افغانانو توري په وړاندې په ګونډه سو او مجبور وه چې په ټيټ سر له افغانستان څخه ووځي.[1]

کانديد اکاډميسن محمد ابراهيم عطائي په خپل اثر (د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه) کې د افغان او انګرېز د جګړې په هکله داسي ليکي:. (د جنوري د شپږمې څخه تر ديارلسمې پوري د انګرېز اووه لس زره اردو له کابل څخه جلال آباد ته وخوځېدله، خو له دغه ستر بهير څخه صرف يو د اردو ډاکتر د برايډن په نامه ژوبل او ناروغه جلال آباد ته ورسېد، نور ټوله له يو مخيزه تپ او تباه سول، دا د افغان او انګرېز لومړۍ جګړه وه، چې انګرېز ته يې لويه خساره تکيه کړه، په متفرقو جګړو او د کابل، جلال آباد د لاري د وژل سوي لښکرو په شمول د انګرېز دېرش زره تنه قتل سول او د پيسو خساره يې

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۷۲ مخ

دېرش کروړه هندي روپۍ وې، د همدغي پېښي څخه لارډ اکلنډ ګورنر جنرال له دندي ګوښه او حتی په لندن کي حکومت ټکاني سو).

په پای کي د (۱۸۴۲ ز) کال د اپرېل پر دوهمه نېټه سهار شاه شجاع په خپله ګاډۍ کي په تېښته د بالاحصار څخه د جلال آباد خوا ته روان سو، په سیاه سنګ کي د یوې زړې ژرندي سره راګیر سو او د سردار زمان خان زوی (شجاع الدوله خان) په ټوپک ډزي پرې وکړې او مړ یې کړ، وایي په دغه وخت کي یې هم نارې وهلې چي (سرکار بې ګناه است).

له دغه وخت څخه چي شاه شجاع ووژل سو، بیا د دوست محمد خان تر راتګ پوري یوه ډراماتیکه صحنه په وطن کي جوړه سوې وه، کله چي شاه شجاع ووژل سو، د کابل د هغه وخت روحاني شخصیت میر حاجي راغی او د ښار په منځ کي یې نارې کړې: لوی لارډ (شاه شجاع) د کوچني لارډ (مګناټن) سره یو ځای سو.

نواب زمان خان د موقع څخه په استفاده غوښتل ځان پاچا کړي، خو نائب امین الله خان لوګري او نورو ملي مشرانو د وضع تر معلومولو په زیاته بیا د سردار محمد اکبر خان تر راتګ پوري د نواب زمان خان مخه پدې ونیوله، چي ورته وې ویل مصلحتاً به د وضع د آرامۍ لپاره د شاه شجاع زوی (فتح جنګ) پاچا کړو، میر حاجي چي د شاه شجاع د د کورنۍ مخالف و، ددې خبري مخالفت یې وکړ او وضع جګړې ته ورسېده، فتح جنګ چي دا بهتره بللې وه، چي د انګرېز لمني ته وغورزي، خپله پښه وایستله.[1]

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۶۲ مخ

یو تاریخ لیکونکی د انګرېزانو د یرغل په اړوند، چې پر افغانستان یې وکړ، لیکلي:. (په برتانوي هند کې د انګلیس دولت ته (۱۵) میلیونه پاونډه تاوان ورسېد او د (۲۰۰۰۰) شل زرو څخه زیات عسکر ووژل سول، ددې تر څنګ هغه بې پایلي کوښښونه چې انګلیسانو غوښتل چې د روسانو په وړاندې افغانستان د یو وسپنیز دېوال په حیث پاته سي، د ناکامۍ سره مخ او په نړیواله کچه یې نظامي شهرت ته تاوان ورسېد.[1]

د انګرېزانو د وتلو او د شاه شجاع د وژل کېدو وروسته د قوم د مشرانو او سردارانو تر منځ جګړې پیل سوې او دا جګړو تر هغه پوري تاو واخیست چې نائب امین الله خان او محمد نواب زمان خان بارکزي تر منځ د جګړې تیاري ونیول سوه، جګړه پیل سوه، د محمد نواب زمان خان بارکزي ټولټال پوځ شپږ زره او د نائب امین الله خان پوځ اتلس زرو ته رسېده، د دواړو خواوو څخه ډېر زیات مړه او ژوبل سول، د ورځې په غاښې کې چې د نائب امین الله خان پوځونه د محمد نواب زمان خان پر ځواکونو برلاسي کیدل، دا وخت سردار محمد اکبر خان او سردار سلطان احمد خان له تیزین څخه کابل ته را ورسېدل، سردار محمد اکبر خان له درو سوو سپرو سره د نواب زمان خان پلویتوب وکړ او د فتح جنګ او نائب امین الله خان ځواکونه یې له مخې ایسته کړل.

مات سوي پوځونه د بالاحصار لورته وتښتېدل، سردار محمد اکبر خان او ملګرو یې هغوي په بالاحصار کې معاصره کړل، نائب امین الله خان چې ددغه کار راتلونکی ناوړه ګاڼه د محمدشاه خان بابکرخېل

۱.پوهندوی م شېرزاد، افغانستان د نړیوالو سیاستونو محراق، ۵۶ مخ

سره یو ځای سو، د محمد شاه خان بابکرخېل د منځګړیتوب له مخې شخړه حل سوه او داسې پرېکړه وسوه، چې فتح جنګ دې پاچا وي او سردار محمد اکبر خان دې وزیر وي، ددغه دښمنۍ د له منځه وړلو لپاره دې نائب امین الله خان لوګری خپله لور سردار محمد اکبر خان ته نکاح کړي، چې لدې نېټې څخه وروسته سردار محمد اکبر خان د وزیر محمد اکبر خان په نامه شهرت وموند.

له بده مرغه دا روغې جوړې او مصالحې هغه وخت رواني وې، چې جنرال پالک د شلو زرو عسکرو سره د غچ اخیستلو په نیت په جلال آباد کې د یرغل لاره څارله.

د غچ اخیستلو پوځي یرغل:

په افغانستان کې د انګرېز د ماتې په هکله په هند کې انګازې خپرې سوې، ددې خبر له اورېدو سره د لارډ اکلنډ زړه ولوید او په ککره کې یې د افغانانو په هکله د ژوري کینې تور توپان خپور سو، خو څنګه چې یې په هند کې ماموریت سرته رسېدلی و او پر ځای یې (لارډ ایلنبوره) د هندوستان د وایسرای په توګه ټاکل سوی و، نو لدې کبله یې پخپله هیڅ ډول تصمیم نسو نیولای او پدې اړه پرېکړه اوس د نوي وایسرای پر غاړه وه.

د افغانستان په اړه اوس د انګرېزانو د وړاندې تګ پالیسي (Policy Farwad) ودرول سوه او شا تګ پالیسي (Backward Policy) ته مجبور سوي وه، ایلنبوره په کلکه پټېیلې وه، چې له افغانستان څخه د خپل مات سوي پوځ په ایستلو پسې به په هر ډول او هره بیه چې کیږي د برتانوي امپراطورۍ پوځي پرستیژ بېرته خوندي

کوي او ددې کار د سرته رسولو لپاره يې پر افغانانو باندې د درنې او پرېکوونکي څپېړې د وارولو لارښوونه وکړه.

په افغانستان کې څلور پنځوس زريز انګرېزي پوځ د بيخي ورکاوي له ګواښ سره مخامخ و، په جلال آباد کې د جنرال سيل ژوند له ګواښ سره مخ و او د خپلو عسکرو د ژغورني لپاره له پېښور څخه د مرستندويه قوت ور رسېدو ته سترګې په لار و، په کندهار کې جنرال ناټ په داسې حال کې چې اته زره تنه عسکر يې وژل سوي وه، د شاه شجاع د زوی (تېمور) تر بيرغ لاندې په دفاع بوخت و، هماغه و چې د هند وايسرای خپلو جنرالانو ته لارښوونه کړې وه، چې د دوی ژغورلو ته ور ودانګي، په افغانستان کې خپلو پاتو نورو پوځونو ته يې ويلي وه، چې که غواړئ دواړه پوځونه دې د کابل له لارې جلال آباد او بيا پېښور ته ستانه سي، لدې کبله جنرال پالک مخکې د مخه له پېښور څخه يو پوځ خوځولی و، چې په جلال آباد کې له جنرال سيل او په کندهار کې له جنرال ناټ سره مرسته وکړي.

جنرال پالک او جنرال ناټ د (۱۸۴۲ز) کال د سپټمبر پر (۱۷) او (۱۹) نېټه يو په بل پسې کابل ته ورسېدل او له ښار څخه يې د باندې مورچې ونيولې، په هغې پسې وروسته يې بيا په درنو وسلو سمبال پوځي ټولی ښار ته ننه ايستلې او د کابل پر ښار باندې د انتقام او بدل اخيستلو لړۍ پيل سوه، د کابل چهارچته بازار ته يې، کوم ځای چې پکښې غازيانو د مګناټن مړی د وژل کېدو وروسته ځړولی و، اور

واچاوه، د ښځو او ماشومانو په ګډون د بې شمېره کسانو وینې یې تویې کړې او د کابل ښار یې له خاورو سره خاورې کړ.[1]

سردار محمد اکبر خان د (۱۸۴۲ ز) کال د جنورۍ له (۶) نېټې څخه په هماغه کال په جلال آباد او لغمان کې د انګرېزانو په وړاندې مبارزه کوله، د کابل- جلال آباد پر لار انګرېزانو د اوولس نیم زره پوځ تر نابودۍ وروسته لغمان ته ورسېد، لومړۍ یې انګرېزي بندیان د لغمان د بدیع آباد په کلا کې ځای پر ځای کړل او وروسته یې د جنرال پالک د پوځ د مخنیوي لپاره د خیبر درې ته پوځ واستاوه او وروسته یې خپله هم په جلال آباد کې انګرېزي ځواکونه چې د جنرال پالک لخوا اداره کېدل او مرستې ته انتظار و، تر فشار لاندې ونیول، مګر وروسته یوه بله مهمه دسیسه د سردار محمد اکبر خان په وړاندې جوړه سو.

انګرېز لومړۍ د سردار محمد اکبر خان ساتونکي (پائنده محمد) ته یو لک روپۍ ورکړې، چې اکبر خان مړ کړي، کله چې ده یوه ورځ خپل پوځونه معاینه کول، پائنده محمد د شا لخوا په مرمۍ وویشت، له نېکه مرغه هغه مړ نسو او یوائې ټپي سو.

وروسته انګرېزانو پر افغاني غازیانو سهار وختي برید وکړ، اکبر خان چې ټپي هم و، غوښتل یې چې مقاومت وکړي، مګر توان یې نه درلود او د لغمان لور ته په شا سو، سردار اکبر خان له کابل څخه مرسته وغوښتله، مګر د کابل لخوا کومه مرسته ورته ونه رسېده، ځکه چې دلته افغاني مجاهدین پر دوو ډلو وېشل سوي وه.

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۷۴ مخ

په دغه وخت کې جنرال سیل، سردار محمد اکبر خان ته یو لیک واستاوه، چې په لیک کې یې داسې لیکلي وه: (که چیرې ته د انګرېزانو پرضد د جګړې څخه لاس وانخلې، ستا کورنۍ چې (۱۴۹) تنه ده، ټول به انګلستان ته تبعید کړو، هغه وخت به هیڅ اسلامي شریعت د هغوی د کورنۍ په وړاندې په پام کې ونه نیول سي).

دا لیک سردار محمد اکبر خان ته یو تکان ورکوونکی لیک و، د ننګ او ناموس د ساتنې مسئله، وه، له جګړې څخه یې انصراف ومانه، ځکه وایي (مال تر سر جار، سر تر ناموس جار)، د هغه څخه وروسته سردار محمد اکبر خان د خپل د ناموس د ساتنې لپاره، بامینانو ته په شاتګ اړ سو.[1]

د مګناټن د مرګ او د انګرېز د پوځ د ماتې له بدل اخیستلو وروسته، انګرېزي پوځونه پداسې حال کې چې د (سومنات) دروازه، چې سلطان محمود غزنوي له هندستانه راوړې وه، له غزني څخه یې له ځانه سره یوړه، له افغانستان څخه ووتل او د پنجاب په فېروزپور کې یې فاتحانه جشنونه ونیول، لارډ النبرو د خپلې ترخې ماتې د پټولو لپاره په یوه وینا کې وویل: (د هندوستان خلکو! زموږ فاتح عسکرو پس له څو کاله دادی د سومنات دروازه له افغانستان څخه راوړه او اوس یې تاسو ته سپارو باید زموږ اتحاد دایمي سي).[2]

کله چې جنرال پالک له کابل څخه هند ته روان سو، نو د شاه شجاع یو زوی (شاهپور) یې په کابل کې د پاچا په توګه وټاکه، ددې خبر په

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د نولسمي میلادي پېړۍ په لومړي نیمایي کې د افغانستان دوه پوځي او سیاسي اتلان، ۲۱۰ مخ

۲.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر روستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۷۵ مخ

اوربدو سردار محمد اکبر خان چي دا مهال په خُلم کي و، کابل ته راستون سو، شاهپور یې له دندي څخه ګوښه کړ، خو د هغه سیالانو د نواب زمان خان په مشرۍ پر هغه برید وکړ او محمد اکبر خان یې په بالاحصار کي کلابند کړ، دوست محمد خان چي په پنجاب کي له دې موضوع څخه خبر سو، سمدستي یې افضل خان او خپل نور زامن کابل ته واستول، د هغوي په رارسېدو او د دوست محمد خان د بېرته راستنېدو د خبر په اورېدو، زمان خان له مخالفت څخه لاس په سر سو او ټولو په ګډه د امیر هر کلی وکړ.

په کندهار کي د صفدر جنګ په نامه د شاه شجاع یوه بل زوی چي د انګرېزي ځواکونو له وتلو وروسته یې د چارو واګي په لاس کي نیولي وې، د مقاومت توان یې په ځان کي ونه لید، نو هند ته ولاړ، مهردل خان او د هغه ورونه چي پخوا یې پارس ته پناه وړې وه، له هغه ځایه بېرته راستانه سول او د کندهار د ولایت د چارو اداره یې بیا له سره په خپل لاس کي واخیستله.

کندهاري ورونو د قلات څخه تر هلمند (ګرشک) پوري او جنوب خواته یې د سند هتر غاړو او د افغانستان ټول جنوب لوېدیځه حوزه او په شمال کي تر ارزګان پوري سیمي یې په لاس کي وې او د شکارپور حکمراني هم په دوي پوري اړه درلوده.[1]

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۶۷ مخ

د امیر دوست محمد خان دوهم ځل پاچاهي:

په کال (۱۸۴۳ ز) کي امیر دوست محمد خان دده د نومیالي زوی (غازي محمد اکبر خان هلمندي) په مشری د افغان ولس د ډېرو سربښندنو (قربانیو) په پای کي د دوهم ځل لپاره پر پلاز کښېناست، د افغانستان د سیاسي یوښت (وحدت) ساتل، په هیواد کي د یوه پیاوړي مرکزي حکومت جوړول او خوندي ساتل او د هیواد د لاسه وتلو سیمو بېرته راګرځول هغه اړین کارونه وه، چي په تر سره کولو یې باید لاس پوري سوی وای، ددې دندو د ترسره کولو لپاره پیاوړي او خوځند مشرتابه ته اړتیا وه،[1] خو امیر دوست محمد خان دا ځل تېرو آزموینو خاصه چي هغه په هند کي د انګرېزانو قوه او ځواک لیدلی و، هغه یې تر پخوا ډېر احتیاط کاره (محافظه کار) ګرځولی او دا مسئله یې لامل سوه، چي د کورني اصلاحاتو پلان په سیاسي خپلواکۍ نور هم وړاندي کړي او د خپلو بهرنیو اړیکو په اړوند له ډېر احتیاط څخه کار واخلي، له انګرېزانو سره د خپلو تړونونو په هکله په ډېري ځیرکتیا او ژمنتیا پر مخ ولاړ سي او آن تردې چي کورني سیاست په هکله هم د تېرېدو له لاري پر مخ ولاړ سي او له هیچا سره په ښکاره ډول د خولې خوند خراب نکړي او د افغانستان د یو کېدو او اتحاد پلان چي د هغه ستر آرمان و، په ډېر احتیاط او کراری تر کړني لاندي راولي، نو د همدې بنسټ له مخه و، چي کندهار پیوستون (۱۵) پنځلس کاله او د هرات پیوستون (۲۰) کاله وخت ونیو او د شمالي

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۷۸ مخ

ولایتونو په اړوند پرته له بلخ څخه تقریباً د هغه د پاچاهۍ تر وروستیو ربښتنوې بڼه غوره نکړه.[1]

د امیر دوست محمد خان د دوهم ځل سلطنت په لومړي کال (۱۸۴۳ ز) کي سردار سلطان احمد خان د سردار محمد عظیم خان زوی، چي د امیر زوم هم کېده، د امیر د سلطنت سره يې مخالفت وښود، سردار محمد اکبرخان ورسره پدې هکله څو ځلي خبري وکړې، خو کومه ګټه يې ونکړه، ښايي ددې لامل د امیر لخوا د سردار محمد عظیم خان د کونډې مجبورول وه، چي دده سره واده وکړي، امیر په کابل کي دا کار د خپل قدرت پر مهال د سردار محمد عظیم خان د شتمنیو د ترلاسه کولو په خاطر کړی و.

په هر حال سلطان احمد خان د امیر د دوهم ځل پر تخت کښېناستو څخه څو میاشتي وروسته کابل پرېښود او کندهار ته ولاړ، هلته يې کندهاري سردارانو ته ځان ورساوه چي اکاګان يې وه، هغوي په عزت سره دده تود هرکلی وکړ، سلطان احمد خان په کندهار کي سرداران د امیر پرضد تحریک کړه، پنځه میاشتي وروسته د پنځه زرو عسکرو سره د سردار مهردل خان او سردار رحمدل خان په ګډون د کابل په لور د امیر دوست محمد خان سره د جګړې په نیت وخوځېدل، امیر چي ددې موضوع څخه خبر سو، په غزني کي يې سردار غلام حیدر خان ته هدایت وکړ، چي مخنیوي ته يې وروړاندي او سردار محمد اکبر خان يې هم د یوه پوځ سره د کابل څخه مرستي ته واستاوه، هغه و چي د مقر د سرچشمه په سیمه کي دواړي خواوي یو د بل سر مخامخ سوې، څو

۱.سید قاسم رښتیا، افغانستان په نولسمه پېړۍ کي، ۲۶۳ مخ

ورځي دواړو خواوو د یوه خونړي جنګ لپاره تیاری ونیوله، نابېره د سردارانو له خوا محمد اکبر خان ته د سولي وړاندیز وسو، نوموړي هم وړاندیز ومانه او د سلطان احمد خان هلوځلو ځای ونه نیو.

د کندهاریانو پوځ بېرته د کندهار پر خوا روان سو، سردار مهردل خان د محمد اکبر خان سره کابل ته د امیر حضور ته ورغی او بخښنه یې ورڅخه وغوښته، دواړو خواوو موافقه وکړه چي مقربه د دوي ترمنځ پوله وتاکل سي.(۱)

په (۱۸۴۶ز) کال کي د امیر دوست محمد خان پر ضد په ننګرهار کي یو لړ پاڅونونه پیل سول، د هغه د دفع او تمبولو لپاره غازي محمد اکبر خان وګمارل سو، د خبرو اترو او سلا مشورو په پایله کي پاڅېدلي ځواکونه پدې سلا سول چي د غازي محمد اکبر خان په مشرۍ د پرنګي پرضد د جهاد ناره پورته او د افغانستان د خاوري د بیا لاس ته راوړلو لپاره د اباسین په غاړو برید وکړي، د داسي یوه ملي اقدام په لور د ګام پورته کولو په درشل کي غازي محمد اکبر خان د ملاریا تبي ونیو او د یوه هندي ډاکتر له خوا ورته په نسخه سوو ګولیو (درمل) کي زهر ورکړل سول، چي له څو ساعتونو څخه وروسته مړ او پدې توګه پر اباسین د حملې پلان شنډ پاته سو، پدې ډول یوه خورا لویه سیاسي وژنه، چي په پیاوړي احتمال به یې د موزر پرنګي لاس شاته و، ترسره سوه او افغانستان خپل یو خورا ستر اتل بچی له لاسه ورکړ.(۲)

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کي، ۲۸۲ مخ

۲.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر روستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۸۰ مخ

قاضي عطا الله خان د غازي محمد اکبر خان د مرګ په هکله داسي لیکي: (محمد اکبر خان څه معمولي شان ناروغه سو او یو هندو حکیم د نوموړي د درملني لپاره اتفاقاً راغی، دې حکیم سره په دبلي کي ډېري ګولۍ وې، چي په هغې کي دوې ګولۍ د زهرو وې، د هغه دبلي څخه دوې بې ضرره ګولۍ دې حکیم د محمد اکبر خان په مخ کي د هغه د اعتبار راوستلو لپاره وخوړلې او د زهرو ګولۍ یې اکبر خان ته ورکړې، اکبر خان چي دا ګولۍ وخوړلې، نو په درېیو ساعتونو کي یې ساه ورکړه).[1]

غبار داسي لیکي: (وزیر اکبر خان دچار تب ملاریایی گردید و توسط گولی های زهرآگین یک طبیب هندی مسموم گردید و در ظرف چند ساعتی به نفع دولت انگلیس چشم از جهان پوشید).[2]

عطائي په (د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه) کي د محمد اکبر خان د مرګ په هکله داسي یادونه کوي:.(وزیر محمد اکبر خان په جلال آباد کي ناروغ او مړ سو، داسي افواهات خپاره وه، چي امیر انګرېز ته وعده ورکړې وه، چي اکبر خان به له منځه وړي او د امیر په لاربښوونه په اکبرخان د الماس پوډر خوړل سوي دي، دا آوازې وې حقیقت نه دی معلوم، خو امیر کار ته اوږه ورکړه).[3]

علت چي هر څه و، خو افغانستان خپل یو ستر قهرمان بچی له لاسه ورکړ، دغه لوی مجاهد او ملي قهرمان د (۱۲۶۳ هـ ق) کال د صفري

۱.قاضي عطاء الله، د پښتنو تاریخ، ۵۷۶ مخ
۲.میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ۵۹۸ مخ
۳.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۶۷ مخ

پر یو ویشتمه د چهارشنبې په ورځ په جلال آباد کي په شهادت ورسېد، غم اکبر یې د مرګ تاریخي ماده ده، چي (۱۲۶۳) ځیني راوزي.

لوی غازي وزیر اکبر خان (هلمندي) د زکندن په وخت کي یې وصیت وکړ، چي ما د اسدالله الغالب علی ابن ابیطالب رض الله عنه په زیارت کي ښخ کړئ، امیردوست محمد خان د خپل دغه توریالي غازي او شهید زوی مړی د پیل په انبالۍ کي مزار شریف (بلخ) ته واستاوه او هلته خاورو ته وسپارل سو.[1]

د یادولو وړ ده، چي وزیر محمد اکبر خان ته د اشرف الوزراء لقب ورکړل سوی و او پدې اړه رشاد بابا داسي وایي:-(د اشرف الوزراء لقب په افغانستان کي لومړی پلا د لوی احمدشاه بابا له خوا شخه شاه ولي خان بامیزي، ته ورکړل سو، دوهمه پلا دغه لقب وزیر فتح خان بارکزي ته د شاه محمود سدوزي له خوا ورکړل سو او په هغو فرمانونو کي چي د امیر دوست محمد خان او نورو سردارانو تر منځ استول سوي او یوه پنډه ټولګه یې د اعلحضرت محمد ظاهر شاه په کتب خانه کي په (۲۵۹۵) ګڼه خوندي ده، د وزیر اکبر خان غازي سره اشرف الوزراء کښلی دی.[2]

په کال (۱۸۴۸ز) کي امیر دوست محمد خان یو ځل بیا د پېښور د نیولو خیال را ژوندی کړ، دده ورور سلطان محمد خان له سکانو سره اړیکي پخې کړي وې او خپلې ځوکۍ ته راغلی و، دوست محمد خان پرېکړه وکړه، چي له دغه طلایي چانس ګخه ګټه واخلي او سکان باید له انګرېزانو سره په جګړه مصروف کړي، امیر په دسمبر کي پېښور ته

۱.علامه اکاډیمیسن پوهاند عبدالشکور رشاد، ملي اتل غازي وزیر محمد اکبر خان، ۴۷ مخ
۲.همدا اثر، ۴۴ مخ

ولاړ او بالاحصار يې ونيو او د لنډي سيند جنوب ته يې ټوله سيمه ونيوله او هلته يې د وزير اکبر خان زوی د والي په توګه وټاکه.(۱)

په (۱۸۵۳ ز) کال په کندهار کي توخي او هوتک قومونو د کهندل خان پرضد قيام وکړ، امير دوست محمد خان خپل زوی سردار شېرعلی خان د غزني حاکم په کندهار کي د ښوريښ کوونکو ځپلو ته ورواستاوه، شېرعلی خان د ډېرو تلفاتو په منلو سره چي پخپله هم زخمي سو، د قلات د کلا په نيولو سره وتوانيده، چي د ښورېښ کوونکو څخه ماليات راټول او کابل ته يې وليږي، د شېرعلی خان پدی کار سره کندهاري سرداران په قهر سول او دا يې د خپل حاکميت پر سيمه باندي تيری وباله، وروسته يې څلور زره کسيز پوځ د څو عراده توپونو سره د مهردل خان په مشري قلات ته ولېږل، کله چي امير خبر سو، شېرعلی خان ته يې په غزني کي امر وکړ، چي ولاړ سي قلات ونيسي او مهردل خان له هغه ځايه وشړي، سردار مهردل خان د شېرعلی خان پر خوا د توپ فير وکړ، څو ورو ښيی چي غواړي د قلات څخه دفاع وکړي، ددې خبري په اورېدلو سره چي مهردل خان غواړي مقاومت وکړي، امير د خپلو ورونو (نواب جبار خان، سلطان محمد خان، پير محمد خان او سردار سعيد خان) سره يې د قلات پر خوا حرکت وکړ، ددغو نوو قوتونو په راتلو سره د نواب جبار خان په منځګړيتوب د دواړو ورونو تر منځ سوله وسوه او د بېځايه ويني تويولو څخه مخنيوی وسو، د دواړو خواوو قوتونه پر خپله لاره

۱.سراولف کارو، پښتانه (پټانز)، ۴۸۵ مخ

ولاړل، له دې ځخه وروسته د کهندل خان د ژوند تر پایه د وروښو تر منځ نوري شخړې پېښې نه سوې.[1]

سردار کهندل خان دوه ويشت کاله په دوو پړاونو کې پر کندهار حکومت وکړ، لومړی ځل د (۱۸۳۱ ز) کال د جون ځخه د سردار پردل خان له مرګ وروسته د (۱۸۳۹ ز) کال تر اپرېل پوري چې انګريزانو پر کندهار يرغل وکړ، دا پړاو يې ټول نهه کاله و، دوهم ځل د (۱۸۴۳ ز) کال ځخه چې د پارس ځخه را ستون سو او واکې يې په لاس کې واخيستې، تر (۱۸۵۵ ز) کال پوري ټولټال ديارلس کاله د کندهار واکمن و.

د سردار کهندل خان په حاکميت کې دده د وخت ټولنيز حالت دده د معاصر شاعر حاجي جمعه بارکزي په لاندې شعر کې په ښېله توګه انځور سوی دی:

اوس نوبت د کندل خان دی
سره وې نغښت کندهار
ودانې يې کړې خرابې
عالمونې کړه ناتار
درست وطن يې په حصه کړ
سرې واخيست چار برار
دربدره يې مخلوق کړ
مال و ملک يې کړ سرکار
په وطن کې يې پرې نښوو

۱.محمد معصوم هوتک، کندهاري وروڼه، ۱۷۴ مخ

یو درم و یو دینار
سرو بري يې سره وخوړ
لا دوي وړي دي نهار
که بانه يې سوه درپوري
نور پرېږده ملک و مزار
سر تورسر پښې پېلي درومه
ګوره مه ليل و نهار
که دي خپل سر ځني خلاص کړ
شکر کاږه په بار بار
يو خيرات هم پرځان وکه
که په پوروي که په دار
نه اثر لري په زړو کې
نه له خدايه څخه ډار
دا عالم به وي خاونده
لا تر کومه پوري خوار
نېک و بد يې دواړه خپل دي
ورسره يې خپل کردار
جمعه خپل مقصود وغواړه
څه دي کار د دوي په کار[1]

۱.کانديد اکاډمېسن محمد اعظم سيستاني، د وزير فتح خان او د هغه د کورنۍ تاريخي رول په سدوزي دولت کي، ۲۸۳ مخ

راځئ اوس به د يو څو دقيقو لپاره له افغانستانه ووځو، هغه دا کله چي رنجيت سنګ مړ سو، نو له عادته مجبوره انګرېزانو د رنجيت سنګ د زامنو تر منځ هم شخړه توده وساتله او د هغوي د اختلاف څخه يې ګټه واخستله.

په کال (۱۸۴۸ز) کي انګرېزانو، سيکانو ته هم لاس واچاوه، سيکانو امير دوست محمد خان ته د مرستي خواست وکړ او دا ژمنه يې هم ورسره وکړه، چي د انګرېزانو تر شړلو وروسته به د افغانانو ختيځي سيمي بېرته افغان دولت ته وسپاري، امير دوست محمد خان د سيکانو د مرستي غوښتنه ومنله او د (۱۸۴۹ز) کال په فبرورۍ کي يې د انګرېزانو خلاف د سيکانو مرسته وکړه، خو د ګجرات په جګړه کي بری د افغانانو او سيکانو نه و، سيکانو ماته وخوړله او د افغاني سيمي يوه برخه هم د انګرېزانو په لاس ورغله چي تر اوسه لا د افغانانو له لاسه وتلې ده.

په (۱۸۵۴ز) کال کي کله چي د کريميا جګړه پيل سوه، برتانيې يو ځل بيا د افغانستان ملاتړ ته اړتيا ومونده، چي هندوستان ته له لوېديځ څخه په راغزېدلو لارو خپلي دفاعي ليکي ټينګي کړي، نو ددې لپاره د هند وايسرای (لارډ دالهوزي) امير دوست محمد خان هند ته د کتني لپاره وروباله، په خپله امير ددې کتني لپاره نه ولاړ، خو د امير مشر زوی (غلام حيدر خان) د جمرود نظامي کلا ته واستول سو تر څو د پنجاب له لوی انګرېزی کميشنر (جان لارنس) سره وګوري، ددې کتني په پايله کي د دواړو خواوو د پلاوو تر منځ د تلپاتي دوستۍ او ملګرتيا يو درې ماده ييزه تړون لاسليک سو، چي

درې واړه مادې يې د انګرېز په ګټه د موجوده حالت ساتل و او په بدل کي يې افغانستان ته ډېر لږ څه ورانديکړي وه.

فريزر تايتلر د جمرود د تړون په هکله داسي ليکي: (پدې تړون کي د ديپلوماتيکو اړيکو تر بيا پيلوني نور زيات څه نه و، خو په هغه کي دا ډاد ورکړل سوی و، چي موږ (انګرېز) د افغانستان د بشپړتيا په هکله د تيري نيت نه درلود او له بلي خوا په هغه کي داسي ژمنه سوې وه، چي امير به د ختيځ هند شرکت د دوستانو دوست او د دښمنانو دښمن وي).

د جمرود لومړی تړون د (۱۸۵۵ز) کال د مارچ پر (۳۰) نېټه، جان لارنس او غلام حيدر خان لاسليک کړ، پدې پسې د (۱۸۵۷ز) کال په جنوري کي يو ځل بيا لارډ دالهوزي، امير دوست محمد خان د خبرو لپاره وروغوښت او دا ځل امير پخپله پېښور ته ولاړ، چي په پايله کي يې داوړو خواوو يو بل تړون وکړ، چي د هغه له مخي امير دوست محمد خان يو ځل بيا اړ ايستل سو، چي په کندهار، کابل او بلخ کي انګرېزي استازي ومني او ددې استازو دنده به دا وي، چي د هغو يو لک روپيو د پرځای لګښت څارنه وکړي، چي انګرېزانو امير ته هر کال ورکولې، چي په هغو باندي داسي يو پوځ وساتلای سي، چي له شمال او لوېديځ څخه د تيري د مخنيويو وړ وي.[1]

بلي خوا ته په کندهاري ورونو کي، سردار مهردل خان او سردار کهندل خان په (۱۲۷۱المريز. ۱۸۵۵زېږديز) کال يو اځي د څو مياشتو په واټن يو په بل پسې وفات سول (لومړی يې د جمادی الثاني په

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک ۱۸۰ مخ

(۲۷) او بل یې د همغه کال د ذیحجه په (۸) نېټه)، د کهندل خان مړیني د کندهاري سردارانو ترمنځ درز را پیدا کړ او د حاکمیت ستني یې سستي سوې.

تر دغو مرګونو وروسته ددغو سردارانو زامنو خپل تر منځ صحنه توده کړه، د کهندل خان زوی (محمدصدیق خان) د خپل اکا (رحمدل خان) سره د کندهار پر حکمرانۍ په جنګ سو او پدې پسې د مهردل خان زوی (خوشدل خان) د کهندل خان زوی (سلطان علي) سره په جنګ سو، خو د پردل خان زوی (میرافضل خان)، امیر دوست محمد خان ته خبر ورکړ، چې دغه فتور ته د پای ټکی کښېږدي، امیر هم ټول وشړل او خپل زوی (شېرعلی خان) یې هلته حکمران کړ او پدې توګه یې د کندهار جنجال پای ته ورساوه.[1]

اوس نو امیر د هرات تکل وکړ، د دوست محمد خان د مشر ورور سردار محمد عظیم خان زوی (سلطان احمد خان) چې امیر خپله لور هم ورکړې وه، ورته یاغی سو، یو لوی لښکر یې تیار او هرات یې په معاصره کړ، د (۱۸۶۳ز) کال د جون په لومړۍ نېټه یې هرات ونیو.

په هغه وخت کې چې هرات ونیول سو، د امیر په لاس کې دا سیمې وې، (د خیبر د درې څخه تر ترکستان پوري، د بدخشان او کوهستان څخه نیولې تر کندهار او هرات) پوري یې واکمني کوله.

د (۱۸۶۳ز) کال د جون په میاشت کې له شل کلنۍ اوږدې واکمنۍ وروسته، امیر دوست محمد خان د هرات په ښار کې د نوموړي ښار له

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ رول په سدوزي دولت کې، ۲۸۵ مخ

بیا نیولو څخه په یوه حساب دوې اونۍ وروسته (حقیقت التواریخ)، او په یوه بل حساب څو میاشتي وروسته (ټایټلر) وفات سو.[1]

د امیر شېرعلي خان لومړی ځل پاچاهي:

د امیر دوست محمد خان هلمندي له وفات څخه وروسته د هغه اووه زامن پاته سول، په دوي کي محمد افضل خان تر ټولو مشر و او له هغه پسې د نوموړي سکه ورور محمد اعظم خان و، د هغوي دواړو څخه کشر شېرعلي خان او شېرعلي خان پسې د هغه سکه ورونه (شریف خان او امین خان) وه، د دوي څخه علاوه اسلم خان او حسین خان هم د هغه زامن وه، د وزیر محمد اکبر خان د مرګ څخه وروسته امیر دوست محمد خان په خپل ژوندون کي غلام حیدر خان خپل ولیعهد ټاکلی و، مګر هغه هم د امیر په ژوندون کي مړ سو او بیا له هغه څخه وروسته شېرعلي خان یې د خپل ځیناستي په توګه وټاکه، نوموړی هم د یو ثلوېښت کلنۍ په عمر په کال (۱۸۶۳ ز) کي د جون د میاشتي په (۱۲) نېټه پر پلاز کښېناست.[2]

دا وخت د امیر دوست محمد خان ډېر مشران زامن (له شهزاده محمد افضل خان) څخه پرته، چي تر ټولو مشر او د هیواد په شمالي ولایاتو کي یې حکومت درلود، په هرات کي وه، ټولو په ښکاره بېنه امیرشېرعلي خان سره بیعت وکړ، یوائې شهزاده محمد اعظم خان چي موکه لټوونکی شخص و او ډېري غوښتني یې درلودې، حکومت یې د خپل سکني ورور محمد افضل خان حق ګاڼه، غوښتل یې چي له

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۸۵ مخ
۲.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۸۹ مخ

بیعت څخه ډډه وکړي، خو دا چي (سید جمال الدین افغان) دا مهال خپله په هرات کي و او د نوموړي شهزاده د روزني دنده یې درلوده، د هغه د اقداماتو مخنیوی یې وکړ او نوموړی یې دې ته چمتو کړ، چي ژر تر ژره بیعت وکړي، خو محمد اعظم خان د زړه له کومي په دې بیعت خوښ نه و او یوائې د موکې د ترلاسه کولو لپاره یې وکړ او پدې لټه کي و، چي د بیعت د نه کولو په صورت کي به یې مشر ورور (شهزاده محمد افضل خان) چي هغه ته یې لیک هم لیکلی و، تر څو له بیعت څخه ډډه وکړي او دده د کړنو لپاره موکه چمتو کړي.

امیر شېرعلي خان د خپل مهر په سجع کي دا بیت لیکلی و:

جمال دولت پاینده قسمت ازلی است وصی دوست محمد امیر شیر علی است[1]

امیر شېرعلي خان د خپلي واکمنۍ په لومړي کال (۱۸۶۳ز) د دسمبر په میاشت کي یې انګرېزانو ته د خپلي پاچاهۍ اعلان وکړ، خو هغوي تر سپړو میاشتو له ځواب ورکولو ډډه وکړه، وروسته یې د ځینو مجبوریتونو له مخي ومانه.[2]

کوم وخت چي امیر شېرعلي خان د افغانستان پاچا سو، په کندهار کي امین الله خان، په شمالي ولایتونو کي محمد افضل خان، په فراه کي شریف خان، په کرم او خوست کي محمد اعظم خان او په کندهار کي امین الله خان والي و.[3]

۱.سید قاسم رښتیا، افغانستان په نولسمه پېړۍ کي، ۳۳۳ مخ
۲.میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ۶۱۴ مخ
۳.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۹۱ مخ

امیر شېرعلي خان یو خاین وزیر له غلجو څخه درلود، چي محمد رفیق نومېده، دی یې وپوهاوه چي دا نور وروڼه تر خپل لاس لاندي راوله، داسي یې ورته وویل:ـ(ستا سلطه تر هغو چي دا بې واکو والیان په تېره بیا هغه تر تا مشران دي، موجود وي ټینګار نسي موندلای).

دا خبر ټولو وروڼو ته ورسېد، چي امیر شېرعلي خان غواړي چي دوي بې واکه کړي او وېې نیسي، نو هر یوه په شپه کي مخ تښتي ته کښېښوه، هر والي د خپل ولایت و لور ته ولاړ، شېرعلي خان چي د دوي په تېښته خبر سو، د هرات د ښار په تنظیم اخته او خپل زوی (محمد یعقوب خان) یې د هغه ځای والي مقرر کړ، پخپله بې له دې، چي پر هغو ځایونو چي وروڼو یې استېلا کړې وه تعرض وکړي، د بلخ لاري ې ونیوله، هوډ یې وکړ، چي خپل مشر ورور (محمد افضل خان) ته چي خلکو په درنه سترګه کتل او هم د لښکر د خوا تر نورو وروڼو غښتلی و، چم وکړي او تر خپل لاس یې لاندي کړي.

کوم وخت چي امیرشېرعلي خان د بلخ شاوخوا ته ورسېده، نو یو لیک یې محمد افضل خان ته واستاوه او داسي هیله یې وړاندي کړه:ـ ته زموږ لوی او مشر ورور یې دا ښایي چي د وطن په اصلاح کي د فساد په ورکېدو کي او د وروڼو په یو والي کي زیار وباسې، زه ژمنه کوم، چي ستا له امره به سر ونه پېچم او واښکی د اطاعت به ستا و غاړي ته وانه چوم.

محمد افضل خان چي د لیک د مضمونه خبر سو، په وغولېده ورته راغی، شېرعلي خان زړه پوړه سو، دی یې ونیو او بندي یې کړ، د نوموړي زوی (عبدالرحمن خان) مخ پر بخارا وتښتېده، بلخ د

امیرشېرعلي خان په تصرف کي سو، خپل ورور (فیض محمد خان) یې هلته والي مقرر کړ او په خپله مخ پر کابل راوګرځېد.

وروسته یې لښکر غونډ کړ د خپل وزیر (محمد رفیق) تر قیادت لاندي یې د محمد اعظم خان د مقابلې لپاره د کرم پر لور واستاوه، محمد اعظم خان د محمد افضل خان ورور په لومړۍ حمله مات سو او مخ پر هند وتښتېد،[1] بلي خوا ته د امیر بل ورور (امین الله خان) چي دا وخت په کندهار کي و، په بغاوتونو لاس پوري کړ، امیر د امین الله خان د ارامولو لپاره د کندهار په لوري لښکر کښېنوکړه، د پوځ مشري یې خپل زوی (محمد علي خان) ته په لاس ورکړه، د دواړو خواوو لښکري په کلات کي سره مخامخ سوې، اووه ورځي جګړه روانه وه، چي په ترڅ کي یې اته زره کسان ووژل سول، د جګړې په اتمه ورځ له یوې خوا د امیر شېرعلي خان زوی (محمد علي خان) او له بلي خوا یې ورور (محمد امین الله) مړه سول.

امیرشېرعلي خان د خپل زوی او ورور په مرګ د خواشینۍ له کبله ګوښه نشین سو، دده فراري ورور (محمد اعظم خان) چي هند ته یې پناه وړې وه، خبر سو، د چترال له لاري بدخشان ته راستون سو، خپل وراره (عبد الرحمن خان) ته یې چي دا وخت په بخارا کي و، خبر ورکړ، چي افغانستان ته ورستون سي، امیرشېرعلي خان چي د محمد اعظم خان او عبد الرحمن خان په راتلو خبر سو، نو له یوه لښکر سره د کابل په لوري وخوځېد، خو په کلات کي یې ماته وخوړه او د کندهار په لوري یې شاتګ وکړ او له هغه ځایه هرات ته ولاړ، هلته د پوځ له

۱.سید جمال الدین افغان، تمة البیان في تاریخ الافغان، ۱۲۵ مخ

تیارولو وروسته د میمنې له لارې بلخ ته ولاړ او له هغه ځایه یې غوښتل چې پر کابل حمله وکړي، خو عبدالرحمن خان یې مخې ته ورغی او د بازارک[1] په سیمه کې یې شېرعلي خان ته ماته ورکړه، شېرعلي خان د هغه ځایه تر شا سو، عبدالرحمن خان خپل پلار د غزني له محبسه خلاص او په کال (۱۸۶۶ز) کې یې په کابل کې پاچا اعلان کړ.[2]

د امیر محمد افضل خان پاچاهي:

امیر محمد افضل خان چې مخکې یې هم یادونه وسوه، چې د امیر شېرعلي خان له خوا په غزني کې بندي و، د عبدالرحمن خان له خوا له محبس څخه راووت او په غزني کې تر پنځه ورځو ځنډ وروسته د کابل پر لور روان سو، سردار محمد اعظم خان او وروسته بیا سردار عبدالرحمن خان د کابل په څنډو کې د هغه هرکلی وکړ او د پاچاهۍ د شان او شوکت سره یو ځای کابل ته راغی، بیا بالاحصار ته ننوت او خلکو بیعت ورسره وکړ.

امیر محمد افضل خان یو عادي پاچا و، د هیواد په اړوند یې ځانګړې کړنلاره نه درلوده، د خپل زوی (عبدالرحمن خان) او خپل ورور (محمد اعظم خان) د هلو ځلو په پایله کې یې د پاچاهۍ لپاره یو څو ورځې تر لاسه کړې، دا چې د نوموړي د واکمنۍ موده لنډه وه او په عین حال کې په کندهار کې د امیرشېرعلي خان په شتون سربېره ده پخپله هم خپله واکمني ښه ټینګه او مضبوطه نه ګڼله، نو هغه څه چې د

۱.بازارک د پنجشېر ولایت مرکز دی

۲.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۹۲ مخ

یـو هیـواد د چـارو د چلولـو لپـاره اړیـن وي، دده لخـوا نـه دي څرګنـد سوي، نو له همدې کبله په تاریخ کې د ضبط لپاره پېژندنه ورڅخه نده پاته.

د جمعې مبارکي ورځ د محرم د مبارکي میاشتې پیلامه کال (۱۲۸۳ لمریز) د مې د میاشتې پایلیزه کال (۱۸۶۶ز) د واکمنۍ پر ګډي د هغه لـه کښېناستلو سره سمون لري، ټـول خلـک پـدې پوهېدل، چې د نوموړي پاچاهي د سردار عبدالرحمن خان پـه مېړانـه ګټـل سوې او پـه حقیقت کې پاچاهي د عبدالرحمن خان سره ښایي خو هغـه د وزیر اکبر خان پـه څېر د خپل زوی تـوب لـه مخې خپلـه ګټـل سوې برخـه پـلار تـه سپارلې وه.

امیر محمد افضل خان، میرزا احمد خان چې په مزار شریف کې یې دده د ناظر دنده درلوده، خپل وزیر وټاکه، خپـل ورور (محمد یوسف خان) یې د کابل، د محمد اعظم خان زوی (محمد اسحاق خان) یې د کوهستان، د نـواب زمـان ورور (نصرالله خان) یې د جلال آباد والي وټاکه او قاضي القضات د قاضي عبدالرحمن خان زوی (سعدالدین خان) ته یې د خان علوم لقب ورکړ.

محمد اعظم خان او عبدالرحمن خان د امیرشېرعلي خان پـه وړانـدې د سرتیرو پـه مشرتابه وګمارل سول، تر څو امیرشېرعلي خان که له هري خوا را څرګند سي، د دوي لخوا وځپل سي.

محمد افضل خان د یوه کال او پنځو میاشتو سلطنت وروسته په کال (۱۸۶۷ز) د اکتوبر پر (۱۷) له دې نړۍ څخه د عمر په څلورپنځوس کلنۍ سترګې پټې کړې او پـه کابـل کې د شهدای صـالحینو مـزار تـه

نږدې د حشمت خان کلا (قلعه حشمت خان) کې خاورو ته وسپارل سو.[۱]

د محمد اعظم خان پاچاهي:

محمد اعظم خان د امیردوست محمد خان زوی او د سردار پائنده محمد خان لمسی، د خپل مشر ورور (امیر افضل خان) له وفات وروسته په کال (۱۸۶۷ز) د اکتوبر په میاشت کې پاچا سو.

امیر اعظم خان له پاچا کېدلو سره سم خپل وراره (سردار عبدالرحمن خان) د هیواد شمال لور ته واستاوه، چې امیر شېر علي خان له هغه ځایه وشړي، عبدالرحمن خان د شمال لوري ته ولاړ، د بدخشان ځیني کلاوي یې ونیولې او پر بلخ یې حمله وکړه، امیر شېرعلي خان د دفاع توان په ځان کې ونه لید، نو هرات ته ولاړ، هلته له خپل زوی (سردار یعقوب خان) سره یو ځای سو.

امیر عبدالرحمن خان بلخ په بشپړه توګه ونیو او امیر ته یې احوال واستاوه، چې بلخ نور له مخالفینو څخه پاک دی، خو امیر اعظم خان نه غوښتل چې عبدالرحمن خان پلازمېنې ته راسي او دده لپاره سرخوږی جوړ کړي، نو ځکه یې ورته امر وکړ، چې پر میمنه حمله وکړه، عبدالرحمن خان ورته وویل چې لومړی باید د امیر شېر علي خان خطر دفع کړو او بیا پر میمنه حمله وکړو، خو امیر اعظم خان ونه منله او عبدالرحمن خان یې مجبور کړ، چې پر میمنه حمله وکړي، عبدالرحمن خان میمنه محاصره کړه.

۱.سید قاسم رښتیا، افغانستان په نولسمه پېړۍ کې، ۳۵۸ مخ

بلي خواته امیر شېر علي خان چي کله هرات ته ورسېد، هلته یې لښکر راغونډ کړ او پر کندهار یې حمله وکړه، کندهار ښار یې ونیو، هغه یې خپل ورور ته ورکړ او خپله د کابل په لوري پر مخ ولاړ، اعظم خان چي کله د کندهار له نیول کېدلو خبر سو، نو عبدالرحمن خان ته یې احوال واستاوه، چي نیمایي لښکري ده ته راولېږي او په نیم لښکر د میمنې محاصرې ته دوام ورکړي، عبدالرحمن خان ځواب ورکړ، چي محاصره ډېره سخته ده، لښکر نسم در لېږلی، امیر اعظم خان په کابل کي د نور پوځ په تیارولو بوخت سو، امیر شېر علي خان تر غزني ورسېد، له دې خوا څخه محمد اعظم خان د مقابلې لپاره میدان وردګو ته ورودانګل.

په میمنه کي د میمنې والي له څه مقاومت وروسته د کال په څلویښت زره طلایي سکو روغه وکړه، عبدالرحمن خان پوځ دوې برخي کړ، یوه برخه یې د اسماعیل په مشري د امیر اعظم خان مرستي ته واستاوه او بله برخه یې په خپله مشری کي وساته او د پل تخت لوري ته ولاړ، اسماعیل خان بن محمد امین خان چي له مخکي څخه د موقعې په انتظار و، ددې پر ځای چي د امیر اعظم خان مرسته وکړي، له هغه څخه یې کابل ونیو او په کابل کي یې د امیر شېر علي خان په نامه پاچاهي اعلان کړه او خطبه یې وویله.

امیر اعظم خان چي په دې پېښې خبر سو، نو د خپل پوځ نیمه برخه یې د کابل د نیولو لپاره واستاوه او په نیم پوځ سره د امیر شېرعلي خان مقابلې ته ودرېد، خو ماته یې وخوړه او د بامیانو پر خوا پر شا سو، هلته ورسره عبدالرحمن خان یو ځای سو او د کابل پر لوري یې حرکت پیل کړ، د امیرشېرعلي خان پوځونه په غزني کي وه، چي دوي

وروروسپدل، د شش ګاو په سیمه کې يې پړاو وکړ، عبدالرحمن خان د زنه خان کلا د نیولو په موخه ولاړ او اعظم خان په پړاو کې پاته سو.

شېرعلي خان د خپلو دوستانو په وسیله هڅه وکړه، چې د دوي په پړاو کې وېره او پرېشاني واچوي، بریالی سو او خپلو لښکرو يې پړاو او شاهي خیمه چور کړه، عبدالرحمن خان دديې په اورېدو کلا بندي پرېښوده، له اعظم خان سره یو ځای د وزیرستان پر خوا وتښتېد، د هند حاکم ورته د پناه د ورکړي پیغام واستاوه، خو اعظم خان او عبدالرحمن خان پناه رد کړه او مشهد ته ولاړل، هلته د ایران حکومت دوي ته په ایران کې د پاته کېدلو وویل، عبدالرحمن خان ونه منله او بخارا ته روان سو، خو اعظم خان ورسره ومنله او د تهران پر لوري روان سو، د تقدیر پرېکړه بدله وه او په لاره د بسطام په سیمه کې وفات سو. (۱۸۶۸ز).[۱]

د امیرشېرعلي خان دوهم ځل پاچاهي:

د امیر شېرعلي خان د دوهم ځل واکمني پر مهال، د نوموړي ډېر مخالفین له منځه تللي وه، محمداعظم خان پارس ته وتښتېد او هلته مړ سو، عبدالرحمن خان د ډېري بېوسۍ په حالت کې بخارا ته پناه یوړه.

امیرشېرعلي خان د میدان په صافېدلو مدني پرمختګ ته پاملرنه وکړه، پوځ يې تنظیم کړ، د داخلي چارو په سمبالولو لګیا سو، چې لوی مرستندوی يې د ختیځ ستوری (سید جمال الدین افغاني) و،

۱.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۰۴مخ

جمال الدين افغاني تل د افغانانو د يووالي او پرمختګ لپاره هڅې کولې، شېرعلي خان ته يې پلانونه ورکړل او ورڅخه يې وغوښتل چې عملي بڼه ورکړي، سيد جمال الدين افغاني چې د انګرېزانو لوی مخالف و، اميرشېرعلي خان يې وهڅاوه، ترڅو افغانان د علم په ګېڼه سمبال او انګرېزانو سره وجنګيږي.(۱)

په دغه وخت کې د هند وايسرای چې پخوا لارډ دالهوزي و، بدل سو او پر ځای يې لارډ مايو د هند نوی وايسرای وټاکل سو، نوموړي وايسرای د افغانستان امير ته بلنه ورکړه، چې هند ته رسمي سفر وکړي، اميرشېرعلي خان د خپل لومړي وزير سيد نور محمد شاه سره د (۱۸۶۹ز) کال د مارچ په (۲۷ مه) له لارډ مايو سره د کتلو په موخه هند ته ولاړ او په امباله(۲) کې د دواړو تر منځ کتنه وسوه، له لارډ مايو سره د خبرو په سر کې اميرشېرعلي خان په صراحت څرګنده کړه، چې زه ددې لپاره هند ته نه يم راغلی چې له انګرېزانو سره د خپل پلار د (۱۸۵۵او ۱۸۵۷) زېږديز کلونو پر تړونونو د تائيد مهر ولګوم، اميرشېرعلي خان ورته وويل چې دی هيله لري د برتانيا حکومت به له شمال څخه د جنوب پر لور د تزاري روسيې د پرمختګ په مخنيوي کې له افغانستان سره مرسته وکړي، چې دا وخت د امو سيند پر برنۍ غاړه ولاړه وه، خو لارډ مايو نوموړې مسوده رد کړه، اميرشېرعلي خان هم بېله ځنډه کابل ته ستون سو، په ټوليزه توګه د اميرشېرعلي خان تلاش

۱.همدا اثر، ۸۹ مخ
۲.دا کتنه او ناسته د هند په امباله کې تر سره سوه، نو ځکه دې غونډې ته د امبالې کنفرانس وايي.

دا و، چي افغانستان د تجريد له چوکاټه وباسي، خو دي تلاش نتيجه ورنکړه.[1]

له هغه چي پر هرات د پارس د تجاوز لاس د پاريس د تړون (۱۸۵۷ ز) په اثر پرې سو، نو دا ځل يې د افغانستان په جنوب لوېديځ کي سيستان ته لاس راوغزاوه، البته دا په افغانستان کي د امير شېرعلي خان د مصرفيتونو څخه يو فرصت طلبي وه او دا هم نسي نفي کېداى، چي پدې کي به انګرېز لاس نه درلود.

پارس په غرضي توګه د سيستان يوه برخه د (قاين) په نامه چي د پارس سيمه وه، ضميمه کړه او لدې سره د پارس او افغانستان ترمنځ جنجال را اوچت سو، څنګه چي د پارس او انګرېز ترمنځ د پاريس د تړون په اساس په داسي قضاياؤ کي حکميت بايد انګرېز ته سپارل سوى واى، نو پارس مراجعه ورته وکړه او انګرېز هم د ګولډ سمت په نامه يو انګرېز دې کار ته وګماره، د افغانستان او پارس پلاوي يې راوغوښتل.

سيستان چي د هلمند د ناوې يوه برخه ده، له پارس څخه د غرونو په يوه ختيځه بيل سوى دى، دا سيمه د لسو پېړيو څخه د زياتي مودې لپاره د افغانستان تر واک لاندي وه، د خبرو په پاى کي د انګرېزانو کمېسيون يوه خورا ناعادلانه پرېکړه وکړه، چي په هغې کي د سيستان ډېره او ښه برخه او هم تر پنځوس ميله پوري د هلمند له اوبو څخه د ګټې اخيستني حق پارس ته ورکړ، که څه هم د لومړي وزير سيد نور محمد شاه په مشرۍ د افغانستان پلاوي پر دې پرېکړي سخته نيوکه

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړى ټوک، ۱۸۸ مخ

وکړه، خو د انګرېز پلاوو غوږونه پرې کاږه او چول او په پای کي افغاني پلاوي دې ته اړ سول، چي په تهران کي اړوند اسناد لاسلیک کړي، امیر چي کله ددې بې عدالتۍ څخه خبر سو، نو د انګرېزانو څخه سخت خفه سو.

په (۱۸۷۲ز) کال کي د انګرېز حکومت امیرشېرعلي خان ته بلنه ورکړه، چي ددغي مسئلې د حل لپاره هند ته سفر وکړي، خو امیر دا بلنه ونه منله او کابل ته یې ددغي مسئلې د توضیح لپاره د انګرېز د نمائنده له راتګ سره هم موافقه ونه کړه.

انګرېزانو د امیرشېرعلي خان د خوشحالولو لپاره پنځلس زره ټوپکه او لس لکه روپۍ ور واستولې امیر ټوپکان قبول کړل، خو پیسې یې وانخیستلې، دا هم انګرېز ته سخته تمامه سوه، چي امیرشېرعلي خان ولي په دغسي غرور پیسې وانخیستې.

د سیستان مسئله چي د ګولډسمت په غیر عادلانه پرېکړه د افغانستان د خواشینۍ باعث وه، همدغسي لا پخپله راتلونکي ته پاته سوه، چي لا تر اوسه هم د افغانستان او اوسني ایران د دولتونو شخړي نه پري ارامېږي.[1]

امیرشېرعلي خان خپل د دوهم ځل واکمنۍ په موده کي په افغانستان کي دننه په یو لړ اصلاحي پروګرامونو لاس پوري کړ، نو موړي له هر څه دمخه د مشرانو او دیني علماوو یوه جرګه جوړه کړه، چي د دولت په چارو کي مشوره ورکړي تر څو د هیواد د ښو استعدادونو په کار اچولو سره افغانستان د پرمختګ په لوري

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۹۶ مخ

وخوځوي، د نولسمي پېړۍ یو خورا پیاوړی، نه یوازې د افغانستان بلکې د ټولې نړۍ اصلاح غوښتونکی استعداد (سید جمال الدین افغاني) هم د امیرشېرعلي خان په دربار کې په فعالیت بوخت و، په (۱۸۷۳ز) کال کې د هیواد د مطبوعاتو لومړنۍ خپرونې (شمس النهار) په خپرېدو پیل وکړ، اصلاحي کرهنې او صنعت ته پام واړول سو، سوداګرۍ او مخابراتو ته شرایط چمتو کړل سول، د وسلې او مهماتو کارخانې جوړې سوې، د وطن د دفاع لپاره د منظم ملي وسلوال ځواک بنسټ کېښودل سو، پر عصري پرنسیپونو بنأ دولتي تشکیلات جوړ سول، تر ډېره یې پښتو ژبې ته ډېر خدمت وکړ، د کابل ښار یې په نوي سیستم جوړ کړ، عمراني فعالیتونه وسول، چې تر ډېره د سید جمال الدین افغاني رول پکښې د یادولو وړ دی، امیرشېرعلي خان هیواد په پنځو لویو ولایتونو وېشلی و لکه (کابل، کندهار، هرات، افغاني ترکستان او فراه)، خو د امیرشېرعلي خان اصلاحاتي هڅې یو ځل بیا د افغانانو د کینه کښ دښمن (انګرېز) د پلانونو قرباني سول.[1]

د انګرېز او افغان د لومړۍ جګړې په ترڅ کې تزاري روسیې په منځنۍ آسیا کې پرمختګ لا پخوا پیل کړی و او امپریالیستي مفکوره یې مخته بیوله، حتا د امیرشېرعلي خان په دوره کې روسان د افغانستان شمالي سیمو ته رارسېدلي وه، دې خبرې انګرېزان هم وېرولي وه او مخکې تردې چې امیرشېرعلي خان په امباله کې دا

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۱۹۴ مخ - کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۹۸ مخ.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۹۷ مخ

موضـوع یـاده کـړي، د انګرېـز دولـت پـه منځنـي آسـیا کـې د دواړو هیوادونو (انګلستان او تزاري روسیه) د مستعمرو په منځ کې د دوي د ګټو له ټکره د مخنیوي په موخه په اصطلاح د یوې ناپېیلي سیمي د ټاکـل کېدو وړاندیز وکـړ، د روسیې دولـت پـه (۱۸۶۹ز) کـال یعنـې امبالې تـه د امیرشېرعلي خـان د سفر پـه کـال لـه دغـه وړاندیز سره پـه اصولي توګه موافقه وکړه او دا یې تصدیق کړه، چې افغانستان دې د نـاپېیلي سـیمي برخـه او د روسـیې د نفـوذ لـه حـوزې څخـه دبانـدې وپېژندل سي.

له دې څخه وروسته انګرېزان پدې هڅه کې سول، چې د افغانستان شمالي پولې د روسانو په مرسته وټاکي، پدې ځای کې د افغانستان او بخـارا تـر مـنځ اختلافـات موجـود وه، چـې ددغـو اختلافـاتو د نـه همـوارۍ لـه لامله دا احتمـال موجود و، چې د روسیې او انګلستان ترمنځ هم اختلافات پیدا سي.

افغانسـتان د روشـان او شغنان هغـه برخـي چې د آمـو سیند پـه ښـې غاړه کې پرتې وې، د خپلي خاوري جز بالـه، پـه داسې حال کې چې د بخارا دولت، نـه یـوازې دغـه سیمي بلکې بدخشـان یـې هم چې د آمو سیند په جنوب کې موقعیت لري، د افغانستان له حدودو څخه خارج بالـه.

ددې موضـوع پـه اړه خبـرو ، پرتـه لـه دې چـې اصـلي مـدعیان (افغـانسـتان او بخـارا) پـه جریـان کـې وي، لـه (۱۸۶۹ز) کـال څخـه تـر (۱۸۷۳ز) کـالـه پـوري پـه سـن پترزبـورګ، لنـدن او ډهلي کـې دوام درلـودې، تـردې چې پـه (۱۸۷۳ز) کـال کـې د روسیې قیصر پخپله لـه دغــي موضــوع سـره علاقـه وښـووله او نــامتو سیاسـتوال (کنـت

شوالوف) يې لندن ته واستاوه، دواړو خواو پرېکړه وکړه، چې افغانستان دي له روشان او شغنان څخه او بخارا دي له بدخشان او واخان څخه تېر سي او آمو سيند دي له هغه ځايه څخه چې ځايي اوسېدونکي يې هلته د پنج سيند په نامه نوموي، په ختيځ کې د سرکول له حده نيولې تر هغه ځايه چې د کوکچې سيند پکښې توئيږي او له هغه ځايه نيولې بيا د بلخ او بخارا د لاري په اوږدو کې د خواجه سالار تر ناحيې پوري، چې هلته نوموړی سيند شمال لوېديځ ته څرخيږي، د دواړو هيوادونو ګډه پوله وپېژندل سي، له خواجه سالار څخه د لوېديځ پوري بيا دا پرېکړه وسوه، چې د پولي کرښه د پارس (ايران) د پولي په استقامت بايد امتداد ومومي، داسي چې اندخوی او ميمنه د افغانستان په خاوره کي پاته سي، مرو او د هغې ګاونډی ترکمن مېشته سيمي له افغانستان څخه بهر وي، دا موافقه ليک چې د افغانستان د شمالي پولي په ټاکلو کي يې مهم اغېز درلود، د انګرېز دولت په نامه د روسيې د صدراعظم (پرنس ګورچاکوف) د (۱۸۷۳ ز) کال د جنوری د (۳۱) نېټې په پيغام کي وليکل سو او د هغې له مخي د انګرېزانو دا لاندني دوه مطلبونه تأمين سول.

۱.د افغانستان شمالي حدو يې د روسيې په موافقې سره په داسي ډول وټاکل، تر څو د پولي د نه څرګندوالي په پلمه په افغانستان باندي ددغه دولت (روسيه) د تېري امکان را کم کړي او په راتلونکو کلونو کي په سيمه کي د پولي د اصلي کرښي لپاره زمينه برابره سي.

۲ .روسيې ومنله چې افغانستان ناپېيلی او د روسيې د نفوذ له ساحې څخه وتلی دی.

پدې کي شک نسته چي دغه دواړه پورتني مطلبونه په عين حال کي چي د افغانستان په ګټه وه او ددې هيواد په چارو کي يې د روس د امپرياليزم د لاس وهني کچه راکموله، خو د افغانستان د خپلواکۍ په اړه يوه ستره تېروتنه حسابيږي، دا چي روسيې تصديق کړه، چي افغانستان د روسيې د نفوذ له ساحې څخه وتلې سيمه ده، په غير مستقيمه توګه دا مطلب افاده کوي، چي دا هيواد د انګلستان د نفوذ په ساحه کي دی، حق نلري چي د نړۍ له نورو هيوادونو سره مخامخي اړيکي ولري.[1]

په (۱۸۷۸ ز) کال د جولای په (۲۲) نېټه روسي پلاوی د بريد جنرال ستوليتوف په مشرۍ کابل ته راورسېد، له امير سره يې وليدل او ستري وعدې يې ورکړې، يو تړون يې لاسليک کړ، په تړون کي يې دا هم وويل چي که چيري انګرېزانو پر افغانستان حمله وکړه، دوي به مرسته وکړي.

انګرېزانو چي کله دا واورېدل، چي امير له روسي استازو سره کتلي او تړون يې لاسليک کړی، په وېره کي سول، اميرشېرعلي خان ته يې خپل نمائندګان راولېږل، خو پلاوي په داسي وخت کي د افغانستان پولو ته راورسېدل، چي د اميرشېرعلي خان زوی (عبدالله جان) مړ سوی و او امير د خپل زوی د مرګ غم ځلوېښت ورځي اعلان کړی و، افغان سرحد ساتونکو انګرېز پلاوي پرېنښوول چي افغانستان خاوري ته داخل سي او داسي يې ورته وويل، چي موږ به د کابل سره

۱.مير محمد صديق فرهنګ، افغانستان په وروستيو پينځو پېړيو کي، ۳۷۴ مخ

اړيکه ونيسو، خو بيا هم انګرېزان خوابدي سول او د ځان بې احترامي يې ووبلله او په ډېر چټکۍ سره يې ځانونه پېښور ته ورسول.

له هغه ځايه يې اميرشېرعلي خان ته خبر ورکړ، چي روسي پلاوي دي له خپلي خاوري وباسي او انګرېزي مامورين په خپله خاوره کي قبول کړي، بهرنۍ سياست د انګرېز تر لارښوونې لاندي اجراء کړي، ددې په بدل کي به انګرېز د کاله دولس لکه روپۍ امير ته ورکوي.

اميرشېرعلي خان چي کله د زوی له فاتحې څخه خلاص سو، نو يو ليک يې د هند وايسرای ته واستاوه، چي په لومړي سرکي دوستانه ګيلې يې ځيني کړي وې او په اخيره کي يې داسي ليکلي وه، چي موږ نه غواړو له کوم هيواد سره جګړه وکړو، خو که کوم هيواد بې له دليل او صحبت څخه زموږ له دولت سره دښمني وکړي، هغه وخت زموږ مقدرات د څښتن تعالی په لاس کي دی او څه چي د الله (ج) اراده وي هغې ته تسليم يو.

د اميرشېرعلي خان دا ليک پر انګرېز داسي بده اغېزه وکړه، لکه پر اور چي تېل توی سي، وايسرای (لارډ ليټن) سمدستي مرکزي حکومت ته خبر ورکړ او ورڅخه وې غوښتل چي سمدستي دي افغانستان ته د جګړې اعلان ورکړل سي او انګرېزي لښکري دي افغانستان ته ننوځي، خو مرکزي حکومت د هند وايسرای ته داسي وويل، چي تر اوسه وخت پاته دی، تاسو امير دې ته اړ کړئ، چي خپل د وروستي ليک له ليکني څخه رسماً بخښنه وغواړي او د انګرېز سفارت هم په کابل کي ومني او هم پوځي چمتو والی ونيسئ.

وايسراى هم دغسې وکړه، امير ته يې د نوامبر پر دوهمه نېټه ليک راواستاوه، وايسراى ددې ليک د ځواب لپاره امير ته اتلس ورځې يعنې د نوامبر له دوهمې څخه د نوامبر تر شلمي وخت ورکړ.

اميرشېرعلي خان ته چي کله ليک راورسېد، نو حيران پاته سو، سمدستي يې غونډه جوړه کړه، چي د انګرېز سره څه ډول خبري وسي، د ډېرو سلا مشورو څخه وروسته پدې تکل کي سو، چي له روسانو څخه مرسته وغواړي، خو د ترکستان حکمران (جنرال کوفمان) په زرو منافقتونو ډاډ ورکړ، چي انګرېز به هيڅکله پر افغانستان يرغل ونه کړي، بالاخره چي مايوسه سو نو د نوامبر پر (۱۷) نېټه د التيماتوم د تاريخ د پوره کېدو څخه درې ورځې مخکي يې نرم ځواب وليکى او د يو تن په لاس يې ورکړ، خو هغه چي د خيبر درې ته ننوتى، د هاخوا د انګرېز مسلح پوځونه تر پولي راتېر سوي وه او د اميرشېرعلي خان دا وروستى غشى هم خطا سو، امير دا تاريخي مسئوليت په بشپړه ناپوهي پر غاړه واخيسته، له جلال آباد څخه تر کابله، کندهاره او هراته پوري ټولو مسلح عسکرو ته يې امر صادر کړ، چي د انګرېز مخه ونه نيسي او تر ثاني امر پوري دي منتظر وي.

اميرشېرعلي خان د (۱۸۷۸ز) کال د دسمبر په (۱۰) نېټه يوه لويه غونډه جوړه کړه، چي په هغې کي يې ډېر قومي مشران او ديني علماء راغوښتي وه، هغو ته يې وويل، چي زه مزارشريف ته ځم او له هغه ځايه به سن پترزبورګ ته ولاړ سم او هلته به يې له انګرېزانو سره معلومه کړم، خلکو په تعجب دا خبري واورېدې، وروسته د کورنۍ سره مزارشريف ته روان سو.

د انګرېز لښکري د تورخم له لاري د جنرال براون په قوماندانۍ، د پیواړ له لاري د جنرال رابرټس په قوماندانۍ او کندهار ته د چمن له لاري د جنرال سټیوارټ په قوماندانۍ داخلي سوې.

امیرشېرعلي خان د (۱۸۷۹ ز) کال د جنوري په لومړۍ نېټه مزارشریف ته ورسېد او هلته ناروغ سو، ویل کیږي چې ګانګرین سو، خو د مسموم کېدو آوازې یې هم وې، خو دا هم کېدای سي چې دماغي او عصبي فشارونو وهلی وي، ځو دد غه کال د فبروري په (۲۱) نېټه د (۵۶) کالو په عمر له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې او د مزارشریف په روضه شریفه کي د خپل ورور وزیر محمداکبر خان غازي د قبر په څنګ کي ښخ سو.[1]

د امیر یعقوب خان لنډه دوره:

امیر یعقوب خان د امیرشېرعلي خان زوی او د امیردوست محمدخان بارکزي لمسی دی، نوموړی د خپل پلار د لومړۍ واکمنۍ پر مهال د هرات د والي په توګه وټاکل سو، خلکو به د غښلتوب له امله ورته شېربچه ویل.

کله چې امیرشېرعلي خان د عبدالرحمن خان او محمداعظم خان په لاس ماته وخوړه، نو خپل زوی ته چې دا وخت د هرات والي و، پناه یوړه، یعقوب خان هم خپل پوځونه ورسره یو ځای کړل او کندهار یې له محمد سرور بن محمداعظم خان څخه ورته ونیو، امیرشېرعلي خان دده په مرسته کابل ونیو او دوهم ځل پاچا سو.

۱.کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یو لنډه کتنه، ۱۱۱ مخ

امیرشېرعلي خان چي کله پاچا سو، د خپلي مېرمني (عائشې) چي ډېره پر ګرانه وه، په هڅو یې د هغې له نس څخه سوی زوی (عبدالله جان) د خپل ځایناستي په توګه وټاکه، یعقوب خان پدې خوابدی سو او له کابل څخه وتښتېد، هرات ته ولاړ، هلته یې فتح خان وواژه، وروسته بېرته پښېمانه سو، امیرشېرعلي خان نوموړی کابل ته وغوښت او هلته یې په محبس کي بندي کړ.

کله چي امیرشېرعلي خان د روسیې پر خوا رهي سو، په مزارشریف کي ناروغه او هلته لدې نړۍ څخه سترګي پټي کړې، د امیرشېرعلي خان د مړګ څخه یوه اونۍ وروسته، خلکو له یعقوب خان سره بیعت وکړ، نوي امیر سمدستي د خپلي واکمنۍ پیغام د هند وایسرای ته واستاوه.[1]

څنګه چي په لندن کي پر محافظه کار حکومت د لیبرالانو له خوا په پارلمان او مطبوعاتو کي سخت انتقادونه روان وه، نو د لندن محافظه کار زعماؤ وایسرای ته لارښوونه وکړه، چي ډېر ژر د جګړې بار له اوږو وغورځوي او کله چي د یعقوب خان لیک هغه ته ورسېد، نوموړي دا د سولي یو لیک وباله او ډېر ژر یې د امیر خسر (یحیی خان) چي په هند کي و، کابل ته راواستاوه او یو پلاوی یې د منشي (بختیار) تر مشرۍ لاندي موظف کړ، چي په کابل کي له نوي امیر سره خبري وکړي او پر دا ټولو سربېره خپل سکرتر (الفردس لاین) ته لارښوونه وکړه، چي د هغه جال چوکاټ بندي وکړي، چي وروسته به افغانستان پکښې راګیر سي.

۱.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۰۷مخ

د انګرېز پلاوی په کابل کې له امیر یعقوب خان او د هغه له مشاورینو سره خبرې وکړې، د سولې شرایط هم هغه وه، چې امیرشېرعلي خان ته یې وړاندې کړې وه، ولې امیرشېرعلي خان سرکښي کوله او نوی امیر یې منلو ته اوږې ټيټې کړې.

پر امیر یعقوب خان تر هر چا خپل خسر (یحیی خان) ډېر اغېزمن واقع سو او په دې پسې منشي بختیار هم ډېر ابلیس شخص و، نو موږ هم په ټوکو ټکالو کې امیر ته سره او زرغونه باغونه وښوول[1] او غوښتل یې چې په امیر یعقوب خان د ګندمک تړون لاسلیک کړي، چې د خیبر، کُرم او پښین ستراتیژیکي سیمې پکښې شاملې وې، امیریعقوب خان په لومړي سر کې د ګندمک له تړون څخه تر شا سو، خو وروسته یې ډېره تېروتنه وکړه او د مې په اخیره کې د تړون لپاره د ګندمک سیمې (د انګرېز چوڼۍ) ته ولاړ او هلته یې په کال (۱۸۷۹ز) د مې پر (۲۶) نېټه د ګندمک تړون لاسلیک کړ.[2]

انګرېز چې سخت انتقام جویه قوم دی، د ګندمک سیمه یې ځکه دغه کار ته ټاکلې وه، چې تقریباً څلوېښت کاله وړاندې د دوی له شپاړس زرو څخه تر اووه لس زرو اردو دلته له منځه تللې او ویاړونه یې له خاورو سره برابر سوي وه.

د انګرېزانو لویه موخه د ګندمک تړون و، چې هغه یې هم د امیریعقوب خان سره په کال (۱۸۷۹ز) د مې پر (۲۶) نېټه لاسلیک کړ، چې لنډ متن یې په لاندې ډول دی:

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۲۲ مخ
۲.عتیق پاځون، مرور کوتاهی بر تاریخ افغانستان و قضیه پشتونستان، ۱۹۱ مخ

۱ـ ددې ترون د لاسلیک له ورځي څخه د دواړو هیوادونو تر منځ تلپاتې سوله او دوستي ټینګیږي.

۲.ددې ترون له لاسلیک څخه وروسته به د افغانستان امیر د خپلو اتباعو هغه ډله چې د جګړې په وخت کې د انګریز له دولت سره مکالمه، مراوده او مکاتبه درلوده د رسمي فرمان په اثر وبخښي.

۳ـ د افغانستان امیر مجبوره دی چې وروسته له دې له نورو هیوادونو سره خپل معاملات د انګلستان سره د مذاکرې پر بنسټ او د هغو په خواهش اجراء کړي، د افغانستان امیر حق نه لري له نورو هیوادونو سره سماسمه اړیکه ټینګیه کړي او د انګریز د دولت له مشورې پرته له کوم بل هیواد سره د جګړې اعلان وکړي، ددې شرط په مقابل کې د برتانیې دولت حاضر دی، چې امیر د پردیو د تېریو په مقابل کې د پیسو، وسلو او عسکرو په وسیله په هر ډول چې د برتانیې دولت وغواړي حمایه کړي او هر وخت چې مناسب وبولي مرسته به یې وکړي، که د برتانیې عسکر د کوم اړتیا په وخت کې د امنیت د برقرارۍ او د بهرني تېریو د دفاع لپاره د افغانستان خاوري ته ننوځي د سولي او امنیت له برقرارۍ څخه وروسته به دمګړی هیواد ته بېرته وګرځي.

۴ـ ددې لپاره چې د دواړو هیوادونو مناسبات لا ټینګ سي او د افغانستان پولي د پردیو له تېریو څخه وساتل سي د انګریز دولت اړین بولي چې خپل دایمي نمائنده افغانستان ته واستوي، دغه نمائنده به د خپلي رتبې مطابق یوه ټولګۍ عسکر هم له ځانه سره ولري او هم د برتانیا هیواد حق لري، چې د اړتیا په وخت کې خپل خصوصي نمائندګان له ټاکلو پلاوو سره افغاني پولو ته واستوي، په

مقابل کي د افغانستان امیر حق لري خپل نمائنده د هند د وایسرای دربار یا نورو هندي مقاماتو ته واستوي.

۵.د افغانستان امیر د انګریز د نمائندګانو د ساتني لپاره او له دې کبله چي د هغو سره شرافتمندانه رویه وسي، ځان مسئول بولي او د برتانیا دولت په مقابل کي ژمنه کوي، چي هیڅ وخت به د افغانستان په کورني چارو کي لاس وهنه ونکړي او د هغو د نمائندګانو احترام به ساتي.

۶ـد افغانستان امیر له خپلي خوا او نورو سردارانو له خوا ژمنه کوي، چي له انګرېزي نمائندګانو او نورو وګړو سره چي د سوداګرۍ لپاره افغانستان ته راځي، شرافتمندانه معامله وکړي او د هغو په شخصي معاملاتو کي به لاس وهنه نه کوي.

۷.امیر له انګلستان سره تجارتي اړیکي ټینګوي او د هیواد ترمنځ سړکونه پرانیزي، ترڅو چي دواړه هیوادونه سره آزادانه سوداګري وکړي او هم دواړه هیوادونه اتفاق وکړي، دغه لاري له خطر څخه محفوظي وساتي، دغه تجارتي تړون به د دواړو هیوادونو ترمنځ د یوه کال لپاره مرعي الاجراء او د هیوادونو ترمنځ به ازادي وي.

۸.له کورمې څخه تر کابله د تلګراف د سیم د غزولو لګښتونه به د انګرېز دولت پر غاړه وي او د هغه ساتنه په امیر پوري اړه لري.

۹.له دې کبله چي د دواړو هیوادونو ترمنځ دوستي برقراره سي او د برتانیا عسکر له ډاډمني سره د افغانستان له خاوري څخه وځي، د سیالکوټ ولایت او د فوشنګ سیمه د کوږک تر غره پوري، د کرم سیمه د جاجي تر پولي پوري، مشرقي تر څنډې پوري، (هفت چاه) او لنډی کوتل دي انګرېزانو ته ورکړل سي، که څه هم د درېیو سیمو

(کرم، پښین او سوی) واګذري به په دایمي او قطعي توګه نه وي، دا سیمي به د هغو اراضو په نامه (چي امانت سپارل سوي دي) یادي کړو او بیا به مستردي سي، ددغو سیمو مالیه د اداري ضروري لګښتونو له ورکړي څخه وروسته افغانستان ته ورکول کیږي او یوائي د هغې اداره او حمایه به په برتانیا پوري اړه ولري، سربېره پردې د برتانیې دولت به د خیبر او پیچ د تېرېدئیو اداره او نظم و نسق چي د پېښور او جلال آباد ترمنځ واقع دی، ددغو سیمو آزادو قبایلو سره دوستانه مناسباتو سره په لاس ولري.

۱۰.له دې کبله چي د افغانستان امیر وکولای سي، چي خپل اقتدار او قدرت برقرار کړي او هم پورتني شرایط صادقانه اجراء کړي، د برتانیې دولت ژمنه کوي، چي هغه او د هغه ځای ناستو ته به د هیواد د اصلاح لپاره د کاله به شپږ لکه روپۍ ورکوي.

امیریعقوب خان – سرلوئیس کیوناري[1]

دا و هغه تړون چي امیر محمد یعقوب خان د خپل جلوس په لومړي سر کي له انګرېز سره وکړ او په دغه ډول د انګرېز ټولي غوښتني یې په شرف ماتوونکي وضعیت و منلې او د خپلي خوا څخه یې د راتلونکي لپاره د یو کوچني ضمانت وړاندیز هم ونه کړ، حتی د خپل حکومت د پیاوړي کېدلو او پخپله کورنۍ کي د سلطنت د دوام لپاره یې هم څه هڅه ونه کړه، په داسي حال کي چي په دغه وخت کي سره ددې چي انګلیسي عسکر د افغانستان د ختیځو پولو تېر سول او ځیني

۱.کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۲۲ مخ

مرکزونه يې نيولي وه، خو بيا هم وضعيت يې د ډاډ وړ نه و او د افغان ملت د عکس العمل څخه چې تجربه يې ليدلې وه، وېره درلوده او که چيري امير يعقوب خان دغه شرف برباد ونکی تړون قبول کړی نه وای، حالت دومره نه خرابېده، انګرېزانو افغانستان نه د مادي قوې په لحاظ او نه د سياست له مخي په دايمي ډول نيولی او په ځان پوري يې تړلی سو.

په هر حال ددغه تړون د کولو ملامتي د مرګ تر وخته پوري د اميريعقوب خان پر غاړه ده او د افغانستان خاوره او تاريخ يې تر نن ورځي پوري جريحه کړی دی.[1]

د ګندمک تړون لکه تور او درونډ زنځير و، چې په هغه يې د افغانستان د حکومت او ملت لاس و پښه يې وتړل، ددې زنځېر حلقې د خيبر له ستوني تېر تر ګرم او کوږک پوري ورسېدې.[2]

اوس نو داسي څرګندېدله چې د هند لپاره د علمي پولې تاکلو په اړه د ليتن خوب رښتيا سوی و، انګرېزانو افغانستان ته د ننوتلو درې ستراتيژيکي لويي لاری (په جنوب کي ګرم، په ختيځ کي خيبر او په لوېديځ کي بولان) تر خپلي ولکې لاندي راوستلي وې، نو ريې نو د مرکزي آسيا په لوري د خپل تګ په لار کي کوم خنډ يې نه تر سترګو کېده، په برتانيا کي جشنونه ونيول سول، مبارکۍ وويل سوې، ډالۍ ووېشل سوې، پوځي افراد وستايل سول، افسرانو او جنرالانو ته

۱.سيد قاسم رښتيا، افغانستان په نولسمه پېړۍ کي، ۵۱۸ مخ
۲.احمد علي کهزاد، بالاحصار کابل و پيش آمد هار تاريخي، ۶۰۴ مخ

مړالونه ورکړل سول او کیوناري ته د (Sir) یعني (صاحب) لقب ورکړل سو.[1]

د ګندمک له تړون څخه وروسته امیریعقوب خان کابل ته راغی او یوه میاشت وروسته سرلوئي کیوناري د انګرېز د سفیر په حیث او د خپلو نورو مرستندویه اشخاصو او پنځه سوه شپېته تنو عسکرو سره د کُرم لهلاري افغانستان ته ننوت او د (۱۸۷۹ز) کال د جولای پر (۲۴) نېټه کابل ته راورسېد، د بالاحصار په یوه عالي عمارت کي ځای ورکړل سو، د هغه څخه وروسته یعقوب خان یوائي تش په نوم واکمن او ټولي چاري د کیوناري په لاس کي وې،[2] نوموړی ددې پر ځای چي د تړون د روح سره سم د حالاتو د څارني او مراقبت دنده اجراء کړي او یوائي د امیر د بهرنیو اړیکو څارنه وکړي، په کورنیو چارو کي یې هم په لاس وهلو پیل وکړ، ورځ په ورځ د مداخلې لمن یې پراخېدله، ډېري ورځي به یې د چارباغ په میدان کي دربار کاوه او د هیواد مشران به یې د لیري او نږدې ځایونو څخه د خپل ملاقات لپاره غوښتل او د هغوي سره به یې د بېلابېلو مسائلو په اړه خبري کولې او لارښووني به یې ورته کولې، ډالۍ به یې ورکولې، معاشونه به یې ورته مقررول، په عسکري کارونو کي به یې هم لاسوهنه کوله او د معاشونو د اندازې او رتبو په اړه به یې رایي ورکولې، مالي چاري یې په لاس کي ونیولې او د تنخاګانو په ورکولو او ځنډولو، په کمولو او زیاتولو کي به یې تصرف کاوه.[3]

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۲۱۱ مخ
۲.میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ۶۳۹ مخ
۳.سید قاسم رښتیا، افغانستان په نولسمه پېړۍ کي، ۵۱۹ مخ

امیر یعقوب خان چي کابل ته ورسېد، ایوب خان هلمندی یې د هرات والي وټاکه او له هغه څخه یې غوښتنه وکړه، چي یو پلټن عسکر ورته راواستوي، ایوب خان عسکر ور ولېږل، عسکرو ته په هرات کي ویل سوي وه، چي معاش به په کابل کي تاسو ته درکړل سي، عسکر چي کله کابل ته ورسېدل، له سر لښکر (داود شاه خان) څخه یې غوښتنه وکړه، تر څو معاش ورکړي، داود شاه خان ورته وویل: (ستاسو غوښتني حق دي، خو اوس ټول واک له کیوناري سره دی، هغه ته ورسئ او معاش ور څخه وغواړئ).

عسکر چي کله د کیوناري کور ته چي په بالاحصار کي و، ورسېدل، نو کیوناري ګمان وکړ، چي ملت پاڅون کړی او عسکر غواړي پر ده حمله وکړي، نو پر خپلو ساتونکو یې امر وکړ، چي پر عسکرو ټکان (ډزي) وکړي، عسکرو هم متقابلي ډزي پیل کړې، امیریعقوب خان ډېره هڅه وکړه، چي ډزي بندي سي، خو عسکرو یې خبرو ته غوږ ونه نیو، په پایله کي د کیوناري په ګډون د سفارت (۱۲۳) غړي ووژل سول.[۱]

ظفرکاکاخیل په خپل اثر (پښتانه د تاریخ په رڼا کي) د پورتني پېښې عوامل داسي لیکي: (د انګرېزي سفیر د راتلو څخه یوه نیمه میاشت وروسته د انګرېزانو په خلاف د پښتنو جذبات راوپارېدل او په هیواد کي یو عام بغاوت پیل سو، د جګړې مړ اور بیا تازه سو، ددې بغاوت اصلي حقیقي اسباب نه معلومېږي، ددې یوه وجه دا بیانیږي، چي انګرېزی سفیر خپل ځان حاکم اعلی ګاڼه، په نظامي معاملاتو کي

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۲۵ مخ

یې لاسوهنه کوله، دا کارونو پر پښتنو سردارانو سمه نه لګېدله، دا هم ویل کیږي چې د سردار عبدالرحمن خان مور د پښتون پوځ سالار (داود شاه خان) ته د رشوت په ډول دري زره اشرفۍ ددې لپاره ورکړې وې، چې انګرېز سفیر قتل کړي، ځکه چې د سفیر د قتل په وجه به امیریعقوب خان بدنامه او د هیواد څخه به ورک سي او د هغه زوی عبدالرحمن خان ته به د کابل تخت په لاس ورسي.[1]

په هر حال عامل چې هر څه و، خو افغانانو پاڅون وکړ او کیوناري یې په قتل ورساوه، ددې پیښې په سبا د جلال الدین په نامه یوه تن چې د سفیر خبر رسانو، د پېښې خبر یې د ځاځیو په علي خېلو کي سیاسي آمر (جنرال رابرتس) ته ورکړ، نوموړي جنرال ددې موضوع اطلاع د تلګراف له لاري د هند وایسرای ته ورسوله، هلته غونډه جوړه سوه او سمدستي دا پرېکړه وسوه، چې جنرال رابرتس دي افغانستان ته ولاړ سي، د سفارت د پیاوړتیا او یا د غچ اخیستلو لپاره کابل ته وخوځیږي، همدا راز هغو نورو انګرېزي ځواکونو ته چې له کندهار او جلال آباد څخه هند ته په لاره وه، امر وسو چې نوموړي ښارونه بیا اشغال کړي.[2]

د (۱۸۷۹ ز) کال د سپټمبر په (۶) نېټه د انګرېز پوځ د پیواړ غاښي له لاري افغانستان ته وخوځېد، له پیواړ څخه جنرال رابرتس، چې یوه فرقه عسکر یې تر قوماندانۍ لاندي وه، امیریعقوب خان ته ولیکل چې تاسو د ګندمک د تړون په پلي کولو کي بریالي سوي نه یاست او د برتانیا سفارت له ټولو کارکوونکو سره معدوم او له منځه تللی دی،

۱.پښتانه د تاریخ په رڼا کي، ۸۲۳ مخ
۲.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، ۴۰۰ مخ

لدې کبله د برتانیا عسکر اراده لري، چې کابل ته درسي، چې له یوې خوا ستا امارت وساتي او له بلې خوا پر برتانوي سفارت باندي یرغل کوونکو ته سزا ورکړي.[1]

امیر یعقوب خان چې د رابرتس له حرکت څخه خبر سو، نو مستوفي حبیب الله خان او د بهرنیو چارو وزیر ملا محمد شاه خان یې د عذر غوښتلو لپاره مخې ته ور واستول، چې انګریزي ځواکونه په هر ځای کې چې ممکن وي تم کړي، خو رابرتس دا ونه منله او د کابل په لوري یې تګ ته ادامه ورکړه، ځکه د وایسرای د حکم د عملي کولو لپاره یې باید ډېر ژر ځان کابل ته رسولای وای.[2]

د دغه پلاوي له تګ څخه وروسته هغه وخت، چې د انګرېزانو له خوا سمدستي او د قناعت وړ ځواب ونه رسېد، نو د امیر وسواسي طبعي نور صبر او تحمل ونه کړای سو او پخپله هم د سپټمبر په (۲۷) نېټه د انګرېز چوڼۍ او اردو ځای ته ولاړ او مجاهد ملت یې د انتقام اخیستونکو انګرېزانو مرحمت ته پرېښود، مګر انګرېزانو چې په پای کې د هغه په نه محبوبیت او بې کفایتۍ باندي خبر سوي وه او یقین یې درلود، چې نور د افغانستان پر پلاز باندي دده کښېناستل ستونزمن او دده له وجود څخه کومه ګټه هم متصوره نه ده، نو امیر یې نظربند کړ او رابرتس کابل ته را روان سو.[3]

د انتقام د جګړې له اعلان څخه لس میاشتي وروسته د (۱۸۷۹ز) کال د اکتوبر په (۶) نېټه د جنرال رابرتس پوځ د کابل ښار ختیځ ته د

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۲۱۴ مخ
۲.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کې، ۴۰۰ مخ
۳.سید قاسم رښتیا، افغانستان په نولسمه پېړۍ کې، ۵۲۴ مخ

سیاسنګ په سیمه او مرنجان غونډۍ باندې ستر برید وکړ، امیریعقوب خان د اکتوبر پر (۱۲مه) نېټه خپل تاج و تخت پرېښودو ته وسپاره او د دسمبر په لمړۍ نېټه هند ته وشړل سو، هلته د یوه بې ننګه پرنګي ځیره خوره په توګه پاته او په (۱۹۲۳ ز) کال کي مړ سو.[۱]

کابل ته په را رسېدو رابرتس دوه هیئتان مؤظف کړل، چي ملکي او نظامي تحقیق او څېړنه وکړي، رابرتس د بالاحصار څخه یوه اعلامیه خپره کړه، چي هیڅوک وسله نسي ګرځولی او بیا یې د کابل لوی نظامي او ملکي مشران اعدام کړل، نور نو په کابل کي آرامي ورکه سوه او انګرېز د کابل په وروستیو شپو او ورځو کي اعلان وکړ، چي له کابله وځو، خو کوم شرایط چي یې ایښي دي هغه باید ومنل سي.[۲]

په دولسم د اکتوبر (۱۸۷۹ ز) کي رابرتس د سردارانو، مامورینو او د کابل د ښاریانو په غونډه کي چي په بالاحصار کي د هغه د بیانیې د اورېدلو لپاره بلنه ورکړل سوې وه، له نخروډکه یوه اعلامیه چي د یوه ښکېلاکي دولت د استازي د غرور او کبر حکایت یې کاوه ولوستله، په دې اعلامیه کي نوموړي د کابل خلک او د افغانستان اردو د کیوناري د قتل مسئول وګڼل او ویې ویل: (که څه هم د برتانیې دولت حق لري، چي د کابل ښار له خاورو سره خاوري کړي، خو د مهربانۍ او نرمۍ له مخي دا کار نه کوي، یوازي هغه ودانۍ او عمارتونه به چي پوځي ستونزي پیدا کوي ورانې کړي، د کابل اوسېدونکي مکلف دي، چي ډله ییزه جرمانه ادا کړي او ټول هغه کسان چي د سفیر د وژلو په پېښه کي یې لاس درلود، انګرېز ځواکونو ته ور وپېژني).

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۲۱۶ مخ
۲.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۲۷ مخ

ددې ورځي په سبا د بالاحصار هستوګنو ته اطلاع ورکړل سوه، چي د اته څلوېښتو ساعتونو په موده کي خپل مال او اسباب واخلي او له بالاحصار څخه ووځي، تر دې وروسته بیا انګرېزي ځواکونو د بالاحصار په ړنګولو پیل وکړ، د بالاحصار دواړي برخي د رابرتس په امر ړنګي سوې او یوازې یا خه دېوالونه یې پر ځای پاته سول.[1]

د دسمبر د میاشتي تر نیمایې پوري، شیرپور چي د پرنګیانو پوځي قرارګاه وه، افغاني غازیانو محاصره کړه، مګر دا ځل جنرال رابرتس د دومره خطر احساس نه کاوه او د شیرپور دننه خوندي و، نوموړی د پنځو میاشتو لپاره د خوړو او سون کافي مواد درلودل، د څارویو لپاره یې په پوره اندازه خوراک او له نږولي بالاحصار څخه د خپل ضرورت لرګي اکمال کړي وه او هم د شیرپور کلا له شمال ختیځ لوري د بي بي مهرو له غونډۍ ساتل کېدله.

د دسمبر په (۲۳) نېټه مابنام د کابل ښار جنوب لوېدیځ ته د اسمایي غره په څوکه غازیانو اور بل کړ، چي لمبې یې له خورا لري واټن څخه لیدل کېدې، دا په شیرپور کي د پرنګي پر قرارګاه باندي یوه غټ برید ته د ولس د رابللو لومړۍ نښه وه، په هغه ورځ، چي د محرم الحرام د میاشتي له وروستۍ نېټې سره مصادفه وه، په برتانوي پوځ باندي د غازیانو برید پیل سو او له یوې درنې خونړۍ جګړې وروسته چي هغه بشپړه ورځ، شپه او د بل سبا ورځي پوري روانه وه، د جنرل رابرتس مرستي ته د جنرال راس تر قوماندانۍ لاندي یوه فرقه مرستندویه

۱.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، ۴۰۱ مخ

پوځي کنډکونه هم ور ورسېدل، د زیانونو شمېر په چټکۍ په لوړېدو سو.

د مقاومت ددې پړاو په پای کې د (۱۸۸۰ز) کال له پیل سره وضع یو څه ارامه سوه او که څه مؤقتي سوله را وګرځېدله، خو جنرال رابرټس پدې پوهېده، چې دا تصوري او لنډ مهاله ارامتیا ده، نو له دې کبله پدې لټه کې سو، چې د خپلې شومې راتلونکې په هکله څه اقدام وکړي، د جنوري په میاشت کې یې یوه اعلامیه خپره کړه، چې پکښې ژمنه یې کړې وه، چې برتانوي پوځونه له افغان ولس سره دښمني کول نه غواړي، له افغانستان څخه د وتلو خیال لري او هر هغه څوک به د افغانانو د مشر په توګه وپېژني، چې وکولای سي په هیواد باندې خپل واک ټینګ کړي، دې اعلامیې د ولس پام بلې خوا ته واړاوه او د یوه ملي مشرتابه د راپورته کېدو په فکر کې سو، په حقیقت کې د لندن نیت داسې نه و، کوم چې د رابرټس په اعلامیه کې ښوول سوی و، بلکې د هغې پر خلاف د برتانیا کابینې پرېکړه کړې وه، چې اوس نو کوم بل الترناتیف (بدیل) موجود نه و، مګر دا چې افغانستان باید تجزیه کړای سي، لندن ته جنرال رابرټس د افغانستان د بالکانیزه (پر کوچنیو ټوټو تقسیم) کولو مشوره ورکړې وه، نو موړې پدې خبره زور واچاوه او لیټن یې تائید کاوه، چې که چیرې افغانستان حتی د کوم برتانوي پلوي امیر په مشرۍ هم متحد پاته سي، همېشه ددې خطر سته چې د کومو ظاهري شکایتونو له کبله به بیا هم زموږ پر ضد راپورته کیږي.

که څه هم د لیټن دا هیله چې هندوکش به د برتانوي هند او تزاري روسیې تر منځ سرحدي پوله وي له خاورو سره خاورې سوه، خو

نوموړي دا عزم درلود، چي انګرېز باید افغانستان یا هم په خپله ولکه کي وساتلای سي، پدې شرط چي هغه وېشلی، ټوټه ټوټه او کمزوری وي، پر همدې بنیاد د (لارډ سالسبري) په مشری د برتانیا د بهرنیو چارو وزارت د رابرتس وړاندیز تر څېړني لاندي نیولی و.

انګرېزانو ولي محمد خان د کابل والي وټاکه او کندهار شېرعلي خان ته، چي د ګندمک د تړون پر اساس امیرمحمد یعقوب خان په کندهار کي ټاکلی و، وسپارل سو، دا ولایت د نوموړي (شېرعلي) تر اداري لاندي په خپل سر پرېښوول سوی و او د برتانیې د پوځ د هڅې په حیث به ور څخه کار اخیستل کېده، هرات ایران ته وړاندیز سو، لندن د ایران شاه ته وویل چي که غواړې او کولای سې د هرات ولایت اشغال کړې، نو د برتانیې حکومت به کوم اعتراض ونلري، مګر ایران دې کار ته د روسانو په مشوره زړه ښه نکړ او په اخیره کي لندن پدې لټه کي سو، چي په افغانانو باندي داسي څوک وتپي چي د دوي د ګټو ساتندوی وي.

د (۱۸۸۰ز) کال د مارچ په میاشت کي د امیرشېرعلي خان وروراه (سردار عبدالرحمن خان) چي له دولس کاله څخه ډېره موده یې په تاشکند کي په تبعید کي تېره کړې وه، د افغانستان په سیاسي ډګر کي بیا راڅرګند سو، نوموړي له تاشکند څخه د هیواد په اوږدو کي ملي مبارزینو ته لیکونه استولي وه، چي که غواړی د انګرېز پر ضد د جهاد لارښوونه به پر غاړه واخلي، د مبارزینو مشرانو، چي دداسي یوه مشرتابه په لټه کي وه، بیله ځنډه خپل خوښي وښووله، له هرات څخه د افغانستان د مبارزې یو نامتو مشر (سردار ایوب خان هلمندی) د امیر شېر علي خان زوی چي په انګرېزي پوځ باندي یې د

برید کولو تیاري نیوله، خپل د اکا زوی (سردار عبدالرحمن خان) ته ولیکل چي له دښمن سره په جګړه کي خپل ځواکونه له ده سره یو ځای کړي، مګر عبدالرحمن خان له انګرېزانو سره د سولي او مصالحې لاره غوره کړه، سردار محمد ایوب خان ته د یوه لیک په ترڅ کي نوموړی پدې دلیل ټینګار کاوه، چي له انګرېزانو سره د مخالفت لاره نیول د افغانستان له ملي ګټو سره سمه نه ده.[1]

غبار د سردار ایوب خان او سردار عبدالرحمن خان د مکاتبې په هکله داسي لیکي: (سردار عبدالرحمن خان د (۱۸۸۰ ز) کال په مارچ کي ټولو افغانانو ته اعلان وکړ، چي زه د روسیې د قلمرو څخه یوائحي او یوائحي د انګرېز د ښکېلاک څخه د افغان ولس د خلاصېدو لپاره در رهي سوی یم، افغانانو چي داسي رهبري یې غوښتله، نو په ټول هیواد کي سره راټول او د سردار د راتلو په تمه کي سول، په هرات کي خلکو سردار ایوب خان وهڅاوه، چي پر کندهار حمله وکړي او دښمن له هغه ځایه پسې واخلي.

سردار ایوب خان یو لیک سردار عبدالرحمن خان ته واستاوه او هغه ته یې ولیکل، چي باید د انګرېز په مقابل سره یو سو، تر څو انګرېز، افغانستان پرېږدي او افغان ولس خپلواک سي، خو سردار عبدالرحمن خان په ځواب کي ولیکل، چي د انګرېز سره زموږ دښمني د افغانستان په ګټه نه ده، څنګه چي امیرشېرعلي خان ددې خطا مرتکب سو او له منځه ولاړ، نو تاسو هم له انګرېز سره د دوستۍ لار خپله کړئ، سردار عبدالرحمن خان لیک هرات ته د کابل له لاري

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۲۱۶ مخ

واستاوه، چي انګرېزان یې ووینې او د هغوي نظر خپل د ځان لوري ته راوګرځوي).[1]

پدې ورځو کې یوې خوا ته سردار عبدالرحمن خان د افغانستان تاج و تخت د نیولو لپاره کوښښ کاوه، بلې خوا ته د امیرشېرعلي خان کشر زوی (سردار ایوب خان) هم د خپلې پاچهۍ لپاره هڅه کوله.[2]

د هند وایسرای دا مهال په خورا نا امیدۍ هلې ځلې کولې چې د موږک له دې تلکې څخه ځان وباسي، لدې کبله په همدا سې وخت کې د افغانستان په شمال کې د سردار عبدالرحمن خان را څرګندېدل د نوموړي لپاره یوه ارزښتناکه غیبي ډالۍ وه، لیتن هم ددې فرصت څخه د ګټې اخیستنې لپاره خپل یو ځوان ډیپلومات (لیفل ګریفن) ته دنده وسپارله، چې له عبدالرحمن خان سره اړیکه ونیسي، نوموړي هم بې له ځنډه له عبدالرحمن خان سره د یو لیک په ترڅ کې اړیکه ونیوله.[3]

انګرېزان دې پرېکړې ته ورسېدل، چې د افغانستان حکومت به سردار عبدالرحمن خان ته ورکړي، دوی پدې پوهېدل چې د عبدالرحمن خان په وجود کې د افغانستان حتی سیمې وضع په خپله ګټه څرخولی سي.[4]

۱.میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ۶۵۹ مخ
۲.پښتانه د تاریخ په رڼا کې، ۸۲۵ مخ
۳.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک ۲۲۰ مخ
۴.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۳۲ مخ

د امیرعبدالرحمن خان پاچاهي:

عبدالرحمن خان د امیر افضل خان زوی او د امیر دوست محمد خان هلمندي لمسی و، چي په (۱۸۳۰ز) کال کي د افضل خان په کور کي وزیږید.

لکه څنګه چي د عبدالرحمن خان او انګرېزانو د اړیکو ځخه مو په مخکنیو پاڼو کي یادونه وکړه، نو عبدالرحمن خان هم دې ته چمتو سو، چي د انګرېزانو سره اړیکه ونیسي او د افغانستان واکمني تر لاسه کړي، نو هغه و، چي خپل اکا (محمد یوسف خان) یې انګرېزانو ته واستاوه، د هغوي تر منځ خبري اتري وسوې او پرېکړه وسوه، چي شیرپور ته نږدې به عبدالرحمن خان خپله له برتانوي جنرالانو سره ویني.

امیر عبدالرحمن خان د (۱۸۸۰ز) کال د جولای په (۳۰) نېټه شیرپور ته ورغی، له ګرېفن سره یې لیدنه وکړه او د هغوي شرایط یې چي د ګندمک د شرایطو لنډیز و، ومنل، پدې تړون کي ویل سوي وه، چي د افغانستان واکمن به د انګرېزانو ځخه پرته له هیڅ حکومت سره سیاسي اړیکي نه نیسي او په دې توګه افغانستان سیاسي خپلواکي له لاسه ورکړه.

امیر ته د پرش ارابې توپونه، یو میلیون او نهه سوه زره روپۍ د جنرال ستهوراټ او جنرال رابرټ له خوا ورکړل سوې.

امیر عبدالرحمن خان د جولای په (۲۱) نېټه (۱۸۸۰ز) کال په چاریکارو کي د پاچا په توګه اعلان سو او ددې کال د اګسټ د

میاشتي په (۷) نېټه کابل ته ننوت او په (۳۶) کلنۍ کي په رسمي توګه پر پلاز کښېناست.[۱]

په هغه ورځ چي امیر عبدالرحمن خان د کابل په شمال کي د افغانستان د امیر په توګه وټاکل سو، نو د سردار محمد ایوب خان لښکر میوند ته ورسېد او د پرنګي د پوځونو په مقابل کي یې چي د جنرال پرایمروز تر قوماندانۍ لاندي وه، په بې اوبو وچه دښته کي سنګر ونیو، له ده څخه د مخه جنرال پرایمروز له خپل دولس زریز پوځ سره هلته یې ځایونه نیولي وه.

سردار ایوب خان (هلمندي) د (۱۸۸۰ز) کال د جون په میاشت کي د پرنګیانو پر ضد د جهاد بیرغ پورته کړ، د نوموړي سره د هلمند[۲] ډېر غازیان ولاړ وه، د میوند په ډګر کي د افغاني غازیانو لښکر او د پرنګي انګرېزانو لښکر سره مخامخ سوه، د جولای پر (۲۰) نېټه د سهار پر لسو بجو د دوبي په سره لمر کي سخته جګړه وسوه، د میوند د شهیدانو شمېر زیات و او د پرنګي لښکر ته هم درانه زیانونه واوښتل، په پایله کي د پرایمروز پوځ په بشپړه توګه مات سو او په زرګونو انګرېز پرنګیان ووژل سول.

۱.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۱۷ مخ

۲.هغه وخت چي سردار ایوب خان د کندهار پر لوري د انګرېزانو سره د جهاد لپاره رارهي سوی و، نو دلته له هرات څخه تر کندهاره ټول قومونه له نوموړي سره یو ځای سول، پدې خلکو کي د هلمند د بارکزو د ناوې غازیان هم ورسره مل وه، په جګړه کي یې د وطن د ساتلو لپاره ځانونه قربان کړل، د غازي ایوب خان تر ماتي وروسته له لښکر سره ځیني راغلي کسان او کورنۍ په کندهار کي پاته سولې او همله یې د کندهار په جنوب کي د تېموریانو او زنګاوات په کلیو کي ځانته مېنه جوړه کړه او هلته مېشت سول، چي اوس هم ځیني یې د کندهار ښار او ځیني یې بهرنیو هیوادونو ته تللي دي.

د نورو معلوماتو لپاره وګورئ (د ناوې دانشور، د کندهار منور، د زنګاوات مخور).

د اګسټ پر (۸) نېټه د سردار ايوب خان لښکريان پر کندهار بريد وکړ، د هماغي مياشتي تر (۱۳) نېټې پوري يې خورا غوره ستراتيژيکي نقطې (خيبر آباد او ده خواجه ونيول)، پدې نښته کي درې سوه پرنګيان ووژل سول.

پدې وخت کي له کابل څخه کندهار ته د جنرال رابرتس په قوماندانۍ د پرنګي پوځ يوه فرقه روانه سوې وه او پرايمروز ته يې خبر ورکړ، چي که يوه مياشت مقاومت وکړي، نو هغوي به يې مرستي ته وررورسيږي.

هماغه و، چي له تباهي سره مخامخ جنرال پرايمروز له چالاکۍ څخه کار واخيست، پدې ترڅ کي يې سردار ايوب خان ته خبر ورکړ، چي څلوېښت ورځي دي مهلت ورکړي، تر څو ټول پوځونه د هند پر خوا مارش کړي او کندهار پرېږدي، غازي محمد ايوب خان دا خبره ومنله.

له کابل څخه برتانوي پوځ چي د امير عبدالرحمن خان فرمان يې په لاس کي او د هغه يو استازی (سردار محمد عظيم خان) ورسره و، بېله کومي ستونزي په پنځه ويشت ورځو کي کندهار ته ورسېد او بېله ځنډه يې د شپې لخوا د غازي ايوب خان پر لښکر ناڅاپه بريد ونه پيل کړل، په پايله کي غازي ايوب خان مجبور سو، چي د هلمند او هرات په لور شاته ولاړ سي، خو پر کندهار اوس هم غازيان راګرځيدلي وه او ښار کلابند و.

امير عبدالرحمن خان د کابل ښار په شهرارا سيمه کي په هغه غونډه کي ګډون وکړ، چي د هغې په ترڅ کي د جنرال سټوارټ او جنرال رابرتس له خوا د افغانستان د پرېښېدو اسناد وروسپارل سول، له برتانيا سره د چالچلند په اړه امير د افغان ولس غوښتنو ته غوږ ونه

نیو، چې دده پر شاوخوا راټول سوي او د یرغلګرو انګرېزانو پر ضد یې د جهاد نارې وهلې.

د (۱۸۸۰ز) کال د اګسټ په (۸) نېټه برتانویانو له کابل څخه د غزني او کندهار پر لاره د خپلو پوځونو په ایستلو شروع وکړه، لومړی جنرال رابرتس خپل پوځ روان کړ او دوې ورځې وروسته د اګسټ په (۱۰) نېټه جنرال دونالد ستهووارټ د جلال آباد او خیبر په لاره مخه کړه.

انګرېزانو د خپل ځان او خپلو پوځونو د ساتلو لپاره له امیر عبدالرحمن خان څخه فرمان تر لاسه کړ، چې له هغه سره به د پرنګیانو پوځونه د افغاني پوځونو له خوا بدرګه کېږي، دې لښکر ته ویل سوي وه، چې انګرېزان له افغانستان څخه وځي او د هغه ساتنه د امیر المؤمنین په فرمان سره تضمین سوې ده.

انګرېز پوځ په جنوب لوېدیځ کې د اګسټ په (۲۸) نېټه د غازي محمد ایوب خان پر ځواکونو برید وکړ او د کندهار محاصره ماته سوه، ورپسې د امیر عبدالرحمن خان استازي (شمس الدین) د کندهار ښار تر خپلې ولکې لاندې راوست، پدې توګه که څه هم چې افغانانو د خپلو لویو او ښسارو سرښندونو مېوه په هغه ښېر چې یې حق کېده، ونه خوړله، خو د نولس میاشتو اوږد مقاومت څخه وروسته افغان ملت یو ځل بیا د برتانیا پوځ په ګونډو کړ او هغې هم خپله ماته ومنله.[1]

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک ۲۲۹ مخ

درانی په خپل اثر (پښتانه د تهذیب په څپو کي) کي موږ ته د میوند د جګړې په هکله داسي لیکي:.(کوم وخت چي انګرېزانو عبدالرحمن خان ته د افغانستان واکمني ورکړه، پدې مهال د امیر شېرعلي خان زوی ایوب خان چي هغه وخت د هرات والي و او د انګرېزانو سخت مخالف و، د جهاد اعلان وکړ، سردار ایوب خان یو ټینګ غازي و، ځکه د خلکو هم وربانديي اعتماد و، هغه د انګرېزانو چوکیاني ونیولې او د هغوي پوځي چاوڼۍ یې هم د ځان کړې، ده د کندهار په لوېدیځه خوا د میوند په میدان کي انګرېزانو ته په آسیا کي تر ټولو لویه ماته ورکړه، په کال (۱۸۸۰ز) د جولای د میاشتي په (۲۷) نېټه پښتنو غازیانو تر مازدیګره د برتانیه په زرګونو پوځیان ووژل، د میوند په جګړه کي د انګرېزي پوځ مشر (برګېډیئر بروس) و، چي د میوند په میدان کي تر ماتي وروسته کندهار ته وتښتېد او په حصار کي پټ سو، وروسته بیا عبدالرحمن خان د انګرېزانو په مرسته سردار ایوب خان ته ماته ورکړه او د افغانستان کورني حالات یې په ډېره سختي سره کنټرول کړل، د میوند دغه مشهوره جګړه هم د دوهمِ انګلو (انګرېز) او افغان جنګ برخه وه.

دا جګړه هم د لومړيِ انګلو (انګرېز) او افغان د جګړې په شان د انګرېزي پوځ په تباهۍ تمامه سوه، په میوند کي تر ماتي وروسته انګرېزانو ته یقین سو، چي پر پښتنو حکومت کول د دوي د وس کار نه دی، ځکه یې د جولای له (۳۰) نېټې څخه د اګسټ تر (۱) نېټې پوري د عبدالرحمن خان سره له افغانستان څخه د وتلو په هکله خبري اتري وکړې، چي په ترڅ کي یې د انګلستان آخري پوځ هم د (۱۸۸۱ز) کال د اپرېل په میاشت کي له افغانستان څخه ووت او د هیواد واک یې په

بشپړه توګه امیر عبدالرحمن خان ته ورپرېښود، چا چي وروسته بېرته سیاسي یو والی ورته ورکړ، که څه هم له افغانستان څخه د انګرېزانو وتنه یوه لویه بریا وه، خو د عبدالرحمن خان سیاسي مجبوري نوموړی ودې ته اړ کړ، چي د پښتنو د تقسیم ناوړه شرط یې د انګلستان سره ومانه). (۱)

مخکي مو وویل، چي غازي ایوب خان د هلمند او هرات پر خوا په شا ولاړ، خو په لاره کي خبر ورته راورسېد، چي د هرات ښار د امیرعبدالرحمن خان پلوی (سردار عبدالقدوس خان) نیولی دی، غازي ایوب خان د ایران (پارس) په لور تګ ته دوام ورکړ، له ده سره موجود ډېر کسان له دې امله چي په مشکل سره یې پالنه کېدای سوه، رخصت کړل، یوازي کابو (۱۲۰) تنه پلویان یې ایران ته ورسره ولاړل.

لوی غازي ایوب خان بارکزی په ایران کي له خپلو پلویانو سره اوسېده، په داسي حال کي چي د انګرېزانو سره یې نه پخلاکېدونکې دښمني درلوده، په افغانستان باندي د حملې کولو لپاره د فرصت په لټه په اصطلاح ورته په غرو رغو ګرځېده، انګرېزان هم د نوموړي له تصمیم څخه بې خبره نه وه، د انګرېزانو په لمسون د ایران حکومت، په غدر سره وغوښتل، چي غازي محمد ایوب خان ونیسي او هغه بیا انګرېزانو ته وسپاري، پدې منظور په مشهد کي ایراني حکمران د مېلمستیا په پلمه ایوب خان مشهد ته وروغوښت، د مېلمستیا په محفل کي یې ستر غازي ایوب خان او ورسره کسان بې وسلې کړل،

۱.پښتانه د تهذیب په څپو کي، ۳۵۱ مخ

دغو ذلیلو، بې مروتو او غدارو ایرانیانو غازي ایوب خان ونیو او بندیوان یې انګرېزانو ته وسپاره.

انګرېزانو د غازي محمد ایوب خان له نیولو دوه مقصدونه درلودل:

۱.امیر عبدالرحمن خان ته د غازي ایوب خان غوندي د سلطنت یو دعوه لرونکی په لاس کي لرل، چي امیر عبدالرحمن خان تل د یوه لاس پوڅي په توګه وېرولی وساتي.

۲ـ د غازي ایوب خان په نیولو سره، د امیر عبدالرحمن خان د حکومت یو پیاوړی دښمن د افغانستان له سیاسي صحنې څخه ایستل، تر څو د امیر عبدالرحمن خان د حکومت عمر اوږد پاته سي.

غازي ایوب خان بارکزي هیڅکله د انګرېزانو مرامونو ته ځان تسلیم نکړ، په هندوستان کي دده د ژوند یو پاته یادګار همدا دی، چي انګرېزانو له ده سره ښه رویه درلوده، خو ملي اتل ایوب خان د هغې کرکي له مخي چي له انګرېزانو سره یې درلوده، په لاس به یې روغبړ نه ورسره کاوه او که کوم انګرېز ته په لاس ورکولو اړ سو، نو سمدلاسه به یې خپل لاس پرېولی.[1]

د افغانستان دا نومیالی بچی د ژوند تر پایه په لاهور او راولپنډۍ کي د جلا وطنۍ په حال شپې ورځې تېرولې، بالاخره دغه نومیالی غازي د (۱۹۱۴ز) کال د اپرېل په (۱۷) نېټه لاهور کي د (۵۷) کلنۍ په عمر وفات او د خپل وصیت له مخي چي ویلي یې وه، د افغان په خاوره کې باید ښخ سي، د پېښور ښار د (سید حبیب) په هدیره کي خاورو ته وسپارل سو.

۱.ستر جنرال ګلزرک ځدران، د افغانستان تاریخ، ۴۲۱ مخ

غازي ایوب خان په بېلا بېلو نومونو یاد سوی دی، لکه انګرېزانو د میوند فاتح او افغان شهزاده چارلي یاد کړی او افغان ولس ورته، د افغانستان ملي اتل، سردار، جنرال، غازي، مجاهد او په نورو ډېرو نومونو تر اوسه د نړی په تاریخونو او زموږ په زړونو کي ځای لري.(۱)

امیر عبدالرحمن خان د ایوب خان له صحنې څخه د لیري کولو وروسته په هڅه کي سو، چي د افغانستان داخلي امنیت تأمین کړي، نو هغه و، چي د څو میاشتو په موده کي د کابل امنیت تأمین او د افغانستان نورو ښارونو ته یې پاملرنه وکړه، په ډېر لږ وخت کي یې خپل مخالفین له منځه یوړل، هغوي یې بندیان او یا تېښتي ته مجبور کړل.

انګرېزانو هم دده سره مرستي کولې، په ډېر ژر ټول ښورښیان لکه د غزني غلجیان او د منځني افغانستان هزاره ګان د ځان تابع کړل، د سپه سالار جنرال غلام حیدر خان چرخي په واسطه یې د هیواد ټولي هغه برخي چي افغاني دولت له لاسه وتلي وې، تر لاسه کړې.

همدا رنګه یې ډېر بغاوتونه وځپل، په کافرستان کي یې د اسلام دین خپور کړ او هغه ځای یې د نورستان په نامه وباله.(۱۸۹۶ ۹۵-ز)

۱.http://ps.wikipedia.org/wiki

د امير د مهال مهمي جګړې عبارت دي له:

له ايوب خان سره جګړه (۱۸۸۷ز) د تره کو بغاوت (۱۸۸۲ز) د شينوارو پاڅون (۱۸۹۲ز) د محمد اسحق بنوربني (۱۸۸۸ز) د هزاره جاتو نيول (۱۸۹۳.۹۱ز) او داسي نور...

امير په هيواد کي د جاسوسۍ دايره جوړه او قوي کړه، تکړه قاضيان يې مقرر کړل، د پُستې دفترونه يې خلاص کړل، شرعي محکمې يې بېرته خلاصي کړې، د کابل شاهي مدرسه کي يې ديني عالمان مقرر کړل، د ماليې دفترونه يې خلاص کړل، د لارو غله يې له منځه يوړل، پولي واحد يې غوره کړ، چي په کابل کي به چاپېده.

د بهرنيو هيوادونو څخه يې ځيني ماشينونه راوړل لکه: د مسکوکاتو د ضرب ماشين، د ټوپک جوړوني ماشين، د مرمۍ جوړوني ماشين، د بوټ او خيمې جوړوني ماشينونه، د بخار دستګاه، د پښې سامان، د صابون جوړوني ماشينونه، د باروتو ماشين، د وربښمو اوبدلو ماشين او مطبوعاتي سامانونه.[1]

په (۱۸۸۵ز) کال کي هغه مهال چي امير عبدالرحمن خان د هند د وايسراى سره په راولپنډۍ کي په سياسي مذاکراتو مصروف و، روسانو پنجده ونيوله او درې سوه افغاني عسکر او د هغو افسر يې قتل کړل او لويه فاجعه يې منځته راوستله، خو د انګرېز ناځواني دا وه، چي افغانستان ته يې وعده ورکړې وه، چي روسان به نوره پېشقدمي ونه کړي، خو کله چي روسانو د پنجده سره پر پل خاتون يرغل وکړ، انګرېزان وتښتېدل او حتى د افغاني عسکرو سره يې هيڅ

۱.بشير احمد ريان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند ليک، ۱۱۸ مخ

مرسته ونکړه، ځو افغانان قتل عام سول او چا روسانو ته هیڅ ونه ویل.

په همدغو ورځو کي د انګرېز، روس او افغاني پلاوي خبري د شمال لوېديځي پولي د کرښي ایستلو په هکله خبري رواني وې، چي روسانو د انګرېز د هیئت مشر (جنرال لمزدن) ته چي په سرخس کي اوسېده شکایت وکړ، چي افغانستان ډېري ترخي خبري کوي، هغه قاضي سعدالدین ته خبر ورکړ، خو هغه وویل دا یوه بهانه ده، ښایي روسان د یوې فاجعې په منځته راوستلو لاس پوري کړي.

پدې وخت کي د مرو حاکم (علي خانوف) له (۱۵۰) تنو سپرو سره یو بل روسي افسر هم له (۱۵۰) تنو سپرو سره په سیمه کي صندوق کمپنۍ ته راغلل، همدارنګه شپږ زره روسان مرو ته راوستل سول، دا یو بشپړ تهدید د افغاني قوماندان (جنرال غوث الدین) پر له پسې د وضع د حساسیت په نسبت علي خانوف ته لیکونه واستول، خو هغه غوږونه کاڼه واچول.

د (۱۸۸۵ز) کال په مارچ کي وضعیت دومره وخیم سو، چي د انګلستان ټولواکمني (ویکتوریا) د روسیې امپراطور (درېیم تزار الکساندر) ته ټلګراف وکړ او ورته یې ولیکل، چي د افغان او روسي عسکرو د جګړې په مخنیوي کي د خپل نفوذ څخه کار واخلي، د مارچ په (۱۶) نېټه د لندن اخبارو او مالفو ګوندونو د (ګلاډستون) حکومت وغنده، چي د روسانو د فاجعې مخه نه نیسي.

د مارچ په (۲۵) نېټه د جنرال (کامیرون) عسکرو په کشک کي افغاني عسکرو ته د سنګرونو د پرېښوولو امر وکړ، خو هغو دا امر ونه مانه او د مارچ په (۳۰) نېټه د روسي او افغاني عسکرو تر منځ

جګړه پیښه سوه او انګریزانو دا یو تجاوز وباله او د ګلاډسټون صدراعظم د اپریل په (۲۷) نېټه پارلمان ته وړاندیز وکړ، چي یو ولس میلیونه پونډه کریډټ ورکول سي، چي له دغي جملې څخه شپږ نیم میلیونه د پنجدې د پېښي د لازمه ترتیباتو لپاره خرڅي سي، خو ګلاډسټون وروسته خبري نرمي کړې او افغانستان یې د روسانو په حواله پرېښود، دا یوه داسي فاجعه وه، چي روسانو په ډېرو نفرو یرغل وکړ او د سترګو په رپ کي یې جنرال غوث الدین او افغاني محدود عسکر ټول قتل کړل، د انګریزانو نامردي دا وه، چي وتښتېدل او د افغاني عسکرو باروت چي لانده سوي وه، له انګریزانو څخه یې باروت وغوښتل، خو هغو ور نکړل، اخیر دا چي انګریزانو هم غوړونه مړه واچول او پنجده د افغانستان له لاسه ووتله.

انګریزانو په چټکۍ په (۱۸۸۶ ز) کال کي ټول پښین او سیوۍ قبضه کړه او د کوږک د ټونل د سوري کولو کار یې پیل کړ، څو په (۱۸۹۱ ز) کي تر دغه ټونل اورګاډی ووتله، امیر عبدالرحمن خان په خپل فرمان د چمن سیمه انګریزانو ته وسپارله، څو هغو هلته د اورګاډي سټېښن جوړ کړ.

انګریزانو او روسانو د امیر عبدالرحمن خان په دوره کي د افغانستان پر جنوب او شمال یرغلونه وکړل او د افغانستان ډېري ټوټې یې بېلي کړې، د انګریز تر ځپېړي لاندي امیر په دا ټولو حالاتو کي د تجاهل سیاست مخي ته اچولی و او فقط وهلو او شکنجو ته یې ادامه ورکوله.[1]

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۳۳ مخ

د ډیورنډ تړون:

د برتانوي هند د بهرنيو چارو وزير (مورټايمر ډيورنډ) پداسي حال کي چي شپږ تنه برتانوي افسرانو يې ملګرتيا کوله د (۱۸۹۳ز) کال د اکتوبر د مياشتي په نيمايي کي د خيبر پر لار کابل ته ورسېده، ددې پلاوي له استولو څخه دمخه انګرېزانو د افغانستان په ختيځو سيمو کي حالات د پردې شاته د قومونو د راپارولو او لمسونونو له لاري دومره کړکېچن کړي وه، چي د قومونو تر منځ البته د پرنګيانو په ګټه، وينو توئېدلو دوام درلود، د دوي په لاس جوړه سوې دې لوبې کي اوس انګرېز غوښتل چي د مصلح رول ولوبوي او پدې لړ کي يې له يوه شمېر محلي (ملکانو، خوانينو او مذهبي) مشرانو څخه کار اخيست، د افغانستان په قبايلي سيمو کي انګرېزانو خپلو سرحدي لاسپوڅو او ځيره خورو ته اعلانونه خپاره کړي وه، چي که څوک د برتانيا حکومت ته د تابعيت ليک واستوي، نو تنخا به يې دوه برابره سي، کله چي امير عبدالرحمن خان دا اعلانونه ولوستل، په ننګرهار کي يې د خپل اردو قوماندان ته وليکل: [اگر انگليس به فسانه و فسون و زرپاشی دربين ملت اسلام نفاق نمی انداخت چگونه ميتوانست ممالک اسلامی و کشور هند را گرفته، از نهر سندهـ که سرحد ذاتی افغانستان است پيش امده پشاور و ديره جات و سندهرا بگيرد و اراضی افغانستان را با دولت افغانستان تقسيم نمايد].

په کابل کي د مارټيمر ډيورنډ په مشري له انګرېزي هيئت سره سمدلاسه خبري پيل او څلوېښت ورځي يې دوام وکړ، نوموړي، امير

عبدالرحمن خان ته د څو تنو سرحدي ملکانو له خوا ليکونه او پيغامونه ورلندي کړل، چي پدې توګه يې غوښتل امير قانع کړي، چي د سوات، بونير او باجوړ خلک غواړي د برتانيا تر نفوذ لاندي سيمه کي ژوند وکړي، دې ته ورته رشوتونه، دسيسې او جعلي اسناد د ختيځ او جنوبي افغانستان په نورو سيمو کي هم وېشل سوي وه، ډيورنډ امير ته له هندوستان سره د پولي د ټاکلو وړانديز وکړ، پداسي حال کي چي انګرېزي پوځونو جلال آباد ته نږدې سنګرونه نيولي وه.[1]

د اميرعبدالرحمن خان او مارټيمر ډيورنډ تر منځ له ډېرو خبرو او مباحثو وروسته دواړو هغه تړون لاسليک کړ، چي د ډيورنډ په نامه ياديږي، انګرېزانو پدې معاهده کي د افغانستان موقعيت يوه قاطع بفر ته برابر کړ، چي د تړون لنډيز په لاندي ډول دی:

د ډيورنډ د معاهدې سواد

د سرحد د تجديد په باره کي معاهده:

نېټه: د (۱۸۹۳ ز) کال د نوامبر (۱۲) نېټه چي له (۱۳۱۱) لمريز کال د جمادې الاول له (۲) نېټې سره سمون لري.

دغه معاهده د جناب اميرعبدالرحمن خان (I.S.C.G) د افغانستان او د هغه د ملقاتو امير له يوې خوا او سر هانري مارټيمر ډيورنډ (I.S.G.E.I.G) د هند د عاليه دولت فارين (بهرني) سکرتري او د عاليه دولت له خوا نائب او وکيل له بلي خوا لاسليک کوي.

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، ۲۴۱ مخ

له هغه ځایه چي د افغانستان د سرحد په نسبت د هند پر خوا ځیني مسئلې منځته راغلي او څنګه چي جناب امیر صاحب او هم د هند عالیه دولت د دغو مسائلو د انفصال هیله او خواهش د دوستانه اتفاق له لاري لري او د خپل اقتدار او تسلط د دایرې د حدودو د تعین او تقرب هیله لري، تر څو چي د دواړو هم عهدو او هم پیمانو دولتونو تر منځ په دې امر کي د رایي او خیال هیڅ اختلاف په راتلونکي کي واقع نه سي، نو ددې لیکني په وسیله په لاندي ډول تړون کیږي.

۱.د جناب امیر صاحب د هیواد ختیځ او جنوبي حد په اوږدو کي له واخان څخه د ایران تر سرحده پوري په هغه خط کي چي پر نقشه باندي کښل سوی دی او ددې عهد لیک مل دی تاکل کیږي.

۲ـد هند عالیه دولت د افغانستان په لور چي ددې خط په آخوا ملکونو کي واقع دی، هیڅ وخت به د مداخلې لاس ور ونه غزوي او امیر صاحب به هم د هندوستان په لور ددې خط په آخوا ملکونو کي هیڅکله لاسوهنه ونه کړي او لاس به وانچوي.

۳.د برتانیا عالي هیواد متعهد کیږي، چي جناب امیر صاحب دي اسمار او د هغه پورته ناوه چنکه (Chanaka) پوري به خپل لاس کي ولري او له بلي خوا امیر صاحب تعهد کوي، چي هیڅکله به سوات، باجوړ او چترال د ارنوي (Arnawai) په ناوې او باشګال (Bashigal) کي مداخله نه کوي او لاس به پکښې نه وهي، د برتانیا دولت هم تعهد کوي، چي د برمل ملک لکه څنګه چي په مفصله نقشه کي کښل سوی او مخکي جناب امیر صاحب ته ورکړل سوی دی، جناب امیر صاحب ته به پرېښوول سي او امیر صاحب د وزیرو او دوړو

په پاته ملک کي له خپل ادعا څخه تېرېږي او هم د جاگی (چغی ـ Chagah) په نسبت له خپلي ادعا څخه صرف نظر کوي.

۴.د سرحد بندی دغه کرښه به وروسته له دې څخه په تفصیل سره وکښل سي او نښي به یې پر هر ځای کي چي ممکن وي د افغان او برتېش د کمشنرانو په وسیله کښېښوول سي او ددغو کمشنرانو مقصد به دا وي، چي د یو او بل په اتفاق پر یو سرحد باندي موافقه وکړي او هغه پوله باید حتی الامکان به د هغې حد بندی مطابق وي، چي په دغه نقشه کي ددې تړون سره ملحقه ده، لیکن پولي ته نږدې د موجود کلیو محلي حقوق دي په نظر کي ونیول سي.

۵ـد چمن د مسئلې په نسبت د نوي انګرېزي چاونی په باره کي جناب امیر صاحب د خپل اعتراض څخه تېرېږي او د سرکی لیږي (یا سرکی تیږي – Sorkai Taigai) په اوبو کي چي اخیستي یې دي، د برتانیا علیه دولت ته یې تسلیموي، په دې برخه کي د حد بندی سرحد به په لاندي ډول وکښل سي:

د حد بندی خط به (شاه کوتل) ته نږدې د خواجه عمران د غره له سره چي انګرېزي ملک ته نږدې دی داسي ځي، چي (مرغه چمن) او د (شیرو اوبه – Sharo Oba) چینه افغانستان ته پرېږدي او عدل د نوي چمن د کلا او افغاني تهانې تر منځ کیږي او له لښکر ډنډ څخه تېرېږي، وروسته له هغه د عدل دغه کرښه د رېل سټېښن (د اورګاډي تمځای) له منځه هغه غره ته چي په (میران بولدک) مشهور دی رسیږي او د جنوب خوا ته راګرځي، د خواجه عمران به د غرونو کي شاملیږي او د ګواشی (Gowashi) تهانه په انګرېزي ملک کي پرېږدي او هغه لار چي د ښوراوک او د ګوابښي په لور ورځي، د

افغانستان په تعلق کي يې پرېږدي، د برتانيا دولت به په نوموړې لار کي تر نيم ميله پوري هيڅ لاسوهنه ونکړي.
۶.ددغي عهد نامې شرايط د برتانيا د عاليه دولت او د افغانستان جناب امير صاحب داسي بولي، چي دغه عهد ليک د پولي په نسبت د دوي په منځ کي د رايي او خيال درستو اختلافاتو خاطر بشپړه فيصله ده، د هند عاليه دولت او هم جناب امير صاحب دا په خپله غاړه اخلي، چي د جزوي اختلافاتو انفصال مثلاً هغه راز اختلافات چي په راتلونکي کي د پولي د نښه اېښوولو د مقرره افسرانو له خوا پرې غور او فکر کيږي، په دوستانه لاره به فيصله سي، تر څو چي په راتلونکي کي ددغو دوو دولتونو تر منځ تر وسه.وسه پوري د شک او شبهې او غلط فهمي درست اسباب له منځه ليري کړای سي.
۷ـ څنګه چي د هند عاليه دولت د برتانيا د دولت په نسبت د امير صاحب د نيک نيتۍ په هکله بشپړه ډاډينه لري او هيله لري، چي افغانستان د خپلواکۍ او خودمختارۍ په حالت کي ويني، نو ځکه د برتاينا دولت به د امير صاب له خوا د جګړې د اسبابو د رانيولو او خپل هيواد ته د هغو راوړلو په هکله هيڅ اعتراض ونه کړي او نوموړی هيواد به خپله د جګړې د اسبابو څه مرسته ورسره وکړي، سربېره پردې ددې لپاره چي د هند عاليه دولت د امير صاحب د هغه دوستانه رويې په نسبت چي په دې خبرو کي يې ښوولي دي، علاوه پر هغه (۱۲) لکه روپو چي کال په کال ورکول کيږي، په کال کي (۶) لکه روپۍ نوري هم زياتي کړي.
دا د ډيورنډ د معاهدې يوه خلاصه وه، خو د بين الدول د حقوقو له نظره په مشکل د معاهدې نوم ورته يادولی سو، د معاهدې يو جانب

له دې څخه بشپړ څرګند دی، چې په متن کې پخپله انګرېز د امير په نمائندګۍ خبري کوي، په هره ماده کې د جناب امير صاحب جمله استعمالول دا معنی ورکوي، چې د امير عبد الرحمن خان پر ځای یو بل څوک دده نظر او تعهد بیانوي.

ددغي معاهدې کار پوره دوه کاله وخت ونیو، د افغانستان له خوا (سپه سالار غلام حیدر خان څرخی د ننګرهار ولایت والي او نظامي قوماندان، سردار شیریندل خان د پکتیا والي، سردار ګل محمد خان د ارګون حاکم او محمد عمر نورزی فراهي) د امیر نمائندګان وه، د انګرېز له خوا (مسټر اونی کمشنر، مسټر دانلډ او مستر مکماهن) نمائندګي کوله.

د ډیورنډ کرښي تر لاسلیک وروسته په ټولو قبایلو مخصوصاً وزیرو او مسودو کې سخت ښورښ پیل سو، دوي له امیر څخه غوښتل، چې له انګرېز څخه مو خلاص او په افغانستان پوري مو وتړه، خو امیر په دې بهانه چې تاسي زما په خوله نه کوی، له دې څخه ډډه کوله، چې دغه قومونه ځانته واخلي.[1]

بلي خواته د ډیورنډ د کرښي له په نښه کولو څخه د برتانیا بنسټیزه موخه دا وه، چې د ختیځ افغانستان په قبایلي سیمو کې د افغانستان د دولتي نفوذ د شته والي مخنیوی وکړي، ددې نفوذ د مخنیوي هدف دا نه و، چې د ورځنیو عادي تبادلې او راسه درسه، لکه د سوداګرۍ او ټولنیزو مراسمو په سرته رسولو کې خنډ وګرځي، بلکې مقصد یې دا و، چې له خپل مورني ټاټوبي څخه قبایلي سیمي بېل کړي او پدې

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۳۷ مخ

توګه د برتانوي حکومت پر ضد د مقاومت او وسلوالو عملیاتو مخه ونیسي، دا سیمه د یوې (نا خاونده سیمي) په توګه د افغانستان او برتانوي هند تر منځ د بیلتون د کرښي (Buffer – حائل) په حیث د استعمال لپاره په نظر کي وه، پدې اړه د تبصرې په ترڅ کي امریکایي لیکوال (لویي دوپري) په خپل کتاب (افغانستان) کي لیکي: (د امیر عبدالرحمن خان له هغو کلماتو څخه چي اظهار کړي یې دي او په خوله یې ویلي دي، کېدای سي سړی دې پایلي ته ورسیږي، چي د افغان امیر لپاره د (۱۸۹۳ز) کال تړون قانع کوونکی و، مګر د نوموړي د ژوند لیک او اسنادو له لوستو څخه وروسته داسي څرګندیږي، چي نوموړی د (ډیورنډ لاین) د دایمي پولي په توګه نه مني).

امیر عبدالرحمن خان پخپله هم په وار – وار پدې خبره ټینګار کړی دی، چي دا لیکه نړیواله پوله نه ده، بلکې د دواړو دولتونو (افغانستان او هند) د نفوذ د سیمي د ټاکلو لپاره کښل سوې ده.

ډاکټر حسن کاکړ په مستندو شواهدو سره دا حقیقت څرګند کړی دی، چي امیر په نوموړي تړون کي دا جمله چي (له خپلو ادعاګانو څخه تېر یم)، نه ده لیکلې، تاریخي اسناد ددې حقیقت ښکارندوی دي، چي حتی ډیورنډ پخپله هم له هندوستان سره د افغاني سیمو د تړلو خیال نه درلود، بلکې غوښتل یې چي هغه یې د نفوذ ساحه وي.

برتانوي معاصر تاریخپوه (پرسي سایکس) لیکي، چي (انګرېزي دیپلومات "ډیورنډ" داسي وړاندیز نه و کړی، چي ګوندي د هندوستان اداري پوله وړاندي وغځوي، بلکې دا کار یې محض د سیاسي کنترول موندلو لپاره کړی و).

د کاغذ پر مخ ددې خیالي نانډریزي کرښې د کښلو له نېټې څخه راپدېخوا نوري څېړنې ترسره سوي دي، چې دداسي څېړنو اکثره يې د نړيوالي پولې په حیث ددې کرښې ناقانونیت ثابتوي، دداسي څېړنو په ډله کي د هولډیچ (۱۹۰۱ - ۱۹۱۰ز) او بارتین (۱۹۳۹ز) څېړنې خورا مهمې او د ژور غور وړ دي، چې د لويي دوپري په کتاب (افغانستان) کي يې بشپړه يادونه سوې ده.

لندن هیڅ پدې عقیده نه و، چې د ډیورنډ تړون یو نړیوال منل سوی سند و او یا دا چې د ډیورنډ لاین د افغانستان او هند تر منځ بین المللي پوله وه، د ډیورنډ موافقه یوه داسي موافقه وه، چې د هغې په توګه د برتانیا د حکومت او امیر تر منځ د نفوذ سیمي بېلې کړي.

اولف کیرو په خپل کتاب پټهان کي لیکي: (دا رښتیا ده، چې د ډیورنډ تړون کي، دې کرښې ته د هندوستان پوله نه ده ویل سوې، مګر د امیر د ډومینیون کرښه ده، چې د هغې شا ته به هیڅ لوری د لاسوهني حق نه لري).

په همدې ډول فریرز ټایټلر یادونه کوي، چې د ډیورنډ کرښه له ایتنوګرافي، ستراتیژي او جغرافیایي نظره بې منطقه کرښه ده، هغه د اباسین د اوبه خور اساسي کاسه پرېکوي، یو ملت په دوو برخو وېشي او حتی قومونه سره بېلوي.

پدې توګه د ډیورنډ لاین د افغانانو پر ضد او مقابل کي د پرنګي انګرېز د کرکي څلی دی، د کاغد پر مخ باندي د هغې د کښلو څخه راپدېخوا دا کرښه یو واهي مفهوم پاته سوې او په عمل کي يې هیڅ

وخت دا ولس چي په تاریخ، دین، ژبه او دودونو کي سره یو او د یوه بابا اولاد دی، له یوه بل څخه بېل کړی نه دی او نه به یې بېل کړي.[1]

د ډیورند له تړون څخه یو کال وروسته (۱۸۹۴ ز) کي د انګرېز مشهور سیاست مدار (لارډ کرزن) د انګلیس د پارلمان د وکیل په حیث د یوې عریضې له لاري له امیر عبدالرحمن خان سره اړیکه ونیوله او اجازه یې وغوښتل چي افغانستان ته راسي، امیر هم اجازه ورکړه، کرزن د نومړي کال د نوامبر د میاشتي په (۴) نېټه کابل ته راورسېد، دلته یې له امیر سره خبري وکړې او له امیر څخه یې وغوښتل، چي د چمن له لاري د کندهار تر داخل پوري او په مشرقي کي تر ډکې پوري د اورګاډي د لین او ټلګراف د لین سره موافقه وکړي، خو امیر د کرزن ټولي غوښتني ور رد کړې، کرزن د روسیې سره د افغانستان د مخامخ کېدو په صورت کي د قواو راستول پېشنهاد کړل، مګر امیر ورته وویل، چي په جګړه کي موږ عسکرو ته اړتیا نه لرو، خو د پیسو او وسلو مرستي قبلوو.

پدې پسې په دا بل کال (۱۸۹۵ ز) کي د برتانیا ټولواکمني (ویکتوریا) په نامه د انګرېز دولت، امیر عبدالرحمن خان ته بلنه ورکړه، چي لندن ته ورسي، مګر امیر تمارض وکړ او خپل پر ځای یې زوی (سردار نصرالله خان) ورواستاوه، امیر هیله درلوده، چي د افغانستان سفارت د هند پر ځای په لندن کي وي.

امیر عبدالرحمن خان خپل زوی ته یو لارښود لیک (هدایتنامه) ورکړ، چي د هغه په دېرشمه ماده کي یې لیکلي وه: (کله چي د انګرېز

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۲۴۳ مخ

له ملکې څخه رارخصتېږي، نو ملکې ته وواېه، چي حضرت قبله مي يوه غوښتنه کړې، چي د سرکار والا له خوا يو تن په لندن کي مقرر سي، چي هر وخت د ملکې او شهزادګانو په سترګو ليدلي احوال مي پلار ته وليږي او د هغه ليکونه دلته راورسوي).

سردار نصرالله خان په (۱۸۹۵ ز – ۱۳۱۲ لمريز) لندن ته ولاړ او د (۲۱) توپونو په فير سره يې تود هرکلي وسو، له ملکې سره يې وکتل، نوموړي په رسمي بلنو کي ګډون وکړ او ملکې ته وويل، پلار مي غوښتل چي راسي، مګر صحت يې نه و جوړ، ملکې د امير د صحت په هکله وپوښتل، مګر د امير هغه غوښتنه يې ونه منله، چي د نوموړي يو نمائنده دي په لندن کي وي.[1]

سردار نصرالله خان خالي لاس افغانستان ته راستون سو او پلار ته يې ټول جريان وواېه، تر هغه وروسته امير پوه سو، چي د انګرېز پر دوستۍ يې بايد باور نه واې کړى، نوموړي پر انګرېز دا ملامتي ويله، چي هغوي ځوانمردي نه لري او د خپل قول پابنده نه دي، خو پدې نه پوهېده، چي د استعمار په قاموس کي دا هسي کلمې ځاى نه لري.

د امير د ژوند د وروستيو کلونو سياسي تلاشونه ټول بې پايلي وه، نو د ژوند وروستي ورځي يې په ناراضۍ کي تېري سوې.

امير عبدالرحمن خان پس له تقريباً (۲۱) کالو پاچهۍ څخه وروسته د (۷۱) کالو په عمر د (۱۹۰۱ ز) کال د اکتوبر په لومړۍ ورځ د نقرس په ناروغۍ له دې نړۍ څخه سترګي پټي کړې.[2]

۱.مير غلام محمد غبار، افغانستان در مسير تاريخ، ۷۲۶ مخ
۲.کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، ۱۴۰ مخ

د امیر حبیب الله خان پاچاهي:

د امیر عبدالرحمن خان هلمندي له مړینې وروسته دده مشر زوی سردار حبیب الله خان د افغانستان د واکمن په حیث وټاکل سو،[1] د پخواني دستور پر خلاف له امیر عبدالرحمن خان بارکزي څخه د هغه مشر زوی سردار حبیب الله خان ته د سلطنت او واکمنۍ لېږد، ډېر خاموشه او پرته له ږغو ږوغ تر سره سو، ځکه له یوې خوا تېر سوی امیر د خپلي واکمنۍ په دوره کي خپل مشر زوی یې د هیواد په چارو کي شریک کړی او روزلی و او بې له دې چي په رسمي توګه یې د ولیعهدۍ اعلان وکړي د دولت ارکانو او مشرانو ته یې ورپېژندلی و، له بلي خوا هغه د تېرو امیرانو له دود څخه چي د ولایتونو حکومتونه یې خپلو زامنو ته سپارل، چي دا په غیر مستقیمه بڼه د هیواد یو ډول وېشل وه او کورنۍ جګړو ته یې لاره هواروله، ځان ژغورلی و.

لکه چي مخکي وویل سول امیر د (۱۹۰۱ز) کال د اکتوبر په لومړۍ نېټه په کابل کي وفات سو او وروسته له دې چي شهزادګانو، د دولت لوړپوړو چارواکو او پوځي مشرانو د هغه د مشر زوی په ځایناستي توافق سره وکړ، نو د پخواني امیر مړینه یې د نوي امیر له امارت سره یو ځای اعلان کړه، څنګه چي کومه شخړه او اختلاف رامنځته نسو، نو ځکه په لومړي ځل د افغانستان په دولتي تاریخ کي دا کار پرته له جګړې او وینې توئېدو تر سره سو.

۱.ستر جنرال ګلزرک ځدران، د افغانستان تاریخ، ۴۴۴ مخ

امیر حبیب الله خان د (۱۸۷۲ ز) کال د جولای په (۲) نېټه په سمرقند کې زېږېدلی، لیک، لوست او د زمانې رایج علوم یې له تکړه او لایقو استادانو زده کړي وه او لکه چې د هغه له قلمي یادښتونو څرګندېږي د خپلې زمانې د عمومي کچې د علم په تناسب د ښه سواد خاوند شمېرل کېده.[۱]

حبیب الله خان د خپل پلار د خاصیت برعکس یو معتدل شخص و، دده په وخت کې نسبي امنیت موجود و، نوموړي د افغانستان د ټولو لویو ښارونو لیدنه وکړه، ده به خپل ځان ته د خپلواک پاچا خطاب کاوه، خو په سیاسي پالیسۍ کې د خپل پلار د تړونو له مخې د انګلیس سیاست ملاتړ و.[۲]

امیر حبیب الله خان د خپلې واکمنۍ په لومړي سر کې انګرېزانو ته خبر ورکړ، چې د ی د امیر مرحوم پر ځای د افغانستان واکدار سو، انګرېزانو هم مبارکي ورته وویله او ورته یې وليکل چې اجازه راکړئ، چې یو انګرېزی پلاوی کابل ته درسي، تر څو پخواني تړونونه تائید کړي، ځوان امیر د هند د وایسرای (لارډ کرزن) لیک ته لنډ ځواب ورکړ او د پلاوي له رالېږلو څخه یې اغماض وکړ، صرف ورته وې لیکل چې هغه تړون چې زما مرحوم پلار د انګرېزانو سره کړی دی، تر کله چې انګرېز ته محترم وي، زه به هم ورته وفادار وي.

کرزن د لیکونو دا لړۍ اوږده کړه او په شپږم لیک کې یې امیر ته بلنه ورکړه، چې هند ته ورسي، خو امیر تمارض وکړ او په بل ځل کې کرزن اخطار ورکړ، چې که د پخوانیو تړونونو تجدید نظر ته حاضر نسي، نو

۱.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کې، ۴۹۱ مخ
۲.ستر جنرال ګلزرک ځدران، د افغانستان تاریخ، ۴۴۴ مخ

د انګرېزانو مستعمرې به هم بندي سي، امیر په دغه خبره دومره په غوصه سو، چې تر کله کرزن په هند کي و، ده هلته سفر ونه کړ.[1]

امیر حبیب الله خان په کورني چارو کي چي لومړی ګام واخیست، د هغو بې شمېره بندیانو په حال ځان خبرول وه، چي د هغه د پلار د سلطنت په دوره کي وربانديې زندانونه ډک سوي وه، ځوان امیر فرمان صادر کړ، ددې فرمان په اساس کوم بندیان چي ناحقه په محابسو کي دي، باید خوشي سي او د نورو بندیانو قضیه دې په هغه غونډه کي چي په خپله ده يې ریاست په غاړه درلود، مطرح سي، په پایله کي په زرګونو کسان چي زیات يې بې ګناه وه خوشي سول.

د امیر جبیب الله خان په دوره کي ړندول او د غوږونو پرېکول (پرته له شرعي مواردو) څخه ممنوع وګرځېدل او ددې پر ځای يې د بند بېلا بېلي سزاګاني وټاکلې او خپلو ځایناستو ته يې هم سپارښتنه وکړه، چي دغو غیر انساني او وحشیانه کړنو ته له بیا راګرځېدو څخه ډډه وکړي.[2]

حبیب الله خان هم د پلار په شان یو مطلق العنان پاچا و، ټولي دولتي او حکومتي چاري د نوموړي په واک کي وې، د خپلو کورنۍ او قبیلې کسانو ته په هر وصف او کیفیت به چي وه، په قدر قایل و، دده په وخت کي ډېر هغه کسان چي د امیر عبدالرحمن خان په دوره کي له وطن څخه په وتلو مجبور سوي وه، بېرته ستانه سول، د نوموړي په وخت کي د نوي معارف لومړنی بنسټ د (حبیبیه) د ښوونځي په نوم کښېوول سو، شاهي مدرسه او حربي ښوونځۍ يې جوړه کړه، د سراج

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۴۵ مخ
۲.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، ۴۹۲ مخ

الاخبار په نوم يوې خپروني په خپرېدو پيل وکړ، پدې وخت کې د خپلواکۍ په لور د ولسونو راهڅونکي ليکوالان پيدا سول، په سراج الاخبار کې به يې مضمونونه خپرول او د نړۍ حالت به يې پکښې نشر ته سپارل،[1] همدارنګه د مېرمن اسماء له لوري د ارشاد النسوان اخبار او سراج الاطفال جريده هم د يادوني وړ ده.

امير حبيب الله خان د (۱۹۰۵ز) کال د مارچ په (۲۱) نېټه له انګرېزانو سره د پلار (امير عبدالرحمن خان) له خوا سوی تړون دوباره لاسليک کړ، په (۱۹۰۶ز) کال د دسمبر په مياشت کې د انګرېزانو په دوهم ځل بلنه هند ته ولاړ او له دوو مياشتو او پنځو ورځو سفر وروسته بېرته وطن ته راستون سو.

د امير د واکمنۍ په دوره کې لومړۍ نړيواله جګړه په (۱۹۱۴ز) کال کې پيل سوه، انګرېزانو ددې لپاره چې افغانستان ناپېيلی پاته سي، حبيب الله خان ته يو استازی راواستاوه او د تېرو ژمنو په ورياد ولو سره يې د بې طرفۍ غوښتنه ورڅخه وکړه، امير يې غوښتنه ومنله او د عام دربار په وړاندې افغانستان يې ناپېيلی اعلان کړ.

د جرمني او ترکيې د حکومتونو له خوا د امير څخه وغوښتل سول، چې پدې جګړه کې د انګرېزانو پر ضد د دوي سره ملګری سي، خو امير د دوي نمائندګان لومړی ښه ونازول او بيا يې هغوي ته خپله بې طرفي وښووله.

نصرالله خان د امير ورور او عنايت الله خان د امير مشر زوی د ترکيې د حکومت او استازو ډېره پلوي کوله، هغوي غوښتل چې

---

۱. ستر جنرال ګلزرک ځدران، د افغانستان تاريخ، ۴۴۴ مخ

حبیب الله خان له دې موقعې څخه ګټه واخلي او افغانستان خپلواک اعلان کړي، خو حبیب الله خان په دې تمه چې له جګړې وروسته به د ناپیلو او خپلواکي بخښونکي مجلس غړی سي، له ژمني ماتولو څخه ډډه وکړه.[1]

د امیر حبیب الله خان په دوره کي لاندي مهم کارونه وسول:

۱.په (۱۹۰۷ز) کال د جبل السراج فابریکه ودان کړ او په همدغه کال یو تن جیولوجسټ له بهر څخه راوغوښتل سو، چې د قیمتي ډبرو، سروزرو، مسو، او سپني او د ډبرو سکرو معدنونه ولټوي

۲.په (۱۹۰۹ز) کال د ملر کمپنۍ څخه په ممبی کي موټر اخیستل، د دې موټرانو تر راتګ مخکي د کابل د ښار د سړکانو ترمیم او له کابل سره د ننګرهار، لغمان، پروان، لوګر او غزني ښارونو نښلول

۳.په (۱۹۰۹ – ۱۹۱۰ز) کلونو کي د د کابل ښار ټولو اداري ځانګو ته د ټلیفون مزي غزول او له هغه وروسته تر جلال آباد پوري وغزول سوې

۴.په (۱۹۱۰ز) کال د کابل د یتیم خانې جوړول

۵.په (۱۹۱۱ز) کال د کابل ملکي روغتونونه جوړول

۶ـ په (۱۹۱۳ز) کال د لومړي ځل لپاره د وړین ټوکرانو د اوبدلو فابریکې بنسټ ایښوول.

همدارنګه یې د ځینو ودانیو د بنسټ ډبري هم ایښي دي، لکه په کابل کي د لکشاه ماڼۍ، ستوري ماڼۍ، قصر عین الامارت ماڼۍ، په

۱.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۲۳ مخ

لغمان کي قلع سراج، په جلال آباد کي سراج العمارات، په جبل سراج کي سراج الامصار او په هلمند کي نهر سراج.[1]

د امیر حبیب الله خان د واکمنۍ په وخت کي روڼ اندو نهضت (مشروطي نهضت) جوړ سو، ددې نهضت مشر مولوی محمد سرور واصف و، ددې ډلي هیله دا وه، چي افغانستان دي یو خپلواک هیواد سي، امیر په لومړي کي ددې ډلي سره مخالفت و نه ښود، خو د دربار چاپلوسانو او متملقینو هغه ته چوغلي کولې، ځو امیر عصبي سو او د (۱۹۰۹ ز) کال په مارچ کي يې په جلال آباد کي د توپ او زندان امر صادر کړ، چي په هغه کي مولوی واصف د هغه ورور سعد الله او اکا عبد القیوم یو ځای په توپ کي ورسره والوزول سول، همدارنګه کابلی لعل محمد خان، غوربندی جوهر شاه خان او محمد ایوب خان کندهاری هم هغه کسان وه، چي د توپ الوزولو مجازات ورکړل سول، خو بیا هم نهضت غلی نه سو او نوره يې هم وده وکړه، تردې چي د امیر حبیب الله خان ځوان زوی (امان الله خان) هم ددې ډلي غړی سو.[2]

حبیب الله خان هم د امیر عبد الرحمن خان په شان د انګرېزانو د ګټو ساتونکی و او د انګرېزانو لخوا حمایه کېده، دا مهال د خلکو له خوا د خپلواکۍ اخیستلو شعارونه پورته سول او د امیر له پالیسۍ سره يې د مخالفت څرګندونه کوله، همغه و، چي په (۱۹۱۹ ز) کال د فبرورۍ پر (۲۰) نېټه د لغمان ولایت په کله ګوش سیمه کي وويشتل سو او ځای پر ځای مړ سو.

۱.پوهندوی جان محمد پیغام، د شلمي پېړۍ لومړیو دریو لسیزو کي افغانستان د سیاسي او فرهنګي بهیر څېړنه، ۵۲ مخ

۲.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۵۷ مخ

د ستر غازي امان الله خان پاچاهي:

امان الله خان بارکزی (هلمندی) په کال (۱۸۹۲ز) د جون پر (۲) نېټه د کابل په پغمان کي وزېږېد، لومړنۍ زده کړي یې په شاهي دربار او نوري زده کړي په حربیه مدرسه (حربیه ښوونځی) کي تر سره کړې، په پوځي زده کړه کي یې ځانګړی استاد درلود، په (۱۲) کلنۍ کي عین الدوله ونومول سو، نوموړي ډېر زغم درلود، په ډېره صرېحه او ځرګنده لهجه یې خبري کولې او کله به یې چي وینا کوله مقابل لوری به یې تر اغېز لاندي راووست، کله چي د امیرحبیب الله خان د پاچاهۍ په دوران کي روښاندو د مشروطیت غورځنګ جوړ کړ، نو امان الله خان د همدې غورځنګ په فعالیتونو کي هم بشپړه ونډه واخیسته.[1]

امان الله خان د پلار په دربار کي زیات محبوبیت او مینه وال درلودل، کله به چي امیر چیري په سفر ولاړ، نو د خپل عادت له مخي به یې خپل مشران زامن په نوبت سره ځایناستي ګرځول او کله به چي امان الله خان ته نوبت ورسېد، نو له درباریانو سره به یې خورا غوره او نېک چلند کاوه، له بندیانو سره به یې ډېره نرمي کوله او ان کله به یې پټ لیده کاته هم ورسره کول او پر پوځیانو به یې ځانګړی پام و، همدا لامل و، چي کله یې خپله پاچاهي اعلان کړه، نو په دربار کي له کومي ځانګړي ستونزي سره مخ نه سو.

په (۱۹۱۹ز) کال کي د فبروري پر (۲۰) نېټه امیرحبیب الله خان د لغمان په کله ګوش کي ووژل سو، هغه وخت امان الله خان د پلار له

۱.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۲۵ مخ

خوا په کابل کې د والي په حیث دنده اجرا کوله، د کابل د پوځ او خزانې ټول واک دده په لاس کې و.

کوم وخت چې امیر حبیب الله خان وفات سو، نو وروریې (نصرالله خان) او نور شهزادګان په جلال آباد کې د نصرالله خان په پلوی، ودرېدل او د نوموړي امارت یې اعلان کړ، خو په اخیر کې اړ کړل سول، چې له امان الله خان سره بیعت وکړي.

امان الله خان بارکزی د پلار له مړینې وروسته په اوومه ورځ د فبرورۍ (۲۷) نېټه د عمر په (۲۷) کلنۍ د افغانستان پاچا وټاکل سو، نوموړی یو ځوان هیوادپال شخصیت و، چې د افغانستان د سمسورتیا او پرمختیا لپاره یې ډېري هلې ځلې وکړې، خو له بده مرغه چې د پرمختیا او سمسورتیا په لار کې ورته یوه مکار دښمن (انګرېز) کمین نیولی و او امان الله خان یې په دغه لار وړاندې تګ ته پرېنښود.

امان الله خان د خپل پلار د مرګ پر اوومه ورځ ملت ته په وینا کې داسې وویل:ـ(اې د افغانستان معظم ملته! ما د پلار د شهادت پر وخت د سلطنت وکالت په کابل کې پر غاړه درلود او اوس په هغه اصالت د امانت درووند بار متوکلاً او متعصماً پر غاړه اخلم، کله چې ستر ملت زما پر سر د پاچاهۍ جوغه کښېښووله، ما عهد وکړ، چې د افغانستان دولت به د نړۍ د نورو خپلواکو هیوادونو په څېر خپلواک او مستقل وي، د افغانستان خلک به د قانون تابع وي، بېګار او نور جبري کارونه به بند وي، دلته به ډېر اصلاحات راځي، چې هیواد په نړۍ کې خپل مناسب ځای ونومومي، زه به د (شاورهم فی الامر) پر اساس د هیواد چاري اجراء کوم، تاسي به د خپل دین او هیواد په چارو

کي ډېر هوښیار اوسئ او په بیداری، به وطن ساتئ، زه تاسو ټول اهل السلام او ټول بني نوع انسان ته خیر او سعادت غواړم).[1]

امان الله خان په هم هغو ورځو کي چي پاچاهی یې اعلان کړه، سمدستي یې د ارګ له زندان څخه هغه ځوان رادیکال روښانفکران (روڼ اندي) آزاد کړل، چي د امیرحبیب الله خان پر موټر د فیر په قضیه کي بندیان سوي وه او دوي ته یې مهم اداري پوستونه وروسپارل.

هغه ځوان عناصر چي د عصري تعلیم او تعلم له پلوه مجهز وه او د دوهمي مشروطي غړي بلل سوي دي، د کارونو په رأس کي ودرېدل او امان الله خان هم آزادي زمیني ورته برابري کړې، امان الله خان پخپله یو زړور او وطن دوسته شخصیت و، ده د افغانستان د ودانۍ او پرمختیا لپاره ډېر فعالیتونه وکړل خو بدبختانه چي د هیواد په ارخ کي یې یو محیل دښمن انګرېز خنډونه ورته پیدا کول.

امان الله خان ته د پاچاهی په لاسته راوړلو او د هغه څخه وروسته ډېر خنډونه مخي ته راغلل، خو نوموړي په ډېره حوصله حل و فصل یې کړل، خپل د پلار (امیرحبیب الله خان) قاتلانو ته یې سزا ورکړه او په اخره کي یې د خپلواکۍ قصد وکړ.

وروسته تر هغه چي ځوان پاچا د ملت په نامه په خپله لومړۍ وینا کي افغانستان آزاد او خپلواک اعلان کړی و، نو د (۱۹۱۹ز) کال د مارچ پر (۳) نېټه یې برتانوي هند د وایسرای (لارډ چلمسفورډ) په نامه یو لیک واستاوه او په هغه کي یې نوموړي وایسرای ته د خپل شهید پلار د مړیني او د خپلي پاچاهۍ خبر ورکړ او د لیک په پای کي

---

۱. http://ps.wikipedia.org/

یې دې کلماتو انګرېزان فکر جن کړل :...نه باید د هغه ملګري څخه پټه وي چې د افغانستان مستقیل او آزاد حکومت ځان تیار بولي، چې هر وخت او هر موسم د دوستۍ د ایجاباتو سره تړونونه د انګرېز د حکومت سره عقد کړي، داسي کارونه به د سوداګري کټهو په لار کي زموږ حکومت او ستاسو حکومت ته په ګټه وي...[1]

د (۱۹۱۹ ز) کال د اپرېل د میاشتي (۱۳) نېټه چي د (۱۲۹۸ لمریز) کال د اسد له (۲۸) نېټې سره سمون لري، د افغانانو لپاره یوه ډېره تاریخي او له ارزښته ډکه ورځ ده، امان الله خان پدې ورځ د کابل په دربار کي یو مجلس راوغوښت، چي بهرنی دیپلومات، مشران، ملکي او نظامي اشخاصو پکښې ګډون درلود، په یادي نېټې د افغانستان نوی پاچا (شاه امان الله خان) افغانستان خپلواک اعلان کړ او پخپلي وینا کي یې داسي وویل: (زه ځان او خپل هیواد د کورني او بهرني لحاظه په بشپړه توګه آزاد او خپلواک اعلانوم، تر دې وروسته به زما مملکت لکه د نړۍ نور ممالک او قدرتونه خپلواک وي.

هیڅ یو قدرت ته به د سر د یو ویښته په اندازه اجازه ورنکړم، چي د افغانستان په کورني او بهرني چارو کي لاسوهنه او مداخله وکړي او که دغسي اقدام یې وکړ، سر به یې په همدغه توره ور غوڅ کړم (په دغه وخت کي امیر لوڅه توره په کمربند پوري تړلې وه او ددغي جملې پر وخت یې هغه په لاس کي پورته کړه)، وروسته امان الله خان په دغه مجلس کي د انګرېز نمائنده (نجف علي) ته اشاره وکړه او وې ویل

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۷۰ مخ

(ته پوه سوې؟ نمائنده په ډېر احترام او عزت سره په ځواب کې ورته وویل: هو زه پوه سوم).[1]

امان الله خان خپلې دا خبرې په عمل پسې تعقیب کړې، بخارا ته یې سفیر مقرر کړ، د شوروي اتحاد سره یې اړیکې ونیولې او ایران ته یې د سفیر مقررولو لاربنوونې صادر کړې.

د برتانوي هند وایسرای د ځوان امیر مکتوب ته یو سرسري ځواب ورکړ، ده په خپل مکتوب کې د حبیب الله خان مرګ هغه ته د یو دوست ضایعه وبلله او امان الله خان ته یې مبارکي وویل او بس.

امان الله خان دې ته ونه کتل، سمدستي د اداري اصلاحانو په لړ کې کابینه تشکیل کړه، چې په هغه کې یې محمود طرزي هلمندی بهرنیو چارو وزیر، عبدالقدوس خان یې صدراعظم او نور وزیران یې هم وټاکل.

د (۱۹۱۹ ز) کال د مې له پیل څخه امان الله خان په جنګي سوقیاتو پیل وکړ، ختیځې خوا ته یې جنرال صالح محمد خان، جنوبي خواته یې جنرال محمد نادر خان هلمندی او کندهار ته یې عبدلقدوس خان د وسله بندو قواو په مشرۍ واستول.

امیر د مې په لومړیو کې په یوه لویه غونډه کې د جهاد اعلان وکړ، چې که جهاد ته تیار یاست وسلې راواخلئ او خلکو هم امین پر ووایه.[2]

د مې د میاشتې له (۴) څخه بیا تر (۲۴) نېټې پورې ګډوډ جنګونه شروع وه، چې وروسته تر متفرقو جګړو د مې پر (۲۶) نېټه جنرال

۱.کاندید اکاډمېسن محمد اعظم سیستانی، دفاع از استقلال و شاه امان الله وجیبه ملی است، ۴۲مخ
۲.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۷۲مخ

محمد نادر خان هلمندی د لس زره ولسي او درې زره منظمو عسکرو او محدودو توپو سره د ټل پر نظامي کلا برید وکړ، انګرېزي عسکر کلک جنګېدل او هوايي بمبارد هم روان و، خو د انګرېز د قواو پښه هغه وخت وښوئېده، چې قومي ملېشې ورڅخه بېلې سوې او څنګه چې د جګړې توان ورته پاتې نه و، ځانونه يې تسليم کړل او د انګرېز دې تسلمۍ يوه ولوله وپاڅوله، افغاني قواو د ټل کلا فتح کړه او د هغې له برج څخه يې د انګرېز بيرغ لاندې راوغورځاوه او د افغانستان بيرغ يې هلته پورته کړ، د ټل په فتح کوهاټ او پېښور هم تر تهديد لاندې سول، دا د افغان او انګرېز درېيمه جګړه وه.

پدې وخت کي انګرېز د متارکې غوښتنه وکړه او کابل هم ورسره ومنله، امير امان الله خان افغاني قواو ته امر وکړ، چي د ډيورنډ د کرښي دې خواته راسي، کله چي هغه راپرشا سول، انګرېزي قواو بېرته هغه ځايونه ټول ونيول، چي افغاني قواو نيولي وه او پدې کي ټل هم شامل و، دا د کابل د حاکميت يوه غټه اشتباه وه، البته پدې توګه يې په وروستيو خبرو کي چي د سولي لپاره کېدلې د انګرېز لاس اوچت کړ.

د هغه څخه وروسته چي انګرېزانو د سولي غوښتنه وکړه، پدغه لړ کي دوه واره مختلف افغاني پلاوي په راولپنډۍ او موسوري کي او يو ځل انګرېزی پلاوی په کابل کي ډېري اوږدې خبري سرته ورسولې، لومړۍ خبري د والي علي احمد خان په رياست د (۱۹۱۹ز) کال په جولای کي په راولپنډۍ کي پيل سوې، دوهم ځل خبري د محمود طرزي هلمندي په مشرۍ د (۱۹۲۰ز) او بل په (۱۴) په ميسوري کي

وسوې او دریيم ځل د انګرېز سیاسي سکرتر بېرته کابل ته راغی او دا خبري د (۱۹۲۱ز) کال د جنورۍ په پنځم پیل سوې.

د برتانوي هند ځخه د (۱۹۲۱ز) کال د جنوري پر (۵) نېټه یو پلاوی د دابس په مشرۍ افغانستان ته راغی او د جنورۍ له (۲۰) نېټې ځخه د دغه کال د دسمبر تر (۱) نېټې پوري ډېري اوږدې او ستري خبري وسوې.

دلته یو ځل بیا غازي امان الله خان هلمندي او محمود طرزي هلمندي د ډیپلوماسۍ یو بل شهکار پاملرنه جلبوي، هغه دا چي د انګرېز هیئت و دې ته حاضر کړي، چي د زړه له کومي د افغانستان خپلواکي ومني، نو د همدغه وخت سره چي د دابس خبري د افغاني هیئت سره په کابل کي رواني وې، هلته یې په ماسکو کي د فبرورۍ په (۲۸) نېټه د روسانو له نوي حکومت سره د دوستۍ تړون لاسلیک کړ، دا هم یو بل فشار و، چي پر انګرېز وارد سو او هغو په خپلو شرایطو کي دا خبره پسې زیاته کړه، چي که د افغانستان او برتانیا ترمنځ د دوستۍ معاهده کیږي، افغانستان به د روسیې سره د دوستۍ معاهده باطلوي، خو افغاني دیپلوماتانو پرې وخندل.

په نوامبر کي دابس له امان الله خان سره په پغمان کي وکتل، امیر په جدي لهجه ورته وویل: (مهرباني وکړئ هغه څه چي موږ غواړو او حق یې هم لرو تاسي یې راکړئ موږ به سمدستي له روسیې سره په ټولو اړیکو باندي نظر وکړو، خو تاسي تر اوسه لا افغانستان هغه د نولسمي پېړۍ په سترګو ګورئ).

د افغان او انګلیس ترمنځ د افغانستان د خپلواکۍ معاهده څو ځلي معطله سوه، بالاخره په (۱۴) مادو، د نوامبر پر (۲۲) نېټه په کال

(۱۹۲۱ ز) کي د محمود طرزي هلمندي او دابس له خوا لاسليک سوه او هم دابس په همدغه نېټه د سرحدي قبايلو په باب يو مکتوب د محمود طرزي هلمندي په عنوان صادر کړ.

په دې معاهده کي د افغانستان خپلواکي په رسميت وپېژندل سوې وه، خو د ستونزو د حل لپاره يې لاري لا پوره نه وې خلاصي کړي او همدا وجه وه چي کله د (۱۹۲۱ ز) کال د دسمبر په (۱) نېټه اعليحضرت امير امان الله خان د غه معاهده د انګرېزي هيئت په وړاندي لاسليک کوله په وينا کي يې وويل: (دا تړون د افغانستان او انګرېز تر منځ د دوستۍ تړون نه دی، بلکې د حسن همجوارۍ تړون دی).[۱]

دا وه د يو مېړني هلمندي افغان غازي کارنامه چي د وطن د خپلواکۍ لپاره يې سر او مال د دښمن تر چپاو لاندي راوست، مګر هيواد يې خپلواک کړ، له خپلواکۍ وروسته غازي امان الله خان د افغانستان په کورنيو چارو کي د اصلاحاتو لړۍ راپيل کړه.

د افغانستان د خپلواکۍ له لاسته راوړلو څخه وروسته سمدلاسه يې ديپلوماتيکي چاري جوړي کړې، له هر څه لومړۍ له ګاونډيانو او بيا د نړۍ له نورو هيوادونو سره د سفارتونو په سويه د اړيکو ټينګول يې وپتېيل، په همدې مناسبت د ولي محمد خان په مشرۍ پلاوی د شوروي اتحاد ته واستول سو، هلته له روسانو سره په سياسي اړيکو سربېره د ايران او ترکيې له سفارتونو سره د اړيکو له لاري په دې موافقه وسوه، چي ذکر سوي هيوادونه په افغانستان کي سفارتونه وپرانيزي او افغانستان هم په بالمقابل عمل اقدام وکړي، ياد پلاوی

۱.کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، ۱۷۴ مخ

اروپایي هیوادونو ته په سفر ووت، تردې چې ترا امریکا پوري ورسېد، ددغو لویو وچو د سترو دولتونو په وړاندې یې د افغانستان خپلواکي تفهیم کړه او له اروپایي هیوادونو سره یې د سفارتونو د پرانیستلو په سویه موافقې ترلاسه کړې، پر دې سربېره تجارتي او فرهنګي موافقې هم له ځینو هیوادونو سره لاسلیک سولې، پدې ترتیب سره افغانستان کابو د یوې پېړۍ د انزوا له کنج راووت او د نړۍ د هیوادونو په کاروان پسې رهي سو.[1]

غازي امان الله خان د پاچاهۍ له پیل څخه د هغو ټولو کارونو اجراء ترلاس لاندې ونیوله، چې په خپله لومړۍ وینا کې یې ملت ته وعده ورکړې وه، د پاچا لوی مشاور او همکار (محمود طرزی هلمندی) رفورمونه په ډېر بصیرت فورمولبندي کړل او بیا یې په ترتیب سره پاچا پر هغه لار روان کړ، چې د هغه عصر رښتیانی غوښتنه وه، که څه هم د خپلواکۍ داعیه او د هغې کامیابه نتیجې د سیاسي رفورم سریزه برخه وه، خو فرهنګي رفورم د امان افغان د اخبار له خپرېدو سره چې د سراج الاخبار پر ځای یې لومړۍ ګڼه د (۱۹۱۹ز) کال د اپرېل پر (۱۲) د عبدالهادي داوي په مدیریت خپره سوه، دا د فرهنګ او عصري مطبوعاتو یوه هینداره وه، چې د ځوان افغان د دولت غوښتني او کړني یې منعکسولې، ددغه اخبار خپرونو په خلکو کې د معارف غوښتني یوه داسي ولوله راوپاروله، چې خلکو داوطلبانه اعانه دولت ته ورکوله او د ښوونځي تأسیس او معارف یې پخپله پر غاړه اخیستل.

۱.ستر جنرال ګلزرک ځدران، د افغانستان تاریخ، ۵۳۲ مخ

کله چي د انګرېز سره د حساب تصفیه وسوه او افغانستان د هغې ورځي دوو ښکېلاکګرو (انګرېزاو روسیه) په رسمیت وپېژاند او دا د رسمیت پېژندني لړۍ په اروپا او اسیا کي پسې تعقیب سوه، نو د ځوان افغان دولت دې ته فارغه سو، چي د ټولنیز ژوندانه د نوي کولو لپاره په بېلابېلو برخو او ساحو کي اصلاح راولي، د رفوم یا اصلاح ډېر مهم اړخ د قوانینو طرح او تطبیق و، چي د قانون تر حاکمیت لاندي یو قانونمند دولت منځته راسي.

د (۱۹۲۳ز) کال د فبروري پر (۲۹) نېټه په جلال آباد کي د ملت د (۸۷۲) نمائندګانو په ګډون په لویه جرګه کي د افغانستان لومړی اساسي قانون تصویب او بیا د پغمان په لویه جرګه کي تائید سو، تر دغه اساسي قانون وړاندي چي یو شمیر قوانین تدوین سوي وه، هغه د اساسي قانون سره همږغي او ورپسې په مختلفو چارو کي د قوانینو د تدوین لړۍ په چټکۍ روانه سوه.

د فرهنګ په سطح کي معارف دومره پراختیا وموندله، چي حتی د پکتیا او خوست خلکو هم (۷) سوه زره افغانۍ اعانه دولت ته ورکړې، چي ښوونځۍ ور تأسیس کړي او په همدغه وخت کي په ګدېر، خوست، زرمت او څمکنیو کي څلور ښوونځي جوړ او زده کوونکو په زده کړه شروع وکړه.

په نورو ولایتونو کي هم د معارف سره مینه په څپو کي وه، په کندهار او کابل کي هندوانو هم ښوونځي جوړ کړل او په وروستیو کي د مستوراتو ښوونځۍ هم تأسیس سوه، بهر ته د لوړو زده کړو لپاره هلکان او انجوني واستول سول.

د مطبوعاتو په برخه کې په لس ګونو جریدې او مجلې او د ارشاد النسوان په نامه هم یوه جریده خپرېده او په هر ولایت کې یوې جریدې خپروني کولې.

په اقتصادي برخه کې اصلاح په صنایعو له انکشاف سره پیوند سو او په بهرني سوداګري کې افغاني پیداوار د نړۍ مارکېټونو ته لاره پیدا کړه.

په عمراني برخه کې نوي ښارونه جوړ سول، د کابل ښار له پخوا څخه څو چنده پراخ سو، د ولایتونو تر منځ لاري او سړکونه له سره جوړ سول او په لاره کې د مسافرینو د هوساینې لپاره هوټلونه په کار ولوېدل.

د ټلیفون او ټلیګراف لین د کابل او ولایاتو تر منځ وغزول سو او د یوې فرانسوي کمپنۍ سره د یوه قرارداد توافق وسو، چې د جنوب، شمال او کابل د اورګاډي لین وتړي، ددې اصلاحاتو په وړاندي انګرېزډېر خنډونه وخورځول، په (۱۹۲۴ز) کال کې یو سړی، چې عبدالکریم نومېده او ځان یې د پخواني پاچا (یعقوب خان) زوی باله، په خوست کې خلک تحریک کړل څو حکومت او خلکو هغه وشاړه.

په همدې توګه پخپله په خلکو کې هم نارضایتي وه، لکه چې ملا عبدالله او ملا عبدالرشید په پکتیا کې راپورته سول او رفورم یې بدعت وباله، خو دا ټوله د هغه ځای د حاکم چې یو هندی او د انګرېز جاسوس و، خلک خطا ایستل او د حکومت پر ضد یې راولاړ کړل، رفورمونه خلکو ښه هر کلی کړل، خو په دربار کې د فتنې او فتور عناصرو فضا مسمومه کړه.

دا یو ډېر دقیق او د جدي احتیاط مستلزم بحث دی، احساساتو او شخصي علاقمندیو ته باید ځای ورنه کړل سي، د سالمو او غیر سالمو رفورمونو (اصلاحاتو) تر منځ باید په تفکیک (بېلتون) کي د قضایاو مختلف ابعاد په نظر کي ونیول سي.

امیر امان الله خان چي د (۱۹۲۶ز) کال د جون له (۷) نېټې څخه شاه امان الله سو، واقعاً یو وطن دوست پاچا و، خو د شهزادګي غرور هغه ته ډېره لږ اجازه ورکوله، چي د سالمو او په مسائلو کي د آګاه شخصیتونو مشورو ته غوږ ونیسي.

امان الله خان چي دا رفورمونه پیل کړل ټول خلک ورته خوشحاله وه، خو د دربار محافظه کار عناصر پدې خوښ نه وه، ځکه په دغو رفورمونو کي د دوي ګټې له خطر سره مخامخ کېدې.

د رفورم څخه د بدي استفادې زمینې ډېري زیاتي دي او حتی په یوه ساده او بې آزاره مسئله کي چي هغه ښوونځی وه، هم بده ګټنه کېدله، داسي چي د ښوونځی څخه (۳) یا (۴) کروه لیري هلکان به یې ښوونځي ته جلبول، چي هغوي به هلته د رسېدو توان نه درلود، نو ددغو هلکانو د معافولو په بدل کي به سرمعلم رشوت اخیست، یا به یې ځوان هلکان چي د کور، باغ او مځکي کار به ورپه غاړه و، د ښوونځي په نامه راکشول کېدل او بیا به یې په رشوت خوشي کول، پدې توګه یې خلک له معارف څخه خوا توري کړل.

د مثبتو رفورمونو په اړخ کي د غیر ضروري او حتی ځینو مضرو کارونو رواج هغه عوامل وه، چي رفورم او اماني دوره یې له بن بست سره مخامخ کړه، پدې کي شک نسته چي د کدرونو د روزني لپاره په بهر کي د محصلینو روزل یو ضروري کار و، خو د اروپا سره دومره په

افراط عشق یوه لویه غلطي وه او دا یوه لوړه آرزو وه، چي خپله ټولنه په ظاهره د اروپا په شان جوړه کړي، خلک یې مجبورول چي دریشي واغوندي او شپو پر سر کړي، د ښځو له سره په زوره چادري غورځول دا یو غیر ضروري او مضر عمل و، که څه هم د پاچا آرزو به دا نه وه، چي په دغسي رسوایي دا کارونه وسي، خو پخپله په دربار کي د پاچا حریفانو دا کار کاوه، چي د پاچا موقف کمزوره سي.

دا خو په داخل کي د رفورم د سقوط عوامل وه، په خارج کي وضع تردې ډېره درنه او خطرناکه وه، انګرېزیو منظم پلان طرح او تر تطبیق لاندي یې نیولی و، هغه هندیان (پنجاپیان) چي له پخوا څخه د انګرېز پټ رپورټچیان وه، په اماني دوره کي یې بیا هم پر کارونو حاکمیت او لویه تخریبي برخه درلوده، کله چي د اساسي قانون د انفاذ امر صادر سو، په پکتیا کي والي امیرالدین پنجاپی چي هندی و، په لوی محفل کي وویل اوس د شریعت وخت تېر سو، اوس د قانون وخت دی.

په مقابل کي انګرېز ورو ـورو خپله نقشه تر کار لاندي ونیوله، ډاکټر غني پنجاپی او د هغه ورور مولوی نجف علی او نور هندوستاني ملایانو او په پای کي کرنیل لارنس د رفورم او شاه امان الله د سقوط سناریو تر عمل لاندي ونیوله، په عامه اذهانو کي یې امان الله خان کافر او د وطن رسم و رواج ته د یو دښمن په توګه معرفي کړ.(۱)

د (۱۹۲۴ز) کال په لومړیو کي منګلو پاڅون وکړ، سربېره پر دې قبیلې د جنوبي ځینو نورو قبیلو لکه احمدزیو، ځاځیو او سلېمانخېلو

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۸۰ مخ

هم ګډون درلود، چې ددغه کال تر پایه یې دوام وکړ، ددغه پاڅون بنسټګر (ملا عبدالله) چې په ګوډ ملا مشهور و او د هغه ملګری (ملا عبدالرشید) و، دوی د شاه پر خلاف د خلکو د راپارولو لپاره دیني موضوع، په ځانګړې توګه د جزا قانون چې نوی په محاکمو کې تر تطبیق لاندې نیول سوی و، پلمه کړ، په داسې حال کې چې په یوه لاس کې یې قرآن مجید او په بل لاس کې د جزا قانون نیولی و، له خلکو یې پوښتنه کوله، چې کوم یو منئ، ځرګنده خبره ده، چې ده چې په دوی (نه یوائې په دوی پورې تړلو کسانو بلکې د افغانستان ټول ولس د قرآن کریم د منلو ځرګندونه کوله، ځکه چې مسلمانان وه) د قرآن کریم د منلو ځرګندونه کوله او بیا به دغه ملایانو، خلک د امان الله خان او د هغه د اصلاحاتو پر خلاف پاڅون ته راوبلل.[1]

غازي امان الله خان د جنوبي ولایتونو د آراملو لپاره یوه لوا د (سور جنرال) په مشرۍ واستاوه، پاڅون کوونکي له ګردېز څخه ور تېر او د لوګر د ببداګ په دښته کې یې د جهان پناه په نوم لوا له تلفاتو سره مخامخ کړه، خو په پای کې شاه امان الله خان ملا عبدالله ونیو، هغه ته یې د مرګ سزا ورکړه او د پکتیا د قومونو سره یې د تفاهم له لارې روغه او جوړه راغله.[2]

د امان الله خان په دوره کې له (۱۹۲۱ز) څخه تر (۱۹۲۴ز) کال پورې د اصلاحاتو لومړی پړاو و، چې په بشپړډول عملي سو، خو د اصلاحاتو دوهم پړاو چې د اروپایي هیوادونو د سفر څخه وروسته په (۱۹۲۸ز) کال کې پیل سو، خو عملي نسو او حتی د امان الله خان په سقوط او د

۱.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کې، ۵۷۵ مخ
۲.ستر جنرال ګلزرک ځدران، د افغانستان تاریخ، ۵۳۳ مخ

افغانانو په ستره تاریخي بدبختۍ ختم سو، چې په راتلونکو پاڼو کې به پرې بحث وکړو.[1]

امان الله خان په کال (۱۹۲۵ ز) کې کندهار ته سفر وکړ، د خپل (۳۵) ورځني سفر په ترڅ کې پخپله ښوونځیو ته ولاړ، د ښوونکو تعلیمي سویه یې وکتله، له شاګردانو څخه یې پوښتنې وکړې، د حاضرۍ کتابونه یې وکتل، د دایمي غیر حاضرانو په باره کې، چې شمېر یې (۱۸۹) تنو ته رسېده، له حکومتي ماموړینو څخه تحقیقات وکړل، شاګردان او د هغوي مشران یې ور وغوښتل او د شاګردانو مشران یې پنځه – پنځه افغانۍ جریمه کړل، هغوي ته یې د ښوونځیو د تأسیسولو او عصري تعلیم و تربیې د موخو او ګټو په هکله مفصله وینا وکړه او دا یې هم ورته وویل، چې که په راتلونکي کې د هغوي اولادونه ښوونځیو ته حاضر نسي، نو دوي ته به سختې سزاوې ورکړي.

شاه امان الله خان کندهار ته د خپل سفر په ترڅ کې تقریباً هره ورځ له سلګونو او حتی زرګونو خلکو سره ناستې درلودې، د جمعې د لمونځونو امامت یې پخپله کاوه او په وینا کې یې د نورو ملي مسائلو تر څنګ پر عصري ښووني او روزني باندې، چې د هرې ټولنې د پرمختګ اساس دی، هر وخت ټینګار کاوه، هغه په خپله یوه وینا کې وویل، چې ځیني ملایان او سپین ږیري په پټو سترګو او پرته له دې چې زموږ د ښوونځیو په پروګرام ځانونه خبر کړي وي، هغه چټي او بې ځایه بولي.

۱.عتیق پاڅون، مرور کوتاهی بر تاریخ افغانستان و قضیه پشتونستان، ۲۲۰ مخ

اعلیحضرت امان الله خان د هیواد د سختو مالي ستونزو سره – سره د ښوونې او روزنې خواته ډېره زیاته توجه واړوله، ځکه نوموړی پدې پوهېده، چې د هغه د پراخو اصلاحاتو لپاره پوهو او تعلیم یافته کسانو ته ضرورت لري، هغه ښوونه او روزنه جبري کړه او په عامو ځایونو کي یې اعلانونه وکړل، چې ټول خلک مجبور دي، چې خپل ماشومان ښوونځي ته واستوي او حکومتي مامورینو ته یې خبرداری ورکړ، چې که خپل ماشومان په ښوونځي کي داخل نه کړي، نو ښایي جریمه سي او هم له دندي څخه به ګوښه کړای سي.

امان الله خان د ملایانو او حضرتانو د پروپاګندو او تبلیغاتو په خلاف، چې ویل یې امیر د هغوي ماشومان بهر ته استوي او هغوي په بهرنیو هیوادونو کي کافران کوي، بهر ته د لېږل کېدونکو شاګردانو ټول کړه وړه تر سختې څارنې لاندي نیول، کله چې به شاګردان بهر ته استول کېدل، هغوي مجبور وه، دا ژمنه وکړي، چې روژه به نیسي، لمونځونه به کوي او د مسلمانانو په ټولو اخترونو او مقدسو مراسمو کي به برخه اخلي، کله چې عیسوي شاګردان کلیسا ته ځي او هلته د خپل انجیل په لوستلو لګیا سي، نو افغاني شاګردان باید د خپلي عقیدې د غښتلي کولو لپاره قرآن شریف ولولي، شاګردانو ته ویل کېدل، چې د خوراک او څښاک په وخت کي د قرآن کریم احکام په کلکه رعایت کړي، شاګردان د نڅا کولو، د غیر اخلاقي نمایشونو د ننداره کولو او له ښځو سره د اړیکو د ساتلو څخه منع وه، که هر شاګرد له دغو مقرراتو څخه سرغړونه کړې وای، هغه بېرته هیواد ته راغوښتل کېده، د شاګردانو د کړو وړو د څارلو لپاره، له هري ورې

ډلګۍ سره یو تن استول کېده او هغه به وخت په وخت مقاماتو ته خپل راپوټ ورکاوه.[1]

په (۱۹۲۶ ز) کال کي شاه امان الله خان یوه نوي نوبت ته مخه کړه، هغه دا چي د افغاني روپۍ پر ځای یې نوې پیسه چي افغانۍ نومېده راویسته.[2]

د (۱۹۲۷ ز) کال په وروستیو میاشتو کي چي د هیواد سیاسي فضا کافي اندازه مکدره او د دولت د اداري فساد څخه غمجن حالت د هر کور دروازه ور ټکولې وه، نهضت غوښتونکی پاچا اراده وکړه، چي بهر ته سفر وکړي، امان الله خان د خپلو سفري ملګرو په برخه کي ښه انتخاب کړی و، ملکه ثریا (شاه خاتمه) یې هم له ځینو ښځو سره بېولې وه، ده البته دا کار د احتیاط له مخي کړی و، چي دلته یا متعصب قشرونه پسې ونه وایي چي د پرنګیانو ښځو سره یې مېلې کولې، خو محیل دښمن چي ورته په کمین کي و، د ملکې له تګ څخه یې دده پر ضد ډېر خطرناک کار واخیست.

د امان الله خان دا سفر د (۱۹۲۷ ز) کال په دسمبر کي پیل او د (۱۹۲۸ ز) کال تر جولای پوري یې دوام وکړ، نوموړی هند، مصر، ایټالیا، فرانسه، بلجیم، آلمان، انګلستان، شوروي اتحاد (روسیه)، ترکیه او ایران ته ولاړ، چي پدې هر هیواد کي یې ډېر درونډ هرکلی وسو، ده په خپل دغه سفر کي نه یوازې د افغانستان لپاره تبلیغات وکړل، بلکې استعمار یې هر ځای وټکاوه.

۱.عبدالباري جهاني مقاله، د اعلیحضرت امان الله خان اصلاحات او سقوط، افغان جرمن آنلاین، ۲ مخ
۲.لوډویک اډامیک، د شلمي پېړۍ تر نیمایي د افغانستان د بهرنیو اړیکو تاریخ، ۲۵۷ مخ

په ترکیه کي د مصطفی کمال اتا تُرک او په ایران کي یې د رضا شاه سره ډېري اوږدي خبري وکړې، شاه امان الله په دغه سفر کي د افغانستان لپاره خورا ډېري فابریکې او د صنعت سامان رانیول او کوربه هیوادونو ددغه ځوان او اتل پاچا چي په آسیا کي د انګرېز سر ورټیټ کړی و، خورا زیات عزت کاوه او ډېر امتیازات یې ورکول، خو انګرېز سخت پرله تاوېده او په هم هغه وخت کي چي پاچا لا په خارج کي و، دلته یې په داخل کي د اور پیلوزی ورته کښېښوول.

امان الله خان خاین او بې حسابه پاچا نه و، دی لومړی پاچا و، چي ملت ته یې د خپل سفر د مصرف راپور ورکړ.

پدې سفر کي مصرف او عواید داسي وه:

لومړی.مصرف: مېلمستیاوي، اعاني ښاروالیو او روغتونونو ته، د غریبو افغانانو سره مرسته، ډالۍ، د هوټل خرڅونه، د هوټل کرایه او نور ټوله جیب خرڅونه نولس لکه او یو پنځوس زره افغانۍ.

دوهم.عایدات: سوغاتونه، ډالۍ او بخششونه، یو سلو اته ویشت لکه او اته اتیا زره افغانۍ.

امان الله خان په سلګونو ماشینونه، فابریکې، عمراني، طبي او نظامي سامانونه فرمایش کړل چي ځیني د اماني دورې تر سقوط وروسته ورک یا د بدرګه افغانانو تر استفادې لاندي راغلل.

انګرېز خپل قوي جاسوسان قبایلو او حتی ښارونو ته ننه ایستلي وه، دا آوازې هره ورځ خپرېدې چي پاچا په بهر کي مسلماني پرې ایښې او هره ورځ کلیسا ته ورځي.

په خاینانه طریقه د ملکې مونتاژ سوي عکسونه په قبایلو کي تیتېدل، سر به د ملکې و او هغه به د یوې اروپایي لوڅي ښځي په بدن

پوري نصب سوی و او یو قبیلوي سړی په مشکل پوهولی سوای چي دا ساختګي دی.

اعلیحضرت امان الله شاه د (۱۹۲۸ز) کال په جون کي د اوږده سفر څخه وطن ته راوګرځېد او ددې سره سم یې د یوې بلي لویي جرګې د جوړېدو فرمان صادر کړ او حتی دومره چي د کندهار نائب الحکومه ته یې وویل، چي شپږ تنه ښځي هم دغه مجلس ته راولېږه.

دا جرګه چي د اماني دورې درېیمه لویه جرګه وه، د (۱۹۲۸ز) کال د اګست پر (۲۸) نېټه په پغمان کي جوړه سوه، اعلیحضرت د خپل سفر ګزارش هم ورکړ او وروسته یې دغه شل فقرې تصویب کړې.

۱.شورای دولت په شورای ملي تبدیل سو.

۲.د مجازاتو عفوه یوائې د پاچا حق دی.

۳.د تفتیش عمومي دېوان تأسیس سو.

۴.هر وزارت به د تفتیش یوه دایره ولري.

۵.د مساکینو او مجانینو لپاره دي ځایونه جوړ سي.

۶.د عسکري مکلفیت دوره درې کاله ده.

۷.د عسکري مکلفیت نقد بدل ممنوع سو.

۸.ټول نښانونه لغو سول.

۹.ملکي رتبې لغو سوې.

۱۰.ټول رسمي القاب لغو سول، یوائې د عزیز کلمه به د نومونو سره لیکل کیږي.

۱۱.په نظامنامو کي دي د هر جرم سزا وټاکل سي.

۱۲.نقدي جریمه دي هم د نظامنامې سره سمه اخیستل کیږي.

۱۳.تجارتي او نوري عصري محکمې دي جوړې سي.

۱۴ـ تدریس او وعظ په شهادتنامه پوري مربوط دی او د دیوبند ملایان افغانستان ته نسي راتلای.

۱۵. د افغانستان پنځلس کلني سالم خلک دي هر کال پنځه افغانۍ او مامورین دي د یوې میاشتي تنخوا د عسکرو د وسلو د رانیولو لپاره ورکوي، د دې بسپنی لایحه دي شورای ملي جوړه کړي.

۱۶. ملي شورا دي د رشوت د بندولو لپاره لایحې جوړي کړي.

۱۷. که مجرم محکمې ته حاضر نسي دده په غیاب کي دي سزا ورته وټاکل سي او د قانون جوړوني مرجع ملي شورا ده.

۱۸. شهزاده رحمت الله ولیعهد سو.

۱۹. د افغانستان د بیرغ رنګ تور، سور او زرغون وټاکل سو، چي پر غرونو د لمرختو منظر ولري او شاوخوا یې د غنمو وږي وي، لوړ (الله ج. محمد ص) پر لیکلي وي.

۲۰. پس له هر پنځو کلنو څخه دي لویه جرګه جوړیږي.

دا جرګه تر یوه جبر لاندي جرګه وه، پاچا په ډېر غرور د مسائلو سره برخورد کاوه، څه چي تصویب سوه، د هغو سره اکثریتو موافقه نه درلوده، خو (۱۱) او (۱۴) مادې د یوه لوی رسوب او عکس العمل باعث سوې، په جرګه کي ترمخه ټولو وکیلانو ته ویل سوي وه، چي هیڅوک انتقاد نسي کولای، که کوم مطلب لري، نو هغه دي په لیکلې بڼه د شورا رئیس (سردار شېراحمد خان) ته ورکړي.

په دې جرګه پسې د ستورۍ د ماڼۍ په چمن کي یوه جلسه جوړه سوه، هلته لومړی عبدالرحمن خان لودین پر شاه انتقاد وکړ، چي لس کاله یې د صدارت چاري پخپله په لاس کي نیولي دي او مسئول معلوم نه دی، د دغو څرګندونو څخه لودین مجبور کړای سو، چي

استعفاء ورکړي، همدارنګه نور ټول پښتوانې رفورمستان (اصلاح غوښتونکي) یو په بل پسې له میدانه ووتل.

بلې خواته انګرېز هم په منفي تبلیغاتو زور ولګاوه او مذهبي قشرونو دا ډول نغاره سخته درباوه، چي اسلام په خطر کی دی او امان الله خان کافر سوی دی، له شاه امان الله خان څخه لار ورکه سوه، نوموړي چي د سفر څخه د تازه راتګ په وخت کي د ښار پر څلورو لارو لوحې نصب کړي وې، چي دلته بقره داره ښځه نسي تېرېدلای، او س یې د شپې په پټه یوه – یوه ټوله کړه.

امان الله خان چي سېل اخیستی و، هر څګ ته یې لاس وراچاوه او وضع دومره ورته بحراني سوه، چي د (۱۹۲۹ ز) کال د دسمبر په (۲۰) نېټه یو ګام نور هم شاته ولاړ او یوه اتلس فقره ییزه اعلامیه یې صادره کړه، چي لنډیز یې په لاندي ډول دی:

(د اعیانو مجلس په تشکیل، څارنوالي (مدعی العموم) په مقررۍ افغاني محصلین به له ترکیې څخه راغوښتل کیږي، د دیوبند ملایان افغانستان ته راتلای سي، ښځي به خپل لاسونه او مخ پټوي او د سرویښتان به نه لنډوي، د ملایانو په تدریس کي به له هغوي شهادتنامه نه غوښتل کیږي، د نفوسو د تذکرې توزیع منع او د شرابو څښل به مجازات کیږي، په هري ولسوالۍ کي به یو محتسب ملا مقرریږي، د رخصتۍ ورځ به له پنجشنبې څخه جمعې ته تبدیلیږي، ښځي به اروپایي جامې نه اغوندي او چادري به پر سر کوي، نظامیان مرید کېدای سي او مرشد نیولای سي، د ښځو د حمایې انجمن به د اعیانو د مجلس تر تأسیس پوري معطل وي، د پور اخیستل آزاد دی او د کالیو په اغوستلو کي به کوم قید نه وي).

شاه امان الله له ډېرو درنو ټولنيزو مسائلو سره په احساساتو برخورد کاوه او دده د هر فعل او حرکت څخه محيل کمين نشينه دښمن استفاده کوله.

د مرکز اداره چې د بې کفايته او فاسدو اشخاصو په لاس کې لوېدلې وه، نو په ولاياتو کې اداري فساد تر مرکز په څو چنده زيات او خطرناک و، د اغتشاش لومړۍ شعله د ننګرهار له شينوارو څخه راپورته سوه، څو يې ټول ولايت په خپله لمن کې راونغاړه.[1]

د (۱۹۲۹ ز) کال د دسمبر په (۲۲) نېټه غازي امان الله خان وليکل، چې يو ځل بيا د جګړې تور لوګی راپورته کېدونکی دی، افغان له افغان سره جنګيږي، مسلمان د مسلمان پر وړاندي درېدلی او دا يوائې د څو کسو غرضي شيطانانو کار دی.[2]

د (۱۹۲۸ ز) کال د اکتوبر په مياشت کې د شينوارو د سنګرخېلو د قبيلې له کسانو سره د لارويو کوچيانو يوه کوچنۍ نښته رامنځته سوه، چې د ځايي حاکم د بې پروايي په نتيجه کي دلته د بغاوت اور بل سو، شينوارو په دې دليل، چې ځايي حکومت د هغوي عريضې ته هيڅ اعتنا نه ده کړې، حکومتي مرکز اچين يې چور کړ، خزانه او د ساتونکو وسله يې لوټ او تالان کړه، وروسته يې ډکه هم په خپل کنټرول کي راوستله، د کابل او پېښور لاريې غوڅه کړه او د جلال آباد په لوري روان سول.

شاه د عمومي تفتيش رئيس (شېر احمد خان) د تنظيمه رئيس په توګه جلال آباد ته واستاوه، نو موړي د خوګيانو (خوږيانو) او د

۱.کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، ۱۸۴ مخ
۲.لوډويک اډاميک، د شلمي پېړۍ تر نيمايي د افغانستان د بهرنيو اړيکو تاريخ، ۲۶۴ مخ

حصارک د غلجيو له مشرانو سره خبري پيل کړې او هغوی ته يې يو شمېر توپکان او يوه اندازه مهمات ورکړل، چې د پاڅونوالو مقابله وکړي، خو دغه ناسم سياست، يو ځل بيا منفي پايله ورکړه، چا چې وسله اخيستې وه، ځيني خپلو کورونو ته ولاړل او ځيني له پاڅون کوونکو سره يو ځای سول او په ګډه يې تنظيمه رئيس په جلال آباد کې کلابند کړ، په ده پسې د بهرنيو چارو وزير (غلام صديق خان) په الوتکه کې جلال آباد ته ولاړ، نوموړي، رئيس تنظيمه له محاصرې څخه خلاص کړ او له هغه وروسته د بهرنيو چارو وزير غلام صديق خان له ننګرهاري اقوامو سره د ستونزي د حل لپاره خبري پيل کړې، خو هغوی په هيڅ ډول نه راضي کېدل او پاڅون لا جريان درلود.

دغه مهال چې د هيواد په ختيځه سيمه کې دغو پېښو دوام درلود، يو بل مخالف د (تګاب اخندزاده) چې پلازمېنې ته يې نږدې موقعيت درلود، دولت ته يې يو بل خطر پيدا کړ، دا روحاني شخص هم له هغو کسانو څخه و، چې په لومړي سر کې يې له امان الله خان سره همکاري کړې وه او له هغه څخه يې د (فخرالمشايخ) لقب اخيستی و، خو وروسته بيا د نورو روحاني او ديني مشرانو په څېر د اماني اصلاحاتو مخالف سو او په دې وخت کې يې چې دولتي دستګاه د کمزوری په حال کې وه، نو هغې په خلاف يې خپل مخالفت په ډاګه کړ او پر ضد يې تبليغات پيل کړل، نوموړي کابل ته د راتګ لپاره د شاه د امر څخه سرغړونه وکړه او هغه پوځي ډله چې د هغه د راوستلو لپاره وراستول سوې وه، د يوه ناڅاپه بريد په واسطه له منځه يوړل سوه، دا ناڅاپي بريد د کوهدامن او کوهستان د هغو لار شکوونکو غلو له خوا تر سره

سوه، چي مشري يې حبیب الله چي په بچه سقاو (د سقاو زوی) سره یې شهرت درلود، کوله.

حبیب الله پخوا د نمونې په قطعه کې چې د امان الله خان د روزل سوي تعلیمي نظام له غوره قطعو څخه وه، ګډون درلود، نوموړی وروسته بیا د ناڅرګندو دلایلو له کبله برتانوي هند ته تېښته وکړه او بیرته د راستنېدو پر مهال د یوه بل مشهور غل (سید حسین) په ملګرتیا چې د چاریکارو اوسېدونکی و، د غلو او لوټمارانو د ډلې مشر سو، چې دنده یې د کابل په شمال کې د مسافرو او قافلو لوټل وه.

کله چې د اروپا له سفر څخه د شاه له راستنېدو وروسته له هغه څخه د خلکو د خواشیني کېدو په وجه امنیت ګډوډ سو، نو د غل حبیب الله کار هم د دولت د نورو مخالفینو په شان ترقي وکړه، د تګاب اخندزاده د دولتي ځواکونو پر خلاف له هغه څخه د مرستي غوښتنه وکړه، په دې وخت کې د ټیټې درجې یو شمېر فیوډالانو، لکه د کلکان د کلي ملک محسن، خواجه بابو او خواجه میر علم له خوا یې چې د نورو فیوډالانو په څېر د دولت په مخالفه لیکه کې وه، مرسته او ملاتړ کېده.[1]

د سقاو زوی بالاخره پر حکومتي پوستو او عسکرو باندي حملې پیل کړې او یوه ورځ یې پر هغه حکومتي خزانه چې له مزارشریف څخه کابل ته وړل کېدله حمله وکړه او ټوله خزانه یې غرونو ته پورته کړه، حکومتي پوځیان د هغه په نیولو بریالي نه سول، بالاخره خبره دې ځای

۱.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، ۵۸۶ مخ

ته ورسېدله، چې مرکزي حکومت له هغه سره د مذاکرو کولو ته مجبور سو، حبیب الله کلکاني د مرکزي حکومت له خوا د تنظیمه هیئت د رئیس (احمد علي خان) سره خبري وکړې او له هغه سره یې یوه موافقتنامه لاسلیک کړه، پدې موافقتنامه کي راغلي وه، چي حبیب الله کلکانی به د خپلو شریرو اعمالو څخه لاس اخلي او توبه به کاږي، حکومت به د هغه او د هغه د ملګرو ټول ګناهونه بخښي، حبیب الله او سید حسین ته به د جنرالۍ رتبه ورکوي، هغوي ته به (۸۲) میله ټوپکان او مرمۍ ورکوي، نوموړو هر یوه ته به د کاله دېرش زره افغانۍ او د هغوي سره ملګرو ته به د میاشتي دېرش افغاني تنخوا ورکوي.

د سقاو له زوی سره تردې موافقتنامې وروسته د کابل خلک یو څه بېغمه سول او اعلیحضرت امان الله خان هغه ته پیغام واستاوه، چي د یوه جنرال په حیث د مشرقي د ښورښ په ځپلو کي برخه واخلي او خپلي قواوي د والي (علی احمد خان) سره یو ځای کړي.

پاچا غوښتل چي پدې توګه یو دښمن په بل ووهي، خو د سقاو زوی پوره هوښیار و او له دې فرصت څخه یې بشپړه ګټه واخیستله، هغه پوه سو، چي مرکزي حکومت دومره کمزوری دی، چي د ښورښ په ځپلو کي له ده څخه مرسته غواړي، نو د امان الله خان د لیکلي پیغام په اساس یې په قانوني توګه د عسکرو په غونډولو او د حکومتي وسلو په وېشلو پیل وکړ، کله چي ښه یې خپل قواوي په وسله سمبال

کړې، نو خپلې پالیسۍ ته یې تغیر ورکړ او پر کابل باندې یې د حملې لپاره حرکت پیل کړ.[1]

د خیرخانې له کوتل څخه راواوښت او د کابل په شمال لوېدیځه سیمه کې یې په جګړې پیل وکړ، کابل ته د دوي په راتلو سره دولتي چارواکي زړه نا زړه سول، جنرال ولي محمد خان چې په وکیل باندې یې شهرت درلود، په کابل کې د پاته سوي پوځ په ور سوق کولو سره یې بچه سقاو ته ماته ورکړه او د خیرخانې تر کوتل پورې یې پسې واخیستل.[2]

حبیب الله خان ددې ماتې سره – سره بیا هم په کراره کښېنناست او د (۱۹۲۹ز) کال د جنورۍ په (۱۴) نېټه د شپې له تیارې څخه په ګټه اخیستلو سره د خیرخانې په کوتل کې یو ځل بیا د دولت پر مدافع ځواکونو یرغل وکړ، ویل کیږي، چې ددې برید سره یو ځای د جبهې له شا څخه هم ډزې واورېدل سوې او د پوځ په کسانو کې دا آوازه خپره سوه، چې د جنوبي او مشرقي سمت د باغي قبیلو خلک کابل ته رارسېدلي او د کابل په لوټ او تالان بوخت دي، ددې افواه او آوازې په خپرېدو، بلکې د مدافع پوځ د افسرانو د ادارې او ارادې د کمزورۍ له امله پوځ د خیرخانې په کوتل کې خپل مزبوت موقعیت پرېښود، ځیني افراد نېغ خپلو کورو ته ولاړل او ځینو خپل موقعیت له خیرخانې کوتل څخه ده کیپک ته بدل کړ، کله چې دا خبر په ارګ کې شا ته ورسېد، پرته له ځنډه یې هغه تصمیم چې بنایي له مخکې څخه

۱.عبدالباري جهاني مقاله، د اعلیحضرت امان الله خان اصلاحات او سقوط، افغان جرمن آنلاین، ۱۵مخ
۲.ستر جنرال ګلزرک ځدران، د افغانستان تاریخ، ۵۴۳مخ

یې نیولی و، عملي کړ، شاه د بچه سقاو له لومړي حملې څخه وروسته د خپلې کورنۍ غړي کندهار ته استولي وه، د نوي برید د خبر له اوریدو څخه وروسته، په داسي حال کي چي د خپل استعفاء لیک په واسطه یې خپل ورور (سردار عنایت الله خان) د راتلونکي شاه په توګه ټاکلی و، په خپله د یو شمېر همکارانو لکه، محمود طرزي هلمندی، غلام صدیق خان او د دربار د وزیر محمد یعقوب خان په ملګرتیا د موټر په واسطه د کندهار په لور روان سو او د لارې د ویجاړتیا او د شپې د یخنۍ او نورو ستونزو له ګاللو وروسته نوموړي ښار ته ورسېد.[1]

امان الله خان چي کندهار ته ورسېد، هلته کندهاریانو تشویق کړ، چي بېرته پلاز ونیسي، نوموړی هم له یو لښکر سره د کابل په لور روان سو، پر غزني د سقاو الوتکو بمبارد وکړ، امان الله خان د کامیابۍ چانس درلود، ځکه وردګ او هزاره جات یې همکارۍ ته چمتو وه.[2]

دلته د مقر او غزني تر منځ داسي خلک ونیول سول، چي د انګرېز د سیاسي جاسوسۍ (پولیټیکل ایجنټ) اسناد ورسره وه او غوښتل یې چي غلجي او دراني پښتانه سره واچوي، دغو سیاسي جاسوسانو د فراه شل تنه دراني یې نیولي او بیا یې وژلي او د ټلیفون ستنو ته یې خېږولي او لیکلي یې وه، (دا د غلجو مېلمستیا ده درانو ته).

امان الله خان چي دا حالت ولید، نو کندهاریان او دوستان یې راټول کړل او داسي وینا یې وکړه:ـ(زما ګرانو هیوادوالو ورونو! تاسو یقین ولرئ، چي داسي صحنې کتلی نه سم او نه غواړم، چي زما د پاچا

۱.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، ۵۹۰ مخ
۲.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۹۲ مخ

کېدو لپاره داسي زړه ماتوونکي کارونه ووینم، زه بویه ستاسو له ډلي ووځم، چي په داسي وژنو کي زما لاس او موجب نه وي، زما ګران ملت به ژوندی او افغانستان به تل پاته وي، زه نه غواړم د تل لپاره مخ توری او دداسي ناوړه حالاتو مسئول و اوسم او نه غواړم داسي حالات زما په نامه ثبت سي، په داسي حال کي چي د خپلي پاچهۍ په لومړۍ ورځ مي ژمنه کړې وه، چي زه به د خپلواکۍ د ساتلو لپاره ستاسو د یووالي او نېکمرغۍ لپاره خدمت وکړم، تاسي وګورئ، زموږ د خلکو بدمرغي د تاریخ په دورو کي دا وه، چي شهزادګان د شاهي مقام د لاسته راوړلو لپاره یو له بل سره په جګړه اخته وه او ددې مطلب دا پیره یې تاسي خلک دښمنۍ ته رابللي، چي قوم په قوم سره ووژنئ، زه غواړم داسي پاچهۍ ونه کړم او نه مي داسي غوښتل، چي خلک یو له بله جګړې ته وبولم، زما غوښتنه افغان ولس ته نېکمرغي، یووالی او دوستي ده.

اوس زه وینم، چي کورنۍ او قبیلوي جګړې پیل کېږي، دا دی، چي افغانستان خپلو دوستانو او مخالفینو ته پرېږدم، چي زما لپاره په جګړه نه وي، تاسو په خپلو کي جوړ سئ، زه واکمني نه غواړم او د هغه لپاره کورنۍ جګړې ته نسم کتلای، زما وینا تاسو ته داده، چي خپل هیواد بهرنیو غلیمانو ته مه سپارئ، زه ستاسو یو فرد یم که تاسو نېکمرغه و اوسئ، زه نېکمرغه او خوشحاله یم، که تاسي داسي په وینو کي ولامبۍ، زه به د تل لپاره خواشینی او غمجن یم).

امان الله خان په داسي حال کي چي اوښکي یې بهېدلې د لاهوري واقف دغه دوه بیتونه یې ولوستل او د خدای په اماني یې وکړه:

جنګ تـو صـلح و صـلح تـو جنګ است
مـــن بـقربان ایـن چـه نیرنـګ اسـت؟
مــــی روم تـــــا تـــو نشـنوی نامــم
اګــر از نــام مــن تــرا ننــــګ اسـت[1]

امان الله خان له دې وروسته کندهار ته ستون سو، د (۱۹۲۹ ز) کال په مې کې یې افغانستان د تل لپاره پرېښود او ایټالیا ته ولاړ، هلته یې د (۱۹۶۰ ز) کال د اپرېل پر (۲۵) نېټه د دوشنبې په ورځ د زوريخ په ښار کې له دې نړۍ سترګې پټې کړې، د وصیت له مخې یې جنازه افغانستان ته راوړل سوه او په جلال آباد کې د پلار د قبر تر څنګ خاورو ته وسپارل سو.

د عنایت الله خان پاچاهي:

عنایت الله خان د حبیب الله خان مشر زوی، د عبدالرحمن خان لمسی او د امیر محمد افضل خان هلمندي کوسی و، نو موږ یې په مشاومتوب کې له هغو ښوونکو څخه، چې د نیکه له خوا ورته مقرر سوي وه، زده کړې وکړې.

کله چې حبیب الله خان پاچا سو، نو هغه مهال دی ځوان و، د هند وایسرای حبیب الله خان ته بلنه ورکړه، تر څو هندوستان ته ورسي، خو حبیب الله خان د دې پر ځای چې خپله ورسي، خپل مشر زوی (عنایت الله خان) یې د یوه پلاوي په مشري هند او بیا انګلستان ته واستاوه،

۱.قدرت الله حداد فرهاد، د افغان ملي تاریخ، دوهم ټوک، ۶۱۲ مخ

حبیب الله خان خپل زوی ته سپارښتنه وکړه، چي د هر څه په وړاندي چوپ اوسه (یعني موخه یې دا وه، چي تړون مه ورسره کوه).

عنایت الله خان انګلستان ته ولاړ، هلته یې ملکې (ویکټوریا) او د هغې افسرانو په ښه توګه هر کلی وکړ، خو په دې سفر کي چي د دواړو لورو کومه موخه وه، هغه پوره نه سوه.[1]

لکه څنګه چي په مخکنیو پاڼو کي مو یادونه وکړه، چي له حبیب الله خان وروسته د افغانستان واکمني امان الله خان ته ورسېده، نوموړي هیواد له بهرنیو یرغلګرو (انګرېز) څخه خپلواک کړ، خو په وطن کي دننه نوموړي ته ډېر خنډونه پېښ سول او په پایله کي شاه امان الله په (۱۹۲۹ ز) کال د جنورۍ په (۱۴) نېټه له خپلي واکمنۍ څخه استعفاء ورکړه او عنایت الله خان یې د راتلونکي پاچا په توګه معرفي کړ، له عنایت الله خان سره په لومړۍ ورځ په دربار کي بیعت وسو او د پاچا په توګه وټاکل سو، ده له واکمنېدو سره سم د محمد صادق مجددي او محمد عثمان خان په مشرۍ یو پلاوی حبیب الله (بچه سقاو) ته د سولي لپاره ورواستاوه، نوموړي پلاوي د دې پر ځای چي لومړی حبیب الله ته ورسي، پوځیانو ته ورغلل او هغوي ته یې د امان الله خان د مستعفي کېدلو او عنایت الله خان د پاچا کېدلو وویل، پوځیان چي تر اوسه پوري د امان الله خان لپاره جنګېدل، تیت و پرک سول.

محمد صادق مجددي او عثمان خان، حبیب الله ته ورغلل، نوموړي ته یې وویل، چي امان الله خان له واکمنۍ څخه لاس پر سر سوی دی او خلکو عنایت خان ټاکلی، نو تاسو له هغه سره بیعت وکړئ، خو په دې

۱.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۳۱ مخ

مجلس کې محمد حسين د کلکاني د دفاع وزير هم ناست و، هغه چيغې کړې، او داسې يې وويل:(دا چې د بيعت خبره ده، نو ولې يې له خپل امير (حبيب الله) سره ونه کړو).

پدې توګه د حبيب الله خان لپاره بيعت وسو او محمد صادق مجددي ناکام راستون سو،[1] عنايت الله خان درې ورځې هم مقاومت ونکړای سو او د حبيب الله کلکاني لښکري له شمالي څخه د کابل پر ښار راخپرې سوې.

دا د بدوي کلتور نمائندګانو په ډېر هول او سخته بې رحمۍ د کابل ښاريان وټکول او په چور و چپاو يې لاس پورې کړ، درې کسانو (د حبيب الله ورور (حميد الله)، د کابل والي (ملک محسن) او پردل) چې وروسته سپه سالار سو، په کابل کې دولتي دايرې او د خلکو کورونه چور کړل او خال.خال يې عفتيو ته يې هم لاس وراچاوه، خو په کلي صورت يې دا کار نه کاوه، ځکه په بدوي کلتور کې د غسې کار هم ښه نه ګڼل کيږي.

حبيب الله هم دا د چور او چپاو کار چندان بد نه باله، بلکې ويل به يې، دا د ښار شتمني زموږ د اوږې محصول دی، بچه سقاو کابل ته په داخلېدو، د جنورۍ په (۱۶) نېټه پخپله د مهمانخانې قصر ته (چې اوس آرشيف ملي دی) ولاړ او هلته يې خپله تاريخي وينا کې داسې وويل:ـ(ما د پخواني حکومت لاتې ګري، کفر او بې دينۍ اوضاع ولېدله او د رسول الله (ص) د دين د خدمت لپاره مې د جهاد ملا وتړله، تر څو تاسې ورونه له کفر او لاتې ګرۍ څخه وژغورم، وروسته

۱.بشير احمد ريان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند ليک، ۱۳۴ مخ

له دې به زه د بیت المال پیسې په تعمیراتو او مدرسو (مکتبونو) ونه لګوم او دا پیسې به خپلو عسکرو ته ورکړم، چې چای، قند او پلو ووهي او ملایانو ته به یې ورکړم، چې عبادت وکړي، اوس نو ولاړ سئ وروسته له دې همیشه خپل ساعت تېر کړئ، چرګان وجنګوئ، مرږان وجنګوئ او ساعت تیری وکړئ).[1]

حبیب الله کردی، سخوټ، توربخن سړی و او لنډه ږیره یې درلوده، کلیوال کالی یې اغوستل او پر واسکټ یې د مرمیو لوی کتارونه راپېچلي وه، د حبیب الله قدرت هم تر ډېره دوام ونه کړ، نادر خان له فرانسې څخه راغی، د قبیلو د مشرانو او خپلو وروڼو په ملګرتوب نوموړي ته د لوګر په سیمه کې ماته ورکړه، چې نور به د نادر خان په دوره کې تر بحث لاندې ونیسو.

د محمد نادر شاه پاچاهي:

محمد نادر خان هلمندی د یوسف خان زوی، د یحیی خان لمسی، د سلطان محمد خان کړوسی او د سردار پائنده محمد خان بارکزي (هلمندي)کوسی و، چې په (۱۸۸۳ز) کال د اپرېل په (۹) نېټه د هند په دېرون کې زېږېدلی دی او زده کړې یې هم په هند کې د اردو او انګرېزي ژبو له زده کړې سره وکړل.

په (۱۹۰۱ز) کال کې د نادر خان کورنۍ بیرته کابل ته راغله، نوموړی د هغه پوهې په سبب چې په نظامي چاور کې یې درلوده، په (۱۹۰۸ز) کال د جنرالۍ رتبې ته ورسېد، په پکتیا کې د منګلو د پاڅون له غلي کولو وروسته په (۱۹۱۱ز) کال د نائب سالار دنده

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۹۸ مخ

ورکړل سوه، په (۱۹۱۳ ز) کال کي د حبیب الله خان لخوا د دفاع د وزیر (سپه سالار) په توګه وټاکل سو.

د امیر حبیب الله خان تر مرګ وروسته چي کله د غازي امان الله خان له خوا د خپلواکۍ اعلان وسو، یو مهم کس یې نادر خان هم و، چي په جنوبي جبهه کي یې جګړه وکړه، پدې جګړه کي یې په ډېره مېړانه د ټل کلا ونیوله او د فاتح په توګه د خپلواکۍ له تر لاسه کولو او د سولي وروسته کابل ته راوګرځېد.

سردار محمد نادر خان په (۱۹۲۴ ز) کال په فرانسه کي د افغانستان د سفیر په توګه وټاکل سو، په (۱۹۲۵ ز) کال کي یې د سفارت څخه استعفاء ورکړه او هلته د نیس په ښار کي پاته سو.

کوم وخت چي امان الله غازي ته د نا ارامۍ اوربل سو او حبیب الله کلکاني ته د هیواد چاري ورسېدلې، نادر خان له فرانسې څخه هیواد ته راغی او لښکر یې برابر کړ، د حبیب الله کلکاني له ملګرو سره په لوګر کي د خپلو ورونو (شاه ولي خان، شاه محمود او محمد هاشم) په مرسته جګړه وکړه، له نادر خان سره قبایل هم ملګري وه، چي د نادر خان په کامیابۍ کي یې غوره رول ولوباوه.(۱)

نادر خان د لوګر له لاري کابل محاصره کړ، حبیب الله کلکاني (بچه سقاو) کوهدامن ته وتښتېد، نادر خان په (۱۹۲۹ ز) د اکتوبر د میاشتي په (۱۵) نېټه کابل ته ننوت او سیده د سلامخانې ودانۍ ته ولاړ، د جنوبي او وزیرو د لښکر د مشرانو، د کابل ښار او د شاوخوا سیمو د مخورو، سپین ږیرو او د اماني حکومت د غړو په وړاندي یې

۱.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۴۲ مخ

چې رابلل سوي وه، وینا وکړه، نوموړي په دې وینا کې د نورو موضوعاتو په لړ کې څرګنده کړه، چې هیواد ته دده د بېرته راستنېدو موخه، له غلو څخه د هیواد ژغورل و، اوس چې دغه موخه تر سره سوې ده، پخپله د پاچهۍ ادعا نلرم، غواړم چې د هیواد د نوي پاچا د ټاکنې لپاره لویه جرګه راوبلل سي، تر څو د هیواد راتلونکی واکمن د ملت د استازو لخوا وټاکل سي.

د قبایلو مشرانو او وګړو ځواب ورکړ، چې د لویې جرګې جوړولو ته هیڅ اړتیا نسته، ځکه ته پخپله پاچا یې او ټول در سره موافق دي، محمد نادر خان له لږ څه فکر او سوچ وروسته دغه وړاندیز ومانه او د سلطنت درووند بار ته یې اوږه ورکړه.[1]

محمد نادر خان چې پر وران ویجاړ کابل پاچهي پیل کړه، نو پدې ښه پوهېده، چې دده په وړاندې ساده چارې نه دي پرتې، بلکې غرونه . غرونه کار باید وکړي او هر قدم باید په ډېر احتیاط کښېږدي.

محمد نادر خان د امان الله خان نږدې همکار او د رفورمستانو سرحلقه عبدالرحمن خان لودین چې په اخیره کې د امان الله خان څخه خوابدی و، د کابل د ښاروال په حیث مقرر کړ، دغه مهال چې پر کابل د سقاویانو غلو لنډه واکمنې تېره سوې وه، نوموړي ښار په یو داسې حالت کې قرار درلود، چې دغو غلو دولتي دفترونه لوټ کړي وه، غالۍ یې وړي وې، چوکۍ او نور سامانونه یې یا وړي وه او یا یې تخریب کړي وه، د کابل ښکلی ښار په کثافت دانۍ اوښتی و.

۱.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کې، ۶۵۵مخ

عبدالرحمن خان لودین هم په لږه موده کي کابل یو ځل بیا وبرېښناوه، د ښار سړکان او کوڅې ورغول سوې، د ارګ ودانۍ هم ترمیم سوه، چي تر هغه وروسته پاچا د خپلي کورنۍ سره هلته استوګنه غوره کړه.

د نادر خان د دولت په سر کي پخپله نادر شاه او په هغه پسې یې ورور سردار محمد هاشم خان ډېر با انضباط او په اداره کي ډېر سختګیر خلک وه، ورپسې نور دولتي اراکین یې هم ساده خلک نه وه او هر یو یې په خپل چوکاټ کي د صلاحیت خاوند و، ده که څه هم د خپل ورور محمد هاشم خان په صدارت حکومت جوړ کړ، خو د کار ټولي جدي کیلۍ یې په خپل جېب کي ساتلې.[1]

محمد نادر شاه له حبیب الله کلکاني (بچه سقاو) څخه وغوښتل چي حکومت ته ځان وسپاري او دا وعده یې هم ورسره وکړه، چي که کابل ته ورسي نو وبه بخښل سي، حبیب الله هم له خپلو ملګرو سره کابل ته ورغی، محمد نادر خان په خپله ژمنه وفا ونکړه او بچه سقاو یې له څو تنو ملګرو سره په دار را وځړاوه.[2]

د هغه څخه وروسته یې د اماني اصلاحاتو په برخه کي منفي چلند غوره کړ او په دې برخه کي یې د خپل دولت کړنلاره په یوولس فقره ییزه ابلاغیه کي اعلان کړه، که څه هم نوموړي په دې سند کي د ولسي شورا د جوړېدو ژمنه وکړه، خو د (۱۹۲۳ ز) کال اساسي قانون او د اماني دورې نور قوانین یې شاته وغورځول، د محکمو واک یې بېرته دیني عالمانو ته وسپاره.

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۲۱۶ مخ
۲.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۴۴ مخ

د یوې منظمې اردو د رامنځته کولو لپاره یې متې راونغښتې، په بالاحصار کې یې د حربیې نوې ښوونځی جوړه کړه، په داسې حال کې چې د جنوبي قبایل، د کندهار او مشرقي د یو شمېر قبیلو خلک یې له عسکری خدمت څخه معاف کړل، خو په نورو خلکو یې د قرعې له لارې په ټینګه د عسکری خدمت کول عملي کړل، په ډېره لږه موده کې یې د امان الله خان له اردو څخه ډېره پیاوړې، ځواکمنه او منظمه اردو رامنځته کړه او دغه اردو یې په عصري وسلو سمبال کړه.

په اداري برخه کې نوي دولت مرکزي اداره او د ولایاتو اداري نږدې هماغه د اماني دورې په بڼه فعالې او را ژوندۍ کړې، په دې ترڅ کې سره له دې چې د پوهنې وزارت یې بیا تشکیل کړ، خو د انجونو د زده کړو مخه یې ونیوله او د هلکانو زده کړې یې هم په لومړي سر کې په مرکز او په یو څو سترو ښارونو پورې محدودې کړې.

په کال (۱۹۳۰ز) په سپتمبر کې د قومونو او قبایلو له مشرانو، د سیمو او ښارونو له مخورو سپین ږیرو څخه یوه لویه جرګه په کابل کې جوړه کړه، د نوموړې جرګې څخه یې (۱۰۵) تنه غړي د نوي اساسي قانون د تصویبولو لپاره وټاکل، دغه (۱۰۵) کسیز پلاوی چې په ولسي جرګه ونومول سو، د (۱۹۳۱ز) کال د اکتوبر په میاشت کې یې نوی اساسي قانون د (اصول اساسي دولت عالیه افغانستان) په نامه په (۱۱۰) مادو کې تصویب کړ، دا اساسي قانون که څه هم د ترکیې او ایران له اساسي قوانینو څخه په استفاده کولو او د (۱۹۳۲ز) کال په اساسي قانون کې د اړینو لاس وهنو په نتیجه کې تسوید سوی و، په ښکاره ډول څرګنده داسې بریښېده، چې په هیواد کې مشروطه نظام ټینګوي، خو

په حقیقت کي دغه اساسي قانون مطلق واک د شاه او د دیني علماو او روحانیونو د کړیو تر منځ وېشه.

د اساسي قانون له تصویب څخه لږ وخت وروسته د مشرانو شورا جوړه سوه، چي (۲۷) تنو پکښې ګډون درلود، دا ټول د شاه لخوا انتخاب سوي وه او په دې پسې په (۱۹۳۲ز) کال کي نوې شورا رامنځته سوه، چي د مرکز او ولایاتو څخه پکښې یو .یو تن او د کابل ښار دوه تنو پکښې د څرګنده او شفاهي رایي ورکولو پر بنسټ ونډه درلوده.[1]

د محمد نادر خان د واکمنۍ په دوران کي ځیني پاڅونونه هم وسول، چي ده بیا ژر غلي کړل، لکه د شمالي قومونو بغاوت، د خوست پاڅون او نور.[2]

نادر خان او ورونه یې د سیاست په رمز اګاه وه، ځکه په اماني دوره کي په بهر کي یې دیپلوماتیک ماموریتونه سرته رسولي وه، خو تر ټولو مهم اصل چي دغه ورونو هغه ته جدي معتقد وه، هغه د محمد نادر شاه قیادت او رهبري وه.

محمد نادر خان د انګرېزانو سره ډېري ښې اړیکي درلودې، له شوروي څخه هم بې تشویشه نه و، خو په ډېر ځراکت یې هغوي په خپل وجود قانع کړل، له ترکیې او ایران سره یې د نږدې دوستۍ لپاره ډېر دقیق او سیاستمدارانه پلانونه عملي کړل.

محمد نادر خان پخپله یو با فرهنګه شخص و، نو ځکه یې د سقاوي په دوره کي چي فرهنګ ته کومه صدمه رسېدلې وه، د هغې د جبیرې

۱.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، ۶۵۹مخ
۲.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۴۵مخ

لپاره ډېره پاملرنه وکړه، د اماني دورې هغه یو شمېر روڼ اندي (روشن فکران) چې له زندان څخه دباندې پاتـه وه، هغـه یې پـه یـوه ټولنه کې راټول کړل، د کابل ادبي ټولنه یې جوړه کړه، دې انجمن د کابل په نامه یـوه مجلـه هـم خپـره کـړه او پـه تـاریخ او ادبیـاتو کـې یـې د یـادوني وړ کارونه سرته ورسول.

نادر خان فرهنګي کارونو ته پخپله توجه کوله، په علی آباد کې چې د استقلال د لمر نښان څخه پنځه سوه جریبه ځمکه ورکول سوې وه، هغه یې روغتون او پوهنتون ته وقف کړه، دده پـه امـر ډېرې ښوونځـې فعالـه سـولې او پـه کندهار کې وزیـر محمـد ګل خـان د کنـدهار ادبي ټولنه جوړه کړه، چې د هغه ځای لیکوالان او روڼ اندي پکښې راټـول وه او د پښتو په نامه یې یوه مجله هم خپروله.

نادر خان د هري حرفې او شغل خلک په خپل کار کې په کـار درول او ده به ویل ډېر بد حالت هغه دی، چې خلک بې کـاره سـي او د بـې کـاره سړي کله (سر) د شیطان کارخانه ده.

اعلیحضرت محمد نادر شاه په ظاهره ډېر آرام او خاموش سړی و، خبري یې ډېري نه کولې، خو په دننه کې سخت انتقـام جویـه شخص و، دا بله خبره ده، چې دی هوښیار او مدبر سړی و او وطن تـه هـم دغسـې جدي سړی پـه کـار و، ولـې پـه ځینـو مـواردو کـې یـې خپـل قهـر هیڅ تېرولی نسوای او لکه افعی مار پر خپل ښکار به یې حمله کوله، لکه د عبدالرحمن خان لودین سره پر ډوډۍ ناست و، خبره یې سره واوښته، ده هغه ته غدار وویل، چې د امان الله خان سره یې غدر کړی دی، خو هغه هم عصبي سړی و، ده تـه پـه ځـواب کـې د غاصب خطاب ورکړ او نادر خان هم ناري کړې، چې دغه سړی لاندې تیر باران کړئ.

همدا راز د ځرخي غلام نبي خان وژل هم يو انتقام جويانه حرکت و، کېدای سوای چې دغه کورنۍ يې له ځانه راضي ساتلې وای، پدې ډول نور هم عصيبتونه او فشارونه زياتېدل او هري خوا ته د انتقام دو جانبه اور بل و، ځو دا و، چې د (۱۹۳۳ ز) کال د نوامبر پر (۸) نېټه عبدالخالق نومي د نجات د لېسې شاګرد اعليحضرت محمد نادر شاه د تفنګچې په مرمۍ مړ کړ.

د محمد نادر شاه لخوا د فرهنګ د قدر دانۍ يوه نښه يې پخپله دغه ده، چې ده پخپله د معارف مډال د يوه شاګرد پر ځيګر وټومبه، خو هغه د لاندي لخوا د تفنګچې مرمۍ پرې ور خوشي کړې).

پدې توګه محمد نادر شاه د افغانستان په واکمنانو کي ځای لري، نوموړي بې له پيسو په داسي حال کي چې د ناروغۍ رنځ هم په پوري و، صرف په خپل شخصيت او خپل شهادت هيواد ته نجات ورکړ، چې د يو غاصب او ظالم (بچه سقاو کلکاني) د استبداد تر لغتو لاندي زهيرېده، نادر خان هيواد له يوې دورې انارشي ځخه چې ښايي يو نسل يې په غېږ کي نيولی وای، نجات ورکړ، نوموړي له هغه وخته چې پر تخت يې تکيه وکړه د ملي يووالي لپاره زمينې برابري کړې.

د اعليحضرت محمد نادر شاه تر وفات وروسته هغسي چې انتظار کېده په انتقام کي به يې ډېري ويني توی سي، د پاچا وروڼو او د دولت امنيتي مقاماتو لاس لنډ وساته، خو د نادر شاه نه شتون واقعاً يوه غټه ضايعه وه.[1]

۱.کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه کتنه، ۲۲۸ مخ

د محمد ظاهر شاه پاچاهي:

محمد ظاهر خان هلمندی د (۱۲۹۳) لمریز کال د تلي په (۲۲) نېټه په کابل کي زېږېدلی دی، په ورکتوب کي یې د کابل د حبیبیې او استقلال په لېسو کي یې زده کړې وکړې، په (۱۳۰۲ل) کال د پلار (نادر خان) سره فرانسې ته ولاړ او هلته یې په زده کړو پیل وکړ، په (۱۳۰۹ل) کال بېرته د فرانسې څخه هیواد ته راغی او په عسکري ځانګه کي یې خپلو تعلیماتو ته دوام ورکړ.[1]

محمد نادر شاه پدې پوهېده، چي محمد ظاهر خان دده تر حضور لاندي باید دلته په افغانستان کي زده کړه وکړي، چي د وطن په خوی او بوی بلد سي، یو کال وروسته یې د خپل اکا د زوی (سردار احمد شاه خان) لور حمیرا و شهزاده محمد ظاهر خان ته په نکاح کړه او پدې پسې یې په نظامي اکاډمۍ کي داخل کړ، چي هغه یې هم عاجل ولوستله او په دا بل کال د حربیې د وزارت مرستیال سو.

محمد نادر شاه یوائې خشک عسکري مسلک ته نه ورخوشي کاوه، بلکې د پوهني د چارو سره یې هم آشنا کړ او یو ځل هم د پوهني د وزارت مرستیال سو، دی د یوې لویې حوصلې خاوند و او په دنده کي هم نه ستړی کېده.

د اعلیحضرت محمد نادر شاه تر وژل کېدو وروسته چي محمد ظاهر شاه پاچا سو، هغه سمدستي خپل اکا (پخوانی صدراعظم محمد هاشم خان) بیا په صدارت وګماره او هغه هم د (۱۹۳۳ز) کال د نوامبر په (۱۲) نېټه خپله کابینه پدې توګه پاچا ته معرفي کړه:

۱.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۴۸ مخ

– سردار شاه محمود خان حربیه وزیر
– فیض محمد خان بهرنیو چارو وزیر
– محمد ګل خان کورنیو چارو وزیر
– فضل احمد خان مجددي عدلیه وزیر
– احمد علی خان د پوهنې وزیر
– میرزا محمد خان د سوداګریزو چارو وزیر او د مالیې د وزارت کفیل
– الله نواز خان د فواید عامې وزیر
– محمد اکبر خان د طب خپلواک مدیر
– رحیم الله خان د پُست، تلګراف او ټیلفون خپلواک مدیر

پورتنۍ کابینې به په اونۍ کې یوه ورځ د صدراعظم په مشرۍ غونډه کوله او په هغه کې به هر وزیر د خپلې ادارې د کړنو په باب صدراعظم ته ګزارش ورکاوه او د کار په مربوطه ساحه کې به یې د یوه نوي انکشاف په باب نظر څرګنداوه، صدراعظم سخت دقیق شخص و، ده د مجلس جریانات پخپله دیکته کول او بیا به د مجلس مُنشي هغه د تصویباتو کتاب ته رسول.

د ظاهر شاه د پاچهي په دوران کې دوهمه نړیواله جګړه، په کال (۱۹۳۹ز) کې پیل سوه او وروسته په کال (۱۹۴۵ز) کې پای ته ورسېده، ددې جګړې لمبې چې له اروپا څخه پورته سوې وې ډېر ژر آسیا او د نړۍ نورو برخو ته ورسېدې.

د یادې جګړې دوې لورې د محور او متفقینو په نامه یادېدې، چې په محور کې (آلمان، ایټالیا، جاپان او د ختیځې اروپا کوچني هیوادونه) پکښې شامل وه او په متفقینو کې (انګلستان، فرانسه،

شوروي اتحاد، د امریکا متحده ایالتونه او یو شمېر نور اروپایي هیوادونه) شامل وه، دا یوه خطرناکه جګړه وه، هغه هیوادونه چي مستقیماً پکښي ښکېل وه، ډېر مالي او ځاني زیانونه ور ورسېدل او چي شامل نه وه هغه هم بې زخمه پاته نه سول.

د دې جګړې په دوران کي چي د افغانستان په شمال کي شوروي، په لوېدیځ کي ایران او په جنوب او ختیځ کي برتانوی هند پکښې رانسکور سول، په افغانستان کي محمد ظاهر شاه پاچا او سردار محمد هاشم خان صدراعظم و، محمد هاشم خان په ډېر لوی تدبیر نه یوازي افغانستان د جګړې له لمبو څخه وژغوره او وطن ته زیانونه رسېده، بلکې د اقتصاد د تنګیو سره – سره یې حتی د سپما څخه کافي ډالر هم ذخیره کړل، چي وروسته په پراختیایي پروژو کي کار ورڅخه واخیستل سو.

د دوهمي نړیوالي جګړې وروسته په کال (۱۹۴۶ز) کي محمد هاشم خان د صدارت څخه استعفاء وکړه او پر ځای یې کشر ورور (شاه محمود خان) د صدراعظم په توګه وټاکل سو، د نوموړي د صدراعظمۍ په لومړي کال افغانستان د ملګرو ملتونو د سازمان غړی سو.

صدراعظم شاه محمود خان چي په افغانستان کي د دیموکراسۍ پلار ورته ویل کیږي، لومړی یو شمېر هغه سیاسي بندیان له محبسونو خوشي کړل، چي د نادر خان او یا هم محمد هاشم خان له خوا بندیان سوي وه، هغوی یې په لوړو پوستونو مقرر کړل.

له هغه څخه وروسته د ظاهر شاه د واکمنۍ پر مهال د پوهنتون د محصلینو اتحادیه جوړه سوه، آزاد مطبوعات منځته راغلل، د

ښاروالیو د قانون سالم تطبیق پیل سو او ملي کلوپ منځته راغی، چي د کابل د لویو دولتي اراکینو، سردارانو او اشرافو یوه ټولنه وه، چي د دیموکراسۍ تر عنوان لاندي راووتله او سردار محمد داود خان هلمندی یې مشر و، پدغه وخت کي سردار محمد داود خان د ملي دفاع او کورنیو چارو وزارت سرګروپ هم و.

په (۱۹۴۷ز) کال کي صدراعظم شاه محمود خان امریکا ته سفر وکړ، مخکي تردې چي صدراعظم دا تاریخي سفر پیل کړي، امریکا یې وپوهوله، چي په افغانستان کي پانګه اچونه لوی ګټور کار دی او افغانستان تر هر چا په امریکا خوښ دی، چي دلته په افغانستان کي پانګه په کار واچوي.[1]

په (۱۹۴۷ز) کال چي کله انګریزان د هندوستان واک پرېښوولو ته اړ سول، نو افغانستان د پښتنو مسئله را پورته کړه، د خان عبدالغفار خان سره یې په دې غوښتنه کي ملاتړ وکړ، چي د هندوستان د وېش په وخت دي پښتنو ته خوښه ورکړل سي، چي دوي د هند یا پاکستان سره پاته کیږي، آزاد او سېدل غواړي او که له افغانستان سره بېرته ګډون طلبي، له کومه چي په کال (۱۸۹۳ز) کي د ډیورنډ په کرښه انګرېزانو رابېل کړي وه، خو انګرېزانو دا لویه پړه وکړه، چي پښتنو ته یې خوښه ورنکړه.[2]

په دا بل کال (۱۹۴۸ز) کي صدراعظم خپل وراره (سردار محمد نعیم) چي د افغانستان په بهرنیو چارو وزارت کي د پوره مطالعې

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ باندي یو لنډه کتنه، ۲۳۲ مخ

۲.ډاکټر باقي دراني، پښتنانه د تهذیب په څپو کي، ۳۸۲ مخ

خاوند و، امریکا ته د سفیر په توګه وپېژاند، نوموړي سردار امریکایي مؤسساتو ته دا ور وفهموله، چي د دوي لپاره د بندونو، ویالو او سړکانو جوړولو لپاره خورا ډېر کار سته، نو دا و، چي امریکایانو لومړی د خپلو متخصصانو په وسیله سیمه مطالعه کړه او کله چي ډاډمن سول، نو په (۱۹۴۹ ز) کال کي یې یوویشت میلیونه ډالره لومړی پور (قرضه) د بندونو د جوړولو لپاره ورکړل او د موریسن نودسن په نامه کمپنۍ په کندهار کي کار پیل کړ، د نوموړي کمپنۍ د انجنیرانو په وسیله د کندهار د ښار شمال ختیځ په (۴۰) کیلو مترۍ کي د ارغنداب پر سیند یو بند جوړ سو، چي کار یې د (۱۹۵۰ ز) کال د جون څخه د (۱۹۵۲ ز) کال تر اپرېل پوري دوام وکړ.

د ارغنداب د بند څخه وروسته په دوهم پور اتلس نیم میلیونه ډالر د امریکا څخه واخیستل سو، دا ځل د هلمند پر سیند یو بند جوړ سو، چي په کال (۱۹۵۳ ز) کي افتتاح سو.

د امریکایانو امریکن هوایي کمپنۍ د (۱۹۵۶ ز) کال په سپتمبر کي (۱۴) میلیونه ډالره افغانستان ته پور ورکړ، چي په هغه د کندهار هوایي ډګر او د ډیپلوماټانو د روزني چاري سرته ورسېدې.

د (۱۹۵۷ ز) کال د جون په (۳۰) نېټه امریکا پنځه میلیونه اووه سوه پنځوس زره ډالر د هلمند وادي د پراختیا او دوه میلیونه اته سوه شپېته زره ډالره یې د پرسونل د روزني لپاره پور ورکړ.

همدارنګه د (۱۹۵۸ ز) کال د جون په (۳۰) نېټه یې اووه میلیونه اووه سوه اته زره ډالره یې د سپین بولدک، کندهار، کندهار او کابل د

اسفالت لپاره پور ورکړ او دا ټول کارونه د امریکایي انجنیراتو په لارښوونه سرته ورسېدل.(۱)

په (۱۹۵۳ز) کال د دسپتمبر پر (۷) نېټه سردار محمد داود خان د صدراعظم په توګه وټاکل سو، نوموړي د هیواد د پرمختګ لپاره غوره کارونه پیل کړل، د سالنګ لوی سړک، له کابل څخه تر کندهاره لویه لار او بیا له کندهار څخه تر هراته لوی سړک، دروټه، نغلو، د ننګرهار کېنال او د هلمند ودانۍ ټولي په همدغه وخت کي وسوې.

داود خان غوښتل چي په هیواد کي بدلون راولي، په دې لړ کي له روس څخه پوځي او اقتصادي مرسته هم وغوښته، د پاکستان سره سیاسي مسئلې افغانستان ودې ته اړ کړ، چي په نظامي توګه پر روس تکیه وکړي، خو دغه پریکړه وروسته د افغانانو په لوی زیان تمامه سوه او شوروي ته د افغانستان په پوځ کي د لاسوهني موقعه په لاس ورغله.

په کال (۱۹۵۵ز) کي افغانستان د دواد خان په مشرۍ دا پالیسي خپله کړه، چي پښتنو ته دي یو آزاد ټاټوبی د پښتونستان په نامه ورکړل سي، خو ظاهر شاه د پاکستان سره د اړیکو د خرابولو په حق کي نه و او نه یې په افغانستان کي د روس لاسوهنه خوښه وه، ځکه محمد داود خان په (۱۹۶۳ز) کي له خپله منصبه استعفاء ورکړه.(۲)

داود خان د (۱۹۶۳ز) کال په مارچ کي له صدارت څخه استعفاء وکړه، ظاهر شاه ډاکټر یوسف د صدراعظم په توګه وټاکه او هغه په (۱۹۶۳ز) کال د مارچ په (۱۳) نېټه خپله کابینه اعلان کړه.

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۲۳۸ مخ
۲.ډاکټر باقي درانی، پښتانه د تهذیب په رڼا کي، ۳۸۲ مخ

ډاکټر یوسف په (۱۹۶۵ز) کال د اکتوبر په (۲۴) نېټه د دوهم ځل لپاره ولسي جرګې ته د کابینې او کړنلارې د لوستلو لپاره وغوښتل سو، خو هلته بې بندو باري او د نندارچیانو د ډېر بیروبار له امله یې کابینه سبا ته وځنډوله، سبا یې تر ځانګړي حفاظت لاندي کابینه اعلان کړه، ولس پدې ډېر خفه سو او مظاهرې یې وکړه، خو د سردار ولي خان په امر پر مظاهرچیانو فیرونه وسول، چي له امله یې څو تنه ژوبل سول، ملت په دې نور هم په قهر سو، ظاهر شاه ددې لپاره چي د ملت قهر غلی کړي، ډاکټر یوسف یې د اکتوبر په (۲۹) نېټه له دندې ګوښه کړ.

د (۱۹۶۷ز) کال د نوامبر په میاشت کي نور احمد اعتمادي صدراعظم وټاکل سو او په (۱۹۷۱ز) کال یې استعفاء وکړه، له ده وروسته ډاکټر عبدالظاهر په (۱۹۷۱ز) د مې پر (۱۶) نېټه صدراعظم سو او په (۱۹۷۲ز) کال د دسمبر په میاشت کي استعفاء ورکړه، ظاهر شاه سمدستي موسی شفیق ته چي د بهرنیو چارو وزیر او د مصر په الازهر، د امریکا په کولمبیا او هارورډ پوهنتونونو کي یې زده کړه کړې وه، د دسمبر په (۷) نېټه صدارت ورکړ، تر څو د داود خان په کودتا سره پای ته ورسېد.

ظاهر شاه په (۱۹۶۴ز) کال کي د افغانستان نوی اساسي قانون جوړ او توشیح کړ، ددغه اساسي قانون له مخي سیاسي فعالیتونه په هیواد کي ازاد سول، چي په پایله کي یې یو زیات شمېر سیاسي ګوندونه منځته راغلل، خلکو تر یوې اندازې پوري د خبرو او لیکنو ازادي پیدا کړه.

د اعلحضرت محمدظاهر شاه په وخت کي له شوروي اتحاد سره د افغانستان اړیکي د پخوا په شان سرې او رسمي، خو له دښمنۍ او تاوتریخوالي څخه پرته وې، په ځینو برخو کي د دواړو هیوادونو تر منځ یو شمېر معاهدې هم وسوې، چي په دې لړ کي په (۱۹۴۶او ۱۹۴۸ز) کلونو کي د دواړو هیوادونو تر منځ د سرحدي اوبو پر سر تړونونه لاسلیک سول، چي د لومړني قرارداد له مخي د آمو د سیند پر غاړه د اوبو تر ټولو ژوره لیکه د دواړو هیوادونو د ریښتیني پوله په توګه وپېژندل سوه او د دوهم قرارداد پر بنسټ افغانستان د کشک د سیند په اوبو کي د شوروي دولت د حق درلودلو تصدیق وکړ، له دې وروسته د دواړو هیوادونو تر منځ د څلورو کالو لپاره سوداګریز تړون لاسلیک سو او موافقه وسوه، چي شورویان د اومو موادو لکه (پنبې او وړۍ) په بدل کي (تېل، بوره او نور) شیان افغانستان ته ورکوي.

له انګلستان سره د اړیکو په باب باید ووایو، چي د هند او پاکستان له خپلواکۍ وروسته تر ډېره وخته، د افغانستان سیاسي چارواکو ددې نظر له مخي چي د نړۍ د ټولو چارو د مزي سر د برتانیا د دولت په لاس کي دی، د هیواد د ستونزو حل یې په لندن کي لټوله او د برتانیا له دولت څخه یې تمه درلوده، چي له پاکستان سره به د پښتونستان مسئله هم د افغانستان په خوښه حل کړي، خو انګرېزانو له دې کار څخه ډډه وکړه، نو د افغانستان چارواکي په ځانګړې توګه د شاهي کورنۍ غړي له نوموړي دولت سره سخت مخالف سول، ځکه دوي چي ډېر کلونه د برتانیا سره دوستي درلوده، احساس کړه چي نوموړي دولت ورسره ژمنه ماته کړې او په یوه حساس تاریخي پړاو کي یې یوازي پرېښي دي او په مقابل کي په هره کچه چي له پاکستان

سره د افغانستان اړیکي سړې او خرابېدلې، په هماغه کچه یې د پاکستان له سیال هیواد (هندوستان) سره اړیکي تودې او ځلانده کېدې.

په همدې دوره کې د چین د جمهوریت له خلکو سره سیاسي مناسبات ټینګ سول، خو نوموړي دولت تر دغه مهاله په افغانستان کي کوم فعال رول نه درلود.[1]

د (۱۹۷۳ز) کال د جولای په (۱۷) چي د (۱۳۵۲ل) کال له (۲۶) نېټې سره سمون لري، پخواني صدراعظم (داود خان) چي د (۱۹۶۳ ز) کال د صدارت څخه مستعفی سوی او دا لس کاله یې په ګمنامۍ کي ژوند کاوه یوه کودتا سرته ورسوله، چي په دې توګه یې په افغانستان کي د شاهي نظام کمبله ټوله او جمهوریت یې اعلان کړ، ظاهر شاه چي د داود خان د کودتا په وخت کي په ایټالیا کي و، د (۱۳۵۲ل) کال د اسد پر (۲۱) نېټه یې داود خان ته یو لیک راواستاوه او نوی رژیم ته یې بیعت ورکړ.

په (۱۳۸۰ل) کال چي له (۲۰۰۱ز) کال سره سمون لري، د امریکایي پوځیانو په ملاتړ جوړي سوي اداري ظاهر شاه ته بلنه ورکړه، چي افغانستان ته راسي، هغه هم راغی او دلته ورته د (ملت بابا) لقب ورکړل سو، نوموړی د (۱۳۸۶ل) کال د اسد په (۱) نېټه په کابل کي مړ او د مرنجان د غونډۍ په هدیره کي ښخ کړای سو.

۱.میر محمد صدیق فرهنګ، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، ۷۳۱ مخ

د محمد داود خان جمهوریت:

محمد داود خان هلمندی د سردار محمد عزیز خان بارکزي زوی، په (۱۹۰۸ ز) کال د جولای په (۸) نېټه په کابل ښار کي وزېږېد، نو موړي خپل منځني تحصیلات په اماني لیسه کي سرته ورسولې، په فرانسه کي یې د کور جوړوني (مهندسۍ) په څانګه کي تحصیل وکړ او د کابل په حربي پوهنتون کي یې نظامي زده کړه وکړه.

داود خان په (۱۹۳۴ ز) کال د مشرقي ولایت نائب الحکومه، له (۱۹۳۹ ز) کال څخه تر (۱۹۴۷ ز) کال پوري د مرکزي قواوو قوماندان، په (۱۹۴۸ ز) کال د کورنیو چارو وزیر، د څه مودې لپاره په پاریس کي افغان سفیر، له (۱۹۴۹ ز) کال څخه تر (۱۹۵۳ ز) کال پوري د صدراعظم شاه محمود خان په کابینه کي د دفاع وزیر، په (۱۹۵۳ ز) کال د کندهار د ولایت د نائب الحکومه او په همدغه کال د محمد ظاهر شاه صدراعظم وټاکل سو، چي په (۱۹۶۳ ز) کال کي یې له صدراعظمۍ څخه استعفاء ورکړه.[1]

د (۱۹۷۳ ز) کال د جولای په (۱۷) نېټه، چي د کابل ښار سهار تود او شائسته و، د افغانستان ولس د محمد داود خان په اشنا ږغ، له خوبه راپاڅېده، د سهار په اووه بجو او شلو دقیقو د افغانستان راډیو د افغانستان د پخواني صدراعظم پیغام، چي یوه لسیزه یې په (۱۹۶۳ ز) کال کي له خپلي استعفاء څخه وروسته په هیواد کي د حوادثو بهیر څاره، د خلکو غوږونو ته ورساوه، د پېژندني په خاطر د راډیو خبریال، محمد داود خان د وروستي ځل لپاره د سردار محمد داود خان په نامه

۱.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۵۱ مخ

یاد کړ او داود خان د راډیو په ځپو کي د خپل پیغام په لوستلو پیل وکړ، نوموړي د خپلي اوږدې وینا په یوه برخه کي د راتلونکي کړنلاري د لویو ټکو د توضیح په هکله وویل:

((خپل هیواد ته د خدمت لپاره د بېلابېلو مسؤلیتونو د پر غاړه اخیستلو په لار کي زه د یوې موخي په لټون کي وم، چي په هغه سره به د افغان ولس او په خاصه توګه د محرومو طبقو او د هیواد ځوان نسل لپاره د مادي او معنوي ژوند رښتنې او مثبته فضا رامنځته سي، د وطن د نېکمرغۍ لپاره ما کوم بل بدیل نه لید او نه یې لیدلی سم، بېله دې چي صادقانه دیموکراسي پلې سي، چي د هغه بنسټ د افغانستان د خلکو اکثریت ته د خدمت په اساس ولاړ وي، د افغانستان د جمهوریت بهرني اړیکي به په ناپیلتوب او پوځي ډلو کي په نه ګډون او په نړیوالو قضایاوو کي د افغانستان د ولس په ازاد قضاوت باندي ولاړ وي.

ددې لپاره چي خپلو موخو ته ورسیږو، موږ ته تر هر څه نړیواله سولمنه فضا ضروري ده، هیڅ هیواد هم بېله نړیوالي سولي خپل ملي ارمانونه تر سره کولای نسي، پداسي حال کي چي په افغانستان کي به پدې هڅه بوخت یو، چي خپل هیواد ودان کړو، موږ د نړیولي سولي او سلم لپاره تودې هیلي لرو، لدې کبله د افغانستان د بهرنۍ کړنلاري لومړۍ ستنه به د نړۍ له ټولو هیوادونو او ملتونو سره له هر هیواد او ولس سره که کوچنی وي او که لوی، که نږدې وي او که لیري، بېله توپیر او تبعیضه په سوله او دوستي ولاړه وي، له پاکستان سره زموږ د اړیکو په هکله به، چي یوازنی هیواد دی، چي ورسره موږ د پښتونستان د مسئلې په اړه یو سیاسي اختلاف لرو او تر اوسه د هغه

پر حلولو نه یو بریالي سوي، موږ به ددې مسئلې د حل موندلو پر لور خپلو هڅو ته دوام ورکړو)).

له دې وینا سره د افغانستان په سیاسي تاریخ کې یو نوی څپرکی پرانیستل سو او د افغانانو غوڅ اکثریت، چې د زاړه سوي شاهي رژیم څخه په تنګ او پزي ته راغلي وه، په رښتني توګه خوښ او د راتلونکي هوسا او ښېرازه هیواد هیلې یې غوړېدلي وې.

د سرطان د کودتا په لومړۍ ورځ د (۱۹۶۴ ز) کال اساسي قانون ملغا اعلام سو او یوه مرکزي کمېټه وټاکل سوه، چې په خپل واریې محمد داود خان د افغانستان د جمهوریت د لومړي جمهور رئیس او مؤسس په توګه انتخاب کړ.

په افغانستان کې ددې بدلون په اړه نړیوال غبرګون په تېره بیا د پاکستان لخوا ګړندی و، د داود خان د حکومت پر ضد د کړو تبلیغاتو ژرندي، چې هدف یې د افغانستان بې ثباتي وه، په څرخېدو سوې، اسلام آباد د افواهاتو په خپرولو پیل وکړ، چې داود خان کمونیست دی او په افغانستان کې د اسلام دین له خطر سره مخامخ دی، په لندن کې د لندن ټایمز ورځپاڼې ولیکل، چې د پښتونستان مسئلې ته په اشاره سره داود خان یو زوړ زخم بیا راسپخولی دی، پدې پسې د فرانس پریس اژانس راپور ورکړ، چې د افغانستان نوی رژیم له افغانستان څخه د ټولو پاکستانیانو د سمدلاسه ایستلو امر ورکړی دی، پاکستاني چارواکو پدې بحث لاس پوري کړی و، چې په (۱۹۷۱ ز) کال کې هندوستان له پاکستان څخه بنګله دېش غوڅ کړ او افغانستان غواړي چې د روسانو په مرسته پاکستان تجزیه کړي.

د افغانستان د جمهوریت له جوړېدو سره سم پاکستاني مشرانو تل خپل هیواد د یوه کوچني او سوله خوښوونکي هیواد په توګه نړۍ ته معرفي کاوه، چې د غلیمي نړۍ لخوا احاطه او د بربادولو نیت یې درلود، د پاکستان د مشرانو پدې ساندو کي له صدراعظم ذوالفقار علی بوټهو څخه نور د مخه کېدای نه سوه، نوموړي پدې اړه، چې بهرنۍ نړۍ ته، پاکستان د یوه محاصره سوي او مظلوم هیواد په توګه معرفي کړي، ماسټرو.

بوټهو د (۱۹۷۳ز) کال په نوامبر کي د یوې اعلامیې په ترڅ کي افغانستان د پاکستان په کورنیو چارو کي په لاسوهني تورن کړ او اخطار یې ورکړ، چې ځیني کسان ده ته سلا ورکوي، چې د افغانستان پخوانی پاچا (محمد ظاهر شاه) ته بلنه ورکړي، چې د پاکستان قبایلي سیمو ته سفر وکړي.

دې پارونکې اعلامیې د افغانستان د حکومت سخته غوصه وپاروله او د هغې په ځواب کي د (۱۹۷۴ز) کال د فبرورۍ په پیل کي د افغانستان جمهور رئیس محمد داود خان، فرانسوي ورځپاڼي (لومند) ته وویل، چې په اصطلاح د پاکستان شمالي صوبه سرحد تل د افغانستان د خاوري نه بېلېدونکې برخه وه او برتانویانو د نامساوي تړونونو په تحمیلولو باندي، چې دده حکومت ته د اعتبار وړ نه دي، هغه سیمي د افغانانو له حاکمیت څخه بېلي کړې.[1]

داود خان سمدلاسه داخل په هیواد کي دولتي تشکیلات جوړ کړل، چې په لاندي ډول وه:

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک، ۳۲۰ مخ

محمد داود خان رئیس، ډاکټر حسن شرق مُنشي او غړي یې دا کسان وه: جنرال غلام حیدر رسولي، ډګروال سرور نورستانی، ډګرمن عبدالقدیر نورستانی (د ترافیکو افسر)، ډګرمن محمد یوسف، جګړن مولاداد، جګړن خلیل الله، ډګروال خلیل الله، ډګروال غوث الدین فایق، جګړن فیض محمد، جګړن پاچا ګل وفادار، جګتورن ضیا مجید، جګتورن عبدالحمید محتاط او سید عبدالله.

همدارنګه حکومت او کابینه په دې توګه وټاکل سوه:

محمد داود خان علاوه پر رئیس دولت، صدراعظم، دفاع وزیر او د بهرنیو چارو وزیر هم سو، ډاکټر حسن شرق د صدراعظم مرستیال، فیض محمد خان د کورنیو چارو وزیر، عبدالله د مالیې وزیر، غوث الدین فایق د فواید عامې وزیر، پاچا ګل وفادار د سرحداتو وزیر، عبدالحمید محتاط د مخابراتو وزیر، عبدالقدیر نورستانی د پولیسو او ژاندارم عمومي قوماندان او په نظامي برخه کي مهمي قومانداني هغو کسانو ته ووېشل سوې، چي په کودتا کي یې برخه درلوده.

داود خان په (۱۹۷۳ز) کال د جمهوریت بیرغ د جمهوري ارګ د ماڼۍ مخ ته پورته کړ او د کابل په لس ګونو زرو خلکو په دغه وخت کي لاسونه ورته وټکول.

د بیرغ رنګ هم هغه تور، سور او زرغون و، خو په نښان کي یې بدلون راغلی و، په نښان کي د محراب او منبر پر ځای د یو عقاب تصویر ځای سوی و، چي په خلاصو وزرونو هوا ته د الوتلو په حال کي معلومېده.

داود خان د هیواد مشهور شاعر، ادیب او لیکوال عبدالرؤف بېنوا (هلمندي) ته دنده ورکړه، چې د جمهوریت لپاره ملي سرود جوړ کړي او دلته د هغه ملي سرود بشپړ متن لیکل کېږي:

څو چې دا مځکه آسمان وي
څو چې دا جهان ودان وي
څو چې ژوند په دې جهان وي
څو چې پاته یو افغان وي
تل به دا افغانستان وي
تل دې وي افغان ملت
تل دې وي جمهوریت
تل دې وي ملي وحدت
تل دې وي افغان ملت، جمهوریت
تل دې وي افغان ملت، جمهوریت
ملي وحدت.ملي وحدت

دا ملي سرود په دسته جمعي ویل کېده، د اردو په موزیک کې هم ځای سوی و او په ټولو تشریفاتو کې که په کور کې وه او که په بهر کې د داود خان د ورتګ او یا راتګ په وخت کې ورته ویل کېده.[1]

د داود خان په دوره کې ډېر قوانین نافذ سول، لکه په (۱۳۵۵ل) کال کې نوی اساسي قانون، د جزا قانون، مدني قانون، د ارضي اصلاحاتو قانون، د بانکونو قانون، د مځکو (ارضی) د سروې، تصفیې او ثبت قانون، د کورنۍ او بهرنۍ پانګې اچوني قانون، د

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۲۸۱ مخ

کوپراتیف قانون، د سوداګرۍ او صنایعو د اطاقونو قانون، د استهلاکي موادو د مالیې قانون، د سیاحت قانون، د ټرانسپورټ او د جادې د ټرانزیټ قانون او د بېسیم دستګاه قانون.[1]

د ولسمشر محمد داود خان په دوره کي د برېښنا لپاره لاندي پروژې عملي سوې:

۱.د کونړ په ولایت کي پر سیند د اوبو برېښنا دستګاه.

۲.د هرات په ولایت کي د چشت شریف سره نږدې د هریرود پر سیند د برېښنا بند، چي کارېې د هلمند د ساختماني دستګاه له خوا په مخ روان و.

۳.د هلمند پر سیند د کمال خان د برېښنا بند، چي د جوړېدو کارېې د هلمند د ساختماني دستګاه له خوا تر سره کېده.

۴.د بامیانو د اوبو برېښنا دستګاه، چي د بامیان په ولایت کي یې د اوبو او برېښنا د وزارت له خوا د جوړېدو چاري پر مخ بېول کېدې.

سربېره پر دې دا لاندي پروژې تر طرح ریزۍ او فني مطالعاتو لاندي وې:-

۱.د پنجشېر د تنګي پروژه.

۲.په تالقانو کي د فرخار پر سیند د ورسچ بالا پروژه.

۳.د کوکچې پر سیند د کوکچه علیا پروژه او د کوکچه سفلي پروژه او نور.[2]

۱.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۵۷ مخ

۲.اورنګزېب ارشاد، افغانستان پېژندنه، ۴۲۳ مخ

محمد داود خان د واکمنۍ په لومړیو کې د کمونیستي افسرانو او لوړ رتبه چارواکو په مرسته حکومت کاوه، خو وروسته متوجې سو، چې ملت کمونیست او کمونیست پلوه حکومت نه غواړي، له همدې امله یې په حکومت کې تصفیه پیل کړه، هغه اشخاص چې د روسیې سره یې اړیکي درلودې، له حکومتي دستګاه څخه وایستل.[۱]

محمد داود خان په (۱۹۷۴ ز) کال په کابل کې د امریکا د سفیر په وسیله د هغه هیواد څخه د مرستې غوښتنه وکړه، چې دده له اقتصادي پلانونو سره همکاري وسي، خو امریکا چندان علاقه ونه ښووله بهانې یې وکړې، خو اصل حقیقت دا و، چې امریکا، افغانستان د شوروي یوه سپوږمۍ بلله او د پاکستان سره د اختلاف په وجه یې افغانستان ښه نه لیده.

لکه څنګه چې مخکې داود خان په خپله وینا کې د پښتونستان چې د ډیورنډ ها غاړې ته د افغانستان پرته خاوره ده، یادونه وکړه، چې دا نوی جمهوري حکومت به د هغې په هکله او د هغې سیمې د لاسته راوړلو لپاره اقدامات وکړي، بلې خواته ذوالفقار علی بوټهو په داود خان پسې پروپاګند شروع کړ، چې دی د روس د لاس سړی دی او هغه څه کوي، چې روس یې غواړي.

ذوالفقار علی بوټهو په افغانستان کې د جمهوري نظام د نسکورولو لپاره په یوه لړ عملي ګامونو پورته کولو لاس پوري کړ، د مجید کلکاني په مشرۍ یوې ډلي د (ستم ملي) په نامه له یوې بلي ډلي سره په ګډه، چې د (سازمان ملي مردم افغانستان) نوم ورکړل

۱.بشیر احمد ریان، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، ۱۵۸ مخ

سوی و، په پاکستان کې د بوټهو حکومت تر خپل وزر لاندې نیولې وه او د افغانستان پر ضد په فعالیت بوخته وه، بوټهو ددې ډلې په راټولولو او منظم کولو لاس پورې کړ او ورته یې په پاکستان کې د پوځي روزني کمپونه پرانیزل، په (اخوان المسلمین) مشهوره یوه بله ډله هم بوټهو په غېږ کې ونیوله، دا ډله چې په سر کې د (جوانان مسلمان) او د (اسلامي نهضت) په نامه یادېده، د کابل پوهنتون د شرعیاتو پوهنځۍ د رئیس (غلام محمد نیازي) په مشرۍ د کمونستانو پر ضد په ځرګند فعالیت لاس پورې کړ.

د جوانان مسلمان ګوند په (۱۹۷۴ ز) کال کې که څه هم د کمیت له خوا دومره پیاوړی نه و، د محمد داود خان د حکومت پر ضد په یوه پاڅون کې برخه درلوده، خو مقاومت یې ژر وځپل سو او د هماغه کال د جون تر میاشتي پورې ددې ګوند مشر (پوهاند نیازی) او څه نا څه دوه سوه نور غړي یې ونیول سول، د برهان الدین رباني، احمد شاه مسعود او ګلبدین حکمتیار په شمول د هغه ځیني فعالین پاکستان ته وتښتېدل.[1]

داود خان د ایران له پاچا څخه د افغانستان په اقتصادي پلان کې د همکارۍ هیله وکړه او هغه هم ومنله، ایران د یو کل په توګه دوه ملیارده ډالره ومنل او په (۱۹۷۶ ز) کال کې قرارداد وسو، نوموړي پیسې د اوسپني د لاري د جوړولو لپاره تخصیص سوي وې او (۱۸۱۰) کیلو متره لاره په دې توګه سروې سوه: د اسلام کلا هرات، هرات، فراه، لښکرګاه د ایران تر سرحد پوري، کندهار، سپین

۱.غلام محمد زرملوال، افغانستان تر وروستي افغانه، لومړی ټوک ۳۲۷ مخ

بولدک، کندهار، کلات، مقر، غزنی، لوګر (مس عینک)، کابل، حاجي ګک (د اوسپني کان) کار تکمیل سوی و، دا کار د اووه کلن اقتصادي پلان په لومړي کال پیل کېده او په (۱۹۸۴ز) کال کي پای ته رسېده.

دا یوه لویه پروژه وه، چي داود خان زیات ورته هوسېده، خو شوروي په ډېر تشویش ورته کتل او په کابل کي پرچمیانو په داود خان پسې ډېر بد تبلیغات کول، چي لوېدیځ ته یې ځان ورنږدې کړی.

د (۱۹۷۷ز) کال په اپرېل کي د شوري په بلنه داود خان مسکو ته سفر وکړ او دا د داود خان وروستی سفر و، د داود خان اصلي موخه دا وه، چي ځانته معلومه کړي، چي آیا په دغو روانو ګډوډیو کي (مطلب یې د خلق او پرچم تخریبونه وه) روسیه لاس لري او که نه.

داود خان په مسکو کي په یوه غونډه کي له برژنیف سره وکتل، خو د دواړو تر منځ خبرو زور واخیست، برژنیف داود خان ته وویل، چي د افغانستان په شمال کي د امپریالیزم[1] جاسوسان راځي، پخوا دغسي مسائلو ته پاملرنه کېدله، خو اوس چنداني توجه نه ورته کیږي، ددغي خبري په اورېدو داود خان سخت عصبي سو او وې ویل: افغانستان د شوروي دوستۍ ته لوی ارزښت ورکوي، خو دا ددې معنی نه لري چي افغانستان باید خپله آزادي له لاسه ورکړي، دا د افغانستان انحصاري حق دی، چي پخپله خاوره کي څوک پرېږدي او څوک نه پرېږدي او په دې برخه کي د بنه ګاونډیتوب ټول شرایط په نظر کي نیول سوي دي، له دې سره یې قلم پر کتابچه کښېښود او ولاړ

۱. Imperialism

سو ، د سر په اشاره یې رخصت واخیست او روان سو ، برژنیف تر شا په پسې و ، په دراوزه کې وحید الله، داود خان ته وویل، چې د دیپلوماسۍ له مخې باید په ښه طریقه رخصت واخیستل سي، داود خان ودرېد او کله چې برژنیف ورته راورسېد ، نو په خندا یې ورته وویل: تا زما څخه د یوه شخصي دوه په دوه ملاقات غوښتنه کړې وه، دا وخت ستا په لاس کې دی، چې هر وخت لازم بولې زه په خدمت کې یم.

داود خان هم هغسې تریو و او ځواب یې ورکړ: نور هغسې ملاقات ته ضرورت نسته مسائل حل سول او له دې سره راووت او په هغه پسې له مسکو څخه را رخصت سو ، د داود خان دا ملاقات ډېر ترخه عواقب درلودل، شوروي چې پخوا د دواد خان د چپه کولو کوم پلان درلود ، هغه یې دستي تر لاس لاندي ونیو ، دا ټکر شوروي په دې قانع کړ، چې داود خان نور د شوروي په کړۍ کې ځان نه مقیدوي.

د مسکو تر سفر او د برژنیف سره تر ټکر درې میاشتې وروسته شوروي په کابل کې د خلق او پرچم اتحاد راوست او دا د داود خان له منځه وړلو یو مقدماتي حرکت و ، په اردو کې د شوروي درې سوه مشاورین د دغه پلان د پلي کولو لپاره په کار لوېدل، داود خان په دې پوهېده چې شوروي نور دده د منځه وړلو لپاره د هیڅ عمل څخه دریغ نه کوي.

د (۱۹۷۸ز) کال د اپرېل په (۱۷) نېټه میر اکبر خیبر په قتل ورسېد او دا مرګ د ډېرو تباه کوونکو پېښو سر آغاز سو ، نوموړی د خلق دیموکراتیک ګوند د پرچم د ښاخ یو ډېر مهم غړی او یو سرسخت کمونیست و ، د خلق او پرچم ډلو یې جنازه په سترو مراسمو خاورو ته

وسپارله او د دولت پر ضد یې ویناوي وکړې، داود خان یې متهم کړ، نوموړی هم عصبي سو، د خلق او پرچم د مشرانو د نیولو امر یې صادر کړ.

د داود خان په شاوخوا چي یا د (کي.جي.بي) غړي یا مغروره بې عقلان راتاو سوي وه، هغو داود خان دې ته وهڅاوه، چي شدید عکس العمل وکړي او د غسي یو کار پر اور د تېلو د تویولو حکم درلود، د خیبر مرګ هولناک عواقب درلودل.

د خیبر قتل او په ناحقه د هغه په قتل د داود خان متهمول او د خیبر پر جنازه او فاتحه د دولت پر ضد جنایت کارانه شعارونو ورکولو، محمد داود خان سخت عصبي کړ، د (۱۹۷۸ز) کال د اپرېل پر (۲۵) نېټه د شپې په کابل کي راډیو اعلان وکړ، چي د خاینو عناصرو اووه تنه په دې شهرت ونیول سول: نور محمد ترکی، ببرک کارمل، ډاکټر شاه ولي، دستګیر پنجشېری، عبدالکریم شرعي جوزجاني، ضمیر ساپی، حفیظ الله امین (چي په سبا ونیول سو)، پر دې کسانو د وطن په وړاندي د خیانت تور لګول سوی و، دوي په محبس کي واچول سول او په دا بله ورځ د هیواد په مرکز او ولایاتو کي جشنونه ونیول سول، چي وطن د کمونیستو خاینانو څخه پاک سو، دا شعارونه شوروي اورېدل، خو پلان یې د تطبیق په حال کي و.

د اپرېل په (۲۷) ورځ سهار وختي د حفیظ الله امین په اطلاع د (۱۴او ۱۵) زغره لرونکي قوا او هوایي قوتونو له خوا د داود خان پر مقر ارګ حمله وسوه، لومړنی ټانک د اسلم وطنجار و، چي پر ارګ او دفاع وزارت یې فیرونه وکړل، داود خان په دغه وخت کي د کابینې غونډه

راغوښتې وه، چې د نیول سوو کسانو په هکله تصمیم ونیسي، البته د دوي لپاره اعدام په نظر کي نیول سوی و، د زغره لرونکي قوې ټانکونو پر ښار هم حمله وکړه، خو ډېر زور یې پر ارګ و، داود خان کابینه رخصت کړه او د خپلي کورنۍ سره د ارګ په یوه زېرخانه کي کښېناست.

وزیر دفاع رسولي او دده لوی درستیز عبدالعزیز د صحنې څخه وتښتېدل او د قرغې فرقې ته ولاړل، چي هغه راوبولي، خو هلته هم وضع بدله وه، څو ریشخور ته راوخوځېدل بیا په لار کي ونیول سول او ووژل سول.

د ورځي پر (۱۱) بجو لومړی فیر د دفاع پر وزارت وسو، په دې پسې په ارګ کي د ساعت برج والوزول سو او بیا پر ګارډ فیرونه پیل سول، پنځلس دقیقې نه وې تیري سوې، چي له ارګ څخه دودونه آسمان ته پورته سول.

د ورځي پر (۴) بجو د هوایي قوا او افسر قادر پس له ډېر قتل و قتال څخه له بګرامه په میګ جیټانو پر ارګ حمله وکړه، دا حملې تر ماښامه جاري وې، د شپې د ګارډ مقاومت ختم سو او هغه قوماندان (صاحب جان) ونیول سو او ووژل سو او بیا وطنجار او قادر د جمهوریت خاتمه اعلان کړه.

په سبا یې د امام الدین په نامه یو افسر ډګرمن ګل آقا د دوو نورو افسرانو سره هغه صالون ته ورننوتل، چي هلته محمد داود خان د خپلي کورنۍ سره پکښې ناست و، امام الدین داود خان ته وویل، چي وسله کښېږده او تسلیم سه، داود خان پر هغه د تفنګچې فیر وکړ، چي امام الدین پر لاس زخمي سو، په دې پسې د غو افسرانو په

کلاشنکوفونو داود خان او کورنۍ یې قتل کړل، په دې کې محمد داود خان د هغه دوه ځوانزامن عمر او خالد، مېرمنه یې، د داود خان ورور محمد نعیم خان، د داود خان مړندي او د هغو اطفال، سردار نظام الدین غازي او عبدالله ټوله (۱۷) تنه په قتل ورسېدل، په دې فاجعه کې د ارګ په سلګونو خلک ووژل سول، همداسي په نور کابل کې په زرګونو خلک په شهادت ورسېدل.[۱]

د شهید سردارمحمد داود خان او د هغه د کورنۍ د مړو موندلو لپاره په (۱۳۸۷لمریز) کال کې د افغانستان نوي ولسمشر (حامد کرزي) یو فرمان صادر کړ او یو کمېسیون یې موظف کړ، چې د محمد داود خان مړي ولټوي، د کمېسیون غړو د څلورمي زغره والي لوا شاته کار پیل کړ، هلته له سهار څخه تر مازدیګر پوري پنځوس، شپېته تنه کارګرانو د کمېسیون تر نظر لاندي کار کاوه، هر کارګر ته د ورځي درې سوه افغانۍ ورکول کېدې، خو په کومه ورځ چې د شهید محمد داود خان او د هغه د کورنۍ مړي وموندل سول، پریاد مزد سل افغانۍ نوري هم د انعام په توګه ورزیاتي سوې، کمېسیون اعلان وکړ، که هر چاته د پخواني ولسمشر (داود خان) د ښخېدو ځای معلوم وي، دوي ته دي خبر ورکړي، کمېسیون د پخواني رژیم له لوړ پوړو چارواکو څخه پوښتني وکړې، خو ګټه یې ونکړه، ځکه هغو ویل نه پوهېږو او خبر نه یو، ځینو افغانانو له بهر څخه ټلیفونونه کول یو ځای او بل ځای یې ښوول او کمېسیون به هم ځایونه پلټل، یوه اونۍ وروسته سردار نادر نعیم خبر ورکړ، چې له پکتیا څخه د پخواني

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۲۹۲ مخ

ځلورمي لوا یو افسر (پادشاه میر) ټلیفون کړی او ادعا کوي، چې د ښځېدو اصلي ځای ور معلوم دی.
پادشاه میر یوه اونۍ وروسته کابل ته راغی، د کیندلو ځای چې یې ولید، ویې ویل چې خطا وتلي یاست، تقریباً درې کیلو متره وړاندې د صافي غره لمنه یې وروښوول، چې د ځلورمي لوا شمال کېږي، کله چې د کمېسیون غړي ور ورسېدل، نو پادشاه میر ورته وویل چې دغه ځای دی، خو تر لږ شېبې وروسته داسې وبرېښېده، چې هغه هم ځای نه پېژني، هري خواته یې کتل، بیا یې په عاجزۍ وویل، وروښو دېرش کاله تېر سوي د مځکې مخ اوښتی، نو ځکه پوره نه پوهیږم، چې قبرونه به چیرې وي، همدغه مهال یو لاروي د کمېسیون له غړو ځخه پوښتنه وکړه، چې په څه بوخت یاست؟ کله چې وپوهېده، په منډه ولاړ او د نږدې کلي څخه دوه کسان (حمیدالله او مولاګل) یې خبر کړل، دې دواړو کسانو سره کره معلومات وه، مولاګل تقریباً شپېته متره شاته ولاړ، پر یو ځای ودرېد او ویې ویل: قبرونه دادي، نږدې سل متره ها خواته ولاړ او په ګوته یې اشاره وکړه، دوهم قبر دا دی، معنی دا چې دا مړي په دوو ډله ییزو قبرونو کې په جلا ډول ښخ سوي دي، تر کیندو وروسته په یو قبر کې (۱۳) مړي او په بل کې (۱۶) مړي ټول (۲۹) تنه مړي، ښځې، کوچنیان او نارینه وموندل سول.
د شهید سردار داود خان او د هغه د کورنۍ مړي د کابل په پلچرخي کې له موندلو وروسته (۲۰۰۹ ز) کال د مارچ په (۱۷) نېټه د سکاټ په غونډۍ کې، چې د داود خان په نوم ونومول سوه، خاورو ته وسپارل سول.

د داود خان د واکمنۍ پای ته رسېدل او د یوه نوي سیاسي نظام مینځ ته راتګ سره د هیواد سیاسي وضع بدله سوه، په دې موده کې د اختلافونو په وجه نړیوالو قدرتونو ته د مستقیم تېري لپاره زمینه برابره سوه او تر اوسه پورې زموږ هیواد د یوه قوي مرکزي سیاسي نظام خاوند نه سو، ددې پېښو او حوادثو لاملونه د داود خان د واکمنۍ سره تړنګي اړیکي لري.[1]

محمد داود خان یو رښتنی وطن دوسته شخص و، چې د وطن لپاره یې سر، کورنۍ او مال قربان کړ، د داود خان په قتل سره د هلمندیانو واکمني خاتمه ومونده، چې په (۱۸۳۵ ز) کال کي په لومړي ځل امیردوست محمد خان د لرغوني هلمند یو بچي د افغانستان پلاز په لاس کي ونیو، له (۱۷۴۷ ز) کال څخه تر (۱۹۷۸ ز) کال پوري هلمندیانو د افغانستان په معاصر تاریخ کي ډېر رول درلود، په یادو کلونو کي د هلمند د لرغوني سیمي (۱۲) تنه پاچاهان، په لسګونو وزیران، سفیران، جنرالان، سلاکاران، دولتي مامورین، معلمان، استادان، روڼاندي، والیان، ښاروالان، رئیسان او نور ډېر لویو ـ لویو دولتي چارواکو او ستر عالمانو د افغانستان په دولتي تشکیلاتو کي ځای درلود او پر ټول افغانستان یې واکمني کوله.

۱.پوهندوی مستعلي نیازي، د سردار محمد داود خان د واکمنۍ سیاسي ستونزي، ۲۵۷ مخ

هلمند (هيتومنت)

درېيمه برخه

کلتوري دودونه

لومړی څپرکی

دود (عرف او عادات)

دود او دستور، رسم او رواج د یوه ولس په ژوندانه کې ډېر دخل لري او هیڅوک یې له تاثیره بیخي نسي وتلای، کوم تغیر او تحول چې په عرف او عاداتو کې پېښیږي، هغه ډېر ځنډنی دی او زموږ د نن ورځې دودونه او رواجونه له ډېرې زړې زمانې یادګار دي، چې نسل په نسل موږ ته رارسېدلي دي.

ځینې پخواني دودونه اوس هم په ځینو متمدنو او مترقي ملتونو کې سته، چې څه مادي یا معنوي کټه پکښې سړی نه ویني، مګر ددې له املـه چـې د خُلـق او عـادت ځـای یـې نیـولی دی، څـوک یـې نسـي پرېښوولای.

د یـوه ملت ذهني او روحي پېژندګلوی لـه دود او دستور سره ډېره ټینګه اړیکه لري او همدغه شی یو ملت له بل ملت څخه په معنوي او کلتوري لحاظ بېلوي.

د انسـان ناسـته ولاړه، تـګ راتـګ، خنـدا او ژړا، غـم او ښـادي، دوستي او دښمني پـه هر ځای کې یـو څه مخصوص اداب او رسوم لري، چې څوک ورسره مخالفت نسي کولای او ښه سړی یا بد سړی په همدغه هنداره کې لیدل کیږي.

ځوک چي د يوه ملت حال مطالعه کوي او غواړي، چي معنوي او حقيقي څېره يې ځانته معلومه کړي، نو د هغه ملت په دود او دستور کي دي ژوره مطالعه پيل کړي.
په يوه ملت کي هغه کسان په نورو باندي ډېر تاثير او نفوذ پيدا کولای سي، چي د قوم عادات، اخلاق، دودونه او رواجونه ورته ښه معلوم وي او له دغي لاري څخه د خلکو له روحياتو او نفسياتو سره ښه اشنا سوي دي.[1]

نو پدغه منظور موږ هم تاسو ته د هلمند د لرغوني سيمي هغه مهم دودونه وړاندي کوو:

د کورنۍ جوړښت:

هلمنديان عموماً کورنۍ په نږدې ترېرو کي تشکيلوي، يعنې د اکا زوی بايد لومړی د اکا لور وغواړي او که هغه نه وي، نو د عمه لور غواړي او د پلار په سلسله کي د ښځي غوښتل د کورنۍ پخوالي بولي، تردې را وروسته که د پلار په خوا کي ښځه ونه غواړي، نو د مور له خپلوانو څخه ښځه ټاکي او داسي بېرته هغه پلرنۍ اړيکه ټينګوي، چي مور او پلار بيا سره د اکا لور او زوی وي.
تردې چي راتېر سو، نو په دغه ترتيب سره نورو ترېرو کي ښځه غواړي او ډېر لږ داسي پېښيږي، چي له بل قوم څخه ښځه وغواړي.
دا سلسله په هغو کورنيو کي پالل کيږي، چي اقتصادي وضعيت يې ښه وي او هلته چي فقر او مسکنت غلبه کړې وي، نو لږ داسي

۱.پښتني دودونه، ا مخ

رسوماتو پیروي کیږي، د کورنۍ په جوړښت کې مور او پلار لوی غړي دي، مشر زوی د پلار اوږه او مشره لور د مور د لاس لکړه ده.

د کورنۍ غړي:

مور او پلار د کورنۍ مشران دي، پلار د دې مسئول دی، چې خرڅ برابر کړي، ستونزې وګالي او د کورنۍ لپاره ډوډۍ پیدا کړي، مور به د کور انتظام برابروي، ډوډۍ به پخوي، اولادونه به روزي.

مشر زوی او مشره لور تر پلار او مور لاندې د کور مشران ګڼل کیږي، مشر زوی له پلار سره یو ځای کار کوي او په عمومي ډول یې د پلرنې کورنۍ سره تر هغه وخته اړیکه ټینګه وي، چې تر څو واده کوي، همدا ډول لور د میړه تر کور پورې له پلار او مور سره اړیکه لري.

کلیوالي یا وطنوال خلک عموماً د اقتصادي شرایطو د کمزورۍ په وجه لویې کورنۍ نه سي تشکیلولای، دا سبب دی، چې نیکه او انا یا اکا، عمه، خاله او ماما یوائې د هغو کورنیو د غړو په شمېر کې داخلیږي، چې اقتصادي وضعیت یې ښه وي، یعنې ماړه وي.

د هلمندیانو کورونه:

وطنوال هلمندیان ډېر مختصر کورونه جوړوي، اکثره په خټینو او لرګینو کورونو کې ژوند کوي، چپرۍ دروي او پر سر یې نلان وراچوي، خو ماړه خلک یې په کلاوو کې اوسیږي، د دوي کورونه داسې جوړ سوي وي، چې په یوه برخه کې پخپله ژوند کوي، په بلې برخې کې حیوانات دروي او له بلې برخې څخه د تحویلخانې کار

اخلي، دا کورونه غولی (صحن) نه لري او که ځيني کورونه يې هم ولري، نو هغه پر کوډلو د کېږو دېوالونه راګرځوي، خو اوس مهال د ګچ، سمينټ، ډبرو او سيخو کورونه په ښار کي او څه هم په اطرافو کي رواج دي.

هغه اطاق يا خونه چي دوي ژوند پکښې کوي پر سر (چت) يو کولک لري، چي دود تر وزي، اور د خوني په يوه کونج کي بلوي يا يې د خوني په منځ کي نغری جوړ کړی وي، د خوني پر دېوال موړی ټکوهي پر هغه باندي د ضرورت وړ شيان لکه د غوړو من او داسي نور شيان ځړوي.

ماړه خلک په کلاوو کي اوسيږي او هريو تر خپل وس پوري پخې او کلکي کلاوي جوړوي، کلاوي برجونه لري او دېوالونه يې خورا جګ وي، په منځ کي يې پر لوی غولي شاوخوا خوني راګرځېدلي وي، د کلاوو خوني په ضربې د اومو خښتو څخه جوړيږي، د کلاوو خلک يا په کلاوو کي دننه حيوانات دروي او يا د کلا د اړخ سره ځای ورته لري، خو په عمومي ډول د حيواناتو د درېدلو ځای د کلا بيت الخلا هم وي او دوي يې د (شاخونه) بولي، د اوسېدلو په خونه کي د (تنبې) په نامه يو ځای جوړوي، چي پر هغه د کور ټولي کمبلي او نور شيان وډي او هغه ته کور هم وايي.

اوس مهال په لښکرګاه ښار کي پاخه تعميرونه زيات جوړيږي او خلک پکښې اوسيږي، دا تعميرات په ښو وسائلو سمبال وي، د کور اطاقونه دننه په تعمير کي وي، ځيني خلکو په کور کي دننه آشپزخانه او حتی بيت الخلاوي هم جوړي کړي وي، د مېلمنو سرايچه جلا وي،

ځکه داسي کور په هلمند کي نسته، چي هر وخت مېلمه ونه لري او هلمندي ولس ډېر مېلمه پاله خلک دي.

د هلمنديانو کالي:

د وطنوالو بزګران چي دديې سيمي لوی اکثريت تشکيلوي، کالي يې عبارت له يوه کميس، پرتوګ او لنګوټې څخه وي، کوسی هغه د کراستي څخه جوړ سوی لباس دی، چي هم په ګرځېدلو کي پر اوږو کيږي او هم د شپې د بړستني کار ورکوي، ځيني بزګران سدری (واسکټ) اغوندي او د کرباس پټووان پر اوږو کوي، کميس يې تر زنګنو لا تېر وي، اوږده او لوی خلاص خولې لستوڼي لري، پرتګان يې ډېر چوڼ لري، پايڅې يې تر زنګنو څلور ګوټي را لاندي وي او د پايڅو خولې يې ډېري لويي وي، اکثراً د کميس د لمني څوکه او د پايڅو خوله سره يو ځای وي.

د بزګرانو ښځي اوږد تور کميس اغوندي او پرتوګ يې د سره الوان وي، لور تور پوړنی پر سر کوي او پر هغه سربېره يوه توره ريښکۍ څو وله پر سر پېچي چي لکه لنګوټه داسي ايسي، سپين سري ښځي يې ملا هم په يوه بل ټوکر تړي، د کالو په جوړښت کي مهمه داده، چي کميس او پرتوګ چي هر څومره ډېر چوڼ ولري، په هغه اندازه په زړه برابر کالي بلل کيږي، د بزګرانو نر او ښځي تر هغو بله جوړه کالي نه کوي، تر څو يې هغه مکنځۍ جوړه پر ځان نه وي توی سوې، دوي کالو ته د پينو په ايښوولو کي د رنګ توپير ته اهميت نه ورکوي، هلک چي واده وکړي او زوم سي، د هغه د کميس غاړه او لستوڼي

(چکن کوي)، که د کمیس ټوکر تور وي، نو سپین خامک پر کوي او که ټوکر سپین وي، نو تور خامک پر کوي.

سدرۍ عموماً له ښار څخه رانیسي او ډېري غوټې پر ټکوهي، همدا ډول انجلۍ چې ناوې سي، هغې ته خامکي کالي ورکوي او د کمیس پر ګرېوان سپیني روپۍ ټکوهي، د وطنوالو ماړه خلک سپین کالي اغوندي، پټوان پر اوږو کوي او موچنې په پښو کوي، د لنګوټې سره خولۍ پر سر کوي او د سدرۍ په سربېره جېب کي ساعت یا مسواک اچوي، د خانانو خلکو ښځې هم تور کالي اغوندي، خو پوړنۍ چې پر سر کوي هغه سپین وي، د پړېوتلو کالي یې ډېر مختصر وي، بزګران خلک په کوسي کي بیدیږي او ښځې ټولي په یوه تلتک (بړستن) کي د خپلو کوچنیانو سره پرېوزي.

د هلمندیانو خوراک:

د وطنوالو خلکو د طبقاتي اختلاف په وجه د دوي خوراکونه هم یو له بله توپیر سره لري، مثلاً بزګران عموماً جورینه ډوډۍ، غوړي او داسي نور څه خوري، په عمومي ډول د دوي خواړه په لاندي ډول دي:

کورت او غوړي:

دا غذا داسي تیاریږي، چي کورت وزدویي، بیا یې وایشوي، ډوډۍ په کاسه کي وره کړي، دا تاوده کورت پر توی کړي، سربېره سره کړي غوړي پر واچوي، دې ته (کله جوش) هم وایي، مسکینان خلک بې غوړو کورت خوري، د کلیوالو خلکو کورت او غوړي ډېر خوښ

وي، نو ځکه وايي: کورت دي وي غوړي دي وي په غم او په سوتي دي وي.

نخړي:

دا خواړه کليوال يا وطنوال خلک په هغه ورځ خوري چې کوچې ويلي کوي، نخړی داسې پخيږي، چې کوچي په غوړو اړوي، نو کوچي سره کړي او کله چې ويلي سوه، کوچي صاف کړي، نو د دېګ په تل کي د کوچو څخه د شلومبو او مستو غټري پاته سي، په هغو لانده اوړه ولړي، چې غواړي ښه يې خوشمزه راولي نو څه نوي مستې هم په ولړي بيا يې نو خوري.

خرېړی:

د غوا يا مېږو د لنګون په وخت کي وطنوال خلک د شيدو څخه ډول ډول خواړه جوړوي، چې يو يې خرېړی دی، دا خواړه له شيدو او مستو څخه جوړيږي، خته مستې په دکۍ کي واچوي، سربېره غوا پر ولوشي د شيدو او مستو ګډ شي ته خرېړی وايي.

شيدې او غوړي:

د غوا خته شيدې وايشوي، سره کړي غوړي ورسره ګډ کړي، بيا ميده کړې ډوډۍ پر توی کړي او خوري يې، دا نو شيدې او غوړي بولي.

اوربه:

د تازه لنګي سوي غوا کنډياتي شيدې اخلي او ګوړه ورسره ګډوي دې ته اوربه وايي.

لاندی:

د پسه يا د غوايي وچي کړي غوښي چي ښوروا ورڅخه جوړوي لاندی نوميږي او په ژمي خوړل کيږي، نور نو ليږي، د شلومبو شکنه او داسي نور د وطنوالو خلکو خواړه دي.

ښوروا (شوربا):

اوس مهال هلمنديان هم د نورو ولاياتو په څېر ځيني نور خواړه هم پخوي او خوري، لکه، پلو، غورمه، کباب، بينډی، ښوروا، منتو، سبزي جات او داسي نور...

د هلمنديانو واده:

مرکه:

يو ځوان ته بايد ښځه په لومړي سر کي د مور او پلار لخوا انتخاب سي او که هغه نه وي، نو نور خپلوان مشران يې ښځه ورته غواړي، د ولور تعين د زوم او ناوي د خپلوانو تر منځ کيږي او د هغه درپيمه برخه بايد د دسمال په ورځ د ناوي پلار ته ورکړل سي، دلته د ناوي د کور له خوا هغو خلکو ته کالي ورکول کيږي، چي په دغه مرکه کي ګډون لري، د ولور دوه نور ثلثه چي کله د زوم له خوا تاديه سي، نو زوم په

خلاصه ښځه د خسر کره ورتلای سي، یو شی چي په هلمند کي رواج لري، هغه بابېړی دی، دا هغه مبلغ پیسې دي، چي د ټاکل سوي مهر یا ولور څخه ماسېوا یې د انجلۍ پلار د خپلي خوراکې په نامه غوښتونکی سي.

اکثره وګړي د ولور د دوهم او درېیم قسط په وخت کي وړتیا او طاقت یې نه لري چي ټول ورسوي، دا نو هغه مرحله ده، چي کلونه نیسي او ځیني ـځیني ییخي له ښځي څخه محروم کیږي، د بزګرانو پیش خوري چي د دوي د غلامۍ او بند سبب ګرځي په دغه وخت کي منځته راځي.

هلمندي ولس کي د ښځه خلاص او بازو اصطلاح ډېره کارېږي، دا په دې معنی ده، چي کله زوم د ولور پیسې ژر نسي ادا کولای نو د زوم قریبان د ناوي پر دوستانو مرکه سي او د ناوي په کور کي د زوم او ناوي د ګډ ژوند پر پیل سره راضي سي، خو تر واده او ولور ادا کولو پوري ناوې د زوم کورته د ورتلو اجازه نه لري، یو اځي زوم اجازه لري، چي د ناوي کورته ولاړ سي.

واده:

په هلمند کي د ښار او کلیو د خلکو رسوم هم څه نا څه توپیر کوي، موږ دلته لومړی کلیوالي واده او وروسته ښاري واده تر بحث لاندي نیسو.

کليوالي واده:

په کليو کي تر هغه وروسته چي خسر ته ټول ولور تاديه سي، نو زوم تر واده دمخه د ناوي کره ځي او شپه د ناوي سره تېروي، دې ته ولسي خلک (بازي يا پښه خلاص) وايي، کله چي زوم بازيو ته ځي، نو خلک له ځان سره بيايي په دغه شپه هم خرڅ په زوم پوري اړه لري، زوم چي د بازيو په اوله شپه هر ډول خلک پخپل مصرف د خسر پر کور مېلمانه کړي دوي يې سر لوړی بولي.

له هغه وروسته د واده په شپه د زوم ټول خپلوان، د کلي مشران او ملا او د هغوي ښځي د ناوي کره ورځي او دا شپه چي د ناوي کره تېره کړي، نو ناوې سهار د زوم کور ته راولي، د واده په شپه ښځي د ناوي سره او نارينه د خسر سره ناست وي.

په دې مجلس کي د مځکو خاوندان په کوټه کي لوړ يو ځای ناست وي د ناوي او زوم د کليو ملايان د هغو خبرو ته غوږ نيسي يا پخپله د کتابو خبري کوي، د کلي مزدوران او بزګران په مجلس سره اخته وي، زوم چي د هر ډول کښتي طبقې وي د واده په شپه د خانانو خلکو په منځ کي پر تخت کښېني، همدا ډول ښځي د ناوي په کور کي پر ناوي راګرځېدلي وي، ناوې پر تخ ناسته او په پوړونو کي پېچلې وي، ځوک دريې وهي، ځوک مجلس کوي، خو د مورا (د ملا ماينه) ځای د ناوي د تخت تر څنګ وي، د دريو دربی، د ښځو غالمغال او د کوچنيانو کړکچو يوه لويه ولوله جوړه کړې وي، چي آوازيې کله کله د ډېر ليري ځخه اورېدل کيږي.

د وادہ پہ شپہ عموماً شوربا (ښوروا) او د غنمو ډوډۍ خوري، غوښې د پسہ یا غوایي پخوي، د لوی مجلس پہ منځ کي یوې خوا تہ د کمبلو ستر خانونہ او بلي خوا تہ بیخي هیڅ شی نہ هواروي، چي ډوډۍ خلکو تہ ووېشي، د مړو خلکو پہ ودو کي خانانو او ملایانو تہ د ډوډۍ سرہ وریجي هم ورکول کېږي.

د ډوډۍ وروستہ د ناوي سرہ چي زوم یو ځای کېږي هغہ خاص مراسم لري، اکثراً چي د بازیو پہ شپہ د ناوي سرہ نہ وي یو ځای سوی، نو د وادہ پہ ماښام د خسر پہ کور کي د ناوي سرہ یو ځای کېږي.

هغہ وخت چي د زوم د لاس پرېولو پہ لوښي کي خپلوان او دوستان سیالداري[1] پر ځای کړي، نو زوم د نارینہ وو لہ مجلس څخہ د ناوي کور تہ وروستل سي او هلتہ تر آینہ مصحف وروستہ پہ خاصہ خونہ کي پرېوزي، سہار چي د ناوي څخہ راولاړېږي، باید د هغې پہ پلو پوري یو څو پیسې ورغوټہ کړي.

سہار چي لمر راوخیژي د ناوي کلنګ (د زوم او ناوي د کور نوي کالي) راباسي او پر بوډګانو باندي یې تړي، ناوې لہ کور څخہ راباسي او دلتہ زوم تہ پہ ښبان هګۍ یا بل شی ایږدي، زوم باید هغہ وولي او کہ نہ تر خسرخېلو پوري یې سر کښتہ کېږي.

دا مهال د سیالدارۍ پیسو څخہ ملا تہ یو څہ ورکړي، بیا ناوې او زوم پر یوہ آس یا اوښ زوم تر مخہ او ناوې تر شا سپرہ سي، دا وخت ښځې پہ دریو کي دا بدلہ وایي:

۱.سیالداري هغہ رسم دی، چي کلہ زوم د وادہ پہ شپہ پہ یو لوښي کي تر ډوډۍ وروستہ لاس پرېمنځي نو د هغہ لوښي څخہ اوبہ توی کړي او بیا یې میدان تہ راوړي، دلتہ خپلوان هر یو، یو څو پیسې پکښې اچوي او پہ دې پیسو ناوې د خپلوانو څخہ هر یوہ تہ یو .یو شی جوړوي.

زمـــوږ واده پـــر ګرمســـېل دی
نـــــاوې ژړ ژړ جوړویـــــــه
راســــره د ســـپرو ســـیل دی
د کـــور ســـره ګـــوره نړیـــږي
نـــاوکۍ مـــو ځنـــي بوتلــــه
اوس بـــه څـــوک ورولاړیـــږي

په دې وخت کي چي زوم خسر ته ورتېر سي او لاس یې ورمچوي، نو ښځي دا وایي:

د ســـهار چرګـــو کـــل کـــل کـــی
زمـــا جـــان دغـــه دی راغـــی
پـــر خســـریـــې تـــوکل کـــی

ناوې چي د آس خوا ته راتېروي نو هغه د مور په غاړه کي لاس ور واچوي، ښځي په دریو کي دا مسرۍ واخلي:

لـــور او مـــور ســـره ولاړي
د لـــور اوښـــکي یـــې را تـــوی ســـوې
ددې مـــور پـــر ګـــرېوان بانـــدي

کله چي ناوې د مور څخه راخلاصه سي او آس ته خېژي خلک پټوان ونیسي او په دریو کي دا بدله ویل کیږي:

لـــــــپورو ونیســــئ لـــــنگیه
د لالـــــي نـــــاوې رابـــــاسو
مـــخ يـــې لمـــر شـــا يـــې ســـپوږمیه

نـاوې چـي پـر آس سپره کـړي او زوم هـم ورسره سپور سـو، نـو دا وروستۍ مسرۍ پسې ووايي:

لمـــر راوخـــوت اوره ســـره ســـوه
کــــه ورابـــانې زمـــا د جـــان وه
د برېښـــنا پـــه دود يـــې تـــله ســـوه

د ناوې د تګ په وخت کې د پلرګنۍ له خوا يو دسمال ناوې ته ورکول کېږي، چي دا لاندې شيان يې په کونجو پوري غوټه وي:
يو دانه ستن: د ناوې د کارنده توب په شګون
يو غټې مسري: د ناوې د خوږوالي او شیرینۍ په شګون
درې دانې غنم: د ناوې مړتوب او رزق مینۍ په شګون
يو غټې سرپ: د ناوې د درونړوالي په شګون
يو دانه وښکه: د ناوې د نورو په نظر کې د محبوبیت په شګون
اووه دانې لونګ: د ناوې د خوشبويه په شګون
يو دانه د پسه پچه: د ناوې د مالداره کېدو په شګون

ناوې چي د زوم کور ته ورسي، نو د هغه عام دود په حکم چي د ډېر پخوا څخه د هيواد په ټولو مناطقو کې يو عام شکل لري، نغري يا تنور ته ور وستل کيږي، په درېيمه ورځ ناوې جوال يا کندو يا د اوړو ښانک ته ولاړه وي، کله چي ناوې ډوډۍ پخه کړي، نو ماړه خلک

غړي (غوړه ډوډۍ) او مسکینان وچه ډوډۍ یا د جوارو سوړسک په کلي وېشي او خوشحالي کوي.[1]

ښاري واده:

د کوزدې خبرې اترې په هلمندیانو کې زیاتره د هلک د مور او پلار لخوا شروع کیږي او که د هلک مور او پلار نه وي ژوندي، نو د هغه د کورنۍ د نورو مشرانو لخوا تر بحث لاندې نیول کیږي.

د کوزدې لپاره په عمومي ډول وار د واره د مرکې په نامه څو ښځې له کوره وځي، پر شاوخوا او نږدې کورو کې ګرځي، په کورو کې چې پېغله یا پېغلې پکښې وي ګوري، د یوه کوره بل کور ته ورځي، څو په هر کور کې چې یې خپله مطلوبه پیدا کړه، یعنې د کور پېغله چې یې خوښه سوه د ځانه سره یې وټاکي، په سبا یا څو ورځې وروسته په دې شرط که د انجلۍ کورنۍ هم راضي وه او دوي یې خوښ وه، بیا هغه ښځې چې دمخه ورغلي وې، څو ښځې نوري هم ورسره ملګري سي او د انجلۍ کره ورسي، دا ورتګ د مرکې په ډول نه وي، بلکې فقط د انجلۍ د کړو وړو، قد، قوارې، خوی او اخلاق د کتنې لپاره وي، څو یې ورښکاره کړي او په پخو سترګو یې ووینې.

په سبا د هلک د کورنۍ لخوا دوه یا درې تنه د انجلۍ کور ته ورځي، د انجلۍ د پلار یا د هغې د یو بل مشر سره د دوستۍ خبرې کوي، که د انجلۍ د کورنۍ غړو سل په سله کې رضایت ښکاره کړ، نو د هلک خپلوان بلي ورځي ته راغواړي، دوي په دغه اونۍ کې بېرته د

[1] کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۹۳ مخ

انجلۍ کور ته ورځي، یو شمېر د هلک د کورنۍ لخوا او یو شمېر د انجلۍ د خپلوانو څخه د انجلۍ کور ته ځي، هلته وروسته د چای تر څښلو نکاح تړل کیږي او تر نکاح وروسته د مجلس هر غړي ته یوه جوړه کالي او د شرینۍ یو – یو دسمال چي یو څه چاکلیټ او خواږه پکښې وي ورکول کیږي، د زوم د کور لپاره په یوه لوی پتنوس کي چي خواږه پکښې وي، مجلس ته راوړل کیږي، د مجلس په خلکو چي شیریني وویشل سي، د پتنوس شیریني په یوه دسمال کي د زوم د کور او کهول لپاره تړل کیږي، هغه کورنۍ چي اقتصادي حالت یې سم وي، د نوي زوم لپاره په یو پتنوس کي کالي او نور سامان هم ورکوي، په دغه حال کي د زوم او ناوي د کورني د مشرانو تر منځ ولور هم تاکل کیږي.

دسمال چي د انجلۍ د کور څخه د زوم کور ته راوړي، پر لاري به د زوم د کوچني ورور یا د یوه بل کشر پر اوږه وهل کیږي، هغه به پر لاري په مخ او نور به تر شا پسې روان وي، چي کور ته دسمال راوړي، د دسمال په لیدلو سره د کور ښځې د دریو په وهلو شروع کوي.

د دسمال له راوړلو سره نو د زوم او ناوي د کورنیو تر منځ ځیني رسومات اجراء کیږي، لکه د زوم د کورنۍ لخوا ناوي ته او د ناوي د کورنۍ لخوا زوم ته ډوډۍ وراستول، ډول ـ ډول کالي یو بل ته استوي، په هلمند کي دغه وخت چي ناوې لا د پلار په کور کي وي، تر هغه چي واده کیږي، نو زوم ته ګنډونه[1] وراستوي او ځیني کورنۍ د واده وروسته تر هغه چي د ناوي مور ژوندۍ وي، خپل زومانو ته

۱.ګنډه یا غاړه هغه خامکي کالي دي، چي پر ځګریې په ورېښمو کار سوی وي، په نورو ولایاتو کي کندهارۍ غاړه بلل کیږي

ګنډونه او کالي ور استوي او دغسي په روژه کي د ناوي او زوم له کورونو څخه یو بل ته روژه مات استوي، د ډول ـ ډول مېوو لېږل او داسي نور، خو د یادولو وړ ده، چي دا دودونه چي هر څومره ډېر اجراء کیږي، دا د کورنیو په اقتصادي وضعي پوري اړه لري او الزامي جنبه نه لري.

د هغه څخه وروسته د واده لپاره تیاری شروع کیږي، د واده د ورځي او شپې تر ټاکلو وروسته یوه شپه مخکي له واده څخه د زوم د کورنۍ غړي سره له زوم، د ناوي کور ته په داسي حال کي ورځي، چي د ماښام ډوډۍ خوړل سوې وي، دې شپې ته د نکریزو شپه وایي.

نکریزي د زوم د کور له خوا په یو پتنوس کي وړل کیږي، د نکریزو پر پتنوس د ښایست لپاره ډول ـ ډول ګلان او شمان پکښې لګوي، پداسي حال کي، ښځي او انجوني ډول.ډول سندري او بدلي وایي.

په لومړي سر کي زوم او نور نارینه د انجلۍ د کور په مېلمستون کي کښیښني، د مېلمنو لپاره ډول.ډول، وچي او لندې مېوې د چای سره پر ستر خان پرتې وي، یو څه وخت وروسته د کور له داخل څخه د زوم کشر اخښیان راځي او زوم د کور داخل ته بیایي.

کله چي زوم کور ته داخلیږي، نو دلته د انجونو لخوا بدلي ویل کیږي او دریي ټکول کیږي، د زوم او ناوي لپاره په یو مخصوص ځای کي، کوچ او یا هم نالۍ ایښوول سوې وي، زوم او ناوې څنګ پر څنګ سره کښېنوي، د دوي پر شا وخوا نوري ښځي، لکه د زوم خویندي، د زوم د اکا ښځي، د ماما ښځي، عمه ګاني، خاله ګاني او نور خپلواني ښځي سره د ناوي له خپلوانو سره راټولي سوي وي.

د زوم او ناوي لاسونه دلته په نکريزو ور سره کوي، تر هغه وروسته د مجلس تولي ښځي او ماشومان له هغه پتنوس څخه چي د زوم له کوره د ناوي کور ته راوړل سوی دی، نکريزي اخلي او خپل لاسونه په سره کوي، دا محفل تر ډېره دوام کوي او بيا چي ښه ناوخته سو، بيا نو زوم او د کورنۍ غړي يې خپل کور ته ځي.

د دې شپې په سهار چي د واده ورځ ده، د ډوډۍ تياری شروع کيږي، که واده د غرمې لخوا وي، نو مېلمانه معمولاً پر يوولسو (۱۱) بجو راغونډتل کيږي او که د شپې لخوا وي، معمولاً د ماښام تر لمانځه وروسته د مېلمنو ډوډۍ شروع کيږي.

اوس مهال که په ښار کي ودونه کيږي او که په ولسواليو کي، تر ډېره حده د زوم د کورنۍ لخوا کوښښ کيږي، چي ښه خواړه، لکه، غوښې، وريجي، سلاته، کوک، پيپسي او داسي نور شيان د واده په شپه او يا د واده په غرمه مېلمنو ته ورکړي، په لښکرګاه ښار کي اوسمهال دوه، درې د واده صالونونه جوړ سوي دي، هغه خلک چي اقتصادي وضع يې څه نا څه جوړه وي، په هغو هوټلونو کي خپل ودونه نيسي.

د واده د شپې د ډوډۍ وروسته يو څه خلک کورونو ته ځي، د زوم خپلوان نارينه په کوټه او يا دباندي ځای ورته جوړ سوی وي، ناست وي، په کور کي دننه د ښځو د بدلو ږغونه تر ډېرو ليرو سيمو اورېدل کيږي، پدې ترڅ کي زوم کور ته دننه راوستل کيږي او د آينه مسپ (آينه مصحف) په نامه مراسم اجراء کيږي.

په کور کي دننه د زوم او ناوي خپلوان (ښځي) ناستي وي، پدې وخت کي زوم هم راوغوښتل سي او ددې په څنګه کي، چي مخصوص د ناوي او زوم لپاره جوړ سوی دی، کښېنول کيږي.
لومړی د کور د يوې غړي لخوا قرآن کريم ورته پرانيزي، زوم او ناوې دواړه پکښې ګوري او يو څه ځني لولي، پدغه وخت کي د ناوي مخ لڅ وي او پلو يې له مخ څخه پورته وي، خو سترګي يې بيا هم پټي وي، په قرآن کريم پسې زوم او ناوې په هنداره کي سره ګوري.
په پر مختللو کورنيو کي دا رواج دی، چي د واده د شپې لپاره کيک جوړيږي، چي وروسته يې د زوم او ناوې په لاس په يو چاقو پر منځ ماتيږي او وروسته يې زوم د ناوي او ناوې يې د زوم په خوله ورکوي.
دلته ماليده هم جوړه سوې وي، چي له کيک سره ټولو ښځو ته ور وېشل کيږي، د واده د شپې رسومات تر همدغه ځايه پوري وي، وروسته نو هر څوک آزاد او اختيار يې خپل وي، ناوې او زوم په خپله خونه کي سره يوائي کيږي، خو په ولسواليو کي رسومات بل ډول دي، ډېر وخت زوم د واده په لومړۍ شپه دباندي له خپلوانو سره وي او حتا هلته دباندي بيديږي.
د واده تر شپې وروسته د واده پر دريمه ورځ چي د تخت جمۍ (تخت ټولوني) ورځ ده، د زوم خپلواني ښځي د زوم کور ته تشريف راوړي، هلته د ناوي د کور لخوا چي څه سامان راوړل سوی وي، ټولو ته ښکاره کيږي، پدې سامان کي د زوم د نږدو خپلوانو لپاره کالي او نور سامان آلات ايښوول سوي وي، چي وروسته ټولو ته د تحفې په شکل ورکول کيږي.

د واده د ورځې په لسمه یا پنځلسمه د زوم خپلواني ښځې د زوم کور ته ورځي، تر څو نوې ناوې د کور کار ته له تخته راولاړه کړي، پدې وخت کې ناوې نغري یا تنور او یا آشپزخانې ته ور وستل کیږي او هلته یوه څه په پخوي.

په دې پسې ناوې د خپل خسر ګنۍ پر نر او ښځو، لوی او کوچني د خسر څخه نیولې بیا د کور تر دوه کلن هلک او انجلۍ پورې نومونه ایږدي او د خسرګنۍ لخوا پر ناوې نوم ایښوول کیږي او بیا یې ټوله پدې نامه بولي.

له واده څخه چې څو ورځې تېرې سي، نو د زوم خواښې خپل زوم او لور په مېلمستیا راغواړي، د هغې څخه نو د مېلمستیاوو لړۍ پیل کیږي او هر نږدې خپلوان زوم او ناوې خپل کور ته د مېلمستیا لپاره راغواړي.

د کوچیانو واده:

په عمومي صورت کوچیان یوه ښادي لري، چې هغه عبارت له واده څخه ده، نوري هغه ښادۍ لکه په وطنوالو کې چې رواج دي، په دوي کې چنداني نسته.

کوچیان عموماً په هغه موسم کې ودونه کوي، چې د وړیو پیسې واخلي او دا واده پر یخه مځکه کیږي، په واده کې د دوي او کلیوالو چنداني توپیر نسته هلک چې ځوان سي، ښځه د مور او پلار له خوا ورته انتخاب کیږي، په واده کې ورسره وي، ډوډۍ په ښانکو[1] کې

۱.ښانک هغه لویه کاسه ده، چې له لرګي څخه جوړه سوې وي

خوري تر اوو شپو پوري زوم او ناوې د کار څخه استراحت لري، خو د دوي ملاقات يوائې د شپې له خوا سره کېږي، د پېغلي ولور په وطني ډول د (واج) په ترتيب تاديه کېږي.[1]

جرګه او مرکه:

جرګه او مرکه په افغاني دودونو او عنعنو کي ډېر ارزښت، لوړ ځای او لرغونی تاريخ لري، د څېړنو له مخي لرغونو آريايانو هم دا ډول دود درلود، چي له نيکه مرغه تر اوسه په افغاني ټولنه کي تر سترګو کېږي.

په هلمند کي چي کله هلمندي ولس د لويو ستونزو سره مخامخ سي، نو د همدغو جرګو له مخي يې حلوي، جرګه په هلمند کي ډېر ارزښت لري، د جرګې پرېکړه د قانون حکم لري، هر کله که يو جانب د جرګې له پرېکړي سر وغړاوه، هغه کس پړ بلل کېږي او لازمه سزا هم ورکول کېږي.

په هلمند کي اکثراً سيمه ييزي جرګې کېږي، چي هغه د خاصو مشرانو له خوا جوړېږي او همدا مشران يې پرېکړه هم کوي، چي داوړو جانبو ته يې پرېکړي د منلو وړ دي.

د مرکي د غړيو د شمېرې په اړه بايد وو ايو، چي د غړيو شمېر يې له پنځو څخه تر لسو تنو ته رسيږي او دوي ډېر وختونه د کورنيو شخړو او خپل منځي اختلافاتو د له منځه وړلو او يا له يو تن څخه بل تن ته د

1. کانديد اکاډمېسن محمد ابراهيم عطايي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۱۱۳ مخ

خور او لور د غوښتلو لپاره هلته ورځي، چې دا هم د جرګې يو ډول دی.

پدې اړه خوشحال بابا وايي:

کــه خــبر وې د جرګــې پــه برکـــت
بې جرګې نه به هيڅ کار په لاس وانخلې

مېلمه پالنه:

مېلمه پالنه په هلمندي دود کې يو غوره دستور دی، چې د سخاوت يو ښه بېلګه شمېرل کېږي، هلمنديان مېلمه ته د هر کلي لپاره ډېرې ښکلې او خوږې کلمې لري، لکه مېلمه ته د هر کلي په وخت کې وايي، (خدای دې راوله) او په ځواب کې بايد داسې ورته وويل سي، (خدای دې مې په ښه درولي او يا خدای دې ښه درولي).

هلمندي ولس مېلمه په ورين تندي مني او ډېر عزت يې کوي او په ځانګړې توګه د مسافرو، بېوزلو او محرومو کسانو سره له هر ډول مرستې څخه دريغ نه کوي.

د هلمنديانو کوټې (حجرې)، دېرې او جوماتونه د مېلمنو ځانګړي مرکزونه دي، چې له خپل توان سره سم يې پالنه په ورين تندي تر سره کوي او که مېلمه د کومې ورپېښې ستونزې له امله ورته پناه راوړي، نو د سر په بيه يې ساتنه او پالنه تر سره کوي او د بېرته تلو په وخت کې ورسره د خطر په ځايونو کې ملګرتيا هم کوي، چې بدرګه ورته وايي، تر څو چې دده له سيمې څخه په سلامتۍ تېر سی.

ننواتي:

نن‌واتي د هلمنديانو يو منلی دود دی، چي د يوې ګناه د بخښلو لپاره د جانب مقابل لوري کور ته ورتللو ته وايي، کله چي د دوه قبيلو او يا کورنيو تر منځ يوه شخړه پېښه سي، نو ددې شخړي د پای ته رسېدو او له منځه وړلو په خاطر د مقابل لوري عذر کوي او عفوه غواړي، چي دا عذر په دې لاندي بڼو تر سره کيږي.

لومړی: دا چي ميا، ملا او سپين ږيري د مقابل لوري کور ته د عذر لپاره استوي، تر څو يې عذر ومنل سي.

دوهمه: دا چي ښځمني (تور سري) يې کور ته استوي او پسونه يې د کور په دروازه کي حلالوي.

دريېمه: دا چي پخپله مجرم د جانب مقابل کور ته ورسي او بخښنه ورڅخه وغواړي او د راتلونکي بدی د ختمېدلو هيله وکړي.

نن‌واتي په هلمند کي د بديو د له منځه وړلو تر ټولو ستره او اغېزمنه وسيله ده او کله چي ننواتي صورت ونيسي، ضروري خبره ده، چي مقابل لوری به يې مني او که چيري يې ونه مني، نو ټول خلک پرې بد وايي او ډېر شمېر دوستان يې د همدې بدی په تر سره کولو کي مرسته ورسره نه کوي او په تېره بيا چي د ښځمنو ننواتي رد کړي.

د مسافرت دودونه:

هلمندي وګړي د سفر تر پيل مخکي، يو ډول دود لري، چي د سفر او مسافرت پر وخت تر قرآن کريم څان باسي، دا دود په داسي ترتيب کيږي، چي قرآن مجيد په څادر کي ايږدي او څادر د دوو تنو له خوا

چي يو د شمال خوا ته او بل د جنوب خوا ته ولاړ وي، قرآن کريم چي په ځادر کي پروت وي، مسافر يې په دواړو لاسو نيسي او دري ځلي يې موچوي، په سترګو پوري يې موږي او لاندي تر تېرېږي، چي تر تېر سي، له هغې خوا بيا مخ پر راوګرځوي او بيا يې موچ کړي، چي دغه عمل دري ځله تکرار سي، نو له کوره وځي.

مسافر چي له کور څخه ووځي او د خپل کور تر دروازي پښه واړوي، سمدستي يې کور والا تر دروازې د باندي او به ورپسې پاشي، دا ددې لپاره کوي، چي او به د پښتنو مېرمنو په نظر رڼا ده، نو د رڼا په خيال او به پسې پاشي.

د مړيني دودونه:

په هلمند کي مړي ته يا په خپل کور او يا په مسجد کي د ملا صاحب له خوا غسل ورکول کيږي، د مړي د تجهيز او تکفين څخه وروسته، مړی يو ځل کور ته دننه وروړي، چي نږدې خپلوان يې ووينې، نو جنازه دننه کور ته د محرمو اقرباوو پر اوږو وروړي، د کور ښځې پر راټولي سي، مخ يې په کفن کي ورښکاره کړي، دلته د ټولي کورنۍ غلبلې او نارې ولاړيږي، سمدم د قيامت ورځ وي، اوښکي پرې توی کړي، پدې وخت کي ځيني خلک په هديره کي د قبر په کښلو لګيا وي، مړی چي هديرې ته د کور او کلي د خلکو او نورو دوستان په ګډون راوړل سي، بس سمدستي د جنازې لمونځ شروع کوي، د لمانځه وروسته يو مقدار پيسې چي د اسقاط په نامه ياديږي، پر خلکو يې ګرځوي، د پيسو ورکوونکی د پيسو اخيستونکي ته وايي، چي دا پيسې دي قبولي دي، نو موړی وايي، هو قبولي مي دي، څو

واره پر ټولو دا پیسې ګرځي، تر څو چي یې حساب پوره سي، له هغه وروسته مړی له چارپایي څخه پورته او قبر ته یې کښته کوي، چي ښخ سو او خاوري یې پر را واړولې، نو د ملایانو له خوا دعاوي ورته کیږي او د هغه څخه پس ګډون کوونکي له هدیرې څخه کورونو ته ځي.

په وطنوالو کي تر ټولو غمجن هغه مړی دی، چي کورنۍ په نړېږي په ترتیب سره د ځوانانو مرګ د زړه زخم پرېږدي، د زړو او لویدلو خلکو مرګ د (خدای دي ښه ورسره وکړي) په جمله خلاصیږي.

په هر کور کي چي تر (مړاني) وروسته کوم څوک مړ سي په هغه پسې خیرات کیږي او هغه عبارت د هغې (سري) څخه دی چي پسه یا غویی باید حلال سي، کله چي مړی هدیرې ته واخیستل سي د غوښو تر دېګو اورلاندي سي او خلک چي له هدیرې څخه راوګرځي باید ټوله د هغو غوښو ښوروا وخوري چي د مړه د سر په صدقه پخه سوې وي، له دغو غوښو سره (ځېټي) هم خلکو ته ورکوي.

دلته اکثره خلک د ښځي فاتحه نه اخلي او په عمومي صورت د هغه چا فاتحه رواج نه لري، چي عمر یې تر (۱۵) کاله لږ وي، د فاتحې مراسم خورا ډېر په دروند والي پر ځای کیږي، ملایان، کلیوال او شاوخوا نږدې او لیري دوستان باید دوې یا درې ورځي د هغه چا سره غم شریکي وکړي چي په کور کي یې مړی سوی وي.

دا غمشریکي عبارت له دې څخه ده، چي د کور د خاوند سره یو ځای اوسي او د هغه ډوډۍ خوري، مړی لویه اقتصادي واقعه ده او که څوک دا مراسم پر ځای نه کړي نو وایي چي های .های یوه زرد که وه په مځکه یې چخ کړه.

په اوومه یا څلوېښتمه ورځ که مړی شتمن وي، په مړي پسې (ختمه) پوخ خیرات کیږي، طالبان او ملایان رابلل کیږي، کله چي ختمونه وسي، نو وروسته تر هغه د ډوډۍ ترتیبات نیول کیږي، که ختمه پراخه وي، نو ټولو بېوزلو او خوارانو ته هم په مارہ نس ډوډۍ ورکوي.

د مړي کورنۍ ته وروسته تر فاتحو د خپلوانو او اقرباوو لخوا دعوتونه ورکول کیږي، که د مړي خپلوان ډېر وي، نو مېلمستیاوي هم ډېري وي او که لږ وي، نو مېلمستیاوي هم لږي وي، خو داسي هم وي، چي ټوله میاشت په دغه قسم مېلمستیاوو تېروي.

همدارنګه پر کوچیانو لوی غم د کورنۍ د ځوان غړي مرګ دی، د مرګ غم کوچیانو ته لویه حادثه ده، مخصوصاً چي د کورنۍ د کار غړی یې له لاسه ورکړی وي، دوي خپل مړی پر هغه ځای ښخوي چیري چي یې مېنه کړې وي، د مړي په کفن کي بندوبست نه لري، د هر ډول ټوکر څخه چي کفن ورکړي هغه درست دی.

میراث:

په کلیوالي ژوند کي د لویو شخړو او حوادثو منبع د میراث وېش ده، اکثره وختونه چي بروز کوي د هغو علت میراث دی، سړی چي مړ سي، دده میراث د وروسته پاته کلو (زوی، لور، mاینه او نورو تربرو) ته رسیږي، که زوی ځوان وي، نو میراث په هغه پوري تعلق نیسي (دا وجه ده، چي کلیوال خلک په اولاد کي تر لور زوی ته ترجیح ورکوي)، لور چي د زوی نیمایي حق لري ډېر کم ورکول کیږي او د ماینې په حق کي نو د کونډې موضوع منځته راځي او تربرونه کوښښ کوي، چي پر کونډه نکاح وتړي، تر څو میراث بلي کورنۍ ته نقل نه سي.

د مړيني په وخت د وصيت کول يو اړين امر دی، چي د مړه په ټول پټ او ښکاره خپلوان خبر سي او د (وصي) ټاکل هم د غو مره ضروري کار دی، هر څوک چي وصي سي، د ميراث ساتونکی هغه بلل کيږي، د يتيمانو او کونډي ساتنه هم د هغه پر غاړه ده، خو اکثراً يا وصي پخپله کونډه کوي يا چي تر اختيار يې وتلې وي بايد کونډه نورو ترېرو ته خوشي کړي، څو هغه نکاح پر وتړي.

ناجوړي او علاج:

دلته په وطنوالو کي ټوله ناجوړي پخپل تصنيف کي تر دوو نومو لاندي کيږي، چي هغه ژړی او باد دی، د نو وتل، ټوخ او نور داسي امراض دي چي وطنوال خلک په اخته کيږي.

ځوانان اکثراً يا په ژړي (ملاريا) يا ټوخ (سيل) اخته کيږي، يا ځيني خلک د باد (روماتيزم) څخه شکايت لري، خو باد دوه ډوله دی، يو مړ باد او بل ژوندی باد، مړ باد هغه دی، کله اوږه، کله زنګون، څنګل يا ټوله بدن او بندونه درد کوي او ژوندی باد هغه مرض دی، چي اکثراً پر پزه کښېني او د يو لوی زخم په شکل راپورته کيږي، څو پزه ګرده وخوري.

د نس درد مخصوصاً چي (کرينک ملاريا) غلبه وکړي، نو دوي وايي، چي (نو) مي وتلی دی، باقي نوري ناجوړی ټول د اثر[1] څخه بولي، بل نو د سپي داړل يا د مار چيچل او داسي نوري ناروغۍ چي

۱.(اثر) يوه کليوالي اصطلاح ده، کليوال خلک داسي نابلده ناجوړي ټوله د پريانانو څخه بولي

کليوال خلک په اخته سي، پخپل کليوالي ترتيب د هغو سره مجادله کوي.

د ناروغ معالجه په کلي کي يا په وحشي دښتي بوټو يا زيارتو او يا خاصو ټوټکو کيږي، (ترخه) يو وحشي دښتي بوټی دی، چي د هغه تخم ډېر تريخ خوند لري، د نس د درد لپاره دغه تخم په اوبو کي خيشتوي او ماښام يې ستورو ته ايږدي او سهار يې اوبه تريو ټوکره صافي کوي، دغه ترخي اوبه نو درې ورځي په نهاره چښي، د ژړي لپاره پر زيارتو هم ګرځي او ځيني خاص خلک ژړی پرې کوي، ژړی په ژړه پياز هم پرې کيږي.

د لښکرګاه پر شمالي سر د (ولي کرم .لېوني کرم) زيارت دی، چي خورده يې پرهېز نه لري، نور نو د ټولو زيارتونو خورده چي ناجوړ يې خوري بايد تر ټولو د مخه له مالګي څخه پرهېز وکړي، په ژوندي باد کي د زيارتو خورده ټلوېښت ورځي پرهېز لري، د هلمند په شمالي برخه کي خلک خپل ناروغان دغو زيارتونو ته وړولي:

خواجه خالد بابا، ملا سکندر نيکه، ملا جانو نيکه، خواجه روښنايي اخندزاده صاحب، کشمش خان، سيد شېر بابا، سير مير قند شاه آغا، خواجه غيب بابا، امام يحيی صاحب، سيد ګلزار شاه آغا او داسي نور.

د هلمند په جنوبي برخه کي لاندي زيارتونه مشهور دي:

جيلدګ بابا، ملا کبلی صاحب، امير بلند آغا، مير سالم بابا، خواجه ماش بابا، فقير سرتور بابا، صالح جان آغا، شېخ حسن نيکه او داسي نور.

د هلمند په منځنۍ برخه کي د سید تاج دار آغا، سید سیاه پوش آغا او میر داود په ګرشک کي مشهور زیارتونه دي، چي په زنانه امراضو مبتلا ښځي هلته وروستل کیږي، د مړه باد لپاره په سنګین کي د (کرماب – ګرماو .ګرم آب) چینې ته هم خلک ځي او هلته لمبیږي، دا یې نسبتاً سمه معالجه ده.

د کوچنیانو ناروغي په عمومي صورت د (اثر) څخه بولي، دوي وایي چي د بلاوو کوچنیانو ډیر خوښ دي، هغوي چي کوچني ته وګوري، نو ناجوړي ورپیښیږي، بل دا چي کوچنی سترګه اخلي د هر چا تر نظر چي ښه وایسي نو کوچنی ناروغه سي، نو ددې ناروغۍ لپاره ټوټکه په کوي، دوي د هغه سړي پرتوګاښ اخلي او بیا چي کوچنی ناروغه سي، نو ورته دود یې کړي، په یخ کي چي کوچني ته زکام پیښ سي او پزه یې بنده سي، نو پلاریې باید یوه وڅکه له بل ځایه څخه غلا کړي او هغه چي کور ته راوړي نو د کوچني پر پزه یې ومښلوي.

کوچیان خلک ژړی (ملاریا) بیخي نه پیژني او د دوي لویي ناجوړی لویه تبه (محرقه) او ټوخ (سینه بغل) دی، ددې ناروغیو سره د غرو په بوټو او تخمو تداوي کوي، ډیر لږ ټوټکې او تاویزات کوي.

په تبه کي ناجوړه په پوست کي اچوي، کله چي د تازه پسه یا وزګړي پوست وګاږي په هغه کي میده لوانده وپاشي او د ناجوړه څخه کالي وکاږي، دا پوست پر را وپیچي، تردې وروسته کله کله داسي پیښیږي، چي د ناروغه بدن لکه تناکي داسي دانې پورته کړي، دوي هغه دانو ته پوست دانې وایي، په اکثرو مواردو کي چي د نس ناروغۍ ورپیښې سي، ویلي کړي غوړي چښي.

خو اوس مهال په لښکرګاه ښار او لیري پرتو سیمو کې ډاکټران او طبیبان پیدا سوي دي، تر ډېره حده د ناروغانو تداوي کېږي او د معالجې لپاره درمل ورکوي، په ولسواليو کې هم همدا شان ډاکټران یا نرسان کار کوي، د کومي کورنۍ چې اقتصادي وضع جوړه وي، کوښښ کوي چې یو ښه ډاکټر ته خپل ناروغ ورولي او که په هلمند کې یې درملنه ونسوه، نو تر کندهار، کابل، کوټې، هرات او نورو بهرنیو هیوادونو ته بیایي، تر ډېره خلک دلته په اقتصادي ستونزو کې را ګیر دي، هغه اشخاص چې اقتصاد یې نه وي سم، نو په کور کې یې درملنه په هغه پخواني شکل صورت نیسي، زیارتونو ته بیول کېږي، تر څو الله (ج) شفاء ورکوي.

د کوچنیانو او ځوانانو لوبې:

د هلمند ځوانان او هلکان د کال په هر موسم کې ډول ـ ډول لوبې کوي، دا لوبې له ډېر پخوا څخه رواج لري، په عمومي صورت د دوي لوبې عبارت له (پټ پټاني، ډُره، د بابو صاحب لمبه، غېږه، ډبره اچول، خوسی، کبډي، غرچ، الاداد، چناغ ماتول، اړوونکی، جفت او طاق، تر لنګوټه غورځېدل، مردکي یا شتلې، جوغ جوغ، بجلي، د هاګیو جنګول، خرې په خرې یا شا په شا، کتار (قطار) او نورو) لوبو څخه دي، چې خلک یې د خوشحالۍ په وختو کې کوي، مخصوصاً د پسرلي په موسم کې دا سې لوبې ډېرې کېږي، هغه ځایونه چې سیند ته ور نږدې وي، لامبو (آب بازي) د هغه ځای د خلکو لویه لوبه ده او اکثره د سیند په اوبو کې د (نیونکي) لوبې کوي، داسې چې کالي وکاږي سیند ته ور ولوېږي، نو د مسابقې په ډول یو مخ ته لوېږي او

نور په آب بازۍ په اوبو کي پسې ځغلي هر ځای چي يې ونيوی بايد هغه سړی يې تر ساحله په شا راوړي.

هلکان د پسرلي په موسم کي هغه وخت چي کال وچ وي، باران نه وي اورېدلی او وطن د احتکار تر چپاو لاندي راځي، نو کله چي اوريځ پر آسمان پيدا سي، د کلي هلکان د (باران بو) په نامه يوه لوبه لري، داسي چي يو تر مخه سي او نور په پسې وي، پر کورو ګرځي باران بو کوي، د کورو ښځي دوي ته لرګي، غنم او خوږي ورکوي، دا چي يې ټول کړه، نو پر يوه ميدان لمبه وکړي او پر راټول سي دا بدله وايي:

بـــــاراني بـــــاران بـــــو
شــــيلې ډکــــي د اوبـــــو
د حاجـــي غنـــم لانـــده کـــې
خـــرواريـــې پـــه ايـــکي کـــې
ايکـــي بانـــدي نښتـــي کـــې
بارانـــــي بـــــاران بـــــو
هـلـمنـــــد دي ډک بـــــهيږي
وطـــــن دي پـــــه اوبـيـــــږي
حـاجـــــي دي نـــــه ښاديـــــږي
بـــــاراني بـــــاران بـــــو
اوريـــځ چـــي پـــر ښــکاره کـــې
کـــندو يـــې غـــراره کـــې
غـــنم تـــرې را ايـــله کـــې
بـــــاراني بـــــاران بـــــو

د حاجـــي پـــر کـــور غـوبـــل کـــې
ډوډۍ ورپـــوري شـــول کـــې
پـــه لاس او پـــښو یـــې شـــل کـــې
بـــــاراني بـــــاران بـــــو
بـــــاران دي را ایـــــله ســـــي
حاجـــي دي پـــه سپېـــره ســـي
غنـــم دي تـــور ســـکاره ســـي
بارانـــــي بـــــاران بـــــو

همدا ډول هغه کوچني واړه چي له کور څخه نه سي راوتلای، په کورو کي کوچنۍ. کوچنۍ لوبې لري، چي مشهوریې هغه (اکوبکو دمبالکو) ده، چي په ټولو پښتني مناطقو کي رواج ده.

په هلمند کي د خلکو احترام او اصلي نومونه:

د هلمند هلکان او ځوانان پلار ته د نورو پښتني سیمو د خلکو په ډول بابا وايي، که پلار حج کړی وي، نو د حاجي لقب هم د بابا د نامه مخ ته وراچوي، ځیني کاکو هم ورته وايي، مور ته ادې یا دادا وايي، مشري خور ته دادا یا بي بي وايي، مشر ورور ته لالا وايي، خو په ځینو ځایونو کي پلار ته هم لالا ویل کیږي، انا او نیکه په قطعي ډول ادې او بابا بولي.

اکا ته کاکو وايي، په کشر او مشر اکا کي د لومړي د نامه د مخي سره (ناني) او د دوهم د نامه تر مخ (لوی) زیاتیږي، د ورورماینه

وربنداره، د خور مېره اخښی بولي، مېره او مایینه پخپلو نومونو یو د بلـه خطـاب سـره کـوي، زړې ښـځي ځوانـانو ښـځو تـه (ژړی یـا ژړو) وایي، د ښځو نومونه اکثر په لاندي ډول دي:

ملاله، خماره، رنګینه، بادامه، مستانه، مسته شېرینه، سپینه، ژړو، پسته، ګُله، ګلانه ښایسته، مرغلره، ګل بشره، زلیخا، جماله، چناره، بله نسته او داسي نور.[1]

د نارینه وو نومونه هغه چي په عربی وي په تلفظ کي یې د پښتو تابع ګرځولي، لکه نور محمد (نورماد)، عبدالله (اودلا)، محمد عیسی (ماد عیسی)، عبدالروف (ابدروپ) بولي او تر ډېره ځایه په خطاب کي نوم خلصوي، مثلاً محمد یو ائي (ماد) بولي.

د اخترونو دودونه:

لکه څنګه چي ټول پوهیږو، چي مسلمانان په کال کي دوه اخترونه لري، چي یو د کوچني اختر او بل د لوی اختر په نامه یادیږي، دا دوه اخترونه په کال کي یو ځل راځي، ډېر وګړي کوچني اختر ته د روژې اختر او لوی اختر ته د قربانۍ اختر هم وایي، کوچني اختر ځکه پدې نامه بولي، چي د روژې مبارکي میاشت تر ختم وروسته نوموړی اختر لمانځل کیږي او لوی اختر ته ځکه د قربانۍ اختر وایي، چي پدې اختر کي الله (ج) په ټولو مسلمانانو د پسه او یا غویي د قربانۍ امر کړی دی او مسلمانان هم پدې اختر کي صدقې او قربانۍ کوي.

۱.کاندید اکاډمېسن محمد ابراهیم عطایي، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۱۰۰ مخ

دا دوه اخترونه مذهبي دي، خو په افغانستان کي يې دوديزه او کلتوري بڼه خپله کړې ده، که څه هم چي په ټول هيواد کي د وګړو دودونه يو شان دي، خو د سيمي په لحاظ يو څه توپير سره کوي.
زموږ بحث چي خاص هلمند ته ځانګړی سوی دی، نو دلته لومړی موږ تاسو ته د کوچني اختر دودونه او وروسته د لوی اختر دودونه وړاندي کوو:

د کوچني اختر دودونه:

لومړی پر ټولو مسلمانانو دا فرض ده، چي د روژې ټوله مياشت به روژه نيسي، د روژې په وروستيو شپو کي چي اووه ويشتمه يا اته ويشتمه وي، نو تراويح ختميږي، د تراويح د ختم په شپه کي ټول هلمنديان مسجدونو ته خواږه او نور خوراکي توکي لکه کشمش، چاکلېټ، خورما، بادام، نخود او لندي مېوې له ځانه سره وړي، د تراويح په ختم سره، دا ټولي توکي سره ګډيږي او پر ټولو ګډون کوونکو وېشل کيږي، ملا صاحب اوږدې اوږدې دوعاوي کوي، خلک ډېر خوشحاله وي، چي روژه او تراويح په ختمېدو دي، نو د اختر په مېلو کي به ښه مزې او چړچي وکړو.
کوم وخت چي اعلان وسي، چي سبا اختر دی، نو په هر کور کي نکريزي کيږي، ماشومان او ښځي خپل لاسونه سره کوي، زياتره هلمندي وګړي، سهار په مسجد کي سره يو ځای کيږي، ددې سيمي د خلکو دا رواج دی، چي سهار وريجي پخوي او پر هغه بوره پاشي او يا د شيدو وريجي (شيربرنج) مسجد ته وړي، چي دا د اختر کاسه بولي او تر لمانځه وروسته ټول پر راټوليږي او هلته يې خوري.

د اختر په سهار وختي نوي کالي اغوستل کيږي، هري خوا ته چي ګوري د خلکو نوي جامي په تن وي، ځيني خلک د خپلو خپلوانو قبرو ته د زيارت لپاره ځي، مړو ته دوعاوي کوي او د مړو پر قبرو اوبه پاشي.

د هغه څخه وروسته ټول خلک چمتو والی نيسي، چي عيدګاه لمانځه ته ولاړ سي، په کوڅو او سړکانو چي ګوري خلک عيدګاه لمانځه ته په ډله ډله رائحي، د هلمند په مرکز (لښکرګاه) کي له ډېر وخت راهيسي، د اختر لمونځ د فوټبال په ميدان کي کېده، چي دا لوبغالی د (کرزي سټېډيوم) په نامه ياديږي، خو په دا اخيرو کي د اخترونو د لمنځونو لپاره د عيدګاه جامع جومات جوړ سوی دی، چي په زرو تنه پکښې ځايږي، او س يو دوه کاله کيږي، چي په يادي سوي جامع کي د اخترونو لمونځونه کيږي.

د اختر له لمانځه وروسته ټول خلک دعاوي کوي او له هغه وروسته ټول يو له بل سره روغبړونه او ستړی مسي کوي.

د اختر تر لمانځه وروسته ټول خپلو کورونو ته ځي، کله چي خپلو کورونو ته ولاړل، نو هلته د کورني له ټولو غړو سره اختر مبارکي کوي، له هغه وروسته نو مېلې شروع دي، ماشومان مېلو ته ځي، مشران او نور ځوانان د خپلوانو پوښتني لپاره د يو او بل کورونو ته ورځي.

عموماً په هلمند کي په ټولو کورونو کي وچه مېوه او چای د مېلمنو لپاره تياريږي، په ځينو کورونو کي له وچو مېوو سره لانده مېوې هم مېلمنو ته راوړل کيږي، دا تګ راتګ تر درو ورځو پوري دوام کوي، خو د ښځو رفت و آمد تر ډېره دوام پيدا کوي او ځيني وخت تر يوې مياشتي پوري ښځي د خپلو خپلوانو کورونو ته د اختر د مبارکۍ لپاره ورځي.

د لوی اختر دودونه:

د لوی اختر دودونه هم همداشان لکه د کوچني اختر دي، خو په کوم شي کي چي توپير کوي، هغه دا سي، چي د کوچني اختر تر مخه يوه مياشت روژه

نیول کیږي، خو د لوی اختر لپاره کومه روژه نسته، په لوی اختر کي قربانۍ کیږي، چي په ټول افغانستان کي یو شان وي، هره کورنۍ چي اختری کوي، یا به پسه خیراتوي او یا به په غوایي شریکیږي، پسه په انفرادي ډول د یوه تن لپاره او غوایي د اووه تنو لپاره خیراتیږي.

هلمندیان قرباني ته اختری وایي، ډېر وګړي یې د اختر تر لمانځه وروسته چي خپلو کورونو ته راسي، نو د اختر قرباني کوي، د اختر دا لومړۍ ورځ په هر کور کي چي وګورې یا به پسه حلال سوی وي او یا به غوایی، تر قربانۍ وروسته دا غوښې پر غریبانو او خپلوانو ویشي، نور نو بیا هم د خپلوانو د اختر مبارکۍ لپاره د یو او بل کور ته ورځي.

خامک دوزي:

خامک دوزي په هلمند کي له ډېري پخوا زمانې څخه دود دی او په ښځینه طبقه کي د ډېري پاملرني او توجه وړ صنعت ګڼل کیږي او د عنعناتو له مخي کوچنۍ انجلۍ ته په ډېر کوچنیوالي کي ستن او تار په لاس ورکوي، چي په دستمالونو باندي ګلان وګنډي او یا خو د رنجو کڅوړي او یا نور څه پرې وګنډي، تر څو وسي کولای، چي ښه ګنډل او دوخت زده کړي.

هلمندي میندي هڅه کوي، چي لوریې باید خامخا په دوخت او ګنډ جوړولو کي پوره مهارت ولري، ګنډ او خامک دوزي چي په کور کي څومره ارزښت لري، هغومره د ښځي په ژوند کي هم اهمیت یې ډېر دی او ددې کسب او کار له لاري هلمندي ښځي پیسې او سرمایه لاسته راوړي.

په هلمند کي د وګړو کارونه او ټولنیز طبقات:

د هلمند هغه وګړي، چي په کلیو کي ژوند کوي، د دوي کار په عمومي ډول بزګري ده، دا خلک کښتونه کري او د هغو له حاصل څخه د ځمکي مالک او بزګر د وطنوالو نور طبقات ژوند کوي، دا وطنوال خلک په اکثرو

ځایو کي باغواني کوي، ځیني ژرندي ګرځوي، ځیني کارېزونه کاږي او ددې قبیلې نور کارونه کوي، د وطنوالو هغه طبقات چي په عنعنوي ډول په هلمند کي اوسیږي په لاندي ډول دي:

بزګران:

کومه طبقه چي ډېر زحمت باسي او زښته ډېر کار کوي هغه بزګران دي، دوي مځکي کري او د حاصلو پر وخت خپله پنځمه برخه اخلي او څلور برخي مالک ته ورکوي، د مځکي د کښت او کر لپاره وسائل پخپله مالک دوي ته برابروي، بزګران تقریباً د (چنګول) په اندازه پر مځکه یو خروار تخم پاشي او په اوسط ډول د هغه څخه دېرش خرواره حاصل اخیستل کیږي، چي د ملا تر لسمي وروسته پنځه نیم خرواره بزګر ته رسیږي او له دې څخه بزګر باید ټوله کال د خپل کور اعاشه وکړي.

کښتګران:

کښتګران دوه ډوله دي، یو هغه چي د کښت وسائل پخپله ولري او بل دا چي د کښت وسائل د مځکي د مالک یا بل چا څخه اخلي، دا خلک د مځکو د خاوندانو څخه مځکه په کښتګري اخلي او د حاصل اخیستلو پر وخت نیم ځانته ګرځوي او نیم د مځکي مالک ته ورکوي، د تخم برخه د وېش پر وخت د اصل حاصل څخه جلا کیږي.

کښتګران هلته پیدا کیږي چیري چي ډېري مځکي د محدودو مالکانو په لاس کي وي او د بزګرو د وسائلو د چمتو او کار لپاره رسیدګي نه سي کولای.

مزدوران:

مزدوران عموماً هغه لوېدلي بزګران دي، چي د (لو) یا (درمند) کوټلو پر وخت د بزګرانو سره کار کوي او مزد اخلي، دوي هغه بلوڅ کوچي مالدار

دي، چې يو څو مېږي لري او سیاه بند ته نه ځي، په دوبې خپلې مېږي نورو خلکو ته د رېګو پر څهانو پرېږدي او پخپله لاندي وطنو ته راشوه سي او مزدوري کوي، مزدوران د ګرمسېل په سیمه کي ډېر دي.

د مزدور مزد هم د حاصل پر وخت بېله هغه چي د ملا لسمه جلا سي بیا ورکول کېږي، مزدوران د عرف له مخي د هغو وږو (خوشه) مستحق هم دي کوم چي دوي ټول کړي دي.

ملا:

ملایان په کلیو کي جماتونه لري، د دوي کار د الله تعالی عبادت، طالبانو ته درس ویل او مقتدیانو ته لمونځ ورکول دي، هر څو مره حاصل چي د کښت پر وخت راوزي پخپله حوزه کي ملا د لسمي برخي مستحق دی، د هلمند په سیمه کي د (تاغز) ملایان ډېر آبات دي او داسي ملایان پکښې سته چي په یوه کال کي له (۵۰) څخه تر (۱۰۰) خرواره پوري عشر (لسمه) اخلي.

د مځکي خاوندان:

کومي مځکي چي يو مالک ته د پلار او نیکه څخه په میراث رسېدلي یا يې پخپله رانیولې وي، د هغو خاوند بلل کېږي، د هلمند په جنوبي برخه کي داسي مالکان سته، چي تر پنځه او شپږ سوه پوري بزګران لري او د خپلي مځکي سر او پای يې هم نه وي لیدلی.

د کار وسائل:

خپله موټه او غوييي هغه لومړني وسائل دي، چي بزګريې د تولید په برخه کي کار ورڅخه اخلي، هلته چي مځکي لږ وي، بزګران د موټ څخه کار اخلي او د غوايي کار هم پخپله کوي، خو په هلمند کي داسي بزګران چنداني نسته.

په هلمند کې چې پخوا هم د کرهنې شرایط برابر وه او اوس هم زراعت مخته تللی، نو د بزګرو د کار وسائل مترقي سوي دي، د موټه په کار کې (یوم) او (بېلچه) هغه آلات دي، چې بزګران ورته اړتیا لري، (چاربناخه - چهارشاخ) یعنې د لرګي هغه لو پنجه چې (بادي) په کوي، هم د موټ د آلاتو له جملې څخه شمېرل کیږي.

د غوایي په ذریعه په کښت کې دا لاندي آلات اړین دي:

د یوي لپاره (رخت، تېش، جغ، چرمینه، زمبر او ماله) لوی وسائل دي او د غوبل په وخت کې (ثپر) هغه مهمه آله ده، چې غنم په کوټې او میده کوي، (چوغل او غلبېل) د دانو د پاکولو او (ژرنده) د اوړه کولو لپاره د کلیوالو خلکو لومړني او اړین وسائل دي، (غویي) د مځکي د ثپرولو، مالې او غوبل لپاره په کار لویږي، په دې پسې له (خر) څخه د غوایي او نورو حیواناتو د خوراکې راوړلو او مځکي ته د امبار چلولو کار اخیستل کیږي، د حیواناتو لپاره (وابنکی او وندر) او نور لوی او کوچني شیان سته، چې د بزګرانو په کاریږي.

د ټکټر په ذریعه په کښت کې دا لاندي آلات اړین دي:

په دې وروستیو کې د هلمند بزګران د نورو پخوانیو وسائلو له کارولو سره - سره له نوو وسائلو څخه هم کار اخلي، لکه ماشین آلات او هغه ماشینونه چې په تېلو چلیږي.

له ټکټر (تراکتور) سره د مځکې د کار لپاره دا وسائل لکه (د اوبو واټرپمپ، د بار لپاره ټېله، د مځکې د ماتولو لپاره دوپال او نوپال، د مځکې د اوارکارۍ لپاره زمبر او دغه رنګه جوه کښ او د پنډلو جوړولو لپاره په کار وړل کیږي.

په هلمند کي د ملکیت رواجي مقیاس:

د هلمند په ولسي خلکو کي د مځکو اندازه او د کښت او کر د ملکیت مقیاس په غولبه، پایګاو، چنګول او پنجسېره رواج لري او په لاندي ډول سره جلا کیږي.

غولبه (قلبه):

غولبه دوه ډوله ده، یو یې احمد شاهي ده، چي په شل بزګرو کرل کیږي او اوس له رواجه لوېدلې ده، بل دفتري غولبه بولي، چي په څلورو بزګرو کرل کیږي او په عمومي ډول څلور خرواره تخم پرې پاشل کیږي.

پایګاو:

د غولبې نیمایي پایګاو بولي.

چنګول:

د غولبې څلورمه چنګول دی.

پنجسېره:

د غولبې اتمه یا د چنګول نیمایي ته پنجسېره وایي.

هلمند سیند دودیزه مشاعره:

هلمند سیند مشاعره هغه دودیزه او کلتوري مشاعره ده، چي په (۱۳۸۴ ل) کال کي یې بنسټ کښېښوول سو، د یاد کال د ثور د میاشتي په (۱۱) نېټه په هلمند کي د مشاعرې غونډه د لومړي ځل لپاره جوړه سوه، چي په دې غونډه کي د هیواد وتلی شاعر (عبدالباري جهاني) هم ګډون درلود.

مشاعره د یادي نېټې د مازدیګر پر (۵) بجو پیل سوه، د هیواد له ګوټ ګوټ څخه شاعرانو تشریف راوړی و، د غونډې په لړ کي ډېرو شاعرانو، لیکوالانو او فرهنګپالو شعرونه وویل او ویناوي وکړې، له هغه وروسته

عبد الباري جهاني ته نوبت ورسېد، نو موږ ي ځه د پاسه يو ساعت د اسي شعرونه وويل، چي ټولو خلکو په چکچکو، واوا او بيا يې وو ايه بدرګه کول.

له هغه وروسته د بُست فرهنګي ټولني مشر (بريالی هلمند) وويل، چي هر کال به په همدې مهال د هلمند سيند تر سر ليک لاندي يوه لويه مشاعره جوړيږي.[1]

له هغې نېټې څخه وروسته د هلمند سيند مشاعرې دوديزه بڼه خپله کړې، چي په هر کال په همدې يادي نېټې لويه مشاعره جوړيږي او له ټول افغانستان څخه شاعران دعوت کيږي.

اوس د هلمند سيند د مشاعرې له لومړي ورځي څخه نهه کاله کيږي، چي بنسټ يې ايښوول سوی دی، خو ددې معنی دا نه چي په هلمند کي مخکي له دې څخه بل وخت مشاعرې نه دي سوي، بلکې د غوريانو او غزنويانو پر مهال دلته ډېر شاعران اوسېدل، چي دوي به وخت پر وخت مشاعرې کولې، په باغ ارم کي غوري شاهانو مشاعرې جوړولې او د شاعرانو مسابقې هلته وهل کېدې، همدارنګ به بُست کي غزنويانو ډېر وخت د ادب او شعر په اړخ کي ډېر کار کړی دی او هر مهال به يې مشاعرې جوړولې.

ملي اتڼ:

اتڼ يو ډول دوديزه ګډا او د خوښۍ لوبه ده، چي له ډېري زماني راهيسي په هلمند کي دود دی او تاريخي لرغونتيا يې آريايي ټولني ته رسيږي، چي د هغه مهال له مذهبي عنعنو څخه سرچينه اخلي، په هلمنديانو کي له ډېر پخوا څخه تر ننه اتڼ د رزم او بزم د يو غوره سمبول په توګه ستهٔ.

۱.بګړی، د بُست فرهنګي ټولني درې مياشتنۍ خپرونه، شېرآقا صافی، ۶۹ مخ

دغه ملي او ولسي ګډا معمولاً له ډهول او سورنی سره ترسره کیږي او پکښې د اجراء کوونکي د وجود ټول غړي په ځانګړې توګه لاسونه، پښې، سر، غاړه، اوږې، سینه او نور په منظم ډول حرکت کوي، د بدن د بېلابېلو غړو دا حرکتونه، که له یوې خوا د ټول وجود او په ځانګړې توګه د دغو غړو د قوت او پیاوړتیا سبب ګرځي، نو له بلې خوا د یو ځانګړي جګړه ییز مهارت په توګه له دوښمن سره مقابلې پر وخت ورڅخه کار اخیستل کیږي، له تاریخي څېړنو څخه داسي څرګندیږي، چې ددغه هنر، ورزش او لوبې بنسټ په لومړیو کي ددې لپاره کښېښوول سو، چې ځوانان د جګړې پر مهال د وسلې په ځانګړې توګه د توري، کوتک او ټوپک چلول زده کړي او د دوي بدن چُست، چالاک او غښتلی وروزي، چې د دوښمن مقابلې ته ښه چمتو وي.

د وخت په تېرېدو ورو .ورو دا ملي ورزش د افغاني موسیقۍ او هنریو په زړه پوري برخه سوه، په ځوانانو کي د شور، جذبې او احساساتو د پیدا کولو لپاره به یې دا ورزش د موسیقي له آلو، په ځانګړې توګه د ډهول او سورني له ساز او سُرود سره یوځای ترسره کاوه.

ددې لپاره ځانګړي سندرې، ږغونه، سروکي او لنډۍ هم جوړي سوي، په را وروسته زمانو کي سربېره پر نارینوو په ښځو کي هم ددغي ګډې ډله ییزي نڅا او هنر زده کړه رواج سوې او ترننه د ودونو او نورو خوښیو زیاتره محفلونه پرې تاوده ساتل سوي دي.

د وخت په تېرېدو سره ورو .ورو دغه ورزش د ډله ییزي نڅا یا ګډا بڼه خپله کړې او نن سبا په همدې مفهوم ترسره کیږي، ورزشي اهمیت یې کم دی، که څه هم په عامه توګه ورته اوس لدې اړخه خلک نه ګوري، خو پر هنر سربېره اتڼ خپل ځانګړی ورزشي ارزښت او روغتیایي ګټې هم لري، خو هیڅکله د روغتیایي ګټو لپاره پکار ندی اچول سوی.

په هلمند کې اتڼ له ډېر پخوا راهیسې دود دی، په ودونو، محفلونو او نورو د خوشحالیو په پروګرامونو کې ځوانان دا ملي نڅا تر سره کوي، هیڅ واده، عنعنوي مېله، ملي جشنونه او د خوښۍ نور مراسم بې اتڼه نه تر سره کېږي.

د اتڼ طریقه داسې ده، چې دوه تنه ډول او سورنی وهي، نور د اتڼ ګډونوال په دایروي شکل سره راغونډېږي، اتڼ معمولاً په شریکه او ډله ییزه توګه تر سره کېږي، په پیل کې د اتڼ کوونکو شمېر لږ وي او حرکتونه ورو او په منظمه توګه تر سره کېږي، ورو ـ ورو چټکتیا مومي او ځانګړې احساساتي بڼه خپلوي، د اتڼ کوونکو شمېر هم زیاتېږي او د ننداره کوونکو له ډلې څخه د ذوق خاوندان هم په اتڼ ورګډېږي.

په اتڼ کې مشر هغه تن ټاکل کېږي، چې تر نورو یې ښه اتڼ زده وي او نوموړی له نورو مخته کېږي، نور دده حرکاتو له مخې اتڼ سر ته رسوي.

هلمندي کوچیان او د هغوي دودونه:

د هلمند کوچیان د هیواد د نورو کوچیانو په څېر همېشه په نبور کې وي، تل په موسم پسې رهي وي، د کوچیانو تودې ورځې په سیاه بند کې وي او په ژمي کې د شمال لوېدیځ خوا څخه (پشت رود) یعنې د هلمند حوزې ته راکډه سي، هغه کوچیان چې د ژمي مېنه په هلمند کې کوي، هغوي پشتي رودي کوچیان بلل کېږي، د دوي لوی تولید وړی ده او د هغه د خرڅلاو مرکزونه په هلمند کې دي، خو که کال وچ وي، نو دوي وړی د مېږو پر شا د سیاه بند یخو مځکو ته خېژوي او په هغه کال نو د سکول مرکز په لیرو پرله پېچلو غرونو کې وي، د هلمند کوچیان د خپلو سوداوو لپاره هم په هلمند کې ښاري مرکزونو ته ورځي، هغه کوچیان چې د هلمند څخه سیاه بند ته ورخېژي، ډېره برخه یې نورزي دي، نور نو ساکزي او ځیني کوچني ـ کوچني قومونه دي.

د بلوڅو کوچیان چي د هلمند په جنوبي برخه کي پر رېګ اوسي په ژمي کي د رېګ په منځ کي پر (تلو) باندي اوسي او په دوبي کي د رېګو څاګانو ته ځانونه رسوي او اکثره یې مالونه هلته پریږدي او پخپله د خوارۍ لپاره وطنو ته راشوه کیږي.

د هلمندي کوچیانو نر او ښځي د نورو ځایو د کوچیانو په څېر د ګډ ژوند لپاره فعالیت کوي او خپل تولیدات د هلمند ښارونو ته رارسوي او بیا یې خرڅوي.

د هلمند کوچیان د ژمي په وروستیو ورځو کي د تودو سیمو څخه د سیاه بند خوا ته حرکت کوي او کډي په دسته جمعۍ د نوزاد پر تنګي سیاه بنده ته ورخېژوي، سیاه بند ته د دوي پورته کېدل د کال په موسم پوري اړه لري، هغه کال چي باراني وي او د تودو مځکو واښه د دوي د مالو نس مړولای سي، نو یو څه معطلي کوي او که کال وچ وي، نو ډېر وختي حرکت کوي.

هغه وخت چي د دوي مېږي پر تودو سیمو لنګي سي، نو د وریو د ساتلو لپاره دوي ډېر کوښښ کوي او همدا وجه ده، چي مېږي په یخه هوا کي سیاه بند ته نه پورته کوي، چي د یخ وهلو خطر ورسره وي، کوچیان پخپل بدوي ترتیب کي په موسم بلد خلک دي او د خپل کوچ او بار وختونه پر تاپي[1] ګوري، حتی د مېږو د لنګون وخت د باران موسم او د کال وچ والی تر ډېره ځایه پېشګویي کولای هم سي.

د مني په منځ کي دوي له سیاه بند څخه راشوه کیږي او د هلمند پر دښتو سره خپاره سي، دا ورځي چي دوي په تودو مځکو کي تېروي د دوي خوښي نه دي.

کوچیان خپل د تګ راتګ حساب پر ستورو کوي، په ستورو کي پېروني (پروین) او سپوږمۍ او د هغو فاصلې دوی په نظر کي نیسي، د لومړي

۱.تاپي هغه وختونه دي، چي کوچیان یې د ستورو او سپوږمۍ په حساب پېشګویي کوي

مانښام په وخت کي د سپوږمۍ او پېروني یو ځای والی دوي ته د حرکت یو خبر دی.

پر سپوږمۍ شپول د باران زېری بولي او دوه هغه غټ ستوري چي د شارحه عالمي په ډول په ژمي کي د غروب پر وخت تر لمر شا ته سي، نو دوي باید مېنه بدله کړي.

د توري ځیلې څلوېښت ورځي دوي د لویو خطرونو او تاوانونو موسم بولي او د خپلو مالونو سره ډېر احتیاط کوي، تر توري ځیلې وروسته چي هوا توده سي، نو دوي د (زار خنډ) غیر مترقبه یخ خطر هم نه هېروي، زار خنډ یخ د دوي سپرلیان وژني، هغه سپرلي چي تر توري ځیلې وتلي وي، نو مستي کوي دوي ورته وایي: (سپرلیه! هوس دي نیمه خوا دی، چي زار خنډ دي لا په خوا دی).

سره ځیله هغه وخت دی، چي دوي باید د سیاه بند خوا ته روان وي، اکثره مسکینان کوچیان چي واښ او غوزی یې سره شلېدلي وي، نو په سره ځیله کي حرکت کوي او وایي: (راباندي سره غرمه سوه).

د هلمندي کوچیانو لوی تولید په عمومي صورت وړۍ ده او په دې پسې غوړي، کورت، جولونه، تاګۍ او نور کوچني شیان دي، ماړه مالدار کوچیان یوازي وړۍ تولیدوي او نور غوړي یا بل شی صرف دومره بازار ته عرضه کوي، چي د دوي تر ضرورت اضافه وي.

د هلمند کوچیان چي څومره وړۍ تولیدوي، په هغه اندازه وړۍ او نور شیان هم بازار ته د تجارت لپاره عرضه کوي او د خپل خوراک لپاره ډېر لږ د ځان سره ساتي، په عمومي ډول د هلمندي کوچیانو د وړیو تولید د کاله (۳۰۰۰۰۰) منو ته رسیږي.

د کوچیانو د کار وخت د پسرلي څخه شروع کیږي او تر دوبي پوري ډېر سخت کار کوي، د وړیو پرې کول (سکول) مهم کار دی، هر کله چي کال

آبات وي، نو کوچیان د وري (حمل) په وروستیو لسو ورځو کي سکول شروع کوي او د غبرګولي (ثور) په (۱۰) نېټه يې پای ته رسوي، دا کار دوي په وطن کي کوي او که کال وچ وي، نو د سکول کار په سیاه بند کي کوي او په ګرشک کي د وړیو د شرکت له نمائندګۍ څخه وړی د مېږي پر شا سیاه بند ته خېژوي.

کوچیان د کور او کالو په لحاظ ډېر مختصر او ساده ژوند لري، کږدۍ هغه لویه توره او ژغونجنه خېمه ده، چي دوي پکښې اوسیږي، د لوی مالدار د کور فرش کراسته ده، چي له وړیو څخه جوړیږي، د خوراک لپاره یو لوښی لري، چي ښانګ ورته وایي، نور نو ځیني لوی او کوچني دېګونه ساتي، چي د غوړو د ایستلو په وخت کي کار ورڅخه اخلي.

د کوچیانو نارینه د وطنوالو په ډول کالي اغوندي او د کوسي څخه د بستر کار هم اخلي، اوږد چوڼداره کمیس، خړ یا رنګه لیکداره پرتوګ اغوندي، لنګوټه ول-ول تړي او چاروغي په پښو کوي، ښځي يې تور کالي اغوندي، اکثره کمیس د یوې لمني څخه د پوړني کار هم اخلي.

ــ تمت بالخیر ــ

په ګران وطن کي د تلپاتي سولي او ثبات په هیله

لښکرګاه ـ هلمند ـ افغانستان

۲۳/۱۰/۱۳۹۳

اخځلیکونه:

۱ـ عطایي، کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم، هلمند د کلتور په ساحه کي، ۱۳۸۹ لمریز، کندهار، د اطلاعاتو او کلتور ریاست
۲ـ رشاد، علامه اکاډیمیسن پوهاند عبدالشکور، د کندهار یاداښتونه (لومړی او دوهم ټوک)، ۱۳۸۶ لمریز، جرمني، د افغانستان د کتلوري ودي ټولنه
۳.سیستانی، کاندید اکاډمیسین محمد اعظم، سیستان سرزمین حاسه ها و هماسه ها، دوهم ټوک، لومړی چاپ، ۱۳۶۹ لمریز، اکاډمی علموم جمهوري افغانستان مرکز علوم اجتماعی
۴.کهزاد، احمد علي، د افغانستان پخوانی تاریخ، لومړی ټوک، لومړی چاپ، ۱۳۴۳ لمریز، کابل، انجمن تاریخ افغانستان
۵ـ هوتک، محمد معصوم، کندهاري ورونه، ۱۳۸۷ لمریز، کندهار، علامه رشاد خپرندویه ټولنه
۶.سیستانی، کاندید اکادمیسین محمد اعظم، جغرافیای تاریخی و اقتصادی ولایت هیملند، لومړی چاپ، ۱۳۹۲ لمریز، افغان جرمن آنلاید او دانش خپرندویه مؤسسه
۷.لسترنج، گی، جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی، محمود عرفان، دریم چاپ، ۱۳۷۷ لمریز، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی
۸. سیستانی، کاندید اکاډمیسن محمد اعظم، د وزیر فتح خان او د هغه د کورنۍ تاریخي رول په سدوزي دولت کي، پوهنمل حاجي محمد نوزادي او رحمت الله، ۱۳۹۲ لمریز، هلمند ادبي بهیر
۹ـ صدقی، محمدعثمان، جغرافیای مختصر تاریخی شهرهای آریانا، دوهم چاپ، ۱۳۹۱ لمریز، کابل، انتشارات امیری
۱۰ـ نړیوال، پوهاند رازقي، د افغانستان استحکامي کلاوي، حصارونه او بالاحصارونه، ۱۳۸۳ لمریز، میوند خپرندویه ټولنه
۱۱ـ حبیبي، پوهاند عبدالحی، امیر کروړ و دودمان او، ۱۳۶۱ لمریز، اکادمی علوم افغانستان
۱۲.رشاد، علامه اکاډیمیسن پوهاند عبدالشکور، جغرافیایي یاداښتونه (لومړی او دوهمه برخه)، ۱۳۸۹ لمریز، کندهار، علامه رشاد اکاډمي

۱۳ـ فرهاد، قدرت الله حداد، د افغان ملي تاریخ، لومړی ټوک(۱۳۹۰هـ ش) دوهم ټوک(۱۳۸۶هـ ش)، د ساپي د پښتو څېړنو او پراختیا مرکز
۱۴ـ کهزاد، احمد علی، افغانستان در پرتو تاریخ، ۱۳۸۷هـ ش، کابل، دانش خپرندویه ټولنه
۱۵.غبار، میر غلام محمد، افغانستان در مسیر تاریخ (جلد اول و دوم)، ۱۳۸۸لمریز، پېښور، خاور انټرپرائزیز
۱۶.افغان، سید جمال الدین، تمة البیان في تاریخ الافغان، محمد رفیق حبیبي، لومړی چاپ،۱۳۹۰لمریز، کندهار، د اطلاعاتو او فرهنګ ریاست
۱۷ـ کارو، سر اولف، پښتانه (پټانز)، الحاج شېرمحمد کریمي، دوهم چاپ، ۱۳۸۳ لمریز، دانش خپرندویه ټولنه

۱۸.رشاد، علامه اکاډیمیسن پوهاند عبدالشکور، ملي اتل غازي وزیر محمد اکبر خان، ۱۳۸۵لمریز، کندهار – افغانستان، علامه رشاد خپرندویه ټولنه
۱۹.عطایي، کاندید اکاډمیسن محمد ابراهیم، د افغانستان پر معاصر تاریخ یوه لنډه کتنه، ۱۳۸۳لمریز، میوند خپرندویه ټولنه
۲۰.الفنسټن، مونټ سټوارټ، د کابل سلطنت بیان (لومړی او دوهم ټوک)، پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ او نصرالله سوبمن، دوهم چاپ، ۱۳۸۷لمریز، پېښور، دانش خپرندویه ټولنه
۲۱ـ کهزاد، احمد علی، بالاحصار کابل و پیش آمدهای تاریخی آن، جلد اول و دوم، ۱۳۸۷لمریز، بنګاه انتشارات میوند
۲۲ـ سیستانی، کاندید اکاډمیسن محمد اعظم، بیست مقاله تاریخی – تحقیقی، ناچاپ اثر، پورتال افغان – جرمن آنلاین
۲۳ـ اتلس قریه های افغانستان، معرفي واحد های اداري محلي، جلد سوم، پروژه مطالعات دیموګرافي، اداره مرکز احصائیه صدارت اعظمي، ۱۳۵۳هجري، کابل – افغانستان
۲۴ـ هوتک، محمد معصوم، د ناوې دانشور، د کندهار منور، د زنګاوات مخور، ۱۳۹۱لمریز، کندهار – افغانستان، علامه رشاد خپرندویه ټولنه
۲۵ـ نجیب، عبدالقدوس، اراکوزیا (کندهار)، ۱۳۸۸لمریز، کندهار، علامه رشاد خپرندویه ټولنه

۲۶ـ سیستانی، کاندید اکاډمیسین محمد اعظم، دفاع از استقلال و شاه امان الله وجیبه ملی ماست، ۲۰۱۲ز، کابل، دانش خپرندویه ټولنه
۲۷ـ ځلمی، محمد ولی، کندهار، دوهم چاپ، ۱۳۹۲ لمریز، صدیقي خپرندویه ټولنه
۲۸ـ نړیوال، پوهاند رازقي، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پاڼي، دوهم ټوک، لومړی چاپ، ۱۳۸۶ لمریز، کابل، میوند خپرندویه ټولنه
۲۹ـ حبیبي، عبدالحی، د افغانستان لنډ تاریخ، ژباړن، عبدالرؤف بېنوا، دوهم چاپ، ۱۳۸۲ لمریز، دانش خپرندویه ټولنه
۳۰ـ مرغُزی، حافظ، احمد شاهي شهنامه، ۱۳۸۷ لمریز، کندهار، علامه رشاد اکاډیمي
۳۱ـ کهزاد، احمد علی، افغان مېړني او تاریخي پیښي، محمد اصف صمیم، ۱۳۸۰ لمریز، دانش خپرندویه ټولنه
۳۲ـ عبدالغفور، زمینداور او علیزي، ۱۳۸۳ لمریز
۳۳ـ خان، قاضي عطا الله، د پښتنو تاریخ، درېیم چاپ، ۲۰۱۲ز، پېښور، یونیورسټي بُک ایجنسي
۳۴ـ جهاني، عبدالباري، هرات، پښتانه او ستره لوبه، دوهم چاپ، ۱۳۸۰ لمریز، لیکوال
۳۵ـ اډامیک، لوډویک، د شلمي پېړی تر نیمایي د افغانستان د بهرنیو اړیکو تاریخ، ډاکټر نثار احمد صمد، دوهم چاپ، ۱۳۸۳ لمریز، پېښور، دانش خپرندویه ټولنه
۳۶ـ کاکاخېل، سید بهادر شاه ظفر، پښتانه د تاریخ په رڼا کښې، شپږم چاپ، ۲۰۰۶ز، پېښور، یونیورسټي بک ایجنسي
۳۷ـ سیستاني، کاندید اکاډمیسن محمد اعظم، د نولسمي میلادي پېړی په لومړي نیمایي کي د افغانستان دوه پوځي او سیاسي اتلان، ژباړه، سرمحقق نعمت الله اندړ، ۱۳۸۶ لمریز، کابل افغانستان، داد محمد پښتون او محمد صدیق سیملزی
۳۸ـ کهزاد، احمد علي، آریانا، څېړنیار ملکه مشتري، لومړی چاپ، ۱۳۹۱ لمریز، جلال آباد، همدرد کتاپلورنځی
۳۹ـ نړیوال، پوهاند رازقي، د افغانستان تاریخي او فرهنګي ویاړونه، ۱۳۹۲ لمریز، دانش خپرندویه ټولنه
۴۰ـ پـژواک، عتیق الله، غوریان، اورنګزیب ارشاد، ۱۳۸۸ لمریز، پېښور، دانش خپرندویه ټولنه

۴۱.زرملوال، غلام محمد، افغانستان تر وروستي افغانه، ۱۳۸۳ لمریز، لومړی ټوک، دانش خپرندویه ټولنه
۴۲.فرهنگ، میر محمد صدیق، افغانستان په وروستیو پینځو پېړیو کي، سید عبدالله پاچا، ۱۳۸۹ لمریز، میوند خپرندویه ټولنه
۴۳ـ شېرزاد، پوهندوی م، افغانستان د نړیوالو سیاستونو محراق، ۱۳۹۱ لمریز، همدرد خپرندویه ټولنه
۴۴.رښتیا، سید قاسم، افغانستان په نولسمه پېړۍ کي، دوهم چاپ، ۱۳۸۹ لمریز، دانش خپرندویه ټولنه
۴۵.درانی، ډاکټر باقي، پښتانه د تهذیب په څپو کي، لومړی چاپ، ۲۰۰۸ ز، کوټه، صحاف نشریاتي مؤسسه
۴۶.سنګروال، شهسوار، د افغانستان د تاریخي جغرافیې څرنګوالی، لومړی چاپ، ۱۳۸۴ لمریز، پېښور، یونیورسټي بُک ایجنسي
۴۷.غبار، غلام محمد، په افغانستان کي د اسلام خپرېدل او د عربو نفوذ، ګل پاچا الفت، دریم چاپ، ۱۳۹۱ لمریز، کندهار، صداقت خپرندویه ټولنه
۴۸.آریانا دایرة المعارف، دوهم ټوک، ۱۳۸۷ لمریز، کابل افغانستان، د افغانستان د علومو اکاډمی د دائرة المعارف د مرکز ریاست
۴۹ـ آریانا دایرة المعارف، دریم ټوک، ۱۳۸۹ لمریز، کابل افغانستان، د علومو اکاډمي د دایرة المعارف ریاست
۵۰.آریانا دایرة المعارف، څلورم ټوک، ۱۳۹۰، کابل افغانستان، د علومو اکاډمي د دایرة المعارف ریاست
۵۱ـ پښتو آریانا دایرة المعارف، شپږم ټوک، ۱۳۵۵ لمریز، کابل افغانستان، د اطلاعاتو او کلتور وزارت او آریانا دایرة المعارف ټولنه
۵۲ـ پښتو آریانا دایرة المعارف، اووم ټوک، ۱۳۵۵ لمریز، کابل افغانستان، د اطلاعاتو او کلتور وزارت او آریانا دایرة المعارف ټولنه
۵۳ـ ځدران، ستر جنرال ګلزرک، د افغانستان تاریخ، لومړی ټوک، ۲۰۰۶ ز، صبا خپرندویه ټولنه
۵۴.پاڅون، عتیق، مرور کوتاهی بر تاریخ افغانستان و قضیه پشتونستان، چاپ اول، ۲۰۰۹ ز، مرکز نشراتی اینفورما پرنت
۵۵.د افغانستان احصائیوي کالنی ۱۳۹۲ لمریز کال

۵۶.ارشاد، اورنګزېب، افغانستان پېژندنه، دوهم چاپ، ۱۳۹۰لمریز، دانش خپرندویه ټولنه

۵۷ـ ځل، پوهاند سید نورالله، د افغانستان پېژندني لنډه لار، درېیم چاپ، ۱۳۹۱ لمریز، جلال آباد، مومند خپرندویه ټولنه

۵۸ـ پیغام، پوهندوی جان محمد، د شلمي پېړۍ په لومړیو دریو لسیزو کې افغانستان د سیاسي او فرهنګي بهیر څېړنه، لومړی چاپ، ۱۳۹۰لمریز، جلال آباد ،مومند خپرندویه ټولنه

۵۹.نیازي، پوهندوی مستعلي، د سردار محمد داود خان د واکمنۍ سیاسي ستونزي، لومړی چاپ، ۱۳۸۹لمریز، ګودر خپرندویه ټولنه

۶۰ـ نړیوال، پوهاند رازقي، د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پاڼي، لومړی ټوک، لومړی چاپ، ۱۳۸۵لمریز، کابل - افغانستان، بنگاه انتشارات و مطبعه میوند

۶۱.سرواني ، شریف الله دوست، د هلمند نومیالي، لومړی چاپ، ۱۳۹۰لمریز، هلمند ادبي ټولنه

۶۲.شریعتیار، الحاج محمد اسماعیل، هلمند پوله په پوله، صدیقي خپرندویه ټولنه، ۲۰۱۲ زېږدیز

۶۳.تڼیوال، الحاج پوهاند محمد ظریف، د افغانستان عمومي جغرافیه، دوهم چاپ، ۱۳۹۱لمریز، جلال آباد، مومند خپرندویه ټولنه

۶۴ـ ژواک، څېړنمل محمد دین، افغاني حماسه، دوهم چاپ، ۲۰۱۰ز، کوټه، پښتو ادبي غورځنګ

۶۵.ریان، بشیر احمد، د افغاني پاچاهانو لنډ ژوند لیک، دوهم چاپ، ۱۳۸۹لمریز، صدیقي خپرندویه ټولنه

۶۶ـ سرواني، شریف الله دوست، زیند اور (تاریخ، ادب او جغرافیه)، لومړی چاپ، ۱۳۹۳لمریز، ننګرهار، مومند خپرندویه ټولنه

۶۷.د لسم ټولګي جغرافیه، ۱۳۹۰لمریز، د پوهني وزارت

۶۸.وطنوال، عبدالصبور، د افغانستان د ولایتونو لنډه پېژندنه، لومړی چاپ، ۱۳۹۰ لمریز، جلال آباد، حکمت خپرندویه ټولنه

۶۹.د سمینار ګډونوال، زما هلمند، ۱۳۹۲لمریز، اسد دانش خپرندویه ټولنه، کابل - افغانستان

۷۰ـ بُست فرهنګي ټولنه، بګړی، لومړی کال، څلورمه ګڼه (وری - غویي - غبرګولی)، ۱۳۸۴ لمریز
۷۱.واسعي، ثابت، اتمان، پښتني دودونه، ۱۳۹۱ لمریز، جلال آباد، مومند خپرندویه ټولنه

هغه ویبپاڼې چې پدې اثر کې ورڅخه ګټنه سوې ده:

۷۲.افغان جرمن آنلاین ټکی کام
۷۳.http://www.elections.pajhwok.com/ps/content/
۷۴.http://www.bbc.co.uk
۷۵- www.afghana.com
۷۶- www.fbcdn.net
۷۷.www.wikimedia.org
۷۸.www.tolafghan.com
۷۹.www.helmandnews.blogspot.com
۸۰.www.graanafghanistan.com
۸۱.www.helmand.gov.af
۸۲.www.isec-society.org
۸۳.bokhdinews.com
۸۴.www.khedmatgar.com
۸۵.www.nce.co.uk
۸۶.www. afghanistantoday.org
۸۷.www.wikipedia.org
۸۸.www.Googlemap.com
۸۹ www.benawa.com